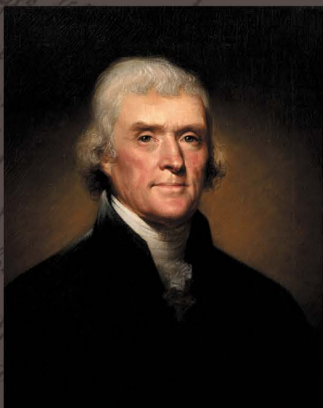




Джозеф Еліс

Брати- засновники

Революційне
покоління





Серія «Ідеї та Історії»

Заснована в 2007 р. Випуск 11

Джозеф Еліс

**Брати-засновники:
Революційне покоління**

Joseph J. Ellis

Founding Brothers

The Revolutionary Generation

Джозеф Еліс

Брати-засновники:

Революційне покоління

Переклад з англійської Тараса Цимбала

Київ
Ніка-Центр
2014

УДК 94(4/9)
ББК 63.3(7Спо)
Е46

Переклад та наукова редакція к. соц. н. *Тараса Цимбала*

Переклад за виданням:
Joseph J. Ellis. *Founding Brothers: The Revolutionary Generation*
ISBN 978-0-375-70524-3

Еліс Дж.

Е46 Брати-засновники: Революційне покоління / Джозеф Еліс ; пер. з англ. Т. Цимбала. — К. : Ніка-Центр, 2014. — 296 с. — (Серія «Ідеї та Історії»; вип. 11).

ISBN 978-966-521-655-1

Народні заворушення, безпринципні партійні війни, фальсифікації виборів, розкол молоді країни на два регіони, розкол серед еліт з приводу зовнішньополітичної орієнтації, невизначеність і ламкість конституційного ладу, маніпулювання патріотизмом і зовнішньою загрозою для встановлення диктатури, поливання брудом політичних опонентів у пресі, готовність частини еліти розвалити країну заради своїх інтересів — все це Сполучені Штати в 1790-ті роки. В це визначальне для американської історії десятиліття мало що віщувало успіхи, яких країна досягне пізніше. В праці провідного американського історика Джозефа Еліса рання республіка оживає в усій її красі: провінційна, зіткана з суперечностей, невпевнена в своєму майбутньому і аж ніяк не приречена панувати в світі, вона таки встояла завдяки лідерам, які цінували цілісність країни понад усе.

Розраховано на істориків та інших дослідників суспільств, а також на широке коло читачів, зацікавлених аналізувати тенденції та проводити паралелі, щоб зрозуміти перебіг історії загалом.

УДК 94(4/9)
ББК 63.3(7Спо)

ISBN 978-966-521-655-1

Copyright © 2000 by Joseph J. Ellis
© Переклад. Т. Цимбала, 2014
© Серія «Ідеї та Історії». Видавництво
«Ніка-Центр», 2007
© «Ніка-Центр», 2014

ЗМІСТ

Ненаписане майбутнє (<i>Андрій Галушка</i>)	7
Подяки	16
ПЕРЕДМОВА. ПОКОЛІННЯ	19
РОЗДІЛ I. ДУЕЛЬ	35
РОЗДІЛ II. ВЕЧЕРЯ	63
РОЗДІЛ III. МОВЧАНКА	96
РОЗДІЛ IV. ПРОЩАННЯ	133
РОЗДІЛ V. СПІВПРАЦЯ	174
РОЗДІЛ VI. ДРУЖБА	217
Примітки	259
Список скорочень	259
Предметно-іменний покажчик	289
Про автора	296

НЕНАПИСАНЕ МАЙБУТНЄ

Я ВЖЕ ДОСТАТНЬО прожив на світі, щоб цілком обґрунтовано казати: «А от в мій час...». Не те щоб молодше покоління було надто зацікавлене в тому, що ж саме було «в мій час» – час цей (а маю я на увазі час свого шкільного навчання, що випало на десятиліття 1970-х від початку до кінця) зараз віддалений від них так само, як тоді від мене відстояла Друга світова війна. Ба, далі, бо зміни, що відбулися зі світом за минулі 30 із лишком років, виявилися набагато – на порядки – більш радикальними, ніж ті, що відділяли моє школярство від тієї війни (вже треба, вживаючи цю фразу, «до війни», уточнювати, яку саме війну маєш на увазі, і це не єдиний аспект такої зміни). Я в середині 70-х хай і не знав усіх реалій життя за часів попередньої війни проти нацистів, але, опинися я зненацька там, зорієнтувався б досить швидко, що й до чого. Для нинішніх же школярів мої оповіді про власне дитинство звучать не менш екзотично, ніж звучали б для мене оповіді про часи, скажімо, кріпацтва.

Але в одному я певен – історія Сполучених Штатів Америки в курсі шкільної історії вивчається зараз так само епізодично, як і «у мій час». Що знає про неї пересічний школяр? Він може згадати рік 1776-й, проторохтіти «Американська революція-Вашингтон-перемога у війні з Британією», тоді лакуна до середини XIX століття, коли – як Пилип з конопель – вискакує «війна Півночі й Півдня» за знесення рабства, і тоді знову лакуна аж до Великої Депресії. І ще ковбої з індіанцями, але вони стоять осторонь, бо про них відомо не зі шкільного підручника, а з кіно. виправлюся, це знає не пересічний школяр, а школяр-відмінник. А невідмінник в кращому разі згадає Мела Гібсона у фільмі «Патріот», ну й знову ж таки ковбої-індіанці-гангстери та «порятунок рядового Раяна». Те ж саме було й у мене, от хіба що «рядового Раяна» ще не зняли та про ковбоїв з індіанцями ми знали не з американських фільмів, а зі східнонімецьких екранізацій улюбленого письменника Гітлера із всеознімним індіанцем Гойко Мітичем у головній ролі.

Саме тому я більш ніж впевнений, що ця книжка буде справжнім

відкриттям для українського читача. Книжка невеличка, менше трьохсот сторінок, написана гарною й непростю мовою, мовою для підготовленого читача (як кому цікаво, у мережі повно нарікань американських читачів, скажімо так, не надто підготовлених, на те, що, мовляв, нащо автор пише такими довгими складними словами й такими довгими закрученими реченнями, неможливо ж нічого зрозуміти!). Я дуже сподіваюся, що український читач знайде переклад гідним оригіналу, який я особисто читав із задоволенням. Але щоб повністю сприйняти цю книжку, все ж таки бажано мати знання про американську історію понад рівень пересічного школяра.

А й не дивно, бо Джозеф Джон Еліс, якому минулого року виповнилося 70 років, є одним із провідних істориків-дослідників періоду Американської революції та Америки на зламі XVIII й XIX століть. У 1969 році він отримав ступінь доктора філософії у Єльському університеті, кілька років викладав історію у військовій академії Вест-Пойнт (і написав книжку, присвячену її історії, — «Школа воїнів: Вест-Пойнт і військова справа»), після чого викладав історію в Маунт Голіоук Коледж. Починаючи з 1993 року, коли Еліс оприлюднив біографію Джона Адамса (наступника Джорджа Вашингтона на посаді президента США), він став автором низки книжок, розрахованих на масову аудиторію. Після біографії Адамса наступним став життєпис ще одного з перших президентів — Томаса Джеферсона («Американський сфінкс: Характер Томаса Джеферсона»), що отримала Національну премію за нехудожню літературу (National Book Award for Nonfiction) у 1997 році. У 2001 році Пулітцерівською премією за книжки з історії було відзначено «Братів-засновників», і вже у новому тисячолітті вийшли біографія Вашингтона, подвійна біографія президентського подружжя Адамсів та інші, тож ще десять років тому в професора Еліса була репутація найбільш читаного дослідника історії Американської революції, а тим самим найвпливовішого, принаймні серед широкого загалу.

Не те щоб репутація пана Еліса абсолютно незаплямована. Він свого часу дещо прикрасив власну біографію, твердивши, що воював у В'єтнамі. Коли у 2001 році вияснилося, що це було зовсім не так, він вибачився, але був тимчасово звільнений зі своєї посади без збереження платні. Далі, у згадуваній біографії Джеферсона він стверджував, що, на його думку, звинувачення головного героя книжки в тому, що він мав подружні стосунки з однією зі своїх чорних рабинець, — це лише інсинуації, що йдуть врозріз із характером Джеферсона. Як на зло, наступного року після публікації цієї книжки «інсинуації» було підтверджено остаточно за допомогою ДНК-аналізу. Слід зазначити, що

професор виявив себе справжнім ученим, визнавши свою помилку та заявивши, що його попередні погляди були спростовані новими науковими даними. Але це дрібниці, тим більше що українського читача цим, поза сумнівом, не здивуєш – він поінформований про набагато цікавіші пригоди деяких вітчизняних «професорів».

Але повернімося, власне, до книжки. Передусім на перших сторінках впадає у вічі посилання автора на відому (у всякому разі, в англomовному світі) книжку Лінтона Стрейчі «Видатні вікторіанці». Еліс стверджує, що саме вона надихнула його на написання «Братів-засновників». Але, на мою думку, це посилання трохи лукаве. Бо навіть якщо книжка Стрейчі (одного з так званого круга Блумсбері, англійських прогресивних інтелектуалів початку ХХ століття, з-поміж яких був, наприклад, видатний економіст Джон Мейнард Кейнс) і підказав йому ідею форми його книжки, то вона аж ніяк не могла вплинути на манеру висвітлення предмету. Стрейчі створив могутню й впливову, але надзвичайно злу, однобоку й неправдиву карикатуру на вікторіанську епоху та її головних героїв, епоху, що має мало рівних собі за масштабом поступу в усіх галузях життя суспільства. Еліс же намагається показати своїх героїв не як карикатурні постаті чи уособлення якихось суспільних гріхів, а як живих людей, зі своїми думками, мотивами, вподобаннями та неприязнями, а головне – як людей, чії думки й дії мали надзвичайно важливі наслідки в історії, виділяючи при цьому найбільш суттєве в їхньому характері.

Раз у раз автор нагадує нам про те, що картина світу, що видається нам зараз єдиною можливою та заздалегідь окресленою долею чи історичною логікою розвитку, зовсім не була такою двісті років тому. У найпершому, нумерованому, розділі книжки («Покоління») Еліс широкими помахами пензля малює панораму Америки, якою вона була одразу після перемоги у Війні за незалежність. Основний лейтмотив цієї картини – непевність перед майбутнім. І то зрозуміло, якщо лише задуматися. Це зараз ми сприймаємо Америку як сучасну наддержаву, потугу економічну, демографічну й військову. А на той час тринадцять колишніх колоній, що не мали спільної історії за межами війни, що їх об'єднала, проти Великої Британії (війни багато в чому громадянської, до того ж перемога в якій може вважатися майже неймовірним результатом), мали біле населення на порядок менше від населення переможеної метрополії. Хоча на папері вони тепер панували над землями від Атлантичного узбережжя до великої й повноводної ріки Міссисіпі (за якою, до речі – але про це зараз згадає лише знавець історії, – лежали володіння Іспанської колоніальної імперії), ці терени ще треба було

відвоювати у досить-таки вороже налаштованих індіанців. Тринадцять колоній мали спільну, щойно прийнятую Конституцію, але жодних прецедентів практичного втілення цього документа ще просто не існувало. Навіть більше, не було прецеденту існування держави з республіканською формою правління на так великій, як у Америки, території (а вона була величезна, хай і в рази менша від сучасної). Творці Конституції цілком свідомо взяли за зразок конституцію республіканського Риму, але з історії їм було добре відомо, що уряд, створений для керування містом і околицями, перестав діяти належним чином, коли влада Риму розкинулася на багато днів подорожі від Семи Пагорбів. Джон Адамс писав: «Законодавці античності писали закони для окремих міст, але хто може створити закон для двадцяти чи тридцяти держав, кожна з яких є більшою, ніж Греція чи Рим тих часів?». Те, що нововизволена Америка не розпалася на купку державок, ворожих одна щодо одної, саме й є результатом того, що у 1787 році у тодішній спільній столиці, Філадельфії, купка заможних білих чоловіків середнього віку ухвалила документ, який зміг поєднати – чи видавалося, що поєднав, – тяжіння одних до створення потужної централізованої влади, конче необхідної для забезпечення подальшого розвитку спільної держави, із прагненням інших протистояти будь-якій владі згори, тобто з тим самим революційним духом, що й привів до війни проти королівського уряду в далекому Лондоні.

Сама Конституція допускала різне розуміння її досить-таки певних статей (ті, хто слідкує за перипетіями американської політики, знають, що дебати про те, що саме означає та чи та стаття цього документа, ба більше, дебати про те, що саме мали на увазі творці Конституції – тобто герої книжки, про яку зараз йдеться, – коли писали її, точаться й понині з цілком реальними наслідками для Америки й американців), а тоді було навіть неясно, чи нові Сполучені Штати є централізованою державою, чи то лише спільнотою суверенних держав. Навіть більше, самі брати-засновники опинилися по різні боки цієї суперечки: «федералісти» Гамільтон, Вашингтон і (із застереженнями) Адамс уважали, що правдивим утіленням духу революції 1776 року буде створення федерального уряду, тоді як «республіканці» на чолі з Джефферсоном і Медисоном уважали, що політика «федералістів» призведе до того, що здобута свобода буде вкрадена в американського народу. Але розкол ішов не лише по межі між прихильниками федерального суверенітету та прибічниками свободи й прав штатів, а й між аграрними та торговельними інтересами, різними регіональними угрупованнями, нарешті, між прихильниками та противниками збереження рабства, яке

вже на початку існування Америки вважалося антигеном усього, за що виступали революціонери.

У шести віньєтках-есеях Еліс прослідковує, як точилися ці суперечки і до чого вони призвели за два десятиліття, що проминули після прийняття американської Конституції. Есеї не сліднують хронології, тому краще вже мати певне уявлення про деякі основні події цього періоду (хоча зацікавлений читач може, проявивши деяку стійкість і витривалість, обійтись і без попереднього читання відповідних сторінок Вікіпедії).

Еліс починає оповідь з опису дуелі між Гамільтоном і Аароном Бейром у 1804 році, що закінчилася смертю Гамільтона. Ця смерть нібито підвела ризику під політичною поразкою «федералістів» та уособила її, але при цьому багато з того, що вдалося зробити «федералістам», перетривало цю поразку та збереглося. Наступна оповідь переносить дію в рік 1790-й, до секретних перемов щодо того, де має бути столиця нової держави. Ми зараз знаємо, що за результатом цих перемов вона опинилася на берегах Потомаку у Вірджинії, переїхавши із Філадельфії, фінансового центру країни (тоді як у Британії й Франції політичні й фінансові столиці співпадали). Це була ціна, яку довелося заплатити Гамільтонові за те, щоб штати погодилися на створення федерального державного боргу, який би перебрав на себе борги окремих штатів. Дальші есеї розповідають про прощальне звернення Вашингтона наприкінці його другого президентського терміну, про політично-партнерські стосунки між другим президентом Джоном Адамсом і його дружиною Ебігейл, про спробу Бенджаміна Франкліна змусити Конгрес розібратися з проблемою рабства та спроби Медисона перешкодити цьому і, нарешті, про довге листування між Адамсом і Джеферсоном. Оповідь показує, як люди, що разом боролися за незалежність, стали політичними супротивниками. Люди обдаровані, зі своїми вадами та пристрастями, часом мудрі, часто просто неправі. Передовсім живі люди, бо під пером Еліса вони оживають як у гарному історичному романі.

Ці люди творили історію. І вони знали, що творять історію. Чого вони не знали, так це яку саме історію вони творять. На думку Еліса, Америці надзвичайно, неймовірно пощастило, що за кермом країни опинитися саме ці люди, що змогли (за винятком хіба що випадку із загибеллю Гамільтона) знайти прийнятні компроміси для блага свого народу та забезпечити йому умови для розквіту в 1790-х — 1800-х роках, які Еліс вважає найважливішим в американській історії десятиліттям. Можна сперечатися з такою думкою, але неможливо заперечувати,

що саме тоді були закладені підвалини, на яких було зведено будівлю майбутньої наддержави.

Власне, у цьому й полягає головний урок, який ми можемо винести з Елісової книжки. Історію творять люди – їхні вчинки, їхні думки, ідеї, рішення. Майбутнє не запрограмоване. Не задане «економічними силами», «базою», «історичними закономірностями». Про це все напишуть згодом, щоб якимось полегшити розуміння минулих подій, до того ж часто не зовсім правильно.

А сенс у тому, що як двісті років тому, так і в наш час історію роблять люди, вагаючись, помиляючись, сподіваючись... І мені здається, що якраз українському читачеві, на очах якого тут і зараз твориться історія, така думка не видається дивною, хоч би під яким впливом він знаходився, передусім під впливом марксистського економічного детермінізму, який і до сьогодні багато в чому формує уявлення про історичний процес у достатньо великій більшості наших співвітчизників.

Хоч би як нівелювало детерміністське ставлення до історії визнання впливу конкретних історичних постатей, неупереджений погляд на історію дозволяє нам дійти висновку, що особистості таки мають значення. Мають значення їхні взаємні симпатії й антипатії, дружні стосунки чи взаємна відраза. Було б дуже непогано, якби цю книжку Еліса знайшли час прочитати нинішні керманічі нашої держави. Як я казав, вона невелика, не забере багато часу, але може додати мудрості.

А якщо вони справді візьмуть до рук цю книжку, то з особливою увагою хай перечитають третій есей – «Мовчанка». Там саме про те, як заради забезпечення єдності молодій державі було вирішено не чіпати «особливу інституцію» рабства. Думалося, що проблема якимось вирішиться сама собою, відпаде, відіре. А в підсумку виявилось, що під підвалини спільної держави було закладено потужну уповільнену бомбу. Вона вибухнула за кілька десятиліть і мало не спричинилася до загибелі держави. Шкоду від рішення нічого не вирішувати довелося виправляти великою кров'ю. Гадаю, паралелі з нашою історією й сьогодні для українського читача очевидні. Протягом останнього року в нашій країні вибухає схожа бомба, закладена ще на початку незалежності України. На жаль, наші тодішні керівники виявилися людьми набагато дрібнішого калібру, ніж брати-засновники. За їхні помилки доводиться платити кров'ю нинішньому поколінню, і до вирішення проблем, що завели годинниковий механізм нашої бомби, ще далеко.

Зараз лише лінійний, говорячи про нашу поточну політичну ситуацію, не згадує про особисті суперечки, сварки та персональні вендети провідних політиків. Сумна картина, що й казати. Але й тут книжка

професора Еліса дає певний промінець надії. Автор завершує її есеєм про те, як колишні союзники, а відтак запеклі політичні супротивники Адамс і Джеферсон спромоглися на схилі віку перебороти колишні образи та відновити добрі стосунки, що переросли у справжню дружбу. Великі люди все ж таки дають приклади шляхетного поводження в багатьох аспектах свого життя – і варто скористатися їхнім прикладом.

На початку свого тексту я побіжно згадав про голівудські фільми як одне з джерел знайомства з американською історією для широкого загалу. Хочу повернутися до цього джерела ще раз, хай і з дещо несподіваним вибором. Згадаймо лейтмотив відомої серії фільмів, кращий із яких вийшов на екрани невдовзі після того, як наша країна отримала незалежність, – «Термінатор. Судний День». «Майбутнє ще не написано. Нема іншої долі, крім тієї, що ми самі робимо». Таке ненаписане майбутнє простягалось перед братами-засновниками, і вони створили таке майбутнє, за яке сьогодні не соромно. Зараз ненаписане майбутнє розгортається перед нами. Скористаймося гарним досвідом і створімо власне майбутнє, щоб за двісті років нашим нащадкам здавалося, що інакше й бути не могло, щоб іншого перебігу історії, крім нашої перемоги, просто годі було й уявити.

*Андрій Галушка,
Лондон, 2014*

Присвячую Елен

ПОДЯКИ

Ідея, яка переросла в цю книжку, зародилася, коли я перечитував маленьку фривольну класику Літона Стрейчі «Видатні вікторіанці». На тій початковій стадії я вважав, що моя проблема полягає в поєднанні розміру із розмахом. Я хотів написати невелику за розміром книгу на величезну за розмахом історичну тему; прагнув реконструювати основоположний момент американської історії, не топчучись по тілах моїх незліченних науковців-попередників; сподівався зробити людським і доступним те покоління політичних лідерів, яких ми зазвичай боготворимо і пишемо з великої літери яко Батьків-засновників.

«Видатні вікторіанці» зробили Стрейчі знаменитим за витончене подання його упереджень — назва книжки глибоко іронічна. Але я хотів би подякувати йому за те, що він дав мені насагу. Його рушійна ідея — своєрідне поєднання скрадливості й вибірковості — полягала в тому, що менший обсяг може дати більше. Ось як він писав:

Дослідник минулого не зможе зобразити окрему епоху за допомогою прямолінійного методу скрупульозного переповідання. Мудрий дослідник обере витонченішу стратегію. Він братиме свою тему приступом у несподіваних місцях; він налітатиме з флангу і з тилу; він метатиме світло прожектора в найглухіші закутки, про які доти ніхто не здогадувався. Він веслуватиме через величезний океан матеріалу, там-сям закидаючи маленьке відерце, щоб підняти із великих глибин на світло дня деякі характерні екземпляри, а потім із ретельною допитливістю обстежити їх.

Орієнтуючись на цей зразок, я повеслував у великий океан матеріалу, відкладеного основоположною добою американського державотворення, закидав моє відерце так глибоко, як дозволяла мотузка, а потім намагався зрозуміти характерні зразки, які витягував на поверхню, оживляючи їх за допомогою своїх оповідацьких умінь, наскільки дозволяла уява.

Характерні зразки витягувалися з багатих покладів листів і документів, опублікованих науковими упорядниками за останні півстоліття. Як і будь-хто, хто намагався зрозуміти революційне покоління Америки, я в глибокому боргу перед сучасними упорядниками й науковими редакторами цих документів. У кінцевих примітках вказано, на які конкретні зібрання я спирався, але зараз хочу висловити свій загальний захват проектом збереження і публікації історичних документів, який завдяки федеральному та приватному фінансуванню дає нам змогу оживити історію заснування Америки в усій її брудній грандіозності.

Шойно написавши чорнову версію кожного розділу, я відразу надсилав її для критичного рецензування колегам-науковцям, котрі спеціалізуються на питаннях, які в цьому розділі були порушені. Ось перелік колег, які врятували мене від незліченних ляпів: Ричард Брукгізер, Ендрю Берштайн, Роберт Делзел, Дейвід Браєн Дейвіс, Джоан Фримен, Дональд Гіґінботем, Полін Маєр, Луїс Мазур, Філіп Морґен, Пітер Онаф і Гордон Вуд. Як тепер розуміє кожен, хто знається на історичній професії, я мав честь скористатися критикою найкращих умів цієї галузі. Втім, те, наскільки я скористався їхньою критикою, залишається винятково на моїй відповідальності.

Троє друзів і наставників прочитали весь рукопис, запропонувавши змістовні і стилістичні рекомендації щодо всієї книжки: це Ерик МакКітрик, котрий знає більше про тогочасну політичну культуру за будь-кого іншого; Едмунд Морґен, котрий першим навчив мене, як вивчати американську історію, і досі вміє це робити краще за інших; Стивен Сміт, чия нинішня посада редактора «U.S. News and World Report» дещо приховує його покликання яко найгострішого пера в Вашингтоні і за його межами.

Весь рукопис я написав від руки – не пером, а гелевою ручкою з кулькою середнього діаметра. Завдання розшифрування моїх карлючок та перенесення їх на комп'ютерний диск лягло на плечі Гелен Кені, з якою я працював над трьома попередніми книжками, але цього разу співпраця перервалася на ранній стадії роботи. Голі Шарек підхопила естафету, не вибившись із ритму.

Мій літературний агент Джеральд Мак-Колі займався юридичними тонкощами публікації, а потім став одноосібною командою підтримки, яка завжди була поруч. Ешбел Грін, мій редактор у видавництві «Knopf» виправдав репутацію майстра своєї справи. Його здібна помічниця Ася Мучнік невсипуще і терпляче наглядала за редакційним процесом.

Мої старші сини Пітер і Скот роз'їхалися на різні кінці планети тоді, коли ці сторінки наповнювалися словами. Найменший син Алек-

сандер намалював закарлючки на берегах кількох сторінок, тренуючи свій почерк. Разом усі мої діти правили за взірць приязної конкуренції, яка існує між братами.

Моя дружина весь цей час витримувала відсутні погляди чоловіка, чия фізична присутність приховувала розумову відсутність автора, який у цей час жив у XVIII столітті. За це, але не тільки за це, вона заслуговує на присвяту, винесену на початок цієї книжки.

*Джозеф Джон Еліс,
Амгерст, штат Массачусетс*

Передмова

Покоління

Жодна подія в американській історії не здавалася настільки малоюмовірною в свій час і не здається настільки неминучою з ретроспективного погляду, як Американська революція. Якщо говорити про неминучість, то ще в ті часи деякі діячі справді закликали потенційних патріотів сприймати американську незалежність як ранню версію самоочевидного призначення. Скажімо, Томас Пейн стверджував, що здоровий глузд не допускає, щоб острів правив континентом. А в запропонованому Томасом Джеферсоном ліричному обґрунтуванні революційної справи підкреслювався самоочевидний характер її принципів.

Деякі інші видатні американські революціонери також виставляли себе акторами історичної драми, сценарій якої задалегідь написаний богами. Літній Джон Адамс пригадував, що ще замолоду вважав, що ним рухають сили провидіння: «Не можу знайти нічого давнішого в моїй пам'яті за думку, – писав він у 1807 році, – що мистецтва, науки й імперія завжди просуваються в західному напрямку. І в розмовах, які пам'ятаю змалечку, завжди додавалося, що свій наступний стрибок вони здійснять через Атлантичний океан у Америку». Ще до вибуху Війни за незалежність Адамс попросив свою кохану Ебігейл почати зберігати всі його листи. А потім у червні 1776 року він придбав «фоліант» для складання копій всього свого листування, аби зберегти для історії, як він висловився, «великі події, що минули, і ще більші події, які стрімко наближаються». Певна річ, ми схильні пам'ятати тільки пророків, які виявилися правими, проте серед революційного покоління таки справді поширеним було відчуття, що вони «присутні при сотворінні»¹.

Ці ранні передчуття американського призначення підкріпилися й вкарбувалися в нашу колективну пам'ять завдяки подальшому тріумфу політичних ідеалів, що їх Американська революція вперше донесла, як витончено висловився Джеферсон, «щирому світу». В Азії, Африці та Латинській Америці колишні колонії європейських держав здобували

незалежність із такою передбачуваною регулярністю, що колоніальний статус перетворився на екзотичний пережиток давніх днів, на всього-на-всього проміжну станцію на шляху народження нових держав. Республіканський експеримент, настільки сміливо започаткований революційним поколінням Америки, протягом потонних двох сторіч зіткнувся з запеклим опором, але всупереч цьому опору не залишив і сліду від монархічних династій ХІХ століття, а відтак – від тоталітарних деспотій ХХ-го, як і завбачав Джеферсон. Хоча заяви одного сучасного політичного філософа про «кінець історії» надміру радикальні, правда в тому, що всі альтернативні форми політичної організації ведуть марні тиллові бої проти ліберальних інституцій та ідей, які вперше закріпилися в Сполучених Штатах наприкінці ХVІІІ століття. Щонайменше можна сміливо говорити про те, що та чи та форма представницького врядування, базованого на принципах народного суверенітету, і та чи та форма ринкової економіки, яку живить енергія окремих громадян, стали загальноприйнятими складниками національного успіху в усьому світі. Ця спадщина настільки нам добре знайома, і ми настільки звиклися вважати її перемогу даністю, що доба, коли вона народилася, неминуче сприймається як терен наперед визначених результатів².

Попри самовпевнені й провіденційні заяви лідерів на кшталт Пейна, Джеферсона й Адамса, результати, які нам здаються настільки передвизначеними, перед ними самим ще тільки починали вимальовуватися. Тут справджується давня мудрість: люди творять історію – і провідні представники революційного покоління усвідомлювали це, – проте вони ніколи не можуть знати, яку саме історію створять. Ми можемо поглянути в минуле й обрати Американську революцію за відправний пункт, щоб від неї обстежити рельєф вгору й униз за течією, але в них була можливість бачити тільки рельєф униз за течією. Дуже знаковим є кумедний епізод, про який у похилі літа полюбляв розповідати Бенджамін Раш – лікар із Філадельфії і підписант Декларації незалежності. 4 липня 1776 року відразу після того, як Континентальний конгрес завершив розгляд Декларації незалежності і відправив її в друкарню, Раш випадково почув розмову між Бенджаміном Гарисоном із Вірджинії та Елбриджем Гері з Масахусетсу: «У мене буде велика перевага над вами, пане Гері, – сказав Гарисон, – коли нас усіх вішатимуть за те, що ми зараз робимо. Завдяки розміру й вазі свого тіла я помру за лічені хвилини, а ви через легкість свого теліпатиметеся в повітрі годину-дві, перш ніж віддасте дух». Раш пригадував, що ця репліка «викликала перебіжну посмішку, на зміну якій невдовзі прийшла урочистість, із якою здійснювалася вся ця справа»³.

На основі того, що нам нині відомо про військову історію Американської революції, якби британські командувачі рішучіше вели війну на найбільш ранніх стадіях, дуже вірогідно, що Континентальну армію було би розтрощено на самісінькому початку, а американську незалежність задушено в зародку. В такому разі підписантів Декларації незалежності переловили би, допитали і стратили за зраду, а американська історія потекла би зовсім іншим руслом⁴.

В довгочасній перспективі еволюція незалежної американської держави, яка би протягом XIX століття поступово нарощувала свою політичну й економічну міць під протекціоністськими обмеженнями Британської імперії, була, напевно, неминучою. Саме це й мав на увазі Пейн. Проте історія пішла не цим шляхом. Створення окремої американської держави відбулося раптово, радше ніж поступово, в революційний, радше ніж еволюційний спосіб. Всі вирішальні події, які задали обриси політичним ідеям та інституціям молодій державі, з динамічною інтенсивністю відбулися впродовж останньої чверті XVIII століття. Ніхто з очевидців їх початку не знав, чим вони обернуться в кінці. Те, що в ретроспективі здається упризначеною реалізацією Божого промислу, насправді було імпровізованою аферою, під час якої чистісінька випадковість, несподівана удача або невдача та конкретні рішення, ухвалені в скрутних обставинах конкретних військових і політичних криз, визначили результат. Сьогодні, на світанку нового сторіччя – ба навіть тисячоліття – Сполучені Штати є найдавнішою чинною республікою в світовій історії і мають комплекс політичних інституцій і традицій, які витримали випробування часом. Основний каркас усіх цих інституцій і традицій був зведений із підручних матеріалів у ході раптового пориву вимушеного натхнення протягом завершальних десятиліть XVIII сторіччя. Хоча погляд із висоти сучасності дає нам змогу належно оцінити міцність і тривкість республіканської спадщини, він заважає побачити воістину різочу малої ймовірності всього цього здобутку. Всі головні досягнення не мали прецедентів. Хоч після Американської революції відбулося багато успішних колоніальних повстань проти імперського панування, до неї не було жодного. Британська армія разом із флотом становили наймогутнішу військову силу в світі, якій судитиметься протягом подальшого століття перемогти всіх національних суперників у боротьбі за статус першої держави-гегемона новочасної доби. Хоча республіканська парадигма – представницьке врядування на основі принципу народного суверенітету – стала політичною нормою в XX столітті, жодна республіканська система врядування до Американської революції (за винятком кількох швейцарських кантонів і

старогрецьких міст-держав) не змогла проіснувати так довго і жодна не випробовувалася на настільки великій території, як тринадцять американських колоній. (Є один виняток, який підтверджує правило: недовговічна Римська республіка Цицерона, яка не встояла перед імперськими амбіціями Юлія Цезаря.) І нарешті, тринадцять колоній, які витягнулися вздовж східного узбережжя і простягалися в глиб континенту до Алеганських гір і навіть далі у необстежені ліси, зайняті вороже налаштованими індіанськими племенами, не мали передісторії тривалої співпраці. Термін «Американська революція» підживлює абсолютно штучне враження загальнонаціональної згуртованості, якої тоді не було і яку історики змогли доглядіти лише в потенційній формі, фактично займаючись постфактумною експертизою того, чому все обернулося настільки добре.

Тож погляд із висоти сучасності – підступний інструмент. Якщо йому занадто довіритися, то ми закриємо очі на повсюдну атмосферу непередбачуваності, а також на проблематичний характер варіантів, між якими доводилося обирати революційному поколінню. З іншого боку, без часткового застосування такого інструмента, тобто панорамного погляду на минуле з висоти нашої нинішньої позиції, ми марнуємо головну, а може, єдину перевагу, яку дає нам історіографія, в результаті чого без будь-яких ресурсів опиняємося серед неупорядкованого вихору подій поруч із їх обмеженими часом учасниками. Нам потрібен такий погляд із висоти сучасності, який би самовільно не нав'язувався на ментальність революційного покоління, не виходив із припущення, що ми спостерігаємо за неминучим народженням американської наддержави. Нам потрібен такий історичний підхід, який би вміщував предмет дослідження, з одного боку, в рамки хисткої непевності, яку відчували сучасники подій, а з іншого боку, в рамки ширших наслідків, про які майже або зовсім не здогадувалися люди, заскочені цим історичним моментом. Фактично нам потрібно бути коротко- і далекозорими одночасно.

Головним проявом далекозорості був такий здогад, до якого прийшли зовсім небагато політичних лідерів революційного покоління: географічна ізольованість північноамериканського континенту та його щедри природні ресурси забезпечували цій неопереній країні величезні переваги і майже безмежний потенціал. 1783 року, щойно після закріплення у Паризькому договорі військової перемоги над Великою Британією, сам Джордж Вашингтон дав найбільш красномовне формулювання цьому континентальному баченню подій: «За громадянами Америки, – писав він, – яким випало жити в найбільш завидних умовах

яко єдиним господарям і розпорядникам величезного континентального терену, котрий вміщує в собі все розмаїття ґрунтів і кліматів світу та щедро наділений всіма неодмінними речами й зручностями для життя, відтепер завдяки недавньому радісному мирному врегулюванню визнано повну свободу й незалежність. Із цього моменту вони вважаються дійовими особами найважливішого театру, що його спеціально створило Провидіння для показу людської величі й щастя». Якби новонароджена американська республіка змогла пережити своє дитинство, якби вона змогла проіснувати в вигляді згуртованого національного утворення достатньо довго, щоб консолідувати свої природні переваги, то в неї був би потенціал стати панівною силою світу⁵.

Головне короткозоре міркування, яке поділяла більшість передових представників революційного покоління, полягало в тому, що аргументи, якими обґрунтовувалося відділення від Британської імперії, заперечують легітимність будь-якого загальнонаціонального уряду, здатного правити над географічно розкиданим населенням або впроваджувати закони, які би зв'язали в одне ціле тринадцять суверенних держав та три-чотири різношерсті географічні й економічні регіони. Річ у тім, що стрижневим аргументом, за допомогою якого дискредитували владу британського Парламенту та британської монархії, першоджерелом того, що називалося «вігівськими принципами», була одержима недовіра до будь-якої централізованої політичної влади, яка зосереджувалася у віддалених місцях поза досяжністю для безпосереднього контролю й нагляду з боку громадян, на керування якими вона претендувала. Загальнонаціональний уряд, створений під час війни згідно зі Статтями конфедерації, справно втілював кардинальне переконання республіканців революційної доби: не слід допускати існування такої центральної влади, яка могла би застосовувати примус і дисципліну щодо своїх громадян, оскільки вона відтворюватиме монархічні й аристократичні принципи, проти яких була спрямована Американська революція⁶.

Зіставивши довгочасну й короткочасну перспективи, отримуємо результат, який був центральним парадоксом революційної доби і, здавалося б, нерозв'язною дилемою, з якою стикалося революційне покоління. Якщо коротко: перспективи на довгий час для новоствореної американської держави були надзвичайно багатонадійними, майже безмежними. Зате перспективи на короткий час видавалися вкрай похмурими, позаяк сам розмір і масштаби національного утворення, які й робили його далеке майбутнє настільки багатонадійним, перевершували управлінські можливості тих єдиних республіканських інституцій, що їх схвалила Революція. Джон Адамс, котрий присвятив цій проблемі

значно більше уваги за будь-кого іншого за винятком Джеймса Медисона, час від часу не мав сили стримувати свою зневіру, називаючи це завдання нездійсненним: «Законодавці античності... писали закони для окремо взятих міст, — зазначав він, — а хто може написати закони для 20—30 держав, кожна з яких більша за тогочасні Грецію та Рим?». А оскільки єдиний шлях до довгочасної слави пролягав через короткочасні митарства, найвірогіднішим здавався сценарій, у якому рання американська республіка розпадеться на агрегацію державних або регіональних суверенних утворень, зачохнувши, як і всі республіки, що існували до неї, задовго до досягнення Обіцяного Краю⁷.

Головна причина того, що так не сталося (принаймні з суто правового й інституційного погляду), полягала в тому, що 1787 року крихітна меншість визначних політичних лідерів із кількох провідних штатів змовилася укласти і ратифікувати документ, задуманий так, щоб реалізувати республіканські принципи на загальнонаціональному рівні. Протягом подальших двох сторіч критики Конституційного конвенту вказували на його кілька непривабливих особливостей: Конвент був незаконним, оскільки йому було надано мандат на перегляд Статей конфедерації, а не на їх заміну; його засідання проводилися в умовах повної секретності; всі п'ятдесят п'ять делегатів належали до заможної еліти і навряд чи могли вважатися представниками всього населення; делегати з Півдня скористалися засіданнями, щоб домогтися кількох гарантій, що рабство не буде скасоване на південь від ріки Потомак; механізм ратифікації не базувався на одностайній згоді, яка вимагалася самими ж Статтями конфедерації. Кожне з цих звинувачень справедливе.

Так само справедливою є протилежна теза — про те, що Конституційний конвент слід назвати «дивом у Філадельфії», не у звичайному квазірелігійному сенсі, наче на зібрання напівбогів зійшов святий дух, а в більш мирському й прозаїчному сенсі, що ухвалена Конституція замірилася розв'язати, здавалося б, нерозв'язну політичну проблему. Адже вона мала на меті створити консолідований федеральний уряд із повноваженнями, які давали змогу примушувати до дотримання загальнодержавних законів — фактично щоб тримати в дисципліні по-справжньому континентальний союз, — при цьому не відступаючи від республіканських принципів 1776 року. Принаймні з логічного погляду це було неможливо, оскільки головний імпульс республіканських принципів — первісний «дух 1776-го» — полягав у інстинктивній відразі до будь-якої примусової політичної влади і глибинний страх перед неминучою корупцією, яка з'являється, коли невидимі правителі збираються у віддалених місцях. Саме на цих небезпеках наголошували

антифедералістські опоненти Конституції, але в ратифікаційних конвентах дев'яти штатів їх здолала – за допомогою маневрів, аргументів і, врешті-решт, голосів – віддана група прихильників єдності.

В такий спосіб Американська революція вступила в другу стадію, а конституційне врегулювання 1787–1788 років стало другим «моментом заснування» поруч із первісним актом 1776 року. Перше заснування проголошувало американську незалежність; друге – американську державність. Несумісність цих двох заснувань відбилася у суперечливому характері історіографії на тему другого заснування. Критики Конституції в той час і зараз засуджували її jako зраду засадничих принципів Американської революції, вважаючи її американською версією французької термідоріанської реакції. Строго кажучи, вони мали й мають рацію в історичному плані. Поборники ж Конституції тоді і зараз прославляють її jako розважливе узгодження свободи з владою і реалістичний компроміс із вимогами загальнодержавного рівня. З часом ця думка виявиться правильною, хоча в той час у ній не були впевнені навіть її прихильники.

Фактично ж панівною тоді атмосферою була непевність. Історики виокремили кілька компромісів між конфліктними інтересами, домовлених делегатами в Філадельфії для досягнення конституційного консенсусу: інтереси великих штатів на протывагу інтересам малих; федеральна юрисдикція на протывагу юрисдикції штатів; регіональні домовленості щодо рабства. Найпомітнішою особливістю цього компромісу було те, що в кожному питанні обидві сторони мали підстави гадати, що домоглися для себе найкращого з можливих варіантів. У надважливому питанні суверенітету було застосовано таку саму вміло сформульовану невизначеність: суверенітет належав не федеральному урядові і не окремо взятим штатам, а натомість «народові». Що це означало, кожен мусив здогадуватися сам, позаяк на цій початковій стадії не існувало нічого, що можна було б назвати американським «народом»; якраз першорядною метою Конституції було створення рамок, у яких можна було б зібрати до купи розсіяні групи населення у краще згуртований колектив, що заслуговував би на назву «народ».

Остання думка вимагає рефлексивного погляду на недавній науковий доробок у вивченні заплутаного походження американської нації. На основі того, що зараз відомо про англо-американські зв'язки дореволюційної доби – тобто до того, як ці зв'язки були розірвані, – першими колоніальне населення почали називати «американцями» англійські письменники, які в негативному значенні використовували цей термін на позначення маргінального або периферійного насе-

лення, не вартого рівного статусу із чистокровними англійцями, котрі залишалися в метрополійному центрі Британської імперії. Це слово вимовляли і сприймали як образу, бо воно вказувало на нижчий або підлеглий статус. Головним мотивом обґрунтування незалежності колоністами було відкидання такого означення на тій підставі, що їм належали всі права *британських* громадян. І першоджерело цих прав крилося не в якомусь корінному американському походженні, а радше в трансцендентній царині природних прав, якими нібито були наділені всі люди. Тож хоча б на рівні мови нам слід реконструювати контекст XVIII століття, щоб не накидати на цей період освячені часом смисли, набуті словами протягом потомного століття. Термін «американець», як і термін «демократ», з'явилися як епітети. Першим характеризували нижчу провінційну істоту, а останнім – тих, хто потурав грубим і бездумним примхам мас. Одне слово, як на соціальному, так і на вербальному рівнях американська нація залишалася непевним і надзвичайно проблемним проектом. У кращому разі її можна було назвати незавершеним проектом⁸.

Приблизно такими були справи в 1789 році, коли новообрані члени федерального уряду зібралися в місті Нью-Йорк, щоб перевірити твердження, згідно зі знаменитим гетисберзьким висловом Авраама Лінкольна, «чи зможе довго проіснувати держава, в такий спосіб започаткована і настільки самовіддана». Ми вже згадували про деякі активи та ризики, які вони привезли з собою. До повного переліку активів їхнього історичного балансу належали: багатий континент, відгороджений від європейського втручання цілим океаном; молоде населення чисельністю десь у 4 мільйони, приблизно половина якого була молодша за 16 років, а отже, мала потенціал для стрімкого зростання протягом подальших десятиліть; значна поширеність майнової власності серед білого населення завдяки легкому доступу до вільної землі; тверда відданість республіканським політичним інституціям, базованим на досвіді та практиці колоніальних зібрань, а потім освяченим яко єдина можлива парадигма під час подальшої війни за незалежність та інституціоналізованим у конституціях штатів; і останнє, але не менш важливе, майже одностайна згода з приводу того, що першим головою виконавчої влади повинен стати Джордж Вашингтон – це лише одна людина, але безцінний актив.

На іншому боці балансу список ризиків очолювали такі чотири пункти: по-перше, ніхто раніше не впроваджував республіканської форми правління в масштабах такої країни, як Сполучені Штати, а переважна більшість найшанованіших авторитетів вважала, що це

неможливо; по-друге, панівна інтелектуальна спадщина Революції, закарбована в Декларації незалежності, таврувала будь-яке зосередження політичної влади і навіть, у найгострішій формі, виставляла будь-яке енергійне вираження авторитету уряду jako чужорідну силу, якої повинні зрестися і бажано повалити всі відповідальні громадяни; по-третє, за винятком підтримки Континентальної армії під час війни, яка мала спорадичний, нерівномірний і ледве задовільний характер для гарантування перемоги, штати й регіони, з яких утворилася нова держава, не мали спільної історії jako єдина держава і жодного спільного досвіду узгодженої колективної діяльності (скажімо, під час роботи над текстом Декларації в Філадельфії в червні 1776 року Джеферсон писав друзям у рідну Вірджинію, що йому справді неспокійно перебувати в такий сприятливий момент майже за три сотні миль від «моєї країни»); по-четверте, згідно з першим переписом населення, проведеним за дорученням Конгресу в 1790 році, майже 700 тисяч жителів новоствореної американської республіки становили чорні раби, переважна більшість яких (понад 90 %) зосереджувалася в Чесапікському регіоні і в деяких місцях на південь від нього. При цьому їхня кількість стрімко зростала, тим самим демографічно підважуючи всю республіканську риторику, яка лунала після бурхливих днів 1776 року⁹.

Якщо розуміти слово «десятиліття» в широкому сенсі, то потомне десятиліття мало найбільше значення і найбільше наслідків в американській історії. Певна річ, посперечатися за пальму першості з ним можуть хіба що 1855–1865 роки та 1940-ві роки, проте перше десятиріччя нашої історії jako суверенної держави завжди матиме перевагу, бо було першим. Воно задало прецеденти, зробило відчутним фактом те, що в Конституції умисно подавалося у вигляді нечітко сформульованої теорії, тим самим відкривши одні і закrywши інші можливості для всієї подальшої історії. Приміром, Громадянська війна була прямим наслідком рішення ухилитися від розв'язання проблеми рабства протягом найбільш вразливих перших років існування республіки, через що це питання було відкладене на майбутнє. Аналогічним чином, перетворення Америки на панівну світову потугу протягом 1940-х років ніколи не відбулося б, якби вона з самого початку не створила стабільні загальнонаціональні інституції, які вможливили консолідацію континенту. (З погляду корінних американців ця консолідація, звісно ж, була завоюванням.) Непоборний потяг підносити й міфологізувати в образі «батьків-засновників» найвидатніших представників політичного провуду цього основоположного періоду має певні історичні та психологічні підстави, позаяк у дуже реальному сенсі ми продовжуємо жити їхньою

політичною, якщо не генетичною, спадщиною. Тим самим принципом пояснюється паралельний потяг демонізувати їх, адже будь-яке обговорення їхніх досягнень імпліцитно є розмовою про особливий характер американського імперіалізму — як зовнішнього, так і внутрішнього.

Тож всю нашу тему огортає своєрідне електромагнітне поле, яке в очах переважної більшості сучасних американців постає як золотиста імла або золотий ореол, а для меншої, проте досить помітної групи критиків, незадоволених тим, якою стала Америка або як вона досягла свого нинішнього становища, — як забруднена радіоактивна хмара. В середині наукової спільноти головною тенденцією останніх років був перехід до другого табору або відхід від цієї полеміки шляхом повного ігнорування головного потоку політичного життя. Значна частина дослідницької роботи набула форми спільних зусиль із оживлення втрачених голосів революційного покоління — буденного життя Марти Балард, матері й повитухи на прикордонні штату Мен; досвіду Вентури Сміта, колишнього раба, котрий зберіг спогади про Африку і в 1798 році опублікував на їх основі книгу мемуарів. Ця тенденція настільки виражена, що якщо якийсь історик-початківець заявить, що хоче зосередитися на політичній історії ранньої республіки та її найбільш видатних діячах, то це буде сприйнято як неусвідомлений прояв інтелектуального банкрутства¹⁰.

Хоч я давно не є істориком-початківцем, мої зусилля останніх років, зокрема подальші сторінки цієї книжки, вилилися в стримані аргументи проти такого настрою в науці. При цьому я спирався на низку засновків, які настільки безнадійно давні, що в нинішньому інтелектуальному кліматі можуть здатися новим словом. На мою думку, вузлові події і досягнення революційної доби та ранньої республіки мали політичний характер. Ці події та досягнення мають історичну вагу завдяки тому, що задали обриси подальшої історії Сполучених Штатів, зокрема нашим часам. Головними дійовими особами цієї драми були не маргінальні чи периферійні постаті, які вели типове життя, а радше політичні лідери, які здобули владу й перебували в осерді національної історії. Більше того, форму й характер політичних інституцій визначила відносно невелика група лідерів, котрі знали одне одного, співпрацювали й конфліктували між собою за моделями, які на особистісному й ідеологічному рівнях відтворювали принцип стримувань і противаг, що був структурно закладений у Конституцію.

Здебільшого це були чоловіки, всі білі. Тож ця група державних діячів зазедве може вважатися репрезентативним утіленням населення загалом; разом з тим не була вона й політичною елітою на кшталт такої,

що існувала в Англії чи Європі. Всі її члени – і не тільки особи на кшталт Бенджаміна Франкліна й Александра Гамільтона, знаменитих своїм походженням із бідноти, – безслідно би зникли в Англії або Франції. Потреби й обставини, породжені Американською революцією, покликали й зібрали разом їхні таланти; не існувало ніякої титулярної або спадкової аристократії, яка могла би перешкодити їхньому соціальному піднесенню; разом із тим, ще не існувало й повноцінної демократичної культури, яка могла би заглушити їхню елітистську перевагу. Вони були першою і в багатьох сенсах єдиною природною аристократією Америки. Попри нещодавні спроби посунути їх із пантеону в ХХ столітті, вони становили, за будь-якими інформованими й справедливими стандартами, найвидатніше покоління політичних талантів у американській історії. Вони створили американську республіку та втримали її цілісною протягом бурхливих і загрозливих ранніх років, залишаючись на політичній арені, доки державні звички та звичаї пустили корені. Відповідно до проведеного нами раніше розрізнення можна сказати, що вони перевели країну з короточасної в довгочасну перспективу.

Є два давно утверджені способи викладу історії революційного покоління, які виражають погляди політичних фракцій та ідеологічних таборів самої революційної доби і вперше були озвучені ще в ранніх працях з історії цього періоду, коли ще були живими кілька представників революційного покоління. В «Історії Американської революції» (1805) Мерсі Отис Ворен закладено основи інтерпретації революції з позицій «чистого республіканства». Цієї самої версії дотримувалася Республіканська партія, тому її пізніше було названо «джеферсонівською інтерпретацією». В цій інтерпретації Американська революція подається як визвольний рух, повний розрив не тільки з англійським пануванням, а й із історичною розбещеністю європейських монархій і аристократій. Прихід федералістів до влади в 1790-ті роки в ній розглядається як ворожий замах на Революцію з боку морально зіпсованих землевласників і фінансистів (головним зловмисником серед них вважався Гамільтон), який зрештою був відбитий, а щирий дух Революції відроджений у результаті тріумфу республіканців на виборах 1800 року. Головним революційним принципом із погляду цієї інтерпретаційної традиції була індивідуальна свобода. Вона мала радикальні та, сучасною лексикою, лібертаріанські наслідки, бо вбачала небезпеку в будь-якому компромісі особистої свободи з державною дисципліною. В своїй більш крайній версії це був сценарій анархії, а ставлення його прихильників до будь-яких енергійних заходів із централізації політичної влади часом набувало параноїдального характеру.

Альтернативну інтерпретацію вперше в завершеному вигляді висунув Джон Маршал у своїй монументальній п'ятитомній праці «Життя Джорджа Вашингтона» (1804–1807). В ній Американську революцію потрактовано як зародковий національний рух із глибокими (хоч і латентними) коренями в колоніальній добі. Тут конституційне врегулювання 1787–1788 років стає природним здійсненням Революції, а лідери федералістського табору – Адамс, Гамільтон, а найбільше Вашингтон – справжніми спадкоємцями революційних заповітів (а Джеферсон – головним лиходієм). Кардинальний революційний принцип, із цього погляду, був колективістським, а не індивідуалістським, а справжній дух 1776 року полягав у добродієчному зреченні особистих інтересів, інтересів штату та регіону на користь вищих завдань творення американської держави, вперше втіленої в Континентальній армії, а потім – у новоствореному федеральному уряді. Ця орієнтація мала консервативні і протосоціалістичні імплікації, позаяк не сприймала індивіда за суверенну одиницю в політичному рівнянні і прихильніше ставилася до державної дисципліни як засобу зосередження енергії на національному розвитку та спрямуванні його в потрібне русло. В своїй більш крайній формі вона понижує статус особистих прав і свобод відносно статусу державної влади, якою є «ми», а не «вони», в такий спосіб породжуючи як колективістські, так і деспотичні імплікації¹¹.

Мабуть, не радісно, ба навіть пригнітливо усвідомлювати, що історична дискусія про революційну добу та ранню республіку просто-на-просто відтворює тогочасну ідеологічну дискусію; що серед істориків, по суті, раз у раз точаться одні й ті самі бої; що представники революційного покоління з самого початку боролися між собою. Хоча протягом потонних років багато істориків обирали компромісну або «і тим, і тим» позицію, варіанти вибору залишалися незмінними, тож історики продовжували називати себе джеферсоніанцями або гамільтоніанцями, відданими індивідуалістами або переконаними націоналістами, лібералами або консерваторами, пишучи праці, в яких віддавали перевагу одному табору над іншим або стигматизували одну сторону, розглядаючи її очима іншої – майже так само, як учасники самих подій діяли свого часу. Хоч ми можемо запобігти інтелектуальному замішанню, заявивши, що засадничі цінності, між якими велось протистояння, позачасові, а порушені питання класичні за своїм характером, незручна правда полягає в тому, що ми ганялися за власним хвостом, крутячись у нескінченному циклі ангажованих заяв. Можливо, через те, що ми досі живемо спадщиною революційного покоління, нам досі не вдалося досягти по-справжньому історичного бачення його діяльності¹².

Проте, повторимося, в тому сенсі, який Пейн називав здоровим глуздом, а Джеферсон — самоочевидним, обидві сторони дискусії мають легітимні претензії на історичну правду і обидві сторони ведуть мову від імені найглибших поривань Американської революції. В ході Американської революції, як і в усіх революціях, різні фракції об'єдналися заради спільної справи повалення правлячого режиму, а потім, уже досягнувши триумфу, з'ясували, що вони дотримуються фундаментально різних і політично несумісних поглядів на цілі революції. В запаморочливій круговерті подій, із яких складалася політична історія 1790-х років, повною мірою проявилася глибина розходження їхніх поглядів, а їхні різні програми майбутнього США зіткнулися лобом у лоб. Вибирати між сторонами цієї дискусії — це щось на кшталт вибору між словами й музикою гімну Американської революції.

Американська революція відрізняється від більшості, а може, всіх потонних революцій, які заслуговують на цю назву, тим, що в боротьбі за першість, за «істинне значення» Революції жодна сторона не здобула повної перемоги. Я маю на увазі не тільки те, що Американська революція не «пожерла своїх дітей» і не призвела до кривавих сцен на гільйотині або під стіною для розстрілів, хоча це також є фактом. Натомість ідеться про те, що революційне покоління знайшло спосіб втримати вибухову енергію дискусії в рамках постійного обговорення й діалогу, який згодом інституціоналізувався в безпечній формі політичних партій. Відтак подальша історія Сполучених Штатів перетворилася на хитання між новими версіями старої напруги, яка переросла в насилля тільки на період Громадянської війни. У своїй найвідомішій формі, яка була провідною в ХІХ столітті, ця напруга набула конституційного вигляду як конфлікт між суверенітетом штатів і федеральним суверенітетом. Проте джерела розходження набагато глибші і пов'язані з протиборчими поглядами на владу як таку, протиборчими версіями громадянства, різним ставленням до подвійної мети досягнення свободи й рівності.

Головне ж у тому, що цю дискусію було не стільки розв'язано, як вплетено в тканину нашої національної ідентичності. Якщо це означає, що Сполучені Штати засновані на суперечності, то так і є. За винятком вже згаданого кровопролитного періоду, ми успішно живемо з цією суперечністю ось уже понад двісті років. Колись Лінкольн сказав, що Америка заснована на проекті, написаному Джеферсоном у 1776 році. Насправді ж, ми засновані на суперечці про те, що в цьому проекті малоса на увазі.

Це не означає, що політична історія ранньої республіки була люб'язним експертним вивченням історичного документа, яке здійсню-

вала група добре вихованих і чемних напівбогів. Так само невідхожим є образ симфонічного оркестру; або ж, враховуючи невелику кількість осіб, залучених у найвищий рівень загальнонаціонального політичного життя, образ камерного ансамблю, в якому кожен із батьків-засновників грав на своєму інструменті, гармонійно зливаючись із іншими в єдиній партитурі. Річ у тім, що ніякої єдиної партитури не було, не було й розподілу інструментів та гармонії. Політичне життя 1790-х років було справжньою какофонією. Раніше історики небезпідставно називали ці роки «добою страстей», адже за гучністю звинувачувальної риторики, пишномовними демонстраціями ідеологічної непоступливості, напруженою особистою ворожнечі та перебільшеністю застережень про неминучу катастрофу їм не було рівних у американській історії. Політичний діалог серед найвищого ешелону революційного покоління був десятирічною колотнечею¹³.

Як же вони вели цей діалог? Як так сталося, що, за, либонь, влучними словами Альфреда Норта Вайтгеда, в західній історії було лише два випадки, коли лідери молоді імперської держави діяли настільки добре, в ретроспективній оцінці, наскільки від них можна було очікувати? (Першим випадком був Рим за правління Октавіана Августа, а другим – Сполучені Штати кінця XVIII століття.) Чому є зерно істини в особливій іконографії Американської революції, яка зображує не драматичні сцени масового вбивства, а натомість галерею добре вдягнених персоналій у класичних позах?¹⁴

Моя відповідь на ці питання міститься в історіях, які будуть викладені далі і які мають на меті відтворити дух нагальності й імпровізації, як сприймали події і як почувалися вісім найвидатніших політичних лідерів ранньої республіки. До їх переліку за абетковою послідовністю входять: Джон та Ебігейл Адамси, Аарон Бер, Джордж Вашингтон, Александер Гамільтон, Томас Джефферсон, Джеймс Медисон і Бенджамін Франклін. Хоча кожен епізод є самодостатньою оповіддю, в якій один вдалий момент я намагався забарвити за допомогою всіх своїх оповідних умінь, усі вони мають кілька спільних тем.

По-перше, здобутки революційного покоління були колективною справою, яка досягла успіху завдяки розмаїттю особистостей та ідеологій, із яких склався еліксир. Їхні взаємодії та паралельні дії породжували динамічну форму балансу й рівноваги не через те, що всі вони були досконалими або непогрішними, а через те, що їхні взаємні недоліки та помилки, а також ексцентричність і крайнощі стримували одна одну десь із тим ефектом, який, на думку Медисона, висловлену

в статті «Нотатки федераліста № 10», справлятиме існування множини політичних фракцій на ширшу республіку.

По-друге, вони знали одне одного особисто. Це означає, що вони разом бенкетували, сиділи пліч-о-пліч на незліченних зустрічах, листувалися між собою з приводу як особистих, так і державних справ. Політичне життя в ранній республіці, навіть на найвищому рівні, залишалося справою, яка провадилася віч-на-віч і в якій суперники, навіть якщо вели політичну боротьбу на смерть, мусили рахуватися з емоційними зв'язками та спільними тісними знайомствами, які виникали на ґрунті частих особистих взаємодій. Показний приклад – ворожнеча й дружба Адамса й Джеферсона, хоча було кілька інших кардинальних моментів, коли завдяки особистій довірі досягалися критично важливі компроміси. Хоч американська республіка зрештою стала державою законів, на початковій стадії їй випало бути державою людей.

По-третє, вони зуміли винести найбільш загрозливе й суперечливе питання за межі політичного порядку денного. Цим питанням, певна річ, було рабство, котре явно не узгоджувалося з принципами Американської революції, хоч би яку з їх версій взяти. Проте воно також було й політичною проблемою із найглибшими соціально-економічними коренями в новій державі, тож усунення цього явища загрожувало зривом крихкої єдності саме тоді, коли вона кристалізувалася. Питання про те, чи можна було відразу вивести рабство на шлях ліквідації, не підірвавши при цьому життєвих сил самої держави, залишається відкритим; воно стане головною темою однієї з уміщених у цій книзі історій. Хай там які висновки ми можемо робити щодо цього гіпотетичного питання, спіраючись на вигоди погляду на історію з висоти сучасності та керуючись сучасними расовими уявленнями, революційне покоління вирішило, що ризики переважають шанси на успіх; тому цілком свідомо вирішило відкласти дискусію про рабство на майбутнє, винісши будь-яке його обговорення за дужки як на рівні штатів, так і на рівні федерації.

По-четверте, обличчя, які дивляться на нас згори своєї класичної величі, відтвореної на портретах пензля Джона Трамбула, Гілберта Стюарта й Чарльза Вілсона Піла, голоси, які долинають до нас крізь віки в своїх ліричних інтонаціях, здаються настільки по-міфологічному героїчними почасти через те, що вони знали, що ми дивитимемося й дослухатимемося до них. У всіх передових представників революційного покоління сформувалося чітке розуміння своєї історичної значущості, ще коли вони продовжували творити історію, яка визначатиме їхню репутацію. Вони почали позувати для нащадків, писати листи, адресовані однаковою мірою нам і одне одному, а особливо ближче до кінця своєї

кар'єри. Якщо вони інколи сприймаються, наче статуї з мармуру, то це через те, що вони хотіли такими здаватися. (Мій улюблений персонаж, як буде видно далі, — Джон Адамс, оскільки він, на наше щастя, не вмів довго тримати позу. Його нешаноблива прямота слугує для нас вікном, крізь яке можна зазирнути в царину глибинних амбіцій і протиборчих марнославств, які рухали їхніми діями.) Якщо вони часто поводитися, наче актори в історичній драмі, то це через те, що саме такими себе вважали. В дуже реальному сенсі, ми є співучасниками їхніх звершень, оскільки правимо їм за аудиторію, перед якою вони виконують свою виставу; усвідомлення того, що ми будемо дивитися на них, спонукало їх показувати себе із якнайкращого боку¹⁵.

Хронологія, як сказано у прислів'ї, — останній притулок неука і єдина спокійна гавань для історика. Моя оповідь, хоч умисно побудована на окремих епізодах і не претендує на всебічне висвітлення всіх подій, дотримується хронологічного порядку з одним вагомим винятком. Перша історія про дуель Аарона Бера із Александером Гамільтоном порушує послідовність. Окрім того, що в ній є все, щоб полонити увагу читача, вона ще й знайомить із темами, які матимуть відгомін у інших подальших історіях, слугуючи винятком, який підтверджує правило. Це єдиний випадок в діяльності революційного покоління, коли політичні розходження вилилися в насилля й смерть замість неперервної дискусії. І Бер, якщо я правильно його збагнув, був відщепенцем, який вибивався з-поміж еліти ранньої республіки, колоритною і захопливою постаттю, поза сумнівом, але постаттю, яка не вмщувалася в загальноприйняттю норму.

Та досить обгрунтувань і узагальнень. Якщо подані далі історії зливаються в одне русло й виносять на поверхню якусь важливішу думку, то найпевніший спосіб дійти до неї — перейти до самих історій. Отож, був спекотний літній ранок 1804 року. Аарона Бера й Александра Гамільтона перевозили в окремих човнах через ріку Гудзон для зустрічі в полі біля Вігокена. Моторошно гладке плесо й вологе повітря, налите туманом...

Розділ І

Дуель

У найкоротшому вигляді історію можна викласти в такий спосіб:

Зранку 11 липня 1804 року Аарона Бера й Александра Гамільтона окремими човнами перевезли через ріку Гудзон у безлюдне місце неподалік міста Вігокен, що в штаті Нью-Джерсі. Там, відповідно до правил дуельного кодексу, вони обмінялися пострілами з пістолетів на відстані десяти кроків. Гамільтон отримав поранення в правий бік і помер наступного дня. Хоч Бер залишився неушкодженим, його репутація зазнала не менш фатальної шкоди. Тож жертвами цієї найзнаменитішої дуелі в американській історії стали обидва учасники.

Хоч уся інформація в цій версії точна, її доладна лаконічність сама породила деякі прикрі історичні жертви. Зрештою, оскільки дуель Бера й Гамільтона була найзнаменитішою сутичкою такого роду в американській історії, нам варто спробувати відтворити цей драматичний момент в уяві, написавши багатшу деталями картину «Дуель». Лише повніший аналіз дозволить цій події, яка отримала назву «розмова під Вігокеном», посісти належне їй місце поруч із такими розрекламованих конкурентами, як «Стрілянина біля коралю О.К.» та класичний фільм «Рівно опівдні»*. В такого роду справах стислі виклади просто-на-просто не спрацьовують. Тому, щоб наповнити цей епізод належною щільністю деталей і відтворити його в повноколірному режимі, нижче пропоную

* «Стрілянина біля коралю О.К.» (англ. «Gunfight at the O.K. Corral») – знаменитий американський фільм 1957 року за мотивами реальної події, що відбулася в 1881 році на території штату Аризона, коли група оголошених поза законом ковбоїв вступила в короткочасний бій із представниками закону. «Рівно опівдні» (англ. «High Noon») – легендарний американський фільм-вестерн 1952 року про боротьбу представника закону на американському заході з бандою розбійників. – Тут і далі зірочками позначено примітки наукового редактора.

значно повнішу версію, в яку я спробував залучити всі доступні й не-заперечні відомості, котрі вціліли до наших днів¹.

ААРОН БЕР покинув свій дім на Ричмонд-Гіл біля південного краю Мангетена з першими променями сонця в середу 11 липня 1804 року. Хоч тієї ночі він спав в одязі на дивані, віце-президент Сполучених Штатів був давнім послідовником максими лорда Честерфілда про те, що справжньому джентльмену дозволяється робити що завгодно, доки він усе це робить стильно. Тож полковник Бер – цим військовим званням він пишався як символом своєї служби Американській революції – вбрався в елегантний костюм (схожий на шовковий, але насправді пошитий із бомбазину) і з незворушною аурую вродженого аристократа, який прямує на побачення з долею, дійшов до човна на березі ріки Гудзон.

Колись його дід, великий богослов Джонатан Едвардз, сказав, що всі ми – зіпсовані істоти, лише павуки, які небезпечно повисли над незгасним полум'ям. Однак усе Берове життя було суцільним уроком зі здатності тямущого павука вирватися з пекельних труднощів і сплести павутиння, в яке потраплять інші. Ніхто з певністю не може сказати, що діялося в Беровій голові, коли єдиний весляр віз його й Вільяма ван Неса, відданого Берові учня й протеже, в бік Нью-Джерсі-Пелісейдс по інший бік ріки, проте нащадки вважатимуть, що Бер нарешті спіймав Гамільтона у своє підступне павутиння і тепер підповзав, щоб убити².

А тим часом недалеко на північ від Ричмонд-Гіл біля сьогоденної Вол-Стрит на борт невеликого ялика з двома веслярами ступав Гамільтон, його лікар др. Дейвід Госек та його відданий соратник Натаніель Пендлтон. Як і Бер, Гамільтон належно вбрався і також поводився в схожому дусі джентльменської скромності. Він теж носив військовий титул, перевершуючи в цьому плані Бера, адже мав право на шанобливе звертання «генерал Гамільтон» – завдяки своїй останній посаді генерального інспектора Нової армії, яку отримав у 1799 році. В свої 49 років і зі своїми 170 сантиметрами зросту він був на рік старшим за Бера і на один дюйм вищим, тож обое були відносно невисокими, мали невеликі руки й ноги. Гамільтон мав тендітну тілобудову та вельми виразні голову й обличчя. Його називали «федералістським левеням», бо він був справді невеликим.

Проте Богові заманулося зробити цих двох чоловіків повними протилежностями за головою. Від своїх предків-Едвардзів Бер успадкував темну й різку пігментацію. Його чорне волосся, яке спало на

лоб, і темно-карі, майже чорні, очі нагадували помісь орла з вороном. У Гамільтона була ніжно-рожева шкіра на обличчі, лілово-блакитні очі та шатенове волосся. Через усе це він виглядав наче живий вогник світла на тлі нерухомої Берової тіні. Про Бера складалося враження, що він придушує свої пориви, неначе всередині нього нагромаджується стримувана енергія новоанглійського пуританства, чекаючи на нагоду вирватися назовні. Гамільтон же завжди променів енергією, безперестанку демонструючи її спалахами свого непересічного таланту.

Їхні родоводи також контрастували за вдачею та стилем. На відміну від родовитості Бера, яка надавала його аристократичним манерам основу й біологічне обґрунтування, Гамільтонів ефектний і завжди зухвалий стиль розвинувся як свідомий захисний механізм від свого убогого походження. Джон Адамс, котрий зневажав Гамільтона, якось назвав його «позашлюбним вилупком різнощика шотландського віскі». Хоч Адамс мав на меті образити Гамільтона, дібрані ним слова фактично є правдивими.

Гамільтон народився в Вест-Індії на острові Невіс яко позашлюбний син безталанної красуні французького походження та непробудно питушого шотландського торговця, схильного до банкрутства. Почасти через непоказне походження Гамільтону завжди здавалося, що він повинен доводити свої чесноти; йому потрібно було вражати тих, хто вище за нього, перевершуючи їх. Хай він очолював наступ піхотинців на британський укріплений опорний пункт в Йорктауні, першим здолавши бруствер під час відчайдушної багнетної атаки, чи нав'язував неохочому федеральному урядові власну утопічну фіскальну програму для нової країни, Гамільтон схильний був сприймати земні проблеми як особисті виклики, а отже, як незмінні об'єкти, над якими він може виконувати свої ізометричні вправи, котрі часто набували вигляду демонстративних актів доблесті. Хоч він не домагався дуелі з Бером, у Гамільтонових норвах не було нічого, що б дозволило з солідною ввічливістю та почуттям внутрішнього тріумфізму відхилити виклик. Тож він линув тихим плесом Гудзону в напрямку Вігокена, бо вважав, що не може дозволити собі відхилити Берове запрошення³.

Насправді нам відомо значно більше про те, які думки обсідали голову Гамільтона в цей непересічний момент. Попереднього вечора він написав листа, до якого доклав свою останню волю й заповіт, заявивши, що щиро сподівався уникнути сутички. Мало того, він стверджував, що не відчував «жодної *недоброзичливості* до полковника Бера, якщо не говорити про незгоду в політичних питаннях, котра, на мое

переконання, походила з прозорих і щирих мотивів». Тому він вирішив дати Берові вистрелити першим і не відповідати на його постріл: «Я постановив собі, що якщо наша розмова відбуватиметься звичайним чином і якщо Бог зласкавиться дати мені таку змогу, то я *затримаю і вистрелю в небо* свою першу кулю, ба навіть думаю затримати другий постріл – щоб у такий спосіб дати полковникові Берові подвійну можливість зупинитися і подумати». Для нього такий план здавався не самогубством, а черговою доблесною авантюрою на кшталт тих, у яких він звик перемагати⁴.

Загальноприйнятий опис місця дуелі – поле біля Вігокена – вводить в оману. Якщо здолати шлях Бера й Гамільтона через Гудзон і сушею з місця, вище за течією від сьогоденного тунелю Лінкольна, то прибудемо до стрімкої скелі 45 метрів заввишки. Піднявшись на таку висоту, ніхто не зможе відразу битися на дуелі. Насправді дуель відбулася на вузькому виступі лише 3 метри завширшки і 12 метрів завдовжки, розташованому на висоті всього-на-всього 6 метрів над рівнем води. Це було популярне місце для проведення дуелей через його відносну ізольованість і недоступність. Згідно з попередньою домовленістю група Бера прибула першою за кілька хвилин до 7-ї години ранку і почала очищати виступ від поодиноких кущів і каменів⁵.

Невдовзі по тому з'явилася і Гамільтонова група, а двоє секунданти – ван Нес від Бера й Пендлтон від Гамільтона – почали радитися щодо погоджених правил поединку. Його називали «розмовою», бо в той час дуелі були заборонені в багатьох штатах, зокрема і в Нью-Йорку. Тому на додаток до створення дуельного кодексу бувалі дуелянти розробили умисно туманну лексику, яку би зараз назвали «мовою всезаперечення», щоб усі учасники згодом могли наполягати на невіданні, якщо їх коли-небудь притягнуть до суду. Приміром, жодного з веслярів не пустили на виступ, щоб вони не стали свідками обміну пострілами. Лікар, Дейвід Госек, також повинен був відвернутися на час процедури⁶.

Оскільки виклик кинув Бер, право на вибір зброї надавалося Гамільтонові. Він обрав пару виготовлених на замовлення й розкішно декорованих пістолетів, які належали його заможному своякові Джонні Черчу. Окрім свого вишуканого орнаменту, ця зброя була особливою з двох причин. По-перше, це були ті самі пістолети, які вже використовувалися на двох попередніх дуелях, у яких брали участь нинішні учасники: спершу в 1799 році, коли Черч відстрелив гудзика на Беровому плаші; а потім у 1801 році, коли старший син Гамільтона

Філіп отримав смертельне поранення, захищаючи честь свого батька за якихось кілька метрів від місця, обраного нинішніми дуелянтами. По-друге, пістолети мали таємний механізм, який викликав постріл при легкому натисканні спускового гачка. Без цього механізму гачок потрібно було би натиснути з силою в 9 кілограмів, а механізм дозволяв обійтися натисканням з силою в 0,5 кілограма. Якщо Гамільтон знав про таку високу чутливість спускового гачка, то Бер майже напевно про неї не відав.

Після того, як Пендлтон і ван Нес зарядили пістолети, які мали гладку цівку і використовували досить велику кулю 13,7-міліметрового калібру, Пендлтон прошепотів Гамільтону: «Налаштувати чутливий спуск?». На що Гамільтон відповів: «Не цього разу». Тож дуелянти, які готувалися зайняти свої місця, були озброєні надзвичайно потужною, але вкрай неточною зброєю. В разі влучання такої велетенської кулі з такої близької відстані в життєво важливий орган шанси серйозного, ба навіть смертельного поранення були високими. Проте неточність, притаманна кулям, які вилітають із гладкоцівкової зброї, а також сильний натиск, потрібний, щоб спустити зведений ударник, запалити порох, а потім виштовхнути кулю в напрямку цілі, означали, що в цій дуелі, як і в більшості тогочасних дуелей, навряд чи котрась зі сторін буде серйозно поранена, якщо взагалі когось зачепить куля⁷.

Відтак Бер і Гамільтон зійшлися посередині, щоб отримати останні настанови. І знову Гамільтон яко викликана сторона мав право вибору позиції. Він обрав бік вище течії, тобто північніше. Це був поганий вибір, оскільки ранкове сонце та його відображення від поверхні води засліплювали йому обличчя. Передбачені правилами десять кроків, які мали відділяти противників, залишали їх на протилежних краях виступу. Було погоджено, що коли обоє головних учасників будуть готові, Пендлтон скаже: «Цілься!» – і після цього кожен має право підняти свій пістолет і вистрелити. Якщо один із дуелянтів вистелить першим, то секунданта іншого порахує: «Один, два, три. Вогонь!». Якщо до кінця відліку не пролунає постріл, то чергу буде втрачено. Після цього або якщо обидві сторони вже вистрелили і не влучили, відбудеться нарада, на якій буде постановлено, чи слід повторити процедуру з початку чи обидві сторони погодяться, що їхню честь відновлено⁸.

Дійшовши до визначеної йому позиції, Гамільтон за мить до останньої команди попросив про коротку перерву. Діставши з нагрудної кишені окуляри, він одягнув їх на носа, примружився від сліпучого світла, підняв пістолет, прицілвився на кілька уявних мішеней і оголосив, що

він готовий. Бер терпляче й незворушно чекав, доки пауза закінчиться. Ми не маємо жодних доказів того, що він хоча б щось заздалегідь знав про заявлений Гамільтоном намір затримати або змарнувати перший постріл, а Гамільтонова поведінка в цю передостанню мить, навпаки, не залишала сумнівів у його значно згубніших намірах. Для чого він надягнув окуляри, якщо не збирався стріляти в Бера, — це залишається таємницею.

Ще більшою загадкою є те, що відбулося далі. Суперечливі версії наступних чотирьох-п'яти секунд дуелі можуть слугувати підтвердженням постмодерністської тези про те, що не існує такої речі, як об'єктивна істина, а історична реальність — це іманентно загадковий вузол неупорядкованих відчуттів, який можна без кінця-краю переглядати. Щоб продовжити виклад історії відповідно до принципів безсумнівності, заявлених на початку, нам зараз слід пропустити найдраматичніший момент, щоб повернутися до нього пізніше, коли останні фрагменти історії будуть складені в цілісну картину.

Пролунали два постріли, і Гамільтон отримав поранення. 28-грамова куля влучила йому в правий бік, залишивши рану на 5 сантиметрів у діаметрі десь на 10 сантиметрів вище стегна. Куля викликала тріщину грудної клітини, відрикошетила від ребра, прошила печінку й діафрагму, після чого розколола другий поперековий хребець, у якому і застрягла. Навіть за всіх можливостей сьогоденної медицини внутрішні ушкодження з високою ймовірністю прирікали би Гамільтона на смерть або щонайменше на довічне каліцтво. А з огляду на обмеженість тогочасної медицини такі поранення не залишали надій. І сам Гамільтон майже відразу збагнув своє становище. Коли др. Госек метнувся до нього, щоб оглянути рану, Гамільтон спокійно сказав: «Це смертельна рана, лікарю», — і знепритомнів⁹.

А тим часом Бер виглядав здивовано і сприкрено через вислід свого пострілу. Він рушив у бік лежачого Гамільтона, але ван Нес перекрив йому шлях і повів геть із місця дуелі в напрямку човна, весь час прикриваючи полковника парасолькою, щоб — як вимагали того правила всезаперечення — представники Гамільтонової сторони могли на суді, якщо доведеться, стверджувати, що ніколи його не бачили. На півдорозі вниз Бер зупинився і на поліг на поверненні: «Я повинен піти й поговорити з ним», — попросив він. Однак ван Нес відмовився задовольнити це прохання і повів Бера до човна, в якому вони перетнули річку в напрямку Нью-Йорка¹⁰.

Госек припускав, що Гамільтон може померти на місці. Проте після кількох хвилин надання допомоги стало зрозуміло, що непритомний

дихає регулярно, тож його можна було знести на берег. Шляхом униз Гамільтон на якийсь час опритомнів і пробурмотів Госекові: «Пендлтон знає, що я не збирався стріляти в полковника Бера з першого разу». Коли один із веслярів захотів прибрати Гамільтона пістолет, який лежав на сидінні, Гамільтон застеріг: «Обережно з цим пістолетом. Він нерозряджений і ще зведений. Може вистрелити й поранити», – з чого стає ясно, що Гамільтон і сам не усвідомлював, що його пістолет вистрелив. По прибуттю на нью-йоркський берег пораненого Гамільтона перенесли до розташованого неподалік будинку Джеймса Баярда – давнього друга й політичного учня, – де Госек дав Гамільтону кілька невеликих доз настоянки опію і став чекати кінця. Гамільтон помер о другій годині по обіді 12 липня 1804 року в оточенні нью-йоркського єпископа єпископальної церкви Бенджаміна Мура, Дейвіда Госека, своєї дружини Елізабет та їхніх семи дітей¹¹.

Через два дні відбувся екстравагантний похорон. Домовину з червоного дерева тягнув Гамільтонів кінь сірої масті, а його чоботи зі шпорами були повернуті в зворотний бік і прив'язані до порожнього сідла. За домовиною йшла його вдова з дітьми, політичні та юридичні лідери міста, студенти й викладачі Колумбійського коледжу, голови банків, військові та морські офіцери, місцеве духовенство та чужоземні сановники, за якими тяглася процесія з кількох сотень рядових громадян. Губернатор Морис, давній друг Гамільтона і побратим з федералістського табору, виголосив прощальну промову в переповненій церкві святої Трійці¹².

Панівною була думка, що Бер холонокровно вбив Гамільтона. Спрямовані проти Бера газетні публікації підливали масла у вогонь громадського гніву, доповнюючи події вигаданими деталями (приміром, що Бер одягнув костюм, спеціально зшитий для дуелей із матерії, яка може відхиляти кулі) або мелодраматичними домислами (скажімо, поки Гамільтонова вдова й діти поливали слізьми тіло небіжчика, Бер із товаришами піднімав тости за смерть свого противника в місцевих тавернах, висловлюючи тільки жаль, що не вцілів у серце. З'явилося воскове відтворення дуелі, на якому в Гамільтона стріляли Бер і кілька схованих у засідці спільників. На табличці під восковою композицією було написано:

О Бере, що ж ти натворив?
Ти Гамільтона кулею вмертвив.
Сховавшись у чортополохах,
Пістолем вибив з нього духа.

Берові висунули відразу два звинувачення — у проведенні дуелі та вбивстві, редактори газет порівнювали його як нове втілення віроломства з Бенедиктом Арнольдом*, а пастори присвячували його вчинкові проповіді, спрямовані проти дуелей як варварського повернення до середньовічних уявлень про справедливість. Берові довелося ганебно тікати з міста, не зупиняючись аж до Джорджії¹³.

Так усе й закінчилося: Гамільтона мирно поховали, створивши довкола нього славу легендарного мученика; а Бер, вислизнувши з міста і будучи приреченим на політичне забуття, згодом попрямував назустріч дивним пригодам на американському Заході. Це найбільш підхожа фінальна сцена для нашої реконструкції «Дуелі» як знаменитої і надзвичайно показної історії.

Нашій історії, певна річ, бракує чотирьох-п'яти секунд, коли й відбувся обмін пострілами. Ми відклали реконструкцію цього найважливішого епізоду не тільки через те, що не існує узгодженої його версії, а й через те, що така затримка відповідає історичній послідовності дискусії, яка дала єдині докази, на які повинен спиратися будь-який виклад цієї події. Тобто відразу після самої дуелі відбулася ще одна «дуель» — словесна — між свідками події: головою між Пендлтоном і ван Несом, — після чого стали складатися табори прибічників Гамільтона і прибічників Бера, які заповнили сторінки тогочасних газет і памфлетів підтверджувальними доказами на користь своїх версій події.

Проте ще до того, як постфактумні виклади перебігу дуелі самі переросли в дуель, єдині два очевидці — Пендлтон і ван Нес — опублікували «спільну заяву», головна мета якої полягала в тому, щоб підтвердити, що обоє учасників дуелі поводитися відповідно до дуельного кодексу, тож хоч проведення дуелей заборонялося законом, Бер і Гамільтон дотрималися найвищого закону честі, як і належить справжнім джентльменам. Обґрунтовуючи цей головний висновок, Пендлтон і ван Нес досягли згоди щодо кількох важливих деталей, про які варто згадати з огляду на світло, яке вони кидають на незрозуміле розходження в поглядах щодо того, що ж насправді сталося.

По-перше, Пендлтон і ван Нес визнали, що обидва учасники вистрелили. Пролунало два постріли, а не один. Цим встановлюється

* Бенедикт Арнольд (1741—1801) — генерал американської Континентальної армії, один з героїв раннього етапу Війни за незалежність, котрий у 1780 році за грошову винагороду перекинувся на бік британців.

важливий факт, адже в кількох розповідях про дуель, опублікованих друзями Гамільтона і позначених безсумнівним впливом різних версій його переддуельної заяви про намір не стріляти в Бера, робився завчасний висновок, нібито Гамільтон затримав свій постріл, тобто не вистрелив узагалі. Через те, що звук вогнепального пострілу чули Госек і веслярі, хоч і не бачили на власні очі події, тут не може бути жодної хибної інтерпретації або фальсифікації, якщо, звісно, постріли не відбулися одночасно. Але Пендлтон і ван Нес погоджувалися, що постріли пролунали один за одним.

Це підводило до згоди щодо другого й найбільш загадкового факту — що постріли розділяв інтервал у «кілька секунд». Скільки саме секунд — щодо цього секунданти не дійшли згоди. Проте вони обоє визнавали, що помітна часова затримка відділяла другий постріл від першого. Один із учасників вистрелив першим, тоді як інший затримався на незначний, але помітний інтервал і теж вистрелив. Постріли не пролунали одночасно¹⁴.

З цим обопільно визнаним фактом важко узгодити гамільтонівську версію дуелі. Головним елементом цієї версії є те, що Бер вистрелив першим. Якщо виходити з припущення, на якому наполягають прибічники Пендлтона й Гамільтона, що Гамільтон прибув до Вігокена з твердим наміром не стріляти в Бера, то з цього логічно випливало, що Гамільтон не міг вистрелити першим. Натомість Бер вистрелив, доки Гамільтон тримав свого пістолета вгору. Потім завдане Беровим пострілом поранення буцімто викликало ненавмисне здригання Гамільтонового вказівного пальця, яке спустило курок і спричинило виліт кулі, яка без шкоди для Бера просвистіла в нього над головою і згубилася в гіллі дерев. Ван Нес стверджував, що відвідав виступ наступного дня після дуелі і на висоті десь 3,7 метра і 1,2 метра вбік від місця, де стояв Бер, виявив відламану гілку кедрового дерева. Таке трактування події узгоджується з Гамільтоною ремаркою на борту човна, яка свідчила, що він думав, що його пістолет залишався зарядженим. Він, напевно, не усвідомлював, що постріл Бера спричинив випадкове розрядження його пістолета. З іншого боку, якщо прийняти гамільтонівську версію «розмови», як пояснити інтервал між пострілами? Щоб гамільтонівська версія відповідала істині, потрібно, щоб постріли відбулися майже одночасно.

Хоча Бєрова версія того, що сталося, також має вади, вона ліпше узгоджується з обопільно визнаною хронологією пострілів. Згідно з ван Несом, Гамільтон прицілювався в Бера й вистрелив першим, але дав

маху. Тоді Бер затримав свій постріл на «чотири-п'ять секунд», щоб дим довкола Гамільтона розвіявся і щоб Пендлтон почав відлік: «Один, два, три. Вогонь!». Проте увага Пендлтона була прикута до свого дуелянта і йому явно бракувало зібраності, щоб щось сказати в цей затажний момент драми. Щоб не втратити право на постріл, Бер узяв ситуацію в свої руки. Гамільтон упав відразу. Ван Нес безапеляційно викладав послідовність подій: «Я впевнений, що всі, хто міг чути, а особливо др. Госек, сходяться на тому, що пістолети розрядилися з кількасекундним інтервалом між ними; також усі згодні, що ген. Г. упав *негайно* після пострілу п. Б., що суперечить думці, нібито п. Б. вистрелив першим». Далі ван Нес наводить докладніші відомості про поведінку Бера протягом драматичного інтервалу.

Щодо першого пострілу... я ніколи не був більш упевненим у тому, що відбувалося перед моїми очима. Якщо є якісь сумніви, то їх розвіють такі деталі. По-перше, коли ген. Г. вистрелив, я помітив здригання або невеликий порух на тілі п. Б., з чого припустив, що куля його зачепила; проте побачивши, що відразу після цього він твердо стояв на своєму місці, я зробив висновок, що рана, либонь, не серйозна. Проте перебуваючи під враженням, що його поранено, я, тільки-но з'явилася нагода, запитав, куди його поранено. Коли я пояснив причини свого враження, він повідомив, що наступив ногою на камінь або дрючок, що й викликало біль та розтягнення м'яза.

Інакше кажучи, на звук Гамільтонового пострілу Бера помітно пересмикнуло, але це імпульсивне фізичне здригання пізніше сам Бер, прагнучи підкреслити своє самовладання, пояснив потраплянням каменя або дрючка під ногу¹⁵.

Хоча ця переконлива деталь наділяє берівську версію більшою правдоподібністю та й у загальних рисах ця версія краще узгоджується з хронологією пострілів, два докази розходяться з нею. По-перше, як пояснити явно ширшу Гамільтонову переконаність, висловлену Госеку й Пендлтону на зворотному шляху в човні, що він не вистрелив? А по-друге, якщо Гамільтон таки вистрелив у Бера, як пояснити, що відстрелена ним гілка була настільки високо і значно вбік від місця, де стояв Бер?

Існує правдоподібна і досить переконлива відповідь на друге питання, яка наштовхує на правдоподібну, але більш спекулятивну відповідь на перше. Головна думка, яка несе потенціал розкрити загадку, породжену суперечливими версіями дуелі, полягає в тому, що обидві

сторони вибудовували свої пояснення на своєкорисливих і оманливих засновках. Гамільтоновій стороні потрібно було довести, що її загиблий лідер був мучеником, який прибув до Вігокена з непорушним наміром стати під кулю Бера, не відповідаючи на постріл пострілом. Беровій стороні потрібно було довести, що її герой поведився гідно і з дотриманням принципів дуельного кодексу, зокрема, наразивши своє життя на небезпеку з Гамільтонового пістолета, тільки потім відповівши тим самим, але успішніше. Гамільтонова сторона потребувала перекручення послідовності обміну пострілами, щоб відстояти посмертну репутацію Гамільтона. А Бєрова сторона потребувала перекручення Гамільтонових великодушних намірів, щоб виправдати смертельну відповідь Бєра. Обидві версії, швидше за все, викривлюють те, що відбулося насправді.

Гамільтон вистрелив умисно і зробив це першим. Проте він цілився так, щоб схибити, спрямувавши свою кулю в гілля дерев значно вище Бєра. В такий спосіб він не утримався від пострілу, зате змарнував його, тим самим виконавши свій намір, заявлений ще до дуелі. Бєр разом із тим, не знаючи про заяву противника, добре знав, що куля з Гамільтонового пістолета просвистіла повз нього і врізалася в дерево за ним. Тож відповідно до принципів дуельного кодексу мав усі підстави націлитися в життєво важливий орган і вистрелити на смертельне ураження¹⁶.

Але чи вчинив він так? На це питання ми не можемо дати відповідь, яка би не залишала місця обґрунтованому сумніву. В цьому плані таємниця назавжди залишиться замкненою за сімома замками значенитої своєю загадковістю душі Бєра та думок, які роїлися в його голові тієї багатой наслідками миті. Проте врахуймо такі непрямі докази. Від вбивства Гамільтона Бєр не отримувал жодної користі, зате втрачав усе, про що він, найпевніше, добре знав у ту мить і що подальші події переконливо підтвердили. Першою реакцією Бєра на падіння Гамільтона, описаною Пендлтоном і ван Несом, був подив і шкодування, після чого він поривався поговорити з раненим Гамільтоном. Крім того, на останніх етапах переговорів щодо проведення дуелі, коли Гамільтонова сторона запропонувала, щоб Дейвід Гєсек виступив лікарем для обох сторін, Бєр погодився, що одного лікаря достатньо, а потім додав: «Навіть у одному немає потреби». І нарешті, якщо дуелянти хотіли подряпати або легко поранити свого противника, найчастіше вони цілили в стегна і ноги. Беровій кулі не вистачило якихось 5–8 сантиметрів, щоб стати легким пораненням у м'яз стегна, а ушкодження життєво важливих органів було наслідком рикошету від Гамільтонового ребра¹⁷.

Зрештою, ми ніколи не дізнаємося достеменною істини. Цілком можливо, що жагуча Бєрова ненависть до Гамільтона роз'ятрилася настільки, що коли він побачив, як його мучитель беззахисно стоїть перед ним, будь-які раціональні міркування про свої інтереси були безсилими. Майже повністю достеменним і найбільш сумісним із усіма наявними доказами є тільки те, що Гамільтон вистрелив першим і навмисно схибив. Єдине правдоподібне пояснення його ремарки, сказаної в човні, про заряджений пістолет, є те, що він був напівнепритомним, шокованим і не розумів, що говорить. Або ж – що менш імовірно – Пендлтон і Гєсек вигдали цю репліку, щоб підтримати свою версію події. Крім того, могло бути – хоча це не можливо довести на основі доступних фактів, – що Бєр насправді також схибив, тобто що його смертоносний постріл також вийшов таким ненароком. Одним із найбільш переконливих компонентів Бєрової версії – компонентом, який підкріплює її загальну правдоподібність, – є те, що ця версія виставляє постріл Бєра як добре обміркований і продуманий акт. (Для чого робити наголос на інтервалі, якщо за мету ставилося зменшити вину Бєра?) Ті думки, які в ці доленосні секунди бурлили в голові Бєра, дали би остаточну відповідь на всі питання про його характер. Проте їх, як і більшість найпотаємніших думок Бєра, втрачено назавжди.

Наша пильна увага до того, що відбулося на виступі скелі нижче рівня поля під Вігокєном, має важливий історичний сенс із тієї простої причини, що в книгах з історії домінує Гамільтонова версія цієї події, яка найменш відповідає істині. Проте, зосередивши зусилля на реконструкції фактуальних складників події, ми мимовільно знехтували найочевиднішим питанням: що взагалі ці двоє видатних американських державних діячів робили на виступі скелі? Звісно, вони там опинилися через те, що Бєр викликав Гамільтона, і останній вирішив, що йому не гоже відхилити цей виклик, щоб не заплямувати свою честь. Але що ж Гамільтон зробив, щоб так розлютити Бєра? І що стояло на кону в їхній суперечці, змусивши їх іти на такий крайній ризик?

Якщо коротко, то так само, як після вогнепальної дуелі відбулася словесна дуель, у якій перемогли захисники Гамільтона, перед поєдинком теж сталася словесна дуель, яку Бєр виграв із такою ж переконливістю. Якщо говорити дещо розлогіше, то обмін словами, який передував обміну пострілами, був лише кульмінацією довгочасної особистої ворожнєчі та політичної незгоди, яка майже природно, а з ретроспективного погляду – майже неминуче постала з надзвичайно наелектризованої політичної культури ранньої республіки.

У випадку обміну словами, який передував дуелі, не може бути жодних сумнівів у тому, що Бер вистрелив першим. 28 червня 1804 року він привернув увагу Гамільтона до листа, опублікованого майже за два місяці до того в газеті «Albany Register». В цьому листі др. Чарльз Купер згадував про Гамільтонову промову, виголошену проти Бера в лютому. В той час Бер вів передвиборчу кампанію за крісло губернатора Нью-Йорку, і Гамільтон піддав критиці його компетентність. У листі Купера прямо не говорилося, що саме сказав Гамільтон, але він завершувався таким реченням: «Я можу детально розповісти про ще презирливішу думку, яку генерал Гамільтон висловив про п. Бера». Образою було слово «презирливий». Бер вимагав, щоб Гамільтон пояснив це слово або зрікся його: «Мабуть, сер, ви розумієте неодмінність якнайшвидшого й беззастережного визнання або спростування вживання вами будь-яких висловів, які могли дати підставу твердженням др. Купера»¹⁸.

Знаючи, що Бєрова вимога започаткувала ланцюгову реакцію, яка кінець кінцем призвела до фатального обміну пострілами біля Вігокена, важливо зазначити, що ні в Куперовому листі, ні в Бєровій вимозі не згадувалася жодна конкретна або відверто паплюжна заява Гамільтона. Певна річ, *презирлива* думка – не комплімент. Але що саме це була за думка або що конкретно Гамільтон сказав про Бєра, не вказувалося. Тож скарга була беззмисловою. Все, що в такому випадку залишалося Гамільтонові зробити в цей підходящий момент, – заперечити, що він говорив будь-що, що могло би відповідати цьому опису, а потім висловити шкоду з приводу того, що такі наклепницькі інсинуації були приписані йому пресою. В Бєра тоді не було б іншого вибору, як прийняти це пояснення.

Проте Гамільтон вирішив піти іншим шляхом. По суті, він використав неоднозначність образливої заяви, щоб ухилитися від прямої відповіді Бєрові. Гамільтон писав, що не може, «уникаючи порушення порядності, зробити визнання або спростування, котре вам здається неодмінним». Мало того, головне образливе слово «має безліч відтінків – від найсвітліших до найтемніших. Звідки мені знати, про який відтінок ідеться?». Після короткої лекції про мінливість граматики й синтаксису, написану, щоб подратувати Бєра, Гамільтон перейшов у наступ. Він почувався зобов'язаним принципово «не давати згоди на те, щоб мене допитували про справедливість *висновків*, що їх могли *інші* зробити з будь-чого, що я говорив про політичного опонента за п'ятнадцять років протистояння». Тому навіть сам лист Бєра був грубою образою через його безцеремонне наполягання «на настільки туманній

підставі, як та, яку ви обрали». Гамільтон висловлював упевненість, що тільки-но Бер опанує себе, то «побачить речі в тому самому світлі, що і я». А якщо ні, то «я можу тільки поспівчувати щодо обставин і мушу прийняти наслідки». Якщо Берів намір полягав у тому, щоб налякати його перспективою дуелі, то Гамільтон не був схильним капітулювати перед такою небезпекою. Зі свого боку він відповів тим самим¹⁹.

Фактично доля Гамільтона була визначена наперед з тієї миті, коли він надіслав листа. Він не тільки не скористався можливістю зректися образливого вислову на адресу Бера, а й підняв риторичні ставки своїм погордливим тоном і своїми необгрунтовано зухвалими погрозами у відповідь. Бер відповів дуже коротко: «Уважно обміркувавши, – писав він, – я з прикрістю для себе не виявив нічого з тієї щирості й делікатності, які ви буцімто цінуете». Далі він підняв словесну гру на ще вищий рівень образ: «Я щиросердо вірив, що з огляду на прямоту солдата й чесність джентльмена можу розраховувати на відверту заяву». Проте такі очікування явно переоцінювали такого дволикого персонажа, як Гамільтон, котрому бракувало «духу, щоб визнати або заперечити» свої слова²⁰.

Крім того, Гамільтонова скарга на те, що він не може пам'ятати всього, що казав «за п'ятнадцять років протистояння», ненавмисно наштовхнула на ще одне нове й значно ширше поле для конфлікту. В своїх настановах ван Несу, котрого він призначив своїм представником у поєдинку, Бер пояснив, що Куперів лист був всього-на-всього найсвіжішим наклепом Гамільтона на нього. Стверджуючи, що він завжди стримувався, коли зазнавав критики з боку політичних противників, Бер нарікав, що «у випадку п. Г. я не зустрічав взаємності. Кілька років його ім'я стояло за потоком лихослів'я». Справді, за два роки до цього Бер стверджував, що звертався до Гамільтона з особистою скаргою на нескінченне поливання брудом свого імені, і Гамільтон визнав свою необачність. Попри вибачення і обіцянку припинити Гамільтон не припинив завдавати ударів у спину. На думку Бера, останній інцидент зайвий раз підтвердив, що Гамільтон невинуватий у своїх наклепницьких манерах. Однак тепер «настав час покласти цьому край»²¹.

Як наслідок, відтепер Бер вимагав значно більшої сатисфакції, ніж просто за один вислів, оприлюднений у газеті. 25 червня 1804 року Ван Нес передав нові умови: «Полковник Бер вимагає від генерала відрестися від намірів у будь-яких його розмовах створювати враження, які є образливими для честі п. Бера». Тепер Бер вимагав загального вибачення за всі попередні випадки нечемності. Він визнавав, що цим самим

посилює напруги, але з огляду на нахабне ухилиння з боку Гамільтона «зараз вимагається більше, ніж я просив попервах»²².

На цей час у перемовини вступив Пендлтон jako представник Гамільтона. Він спробував застосувати свій вплив, як того вимагав етикет дуельного кодексу, щоб знайти вихід із глухого кута, що склався. Під натиском Пендлттона Гамільтон погодився на заяву, в якій стверджував, що не пам'ятає нічого з того, про що писав Купер. Та розмова, як її пам'ятав Гамільтон, «склалася з коментарів про політичні принципи і погляди полковника Бера... без будь-яких згадок про минулу поведінку або про особистий характер». Гамільтон вважав за потрібне повторити свою головну думку про те, «що розмова, на яку покликається др. Купер, велася винятково на політичні теми і в ній не приписувалося полковникові Берові жодних випадків безчесної поведінки і не згадувався його особистий характер»²³.

Строго кажучи, Гамільтонова поступка мала би закінчити суперечку. Справи честі, вважалося, стосуються тільки звинувачень на адресу *особистості*. Політичні й ідеологічні розходження будь-якої глибини лежали за межами сфери честі, з приводу якої джентльмен міг вимагати сатисфакції. Проведене Гамільтоном розрізнення між особистою та політичною критикою призначалося для того, щоб перетворити диспут із Бером зі справи честі на розходження в політичних поглядах. Із технічного погляду, за правилами дуельного кодексу, Бер мусив би прийняти Гамільтонове пояснення як рівнозначне вибаченню.

Проте Борова кров уже закипіла. Якби Гамільтон виступив зі своїм розрізненням критики на адресу особистості і критики на адресу політичних поглядів раніше, справа би, найвіргодніше, владналася б ще до того, як почалася. Проте тепер Бер не міг вдовольнитися чимось меншим за загальне й беззастережне вибачення за всі попередні ремарки щодо його особистого й політичного характеру. «Жодні заперечення або заяви не будуть достатніми, — пояснював ван Нес, — якщо вони не будуть загальними і повністю не спростовуватимуть того, що якісь чутки, образливі для честі полковника Бера, виходили з уст генерала Гамільтона або обґрунтовано виводилися з його заяв». Після цього в Гамільтона не залишалося простору для маневру; вимагалося повноцінне вибачення. «Отже, відкликання або заперечення всіх таких заяв або відмова від будь-яких намірів звинувачувати полковника Бера без покликань на час і місце, — робив висновок ван Нес, — є єдиною можливим загладжуванням проблеми». Згодом, коли цю частину листування між двома сторонами було опубліковано, ексцентричний державний діяч

із Вірджинії і ветеран багатьох дуелей Джон Рендольф зауважив, що Гамільтон виглядав, наче «лис, який тоне», тоді як Бер був «рішучим старим хортон», котрий твердо постановив загнати жертву своїм «неухильним натиском... щоб вона не могла ухилитися або ошукати»²⁴.

Як більшість тогочасних дуелей не закінчувалася смертю або серйозним пораненням, так і більшість перемовин щодо справ честі не закінчувалася дуелями. Випадок Бера—Гамільтона був приречений стати винятком із обох правил. Коли Бер розширив свої вимоги на всю свою й Гамільтонову публічну кар'єру, а потім відмовився визнати традиційне розрізнення між особистою й політичною критикою, Гамільтон опинився в пастці. Відбувся обмін ще кількома листами, поки Пендлтон намагався нащупати почесний вихід із ситуації. Він протестував проти того, що Берові умови «істотно змінювали й розширювали первісну основу з'ясування відносин», вимагаючи від Гамільтона взяти на себе відповідальність за «будь-які *чутки*, що ходили... за весь час його знайомства з полковником Бером». Однак Бер залишався непохитним, повторюючи, що «таємні плітки, які очорнюють його репутацію і ставлять під сумнів його честь», за більш ніж десятиліття вимагають беззастережного вибачення і що Гамільтонове наполягання на розрізненнях і уточненнях «є доказом, що він завдав зазначеної шкоди». 27 червня 1804 року Берові урвався терпець: «Розлогість цього листування свідчить, що задовільного виправлення шкоди... досягти неможливо, — пояснював ван Нес. — Він вважає марним виступати з будь-якими пропозиціями, крім того простого послання, яке я зараз матиму честь донести до відома». Це було запрошення на «розмову біля Вігокена»²⁵.

Гамільтон попросив про коротку паузу, щоб закінчити якісь поточні юридичні справи і навести лад в особистих справах. Обоє підготували заповіти і залишили достатні докази, щоб можна було скласти в одну, хоч і розміту, картину те, що було в них на думці. Бер написав своїй любій дочці Теодосії та її чоловікові, домагаючись від нього обіцянки, що він дозволить їй продовжити вивчення латини, грецької мови та класики. А потім у типовому для себе пориві дивацтва попросив, щоб дочка і зять, якщо з ним станеться щось непередбачуване, передали від нього слова поваги одній із його колишніх коханок, яка вже була одруженою і жила на Кубі²⁶.

4 липня на щорічному обіді з нагоди Дня незалежності, влаштованому Цинцинатським товариством, Бер і Гамільтон сиділи за одним столом. Присутній там художник Джон Трамбул так запам'ятав цю подію: «Незвичайність їхньої поведінки помітили всі, але мало

хто підозрював про причину. Бер, всупереч своїм звичкам, був мовчазним, насупленим і печальним. А Гамільтон безжурно приєднався до веселощів святкової вечірки, навіть заспівавши старої військової пісні». Ця пісня називалася «Піснею генерала Вольфа» і нібито була написана британським генералом напередодні його славної смерті на Полях Авраама поруч із містом Квебек у 1759 році*. Тож пісня містила лиховісні мотиви, особливо такий куплет:

Чому, чому, солдати,
 Нам тут сумувати?
 Чому, чому, солдати?
 Робота в нас – вмирати!
 Зітхання, страх – геть гнати!
 Слід пити і радіти,
 Бо завтра він, я або ти²⁷.

На останні дні життя Гамільтона припало кілька інших проявів такої самої гіркоти, хоча її можна було відчутти, лише знаючи про прийдешню дуель. 3 липня, напередодні обіду в Цинцинатському товаристві, він влаштував обід у своєму новому сільському будинку, який називався «Грейндж». До переліку запрошених гостей входив Вільям Шорт – колишній особистий секретар Томаса Джеферсона в Парижі та постійний Джеферсонів протеже. Також були запрошені Ебігейл Адамс Сміт із чоловіком – дочка і зять Джона та Ебігейл Адамсів. Оскільки Джеферсон був головним політичним ворогом Гамільтона, а Адамс – найлютішим суперником всередині Федералістської партії і людиною, яку Гамільтон прилюдно описував як розумово неповноцінну та непідхожу для посади президента, добір гостей натякає на те, що Гамільтон у такий спосіб намагався зробити своєрідну заяву, відокремлюючи політичні розходження від особистих. Десь у цей самий час він склав «Тези про розсудливість» для найстаршого зі своїх живих синів. У них розсудливість називалася «якщо не чудовою... то принаймні дуже корисною

* Битва на Полях Авраама (1759) – північноамериканський епізод Семирічної війни (1765–1763), яка велася за гегемонію в Європі між Францією та Великою Британією. В результаті успішного наступу британські війська під орудою генерала Вольфа розбили французьке військо на Полях Авраама біля м. Квебек, після чого під владу Великої Британії перейшла так звана «Нова Франція» – центр і схід сучасної Канади та середній захід США, зокрема басейн ріки Міссисіпі аж до її впадіння в Мексиканську затоку. В американській історії ця війна отримала назву Франко-індіанської війни (1754–1763).

чеснотою», а потім робилася явно автобіографічна засторога: «Найвищі здібності інколи зводяться нанівець цим недоліком або не досягають через нього належного їм визнання. Людина, якій цей недолік можна поставити на карб, схильна наживати й мати багато ворогів і час від часу втрапляти... в найгірші труднощі та халепи»²⁸.

Все це свідчить, що очікувана дуель із Бером спонукала Гамільтона до переосмислення своїх колишніх гострих політичних чвар, а також характерного йому самому браку розсудливості в цих дуже персоналізованих дискусіях. Ті, хто схильний добачати натяки на самогубчі настрої в останніх днях Гамільтонового життя, знаходять собі ласу поживу в таких його роздумах. Однак основний мотив спостережуваних і відомих фактів доносить до нас образ людини, яка задумалася над характерними власними перегинами, які вивели її на шлях, що завів у поточну безвихідь. Гамільтон не думав, що шлях до Вігокена на «розмову» з Бером приведе його на побачення зі своїм Творцем. Проте нависла над ним загроза можливого поранення і навіть смерті таки спонукала його звернути увагу на зворотний бік своїх безрозсудних манер. Він почувався не так приреченим, як розкайним, не так фаталістичним, як замисленим.

Проте його каяття й розмисли не поширювалися на Аарона Бера. Наявні докази з цього приводу не вимагають ні домислів, ні витонченого аналізу. Гамільтон написав свою «Заяву про прийдешню дуель», щоб відповісти критикам, які б здивувалися, як державний діяч із його зрілістю й статусом допустив, щоб його підбурили на настільки незрілий вчинок, як обмін пострілами на відстані десяти кроків. «У цій справі є деякі неусувні труднощі», – пояснював Гамільтон у своїй заяві. Ці труднощі пов'язані з реаліями, які «неможливо заперечити, що моя огуда на адресу політичних принципів, характеру й поглядів полк. Бера» була надзвичайно гострою «і навіть виливалася в неприязну критику конкретних випадків приватної поведінки цього джентльмена». Інакше кажучи, Берові заяви про те, що Гамільтон багато років поливав його брудом, посутньо були обґрунтовані. З цієї причини «заперечення, яке у загальній і беззастережній формі вимагає від мене полк. Бер, з мого боку неможливе». Він не міг попросити вибачення, не збрехавши при цьому. В кінцевому підсумку будь-які шанси на вибачення або відкликання своїх слів Гамільтоном перекреслювалися його твердою переконаністю, що всі його обмови на адресу Бера були справедливими: «Я не ганив його там, де було мало підстав, – підсумовував Гамільтон, – або з негідних мотивів. Я мав вагомні підстави для того, що говорив»²⁹.

Отже, відповідь на важливе питання – що ці двоє видатних американських державних діячів робили на виступі скелі під вігокенським полем? – досить прозора. Бер опинився там через те, що Гамільтон неодноразово обмовляв його впродовж їхніх дотичних між собою кар'єр у публічному житті. Попри дану раніше обіцянку припинити обмови, Гамільтон продовжував чинити по-старому. Берові просто-на-просто урвався терпець.

Гамільтон опинився там через те, що не міг, залишаючись чесним, спростувати Берові звинувачення, бо широко вірив, що в своїх обмовах схоплював суть Берового характеру. Мало того, Гамільтон також був переконаний, як він висловився, в тому, що його «здатність бути корисним у майбутньому завдяки запобіганню шкоді або сприянню добру під час криз у громадських справах, які вірогідно стануться, невіддільна, мабуть, від конформності з громадськими упередженнями в цьому конкретному випадку». Інакше кажучи, якби він не прийняв Берів виклик, то мусив би зрікатися своїх широко відомих переконань і тим самим утратив би повагу з боку тих політичних колег, від яких залежала його репутація. А це було б рівнозначним відставці з публічного життя. Він не був готовим піти в таку відставку. Якщо Бер вирушив під Вігокен із роздратування, то Гамільтон вибрався туди через поєднання амбіційності та хиткості становища³⁰.

Що це означало? Для сучасників це означало, що Гамільтон став мучеником за вмирущу справу федералізму, а Бер став найбільш зневажуваним національним лідером після Бенедикта Арнольда. До того ж не минуло й року після дуелі, як Бер налагодив таємний зв'язок із британськими чиновниками з метою захоплення значної території за Міссисіпі і передання її під британський контроль, мабуть, під його губернаторською владою. Вочевидь, Бер міркував так: позаяк його охрестили новим Бенедиктом Арнольдом, то чому б йому не пожати плоди такої самої зради?³¹

А тим часом духівництво, президенти коледжів та інші самопроголошені вартівники громадських стандартів моральності вхопилися за поєдинок між Бером і Гамільтоном, щоб у більшості північних штатів розпочати хрестовий похід проти дуелей. Те, що раніше виглядало почесним, хоч і незаконним протиборством воль, огорненим серпанком аристократичного ореолу та спорядженого зброєю середньовічного рицарства, тепер стало розглядатися яко патологічний ритуал, під час якого самозвані джентльмени стріляли один в одного в ході інфантильних демонстрацій обопільної невпевненості. Хоч дуелі

збереглися на півдні, а в більш демократичній формі негайної стрілянини на місці – на західному прикордонні, тавро, пов'язане з дуеллю Бера–Гамільтона, загнало дуельний кодекс як загальнонаціональний інститут у глибоку оборону. Він повністю не відіме, живлячись, як і раніше, ірраціональними поривами, сила яких не поступається перед жодними цивілізованими санкціями, і далі процвітаючи в прикордонних регіонах, кримінальному світі та різноманітних гетто, де владі закону бракує міцності. Хай там як, дуель Бера–Гамільтона допомогла досягти перелому в боротьбі проти практики дуелянтства, ставши головною мішенню для її критиків і правлячи за трагічний наочний урок її саморуйнівного характеру. Одна з причин того, що дуель Бера–Гамільтона стала легендарною як найзнаменитіша дуель в американській історії, полягає в її застережній ролі як найбільш вікопомного прикладу того, як не слід чинити³².

Втім, головна причина її легендарного статусу та того, що ми можемо сміливо назвати її «Дуеллю» з великої літери, не боячись, що нас хибно зрозуміють, пов'язана з її двома видатними учасниками. Бер був другим за рангом посадовцем федерального уряду, а Гамільтон – другою за могутністю постаттю Федералістської партії після Джорджа Вашингтона, а також, як додавали його прибічники, невичерпним інтелектуальним джерелом всієї політичної енергії, яку Вашингтон лише символізував. Їхнє смертоносне зіткнення стало короткочасним зривом панівної традиції ненасильницьких конфліктів, за допомогою яких розв'язувало свої проблеми революційне покоління.

Відразу після інших національних революційних рухів – Французької, Російської та Китайської революцій, а також численних рухів за національну незалежність у Африці, Азії та Латинській Америці – провідний клас успішної революції починав самовинищення в ході кривавих репресій, які часто-густо розросталися до масштабів геноциду. Конфлікти ж усередині американського революційного покоління залишалися пристрасними, але безкровними, тож енергія, вивільнена здобуттям національної незалежності, не пожирала її власних дітей. Дуель Бера–Гамільтона становила єдиний виняток із цього правила. Можливо, саме це мав на увазі Генрі Адамс, коли в своєму непідробному стилі описував подію біля Вігокена з її «декораціями ранкового літнього сонячного світла, яке розливалось скелястими й порослими лісом вершинами, супокійною рікою і віддаленим небосхилом, а за обрієм усього цього... моральний морок, подвійна зрада і політичний розпач», назвавши її «найдраматичнішим моментом раннього політичного життя Союзу»³³.

По-справжньому драматичною в тому значенні, яке мав на увазі Генрі Адамс, цю подію робили не сумні наслідки особистої чвари, а радше засадничі цінності політичної культури, які наповнювали цей поєдинок прикрістю та символізмом. Іншими словами, повне значення цієї дуелі не можна збагнути, не відтворивши тих давно забутих цінностей ранньої американської республіки, які становили тло взаємної недовіри, ба навіть ненависті між Бером і Гамільтоном. На кону стояло значно більше, ніж збурення самолюбства двох амбітних державних діячів, які зіштовхнулися на ґрунті особистої образи. Гамільтон був переконаний і мав чимало доказів на підтвердження цієї переконаності, що на кону стояло саме виживання юної американської нації. Розуміння того, чому він настільки згущував фарби, є ключем до розуміння самої суті цієї дуелі.

Коли Бер уперше звернувся за вибаченнями, Гамільтон відмовився піти на зустріч на тій підставі, що не може пригадати всіх коментарів на адресу Бера, які зробив за п'ятнадцять років контакту. Насправді Бер і Гамільтон знали одне одного майже вдвічі довше – ще зі своїх молодих літ, проведених в чині офіцерів Континентальної армії. Звуження Гамільтоном часового масштабу до «п'ятнадцяти років» точно відповідало історії їхнього політичного антагонізму. Ворожнеча почалася в 1789 році, коли Бер прийняв пропозицію обійняти посаду генерального прокурора Нью-Йорку від губернатора Джорджа Клінтона після того, як брав участь у виборчій кампанії Гамільтонового кандидата, котрий програв. Легка зміна Бером політичного альянсу – перша з кількох аналогічних метких кроків у його кар'єрі – не пройшла не поміченою для Гамільтона, ба навіть спонукала його вперше висловити спрямовану проти Бера ремарку, в якій ставилася під сумнів його політична принциповість.

Якщо перша тріщина з'явилася в 1789 році, то справжній розлом виник через два роки. В 1791 році Бер завдав поразки Філіпу Скайлєру, заможному тестеві Гамільтона, на виборах до Сенату США, коли кілька протиборчих фракцій з кланового, ба навіть квазіфеодального політичного ландшафту Нью-Йорку об'єдналися з метою усунути чинного сенатора, котрий вважався прибічником Гамільтона. А далі лавина нестримно покотилася вниз. Бер скористався своїм місцем у Сенаті, щоб перешкодити Гамільтоновій фіскальній програмі, а потім – щоб вирішити спірні (і напевно фальсифіковані) вибори губернатора Нью-Йорку проти Гамільтонового кандидата. Гамільтон, зі свого боку, виступив проти кандидатури Бера на посаду віце-президента в 1792 році, а два роки по тому заблокував його делегування як американського посла

до Франції. Найдраматичніше зіткнення відбулося в 1800 році, коли Бер у парі з Джеферсоном балотувався на посаду президента країни. Це була йому нагорода за здобуття основної маси голосів виборників у Нью-Йорку, котра вможливила перемогу Джеферсона. Встановлення результату виборів довелося передати в Палату представників через колізію, що виникла в колегії виборників і згодом була виправлена 12-ю поправкою до Конституції. Через цю колізію Бер і Джеферсон набрали однакову кількість голосів і при цьому не було зрозуміло, хто з них отримував головний мандат. Гамільтон пролобіював через своїх колег-федералістів у Палаті, щоб на посаду президента перевагу було віддано Джеферсонові. Мабуть, його зусилля зіграли вирішальну роль в остаточній ухвалі Палати. Нарешті в 1804 році під час виборчої кампанії на посаду губернатора Нью-Йорку, коли й були сказані слова, на які Бер покликався у своєму викликові, Гамільтон перешкодив боротьбі Бера за посаду, яку той у будь-якому разі навряд чи здобув би³⁴.

Цей стислий огляд ворожнечі між Бером і Гамільтоном допоможе зрозуміти контекст дуелі, але щоб сповна збагнути Берові звинувачення та приватне зізнання Гамільтона, що ці звинувачення обґрунтовані, потрібно знати, що саме Гамільтон сказав про Бера. Протягом цього самого періоду Гамільтон нажив цілу армію політичних ворогів, про яких міг наговорити багато критичний речей (як і вони про нього). Мало того, Джеферсон, а не Бер був головним політичним ворогом Гамільтона, а на другому місці йшов, із незначним відставанням, Адамс. У цьому була логіка й політичний сенс, оскільки Джеферсон офіційно очолював республіканську опозицію, а Адамс був лідером поміркованого крила федералістів – групи, яка вважала політику Гамільтона в деяких випадках надмірною, а його квітчастий стиль – образливим. Однак у Гамільтоновій галереї негідників Бер завжди був головним негідником. Тому Гамільтон говорив про нього завжди по-особливому.

Якщо Джеферсона Гамільтон звинувачував головню в тому, що той був мрійливим утопістом із хибним набором політичних принципів, то суть критики на адресу Бера зводилася до того, що той взагалі не мав жодних принципів. Бер був «безпринципним, як у публічному, так і в приватному житті, – стверджував Гамільтон. – Це людина, в якій є тільки один політичний принцип – за будь-яких нагод підійматися до якнайвищих державних почестей і так далеко, як дозволятимуть обставини». Принагідними випадками проти Берового характеру в цьому самому річизі – «безпринципний у приватному житті, безпросвітний у своїй вдачі», «деспотичний у своїх повсякденних манерах», «його ніщо не врятує» – рясніє листування Гамільтона за 1790-ті роки. І це

ж, напевно, лише частка від його незадокументованих коментарів про свого федералістського колегу³⁵.

Повноцінний і добре задокументований вибух стався наприкінці 1800 – на початку 1801 років під час дебатів у Палаті представників щодо політичного глухого кута, що склався між Бером і Джеферсоном. Позаяк усі добре знали про те, що Джеферсон – непримиренний політичний ворог Гамільтона, своєрідна невловима мішень, яку, здавалося, Бог спеціально спустив на землю, щоб вона розладнувала Гамільтонові фантазії про могутній федеральний уряд, тверде схвалення Гамільтоном кандидатури Джеферсона, «набагато менш небезпечної людини», котра мала «солідні підстави вважатися людиною з характером», зайвий раз підкреслювало його зневагу до Бера. «Щодо Бера, ніщо не говорить на його користь, – зазначав Гамільтон і продовжував: – На захист його особистого характеру не стають навіть його найбільш небайдужі друзі. Це настільки зіпсована людина, що його ніщо не врятує, крім грабежу своєї країни. За його публічними принципами немає жодної іншої руйнівної сили або мети, крім примноження для себе. [...] Якщо в нього виникне нагода, він, поза сумнівом, розладнає наші інституції, щоб гарантувати собі *постійну владу*, а з нею – *багатство*. Це справжній американський Катиліна»³⁶.

Згадка про Катиліну варта того, щоб на ній зупинитися, хоча б через те, що ця постать настільки маловідома нашим сучасникам, що її ім'я не доносить жодного сенсу, тоді як лідерам революційного покоління вона була добре відомою і не потребувала подальших пояснень. Звинувачуючи Бера в повторенні шляху Катиліни, Гамільтон висував цим самим найгірше звинувачення, адже Катиліна був зрадливою і розбещеною постаттю, чії інтриги майже були зруйнували Римську республіку і чії розпусні манери своєю незліченністю спонукали Цицерона написати красномовну промову про чесноту, яку потім вивчали на пам'ять цілі покоління американських школярів. Нікому серед проводу ранньої американської республіки не потрібно було нагадувати, ким був Катиліна. Це був обдарований, але лихий руйнівник республіканської влади. Хоча кожен представник революційного покоління потайки хотів вважати себе новочасним утіленням класичного грецького або римського діяча – Вашингтон був Катоном або Цинцинатом, Адамс – Солоном або Цицероном, – жодному не хотілося бути Катиліною.

Чи підходив Бер на цю роль? Якщо дотримуватися безсторонності, то чи мали підстави Гамільтонові звинувачення? Це дуже цікаве питання, але з огляду на неперевершене вміння Бера приховувати свої мотиви, стирати свої сліди та знищувати більшу частину особистого

листування, не варто сподіватися на недвозначну відповідь на нього. Проте раз у раз повторювана модель поведінки Бера, яка привернула Гамільтонову увагу, робить його вельми вразливим до порівнянь із Катиліною. І в хитросплетіннях нью-йоркського політичного життя, і в нових партійних війнах між федералістами й республіканцями на загальнонаціональному рівні Бер мав геніальний хист так позиціонувати себе між протиборчими фракціями, щоб бути легкодоступним для тієї зі сторін, котра найгостріше потребувала його послуг.

Найбільш політично значущим та ілюстративним прикладом цієї моделі поведінки є президентські вибори 1800 року: Бер допустив, щоб голосування за визначення президента між ним і Джеферсоном повторилося тридцять шість разів у Палаті представників, жодного разу не озвучивши зі свого боку принципового визнання того факту, що основна маса виборників явно бажала бачити Джеферсона президентом. На свій захист Бер міг би вказати на те, що він не шукав підтримки в федералістів. Але він і не відрікався від неї. Зате його загадкова мовчанка мала безсумнівні згубні наслідки, бо сприяла затягуванню інтриг у Палаті представників і, як на глум, переконала Джеферсона, що Берові ніколи не можна довіряти³⁷.

Його віртуозне вміння пролазити в тріщини між протиборчими політичними фракціями можна витлумачити як свідчення його незалежності. Прибічники Бера можуть стверджувати, що він, як і Вашингтон, відмовлявся ставити свої політичні переконання на службу якійсь одній партії. Проте якщо Вашингтон намагався стояти вище ідеологічних воєн 1790-х років, то Бер проявляв схильність до копання підкопів під протиборчі табори, щоб потім виходити на поверхню по той бік, де йому пропонували більшу винагороду. Якщо Вашингтон був утіленням добродесного лідера, котрий підпорядковував особисті інтереси громадському добру, то Бер був своєрідним анти-Вашингтоном, котрий маніпулював громадськими інтересами заради своїх незрозумілих цілей³⁸.

Принаймні так усе здавалося Гамільтонові. Наче на підтвердження того, що його сумнівна поведінка під час президентської кризи 1801 року не була відхиленням від норми, Бер повторив ту саму модель у 1804 році під час виборчої кампанії на посаду губернатора Нью-Йорку. Ще будучи на посаді віце-президента під керівництвом Джеферсона, Бер розумів, що республіканці збираються прибрати його з бюлетеня, коли Джеферсон боротиметься за свій другий термін. Тож коли лідери федералістів із Нью-Йорку звернулися до нього як потенційного кандидата на губернаторських перегонах, він висловив готовність змінити партійну належність і балотуватися в своєму рідному штаті як федераліст.

Саме це рішення й спонукало Гамільтона повторити свою давнішу характеристику Бера як безпринципного американського Катиліні, на основі якої з'явилася газетне повідомлення з образливим словом «презирливий».

Та це лише половина історії. Адже лідери федералістів із Нової Англії мали намір залучити Бера до ширшої схеми, яка мала на меті — ні багато ні мало — поділ американської республіки. (Саме це мав на увазі Генрі Адамс, коли писав про «найдраматичніший момент раннього політичного життя Союзу».) Цей план передбачав відділення Нової Англії після переобрання Джеферсона і одночасне захоплення Нью-Йорку, який відтак мав приєднатися до сецесіоністського руху для створення контрольованої федералістами конфедерації північних штатів. Бер, як і слід було очікувати, утримався від будь-яких обіцянок приєднатися з Нью-Йорком до сецесіоністів, але й не відмовився від участі в змові³⁹.

Гамільтон знав про федералістську змову, адже це не був якийсь незрілий план, виношений маргінальними постатями. До нього приєдналися кілька сенаторів-федералістів із Нової Англії та Тимоті Пікеринг, колишній державний секретар. «Зараз я висловлю лише одне міркування, — застерігав Гамільтон колег-федералістів, — а саме: розчленування нашої імперії буде явним збитком... на противагу якому не знайдеться ніякої користі». Коли Гамільтону сповістили, що провідні федералісти Нової Англії з нетерпінням чекають на звістку, що їхній давній лідер приєднується до сецесіоністської змови, він чітко висловив своє несхвалення: «Скажіть їм від МЕНЕ, на МОЄ прохання, щоб припинили ці балачки й погрози про відокремлення від Союзу. Він повинен триматися купи так довго, яко вдаватиметься його втримувати». Останній лист, написаний Гамільтоном у ніч перед дуеллю, був присвячений тушінню федералістських фантазій про окрему північно-східну конфедерацію, які досі жевріли. Ця мрія не помирала, доки передсмертні зусилля на Гартфордських зібраннях 1815 року не привели її до остаточного фіаско⁴⁰.

Тож Гамільтон, вочевидь, добачав у Берові людину, дуже схожу на нього самого за кількома ознаками: амбіційну, енергійну, наділену інстинктивним стратегічним чуттям і готовністю йти на політичні ризики. Гамільтон розумів силу Берового впливу, бо відчував, що такі самі особисті якості пульсували всередині нього самого. Крім того, обоє добре розуміли дуже мінливий і все ще вразливий характер недавно створеної американської республіки. Гіперболічний тон негативних коментарів Гамільтона на адресу Бера був викликаний не так особистою

неприятно, як сильним страхом, що хитке становище молодій державі робило її вразливою перед неабиякими талантами Бера. Бер утілював Гамільтонову відвагу й енергію, але вони нуртували в політичній культурі, котра ще тільки шукала собі стабільної форми.

В цьому й полягає зерно істини Гамільтонового розрізнення між особистою та політичною критикою на адресу Бера. І воно чітко відповідає Гамільтоновій оцінці. Репутація Бера яко горезвісного бабія або марнотрата, котрий завжди був на крок попереду своїх кредиторів, не переймала Гамільтона. Натомість що безмірно непокоїло його, то це лиховісний збіг між політичними вміннями Бера та можливостями для завдання шкоди, легкодоступними в країні, чії закони й інституції перебували в процесі кристалізації⁴¹.

Однак проблема Гамільтонового розрізнення крилася в тому, що гадана межа між особистою і політичною критикою або між приватною і публічною поведінкою повністю стиралася в ситуаціях реального життєвого вибору. Особистий характер має важливе значення для того, щоб людина могла чинити опір публічним спокусам. Такими спокусами в житті Бера були рішення підтримати або зрадити Джеферсона в 1801 році; участь у змові з федералістами з приводу сецесії північних штатів у 1804 році; та, через кілька років, причетність до плану від'єднання американського південного заходу від Сполучених Штатів. Характер був вагомим чинником у здійсненні вибору в кожному з цих випадків, оскільки спокуси, що їх породжували політичні умови на стадії формування американської республіки, влаштували справжнє випробування моральної текстури національного проводу.

Унікальною рисою Бера, принаймні як вважав Гамільтон, було те, що він не витримав жодного з таких випробувань. Хоч ніхто з революційного покоління не хотів приймати роль Катиліни, Бер за кожної нагоди брав участь у кастингу на неї. Інакше кажучи, якби суперечку між Бером і Гамільтоном було перенесено в суди, а не на поле для дуелей і якби суд дотримувався правового принципу, що правдивість є легітимним аргументом проти звинувачень у наклепі (цікаво, що на цьому принципі Гамільтон наполягав на останньому судовому процесі, де виступав адвокатом), то Гамільтон майже напевно виграв би процес⁴².

Нам важко виміряти, наскільки небезпечним Бер був для Гамільтона, оскільки зараз ми знаємо, що американському експериментові із республіканським устроєм судилося досягти успіху. Нам відомо, що започаткована в такий спосіб і віддана республіканізму держава змогла вціліти, ба навіть розквітнути і стати найдовговічнішою республікою

в світовій історії. Гамільтон і його сучасники не могли цього знати, а політичний ландшафт, який вони спостерігали довкола себе, був дуже зсувонебезпечним, адже ні національне законодавство, ні інституції ще не встигли затверднути в міцні споруди. Або, якщо говорити мовою біологічних, радше ніж архітектурних, метафор, державне тіло ще не розвинуло імунітету від політичних хвороб, від яких потерпають усі нові країни. А отже, те, що здається екстравагантним і гіперболічним у Гамільтоновій критичній характеристиці Бера, було симптомом не так Гамільтонової параної, як справдешньої вразливості все ще тендітної рослини, яка називалася Сполученими Штатами Америки. Враження про те, що на кону стоїть так багато, складалося через те, що на кону справді стояло багато⁴³.

Розшуки повного значення дуелі Гамільтона–Бера завели нас далі в минуле – глибше суто особистої неприязні, через лише почасти розв’язувані таємниці про те, що сталося того доленосного дня під вігокенським полем, та далі історії дуелі як вмирущої інституції. Вони перетворилися на екскурсію в надзвичайно проблематичний політичний світ новонародженої американської республіки – місце, яке повнилося не тільки надуманими, а й реальними змовами і де виживання політичного утворення під назвою Сполучені Штати все ще підвисало в повітрі. Як і в випадку майже будь-якої знаменитої події, по-справжньому глибоко вкоріненої в історичному ґрунті конкретного родючого часу та місця, реальна значущість дуелі Гамільтона–Бера виходить за межі специфічних параметрів самої цієї події, за межі того вузького виступу над рікою Гудзон. Вона настільки широка, що охоплює весь той виникомий світ, що його Бер поставив під загрозу, а Гамільтон вважав, що захищає.

Якось Олівер Вендел Голмз зазначив, що «велика людина втілює стратегічний пункт у історичній кампанії, і частина її величчя полягає в тому, що вона опинилася в цьому пункті». Як Бер, так і Гамільтон вважали себе великими людьми, які досягли зрілості в одному з таких стратегічних пунктів історичної кампанії, яка називається американською революційною добою. Станом на літо 1804 року історія значною мірою вже пішла далі того пункту, де вони перебували. Бер відчувив від себе Джеферсона та тріумфальну Республіканську партію через свою нелояльність на посаді віце-президента і зазнав нищівної поразки на виборах нью-йоркського губернатора, балотуючись від Федералістської партії. Гамільтон не обіймав державних посад уже дев’ять років, а федералістська справа, яку він відстоював, скочувалася в забуття. Навіть у його рідному штаті Нью-Йорк федералісти, за словами Джона

Квінсі Адамса, становили «меншість, а в цій меншості лише меншість захоплювалася п. Гамільтоном і підтримувала його». Жодному з них не світило яскраве політичне майбутнє⁴⁴.

Проте, зійшовшись для своєї «розмови» під вігокенським полем, вони зуміли зробити драматичну кінцеву заяву про епоху свого життя. Честь мала значення, бо характер мав значення. А характер мав значення, бо доля американського експерименту з республіканським устроєм все ще залежала від наявності добропорядних лідерів. Згодом Сполучені Штати розвинуться в державу із законами та утвердженими інституціями, здатними витримати корумпованих або некомпетентних державних чиновників. Але в 1804 році було інакше. Країна, щоб уціліти, все ще потребувала доброчесних і добропорядних лідерів. І Бер, і Гамільтон прийшли на «розмову», бо хотіли вважатися частиною такого пантеону.

Вечеря

Сюжетна лінія цієї події в викладі Томаса Джеферсона ілюструє природний і майже безтурботний характер перебігу історії в ідеальному джеферсонівському світі. Одного дня в середині червня 1790 року він випадково зустрів Александра Гамільтона, коли обидва члени кабінету президента Вашингтона – Джеферсон обіймав посаду державного секретаря, а Гамільтон – міністра фінансів – чекали під дверима президентського офісу. Гамільтон не був по-звичному самовпевненим і сяючим. Джеферсону здалося, що він виглядає «безрадісним, змученим і надзвичайно пригніченим». Навіть убраний він був «без смаку й недбало». Виглядав він, згідно з описом Джеферсона, як побита людина.

Поки вони стояли на вулиці під резиденцією Вашингтона, Гамільтон зізнався, що весь його фінансовий план з відновлення кредитоспроможності держави, поданий до Конгресу ще в січні, безнадійно застряг у Конгресових заторах. Конгресмени з Півдня на чолі з Джеймсом Медисоном зуміли заблокувати схвалення найважливішого положення Гамільтонового проекту, тим самим потопивши всю Гамільтонову програму фіскальної реформи. Гамільтон поводитися водночас фаталістично й мелодраматично. Якщо його фінансовий план відкинуть, що на той час здавалося безсумнівним, «від нього вже не буде ніякої користі, тому він рішуче постановив піти у відставку». А без його плану та ініціативних зусиль – в голові Гамільтона ці два пункти були нерозривно пов'язані – уряд і, як наслідок, сама національна єдність приречені на розвал.

Джеферсон припустив, що, можливо, зможе допомогти. «Обміркувавши стан речей, – пригадував він, – я подумав, що першим кроком до примирення поглядів може стати зустріч п. Медисона й полк. Гамільтона та дружня розмова на цю тему». Хоча державний секретар усе ще страждав від затяжних симптомів мігрені, яка мучила його більше місяця, і хоч він зовсім недавно перебрався на нове житло на вул. Мейден-Лейн, 57 у місті Нью-Йорк, Джеферсон викликався влаштувати в себе приватну

вечерю, на якій головні дійові особи зможуть зустрітися й поговорити на самотині, щоб побачити, чи не розтануть неподатні політичні перешкоди під лагідними впливами вина та джентльменської бесіди.

Джеферсонова версія цієї вечері, яка, найвірогідніше, відбулася в неділю 20 червня, містить деякі оманливі та своєкорисливі елементи, але, оскільки це єдиний уцілілий опис події, котрий завдяки небезпідставно знаменитому вмінню автора добирати слова вирізняється чарівною простотою, яка чудово передає вишуканий дух самої вечері, заслуговує на розлоге цитування:

Прийшли. Я ініціював тему, визнавши, що моє становище не дає мені змоги розуміти її достатньо глибоко, але заохотивши їх разом поміркувати над нею. Вони поговорили. Кінець кінцем п. Медисон погодився, що це питання [про прийняття федеральним урядом відповідальності за борги штатів] слід знову поставити перед Палатою в вигляді поправки від Сенату, що він не голосуватиме за нього і повністю не відмовлятиметься від критики проекту, але опонуватиме без завзяття і залишить питання на самоплин. Було зауважено – забув ким, – що оскільки ця пілюля буде гіркою для південних штатів, потрібно щось зробити, щоб підсолодити її; справедливим заходом буде переміщення резиденції уряду на Потомак: мабуть, воно викличе в них схвалення, тому його слушно здійснити після прийняття відповідальності за борги.

Інакше кажучи, Джеферсон організував політичну обгородку з явно далекосяжними наслідками: Медисон погоджувався допустити схвалення головного положення Гамільтонової фінансової програми; а Гамільтон, своєю чергою, погодився використати свій вплив, щоб гарантувати розміщення постійної столиці США на ріці Потомак. Якщо все справді було так, то ця подія заслуговує на місце поруч із Місурійським компромісом* і Компромісом 1850 року** як одне з віхових порозумінь

* Місурійський компроміс 1820 року – законодавчо закріплена угода, яка тимчасово зняла напругу між вільними і рабовласницькими штатами. Щоб не порушувати рівновагу між тими й тими (зокрема, в Сенаті) було одночасно прийнято до складу США Місури як рабовласницький штат і Мен як вільний штат і вирішено надалі приймати до складу федерації по два штати: один вільний, інший рабовласницький. Крім цього, компроміс передбачав, що рабство не допускатиметься в будь-яких нових штатах, розташованих північніше 36° 30' пн. ш., які прийматимуться до складу США, за винятком штату Місури.

** Компроміс 1850 року – пакет законів, ухвалених Конгресом США у вересні 1850 року, які врегульовували суперечності між противниками і при-

в американській політичній історії. В такому разі цей, так би мовити, Компроміс 1790 року, поза сумнівом, очолить список найважливіших вечерів в американській історії¹.

Та чи справді було так? Вердикт історії або принаймні панівна думка більшості істориків вказує, що *по суті* Джеферсонова розповідь відповідає істині. Гамільтон і Медисон справді зустрічалися в оселі Джеферсона наприкінці червня 1790 року. 9 липня Палата представників прийняла Закон про резиденцію уряду, за яким постійна столиця країни розміщувалася на Потомаку після десятирічного перебування в Філадельфії. Закон був прийнятий 32 голосами проти 29-ти. 26 липня Палата схвалила Закон про прийняття боргових зобов'язань майже аналогічним розподілом голосів: 34 – «за» і 28 – «проти». Медисон голосував проти, але, не відхиляючись від викладеної Джеферсоном версії порозуміння, не проявляв «завзяття» в формуванні опозиції проти цього законопроекту. Крім того, кілька різних політичних оглядачів і редакторів газет того часу були переконані, що зміна балансу голосів відбулася завдяки якійсь таємній угоді, котра дозволила зрушити обидва питання з мертвої точки, в якій вони довгий час перебували. Один роздратований нью-йоркський редактор, приміром, відверто написав: «Істинну причину переміщення Конгресу з цього міста пояснять народу за кілька днів. На превелику ганьбу для більшості в обох палатах стане відомо, що пенсильванські та потомацькі інтереси були куплені за *двадцять один з половиною мільйон доларів*», – саме таким був розмір перебраного федеральним урядом боргу штатів².

Мало того, саме в день укладення компромісу Джеферсон написав розлогого листа Джеймсові Монро – своєму вірному послідовникові з Вірджинії, – в якому готував його до новини про компроміс якраз такого стибу, який зрештою реалізувався. Монро, як і Медисон та більшість вірджинців, непохитно противився прийняттю федеральним урядом боргів штатів. Джеферсон запевнив його, що йому й самому цей крок не до вподоби: «Проте за нинішнього стану справ я вважаю, що

бічниками рабства з приводу поширення рабовласництва на нові території, здобуті в результаті війни з Мексикою (1846–1848). Згідно з компромісом, Каліфорнію приймали до складу федерації в її чинних кордонах як вільний штат, у Федеральному окрузі Колумбія заборонялася работоргівля (але не рабовласництво), а питання про рабство в штатах Нью-Мексико та Юта передавалося на розсуд населення цих штатів. Крім того, рабовласницькі штати домоглися ухвалення Закону про рабів-утікачів, який розширював права рабовласників у переслідуванні втікачів на території інших штатів і вимагав від громадян і чиновників вільних штатів сприяння в цій справі.

потрібно поступитися цього разу... заради єдності і щоб врятуватися від найбільшої з катастроф». Він навіть роз'яснив, що мав на увазі під цими тривожними словами. Дебати в Конгресі щодо фінансового плану Гамільтона та осідку національної столиці призвели до цілковитого законодавчого паралічу. Якщо це було перше випробування нової федеральної влади за чинної Конституції, то наявна система правління показала себе жалюгідно. Без якого-небудь прориву весь експеримент із республіканським устроєм на загальнонаціональному рівні «зірветься й зітреться з лиця землі, а штати повідокремлюються, щоб дбати самим про себе». Якщо не досягти якогось політичного порозуміння, то відбудеться або мирний розпуск Сполучених Штатів, або громадянська війна. «Не відволікаючись на розмови про порозуміння», – писав Джеферсон, натякаючи, що успішне досягнення таких компромісів вимагає, щоб про них не говорилося публічно, ведуться перемовини, які зроблять прийняття федеральним урядом боргів штатів прийнятнішим для вірджинців на кшталт Монро: прийняття боргових зобов'язань обмінюють на постійне розташування столиці на Потомаку. «Якщо цей план компромісу не реалізується, – застерігав Джеферсон, – боюся, що станеться незрівнянно гірше». Отримавши листа від Джеферсона, Монро негайно відповів застереженням від себе. Політична угода, яку описав Джеферсон, не пройде у Вірджинії, де передання боргових зобов'язань розглядається як «смертельна отрута», а розташування столиці на Потомаці вважається порівняно «малозначущим»³.

Через два роки Джеферсон сам визнав, що Монро мав рацію. В 1792 році він сказав Вашингтону, що укладений того вечора компроміс із Гамільтоном був найбільшим політичним промахом у його житті. Переказана Джеферсоном версія укладення компромісу за вечерею датується цим самим часом, десь 1792 роком, коли він глибоко шкодував, що погодився. «Він [компроміс] був несправедливим, – вважав Джеферсон на той час, – і був неохоче прийнятий лише зі страху перед розпадом Союзу на етапі, коли наш уряд перебував у зачатковому стані». Завжди спритний Гамільтон перехитрив його, щоб провести проект прийняття федеральним урядом боргів штатів, який відтак став «головним підґрунтям, на якому здійнялася та спекулятивна фаланга», котра згодом підступно змовилася, за словами Джеферсона, «щоб змінити політичний характер уряду Сполучених Штатів». Мабуть, вирішальним аргументом на користь істинності Джеферсонової версії є те, що він у ній не хвалився своїм політичним впливом, а зізнавався у своєму глибокому каятті. Для чого фабрикувати історію, виставляючи себе в ній бовдуром?⁴

Будь-яка спроба відповіді на це питання заводить нас у плутані коридори знаменитого своєю незбагненністю Джеферсонового мислення. Достатньо сказати, що в його розповіді про компроміс, укладений за вечерею, є зерно істини, хоча вона надзвичайно спрощує події того сприятливого часу. Одночасно відбулося кілька таємних зустрічей; а політичні коридори були ще заплутанішими, ніж небездоганні спогади Джеферсона про події 1790-го. Найважливіше те, що розмова за вечерею в оселі Джеферсона була лише епізодом неперервного й ширшого діалогу, в якому на кону стояло саме збереження та подальший устрій американської республіки. Що більше ми придивляємося до головних дійових осіб сцени і що більше дослухаємося до їхніх голосів, то більше змінюється вузлове питання. Воно вже звучить не так: чи говорить Джеферсон правду? – а так: чому за інших умов такі розсудливі державні діячі, як Джеферсон, Медисон і Гамільтон, одностайно вважали, що новостворений уряд Сполучених Штатів настільки хиткий і проблематичний? Чому прийняття законопроекту про передання боргів федеральному урядові було настільки загрозливим? Чому Потомак був настільки символічним? Хай там що говорить Джеферсон, але що ж відбулося насправді?

Як слід було сподіватися, відповідь різних учасників на таке загальне питання значною мірою залежала від позицій, на яких вони стояли. Це означає, що Гамільтон, Джеферсон і Медисон прибули на вечерю з різними намірами, різними досвідами та різними історіями, які вони про неї пізніше розкажуть. У цій грізній трійці варто розпочати з Медисона.

Він грав найважливішу роль, оскільки головував на дебатах Палати представників як про прийняття боргів, так і про розташування столиці. Крім того, він зажив репутації видатного націоналіста і улюбленого сина Вірджинії, заживши слави у молодому віці 39 років яко найуміліший і політично найкмітливіший ветеран буремних конституційних баталій 1780-х років. Зокрема, в 1790 році Медисон щойно завершив найбільш творчу стадію всієї своєї кар'єри американського державного діяча, яку згодом кілька істориків назвуть найбільш творчим внеском у політологію за всю американську історію⁵.

Збентежений політичним безладом в урядах штатів протягом 1780-х років та вродженими слабинами Статей конфедерації, Медисон сприяв мобілізації руху за скликання Конституційного конвенту. Його аргументи на користь зміцнення загальнонаціонального уряду стали наріжним каменем, довкола якого вибудовувалися всі компроміси та

уточнення вислідного документа, через що він і отримав почесний титул «батька Конституції». Потім він об'єднав зусилля з Александером Гамільтоном (за невеликої допомоги з боку Джона Джея) для написання «Нотаток федераліста», відразу визнаних американською класикою, особливо за винахідливе доведення того, що республіканська форма устрою буде стабільнішою, якщо її поширити на велику територію та розмаїте населення. На ратифікаційному конвенті у Вірджинії він майстерно обіграв, здавалося б, непереможну опозицію під проводом Патрика Генрі, спонукавши Джона Маршала, його колегу-федераліста з Вірджинії, констатувати, що якщо Генрі можна вважати чемпіоном серед ораторів усіх часів за здатністю умовляти, то Медисон перевершує його за здатністю переконувати. Потім на довершення всього він написав проект і провів через Конгрес першого скликання Біль про права. Коротше кажучи, в 1790 році Медисон перебував у піку своєї могутності і після Джорджа Вашингтона та Бенджаміна Франкліна (котрий помер того року) вважався найбільш впливовим політичним лідером нової країни⁶.

Зовні він не відповідав цій ролі. Зі 167 сантиметрами зросту та 64 кілограмами ваги «малий Джемі Медисон» мав крихкий і явно кволлий вигляд бібліотекаря чи шкільного вчителя, постійно балансуючи на краю якоїсь смертельної недуги і пасуючи перед рутинними вимогами повсякденного життя. Покинувши в 1769 році скромного розміру батькову плантацію в Монпельє (Вірджинія) для навчання в Принстоні, де засвоював науку в одній групі з Аароном Бером, молодий Медисон зізнався, що його obsідають думки про неминучу смерть, і дещо депресивно передбачав свою ранню кончину. (В результаті, він проживе довше за всіх інших лідерів революційного покоління і незадовго до смерті зазначить: «Переживши багатьох своїх сучасників, я не повинен забувати, що тим самим пережив самого себе».) Він не тільки виглядав, наче втілення посередності — миршавий, непоказний, хирлявий, — а ще й був неймовірно сором'язливим, щось на кшталт гостя на вечірці, який інстинктивно шукає кутка кімнати⁷.

У випадку Медисона зовнішність не тільки була надзвичайно оманливою; вона насправді сприяла його майстерності. Серед пишномовних ораторів «вірджинської династії» він був майже невидимим і здавався абсолютно нешкідливим, але загально визнаним мастаком неагресивних доводів, які час від часу ставали вирішальними. Складалося враження, що в нього не було своїх намірів, бо не було особистості, але коли підраховувалися голоси, то його сторона майже завжди перемагала. Його несміливість під час дебатів роззброювала опонентів: він говорив на-

стільки неспростовно м'яко і настільки охоче віддавав належне іншим, особливо опонентам, що було неможливо вилити на нього всю повноту люті, не поставши в очах інших войовничим дурнем; він був настільки стриманим, що створював спантеличливе враження людини, котра має невичерпний запас додаткової інформації, яку приховує, промовця, який не бажає обтяжувати слухача надміру показною ерудицією; але якщо дати згоду, то він готовий говорити годинами або доки інша сторона не капітулює добровільно. Його фізичні вади означали, що Медисоновим аргументам бракувало звичайної емоційної претензійності, тому вони били силою чистої, необтяженої баластом думки. Або, як пізніше висловився один оглядач: «Я ніколи не бачив *стільки думки в настільки малому згустку матерії*». Його стиль фактично полягав у відсутності стилю⁸.

Медисона прийнято вважати вірним заступником Джеферсона, молодшим учасником так званої великої співпраці. Звісно, в пізніші роки, коли Медисон виступав уповноваженим представником Джеферсона в партійних війнах 1790-х років, потім державним секретарем, а далі — його наступником у президентському кріслі, з'явилися вагомні підстави для такої характеристики. У цій пізній моделі співпраці Джеферсон відповідав за загальне бачення, тоді як Медисон займався маруднішими деталями. (Говорилося, що якщо Бог ховається в деталях, то Медисон першим побачить його.) Але навіть за цей період притаманна Медисону сором'язливість і готовність залишатися в тіні Джеферсона, напевно, приховують масштаби його справжнього впливу в їхніх партнерських відносинах. Найпевніше, їхня співпраця була настільки успішною завдяки тому, що питання першості ніколи не спало на думку Медисонові. Як сказав Джон Квінсі Адамс, описуючи безконфліктний характер партнерства, це був «феномен, схожий на невидимі й таємничі рухи магніту в фізичному світі»⁹.

Проте якщо говорити про «велику співпрацю» в 1790 році, то йдеться про Медисона й Гамільтона. Зрештою, поки Джеферсон протягом 1784—1789 років перебував у Парижі з повноваженнями американського посла, команда Медисона й Гамільтона стояла на чолі боротьби за значне розширення повноважень загальнонаціонального уряду аж до надання йому суверенітету над штатами. Їхня співпраця під псевдонімом «Публій» над «Нотатками федераліста» була так само безконфліктною, як і подальший тандем двох вірджинців. Коли в 1789 році Гамільтон почав працювати над своєю «Доповіддю про кредитоспроможність держави», Медисон був серед перших осіб, до кого він звернувся за порадою. В той самий час Джеферсон писав із Франції Медисону,

висловлюючи глибокі сумніви щодо доречності надання повноважень федеральному уряду у внутрішніх справах – тих повноважень, які на Конституційному конвенті Медисон відстоював наполегливіше за інших¹⁰.

Джеферсон також поділився із Медисоном своєю утопічною думкою про суверенність кожного покоління. Тому, вважав він, закони, ухвалені для одного покоління, повинні втрачати чинність десь через 20 років. Медисон відповів у своїй м'якій, скромній, але логічно нищівній манері, зазначивши, що, так, це захоплива ідея, але якщо її проаналізувати всерйоз, то це рецепт для анархії, який напряду суперечить загальній спрямованості його політичних зусиль із упровадження стабільного конституційного порядку, який викликав би довіру та незмінну шану з боку нинішнього та майбутніх поколінь американців. Знаючи, що Медисон невдовзі стане одним із найпалкіших і найпереконливіших джеферсоніанців усіх часів, тим паче важливо зазначити, що до 1790 року вони тяжіли в різні боки конституційних барикад¹¹.

Протягом шести місяців, які передували вечері в оселі Джеферсона, Медисон проходив процес внутрішнього навернення (або, мабуть, повернення) від релігії націоналізму до давньої революційної віри Вірджинії. Дуже спокусливо пояснити цю трансформацію винятково особистими відносинами: мовляв, Джеферсон повернувся з Франції, повернув свого давнього товариша під знамено істинної віри і разом вони увійшли в історію. Але все було не так просто. З усіх представників революційного покоління Медисон мав найдокладніше й інтелектуально найвитонченіше розуміння альтернативних шляхів, які відкривалися перед новою американською республікою. Жодне спрощене пояснення ухвалених ним рішень не здатне врахувати тієї множини лояльностей, яких він дотримувався, чи майже джеймсіанського способу, яким він осмислював і розв'язував їх¹².

Якщо віддати належну шану хронології, то стає зрозуміло, що мислення Медисона почало змінюватися до повернення Джеферсона на американську політичну арену. Каталізатором стала Гамільтонова «Доповідь про кредитоспроможність держави», передана до Конгресу в січні 1790 року. (Джеферсон повернувся в Нью-Йорк у березні.) Фіскальні завдання, поставлені Гамільтоном, відповідали національному проекту, що його Медисон відстоював на Конституційному конвенті та в «Нотатках федераліста». Сумарний борг Сполучених Штатів, згідно з розрахунками Гамільтона, досягнув приголомшливого (принаймні на той час) розміру в \$ 77,1 мільйона. З них \$ 11,7 мільйона були заборговані чужоземним урядам, \$ 40,4 мільйона становили внутрішній борг,

більша частина якого утворилася в роки Американської революції; а решта \$ 25 мільйонів становили борг окремих штатів, здебільшого також спадок війни. Медисона почала бентежити, а далі лякати не мета Гамільтона – відновлення кредитоспроможності держави, – а пропонуваній ним шлях досягнення цієї мети¹³.

Перший симптом проблем з'явився, коли Медисон вивчив Гамільтонову пропозицію з покриття внутрішнього боргу. З одного боку, Гамільтонова рекомендація звучала просто: всім громадянам, які володіли урядовими цінними паперами, слід відшкодувати за паритетом – тобто повну номінальну вартість первісного боргового зобов'язання уряду. Проте багато первісних власників цих цінних паперів, здебільшого ветерани Американської революції, котрі отримали ці папери в оплату своєї воєнної служби, продали їх спекулянтам за невелику частку початкової вартості. Мало того, оприлюднення Гамільтонового плану викликало купівельну лихоманку: банкіри й інвестори, знаючи про проект, скуповували такі цінні папери з розрахунку на чималий прибуток. Медисон звернув увагу на купівельну лихоманку й нарікав, що неперемисливі спекулянти «досі нишпорять глибинними й віддаленими районами Союзу, щоб нажитися на власниках». У його уяві почала формуватися картина несправедливості: банкіри обманним чином відбирали заслужені винагороди в бойових ветеранів війни. Бенджамін Раш, видатний лікар і невтомний палкий революціонер із Філадельфії, закликав Медисона покласти край цій зраді духу 1776 року: «Під час останньої війни мені ніколи не доводилося чути більшого гніву на адресу гнобителів нашої країни, – кипів Раш, – ніж я зараз чую на адресу тих, хто... пожинає всі вигоди революції коштом великих чеснот і якостей, завдяки яким вона відбулася»¹⁴.

Гамільтон був здивований і водночас спантеличений, коли Медисон виступив проти його проекту повернення боргу. 11 лютого Медисон виголосив довгу промову перед Палатою представників, розкритикувавши проект Гамільтона як відступ від ідеалів Американської революції і запропонувавши свій план виплат, який назвав «дискримінаційним». Це був класичний медисонівський виступ: надзвичайно зважений, бездоганно логічний, який роззброював своєю стриманістю. Справедливість на боці початкових власників державних цінних паперів, зазначав він, а справедливість потрібно шанувати. На боці нинішніх власників боргових зобов'язань – договори, а договорів потрібно дотримуватися. Варіанти дій, які впливали з цього, він виклав із адвокатською чіткістю: «Слід зробити одне з трьох: заплатити обом групам; повністю відмовити одній або іншій; чи знайти компроміс між ними на основі якогось

справедливого принципу». (У ХХ столітті дослідники цього способу мислення в політичних колах назвуть його «принципом Голділокс», а ще пізніше – «триангуляцією».) Медисону, звісно, до вподоби припав третій варіант. Однак Палата проголосувала 36 проти 13 проти його пропозиції. Це була його перша законодавча поразка після довгого черегу триумфів¹⁵.

Річ була не в тім, що Медисон не любив програвати. (На проти-вагу Джеферсону, він міг бути по-справжньому люб'язним у поразці.) А радше в лиховісній картині, яка поступово сформувалася в його голові: з патріотичних солдатів останню шкуру здирає армія спекулянтів, котрі вірні лише одному – своїм прибуткам. Може, картина була дещо іншою: на місце новонародженого загальнонаціонального уряду, який він уявляв як шляхетну арену, на якій збираються тільки найздібніші й інтелектуально найбільш обдаровані чиновники – найкращі плоди, зірвані зі скромніших урядів штатів, приходило огидне зборисько фінансистів і лихварів, своєрідні соціальні паразити, яких Ісус у символічний спосіб прогнав із храму. Ідеали Американської революції, принаймні як їх розумів Медисон, стали заручниками її ворогів.

Дебати про передання боргових зобов'язань федеральному урядові, які відбулися відразу після голосування щодо повернення боргу, лише закріпили відчуття зради й погіршило справи. І знову, якщо не заглиблюватися в деталі, простота Гамільтонового проекту приваблювала. Федеральний уряд прийме на себе всі нагромаджені борги штатів, більшість із яких виникли під час війни. Отже, замість тринадцяти окремих бухгалтерських книг буде одна, що дозволить фіскальним органам нової держави мати чітке уявлення про свої фінансові зобов'язання та про доходи, які потрібні для виконання цих зобов'язань. 24 лютого Медисон піднявся зі свого місця в Палаті представників, щоб довести, що справа набагато складніша, ніж може здатися на перший погляд, і що поданий законопроект про передання боргів хоч позірно здається розважливим, вселив йому тривожно-недобрі передчуття.

Якщо прочитати промови Медисона виголошені в Палаті протягом весни 1790 року проти проекту передання боргів, складається враження, що в своїй суті його заперечення економічні. Більшість південних штатів, серед них і Вірджинія, вже сплатили основну частину свого воєнного боргу. Тож пропозиція щодо передання боргів федеральному урядові була несправедливою для них, бо «змушувала їх, уже виконавши свої зобов'язання, допомагати іншим штатам, які не зуміли виконати свої зобов'язання такою самою мірою». Цей додатковий аспект, також економічний за характером, але пов'язаний із

глибшими підозрами, вимагав, щоб переданню боргів передувало те, що Медисон називав «урегулюванням». Ось як він пояснив: «Я справді вважаю, що правильно й доречно розробити методи й засоби, якими ми найвірогідніше зможемо дати раду цьому боргові, перш ніж приймати його». Інакше кажучи, потрібно зробити офіційну оцінку конкретної суми, яку кожен штат «передасть», і скільки він буде зобов'язаний заплатити федеральних податків, *перш ніж* голосувати про передання боргів. Згідно з його власними приблизними розрахунками, Вірджинія передасть федеральному урядові боргові зобов'язання десь на \$ 3 мільйони, а потім муситиме заплатити близько \$ 5 мільйонів нових податків. Це було несправедливо – так само, як відмова відшкодувати початковим власникам урядових цінних паперів¹⁶.

Якщо перечитати Медисонове листування за цей період, складається тверде враження, що проблема лежала значно глибше, ніж можна було вирішити за допомогою якого-небудь перетасовування бухгалтерських книг. Економічна несправедливість щодо Вірджинії та більшості південних штатів – тут Південна Кароліна становить виняток, оскільки не позбулася значної частини свого боргу, – була досить сильною. Проте передання боргів сигналізувало про згубні тенденції, які не зводилися до доларів і центів. Вони стосувалися влади. Під машкарою послуги, яку федеральний уряд буцімто робить штатам, перебираючи на себе їхні борги, він імпліцитно, ба навіть приховано перебирав на себе економічний суверенітет над усіма штатами. Як Медисон написав Джеферсонові в своєму типовому туманному стилі, передання боргів «буде особливо тяжким для Вірджинії», але «викликає ще й подальші заперечення, оскільки розширює права, які й без того вже достатньо великі для сили та розміру законодавчого органу федерації». Коротше кажучи, Вірджинії пропонували ввірити свою долю колективній мудрості і чеснотам центрального уряду. Передання боргів тепер ввижалося Медисону не як питання грошей, а як питання контролю, питання прав, питання незалежності¹⁷.

Це були головні акорди революційної мелодії, що їх більшість вірджинців знали напам'ять. Генрі Лі, приміром, повідомляв Медисону, що дебати про передання боргів нагадали йому торішні славні дні, коли вірджинська асамблея відмовилася визнавати право Парламенту на збирання податків із колоній. «Здається мені, – писав Лі, – що ми, народ південних штатів, фактично будемо рабами, якщо не зможемо одним махом розрубати цей Гордіїв вузол». Радикальна риторика 1760–1770-х років, тепер освячена своїм зв'язком із успішною війною за незалежність, потоком ринула в Медисоновому листуванні з вірджин-

цями. В ній передання боргів прирівнювалося з Законом про гербовий збір, федеральний Конгрес — із британським Парламентом, так звана «незмінно нахабна північна більшість» — із Великою Британією. «Які у вас тепер настрої? — питав Лі риторично в Медисона. — Чи ваша любов до Конституції... настільки палка, щоб погодитися на розорення свого рідного краю?». Під «рідним краєм» Лі мав на увазі Вірджинію¹⁸.

Атмосфера дискусії щодо передання боргів була наелектризована. І Медисон, який мав виправдану репутацію за вміння незворушно займати проміжну позицію в усіх політичних бурях, зазнавав ударів у вигляді крикливих звинувачень з обох боків. Північні конгресмени на чолі з Фішером Еймзом з Масачусетсу звинувачували його в тому, що він, блокуючи основні положення Гамільтонової фіскальної програми, ставить під загрозу існування республіки. Вони вважали, що без цієї програми Союз розпадеться. Представники Півдня, головно вірджинці, заявляли йому, що передання боргів демонструє, наскільки пророчими тепер здаються антифедералістські противники Конституції, і що його попередні запевнення, висловлені на ратифікаційному конвенті Вірджинії та в «Нотатках федераліста», запевнення про те, що Конституція буде кульмінацією, а не зрадою Американської революції, тепер здаються порожніми обіцянками.

Слово «консолідація» вхоплювало суть політичної ментальності вірджинців, як-от «страхотлива консолідація, яку заперечували прибічники нової системи правління, коли її обговорювали». Цей термін викликав сильний політичний страх серед антифедералістських критиків конституційного врегулювання 1788 року, що новий федеральний уряд поглине штати. Він вторував ідеологічному страхові, який виявився дуже ефективним яко зброя проти податків, встановлених Парламентом і указами Георга III, і який полягав у тому, що якщо самовільна влада зосереджуватиметься в якомусь іншому місці, то вся свобода буде втрачена. На найбазовішому рівні це був несвідомий страх колоній, що їх проковтне більше утворення, що їх повністю поглинуть, з'єднають заживо. Медисону завжди вдавалося переконати себе в тому, що зі створенням нової загальнонаціональної системи влади ці історично обґрунтовані страхи вже не мають підстав, але дебати про передання боргів продемонстрували, що вони аж ніяк не скресли. Мало того, завдяки історичній та риторичній пов'язаності з успішною війною проти британського імперіалізму вони стали найпотужнішими силами в усій політичній культурі¹⁹.

Важко сказати, що насправді Медисон думав про найгостріші прояви недовіри з боку вірджинців. Разом із Джоном Адамсом він був

одним із найпроникливіших знавців ролі пристрастей яко політичної сили. Проте на відміну від Адамса Медисон умів опанувати власні пристрасті, повністю їх витісняючи. В листах у Вірджинію він загалом визнавав небезпідставність загрози, яку становить передання боргів, але водночас радив проявляти терплячість і захоплював як тоном, так і змістом листів до менш апокаліптичних настроїв. Гамільтонова фіскальна програма, поза сумнівом, кидала загрози тінь на новий федеративний устрій, але розмови про відокремлення Медисон вважав передчасними й непродуктивними. Зрештою, посаду президента обіймав Вашингтон, посаду державного секретаря – Джеферсон, генерального прокурора – Едмунд Рендольф – і до цього можна додати Медисона як провідну постать у Конгресі, – тож інтереси Вірджинії навряд чи можна назвати недостатньо представленими в столиці. А на погрозливі образи з боку представників північних штатів в органах влади не варто звертати особливої уваги. «Ми наважимося піти назустріч їхнім пророчим загрозам, – зазначав він упевнено, – якщо й далі матимемо більшість». У питанні про передання боргів, на відміну від питання про повернення боргів, Медисон мав достатньо голосів. Законопроект про передання боргів не пройде²⁰.

Не викликає сумнівів, що усвідомлення Александером Гамільтоном проблем, пов'язаних із його фіскальною програмою, та того, що на південь від Потомаку проти неї ополчилися не тільки вірджинські групи, не обтяжувалося характерними для Медисона ваганнями. Коли Гамільтон стикався з серйозною перешкодою на шляху якоїсь із ідей, у яку вірив, він інстинктивно кидався у наступ, ніколи не озираючись і не зволікаючи. Хоч би що було метою Гамільтона: захоплення британського брутствера біля Йорктауна, поклоніння йому юридичної та купецької еліти Нью-Йорку чи ратифікація Конституції, – його модель дій була однаковою: дати волю своїй нестримній енергії у вигляді яскравих спалахів показної продуктивності; демонстративно втрутитися в події, проганяючи всіх зі свого шляху, що було прямою протилежністю Медисонового підходу діяти нишком; роздратувати поміркованіших і обережніших колег характерною для нього вірою в те, що бачення ним загальної картини і розуміння дрібних деталей набагато краще, ніж у них; і ще більше подратувати їх, коли події підтвердять, що загалом він мав рацію.

Критики його запального темпераменту та ефектної поведінки в душі «Гамільтон все врятує» аргументовано доводили, що це була надкомпенсація його низького (фактично позашлюбного) походження. Деякі біографи, дотримуючись цієї логіки, припускали, що саме його

глибинна невпевненість у собі загнала його на вігокенське поле під фатальний приціл Аарона Бера. Проте якщо невпевненість була першоджерелом його неймовірної енергії, то можна сказати, що поява цього найбільш креативного за всю американську історію джерела в найбільш слушний момент була не інакше як справою провидіння²¹.

Як і Медисон у 1790 році, Гамільтон у цей час перебував у піку своєї могутності. Він написав сорок тисяч слів «Доповіді про кредитоспроможність держави» упродовж тримісячного пориву і з такою самою відчайдушною швидкістю, як і свій п'ятдесят один допис у «Нотатки федераліста». Науковці, з'ясовуючи теоретичні джерела, які позначилися на його ідеях, завжди виявляють численні впливи, головними серед яких були Адам Сміт, Жак Некер, Малакай Постлтвейт і Дейвід Г'юм. Зокрема, загальні обриси Гамільтонових поглядів на динаміку економічного зростання сформувалися під впливом Г'юма, котрий такою самою мірою вплинув на Медисонове мислення щодо динаміки політичної стабільності. Також достеменно відомо, що Гамільтон, як і Медисон, виніс свою відданість централізації яко розв'язанню фіскальних проблем, із якими стикався новий уряд, із розпачливого досвіду неадекватної та безнадійно фрагментованої влади уряду Конфедерації протягом 1780-х років. І нарешті, історична значущість Гамільтонової «Доповіді...» привернула до неї увагу великої кількості фахівців, які внесли технічний аспект у оцінку цього документа: знання про фонди погашення, тонтини, плавучу відсоткову ставку та ліквідність стали вагомим елементом всебічної оцінки його економічної компетентності²².

Все це добре, але для наших цілей всі ці цінні за інших умов міркування – лише побічні сюжетні лінії-стежки, якими ми спускаємося схилом, безтурботно наспівуючи пісеньку про рівнозначність лісу та дерев. Те, що Гамільтон, на його власну думку, робив, було простою річчю: економіка Сполучених Штатів була карколомною плутаниною зовнішніх і внутрішніх боргів, яку він постановив собі розплутати, а потім поставити на міцні фіскальні опори, відновивши кредитоспроможність держави. Усього цього планувалося досягти з проникливим і тверезим знанням динамічного потенціалу латентної комерційної енергії Америки, але при цьому Гамільтона анітрохи не переймало те, якою вислідна система виглядатиме для тих, хто не поділяє його націоналістичних поглядів.

Скажімо, в питанні повернення внутрішнього боргу Гамільтон вважав Медисонову пропозицію розрізняти первісних та нинішніх власників державних цінних паперів наївною і шкідливою. Безперечно, ризик завдати певної кривди ветеранам війни існував. Але хто такий Медисон,

щоб розповідати йому про лицарські жертви, понесені американськими воїнами, адже сам Медисон ніколи не стріляв зі зброї у гніві, а тепер свої риторичні виверти прикриває рудою від крові уніформою, якої сам ніколи не носив? Ба більше, первісних власників цінних паперів ніхто ніколи не змушував продавати їх. Вони вчинили так доброхітно, керуючись незліченною кількістю різноманітних міркувань. Намагання розібратися в цих численних операціях, цінах і мотивах виродиться в адміністративне жахіття. Мало того, будь-кого, хто пропонує такий підхід, варто запідозрити в намірі паралізувати систему. Головна ідея Гамільтонової програми повернення боргу полягала в тому, щоб, не затримуючись на неоднозначних і заплутаних деталях, одним махом започаткувати чітку й зрозумілу політику відшкодування, яка вселятиме довіру, а також щоб зосередити борг у тих руках, які найвірогідніше використають його із користю для продуктивності та зростання всієї спільноти²³.

У питанні передання боргів штатів центральному урядові опозиція з боку Медисона ошелешила Гамільтона, бо здавалася йому ще більш нелогічною і кричуще пагубною. Хіба протягом 1780-х років Медисон за кількох нагод сам не відстоював ідею передання боргів штатів? Хіба вони, взявшись за руки, не виступали під спільним псевдонімом «Публій», обґрунтовуючи потребу в загальнонаціональному урядові із суверенною владою над штатами? Нарешті, хіба на Конституційному конвенті Медисон не був одним із найпалкіших прибічників чіткого утвердження федерального суверенітету? Певна річ, попереду маячили величезні облікові труднощі з обрахунку боргів різних штатів, не останньою із яких було недбале ведення документації кількома південними штатами, серед яких найбільшим адміністративним безладом відзначалася Вірджинія. Проте остаточні цифри ніхто й не збирався встановлювати прямо зараз. Якщо Вірджинія хоче обговорити підрахунки, то це завжди можна зробити в компанії друзів, якими були інші штати.

Проте друзі не розкидаються лиховісними звинуваченнями в тому, що весь проєкт передання боргів – це змова з метою заманити штати в якусь фаустівську угоду, через яку вони втратять свою дитинну невинність у політиці – невинність, якої вони фактично вже мудро зреклися, ратифікувавши Конституцію. Передання боргів – це не змова з метою руйнування політичної цілісності штатів, а план консолідації їхніх боргів і націоналізації економіки, яка принесе користь усім. Гамільтон вважав samozрозумілим, що нова система влади, впроваджена Конституцією, була, як він висловився у «Доповіді...», «наділена повноваженнями використовувати ресурси громади», а його jako чиновника, відповідального

за фіскальну політику, всього-на-всього вибрали, щоб реалізувати це колективне зусилля²⁴.

Тут і крилася проблема — і не тому, що Медисона і його виборців із Вірджинії лякали слова на кшталт «консолідації» і «націоналізації»; і навіть не тому, що, за словами захопленого Гамільтонового біографа, міністр фінансів був «умілішим у розв'язанні фінансових криз, ніж у ремонті політичних парканів». Справжня проблема полягала в тому, що Гамільтонів план значною мірою був проекцією його власної зухвалої особистості. І тут ми знову на крок відійдемо від конкретних положень щодо підрахунку та повернення різних боргів штатів і федерального уряду, адже найкращий спосіб зрозуміти великий задум, який лежав у основі Гамільтонової «Доповіді...», та підспудні засновки, на яких вибудовувалося його візіонерське уявлення про те, куди прямує нова американська республіка, — поглянути на нього як на накидання Гамільтонового особливого темпераменту й складу розуму поверх плинного стану молодой країни²⁵.

По-перше, між рядками всієї «Доповіді...» читається, що на сцену зійшло і пішло в наступ нове авторитарне утворення. Її панівний дух виходив за межі особистого характеру (хоча Гамільтон, певна річ, приміряв на себе головну роль), ба навіть не обмежувався питаннями конституційності (хоча «Доповідь...», певна річ, проголошувала незаперечний суверенітет федерального уряду). «Доповідь...» виходила на ширшу площину, вказуючи, що велетенський, але прихований потенціал американської економіки, щоб повністю реалізуватися, вимагає не просто, щоб його випустили. Гамільтон не був унікальним у розумінні того, що величезні ресурси північноамериканського континенту були сховищем скарбів, котре, коли його відімкнути, відкриє перспективи для безпрецедентного розквіту та державного розвитку. Однак він вирізнявся тим, що, на його думку, мобілізація цих ресурсів вимагає твердого керування і стратегічного диригування на загальнонаціональному рівні. Медисон, а Джеферсон поготів, схилилися до думки, що економічна політика полягає в неперешкоджанні природним законам, які забезпечать економічне відродження та зростання. А Гамільтон вважав, що умови для економічного розвитку потрібно створити, а потім — постійно опікуватися ними. Взірцем для нього була Англія з її національним банком, регульованою торгівлею і могутнім міністерством фінансів. Однак на південь від Потомаку вважалося, буцімто Американська революція навіки-вічні відкинула ці інституції та символи.

По-друге, в «Доповіді...» простежується тверда переконаність Гамільтона в тому, що концентрація політичної та економічної влади

становить динамічну силу; що це не загрозовий осередок вірулентної корупції, а синергетичне злиття енергій розвитку. В Гамільтона не було музичного слуху на добре відомі куплети республіканської пісеньки про невиліковне зло агрегованої влади – пісеньки, яку новопосталий хор незгодних із Вірджинії тепер переспівував із новим словом «консолідація». На думку Гамільтона, консолідація – чудова ідея. Якщо Медисон інстинктивно мислив у площині політичних координат, ідеалізуючи розпорошення влади, яке підтримувала природна розмаїтість груп інтересів, то Гамільтонів розум оперував на площині економічних координат. Він вбачав у концентрації капіталу в руках жменьки людей важливу передумову комерційних інвестицій та економічного зростання. Однією з причин, чому його не переймало те, що первісні власники державних цінних паперів продали їх спекулянтам, була його прихильність до зосередження грошей у небагатьох руках. Коли гроші розпорошені, то це всього-на-всього гроші. А коли вони зосереджені, то це капітал. І головна причина, чому він схвалював розширення федерального боргу через передання федеральному урядові боргів штатів, полягала в тому, що за умов належного грошового забезпечення в такий спосіб розширюватиметься множина джерел державної позики для інвестиційних цілей за рахунок дрібки багатіїв, які володіли борговими зобов'язаннями. Принаймні в цьому вузькому сенсі Гамільтон вважав державний борг «національним благом», оскільки він давав змогу зібрати ресурси в руках невеликої групи підприємливих людей, які інвестуватимуть їх, а не просто витратять. Натомість для Медисона «державний борг – це державне прокляття», а в «представницькій формі державного правління ще більшою мірою, ніж у будь-якій іншій»²⁶.

Нарешті, у «Доповіді...» простежується освячення Гамільтоном міської еліти – купців, банкірів і провідних підприємців – jako центральних постатей у новостворюваному американському суспільстві. Це були люди саме того типу, які замолоду врятували його від невідомості в тропіках, а потім, коли він продемонстрував свої здібності, допустили його в вищий світ нью-йоркського суспільства. Сам Гамільтон був схожим на персонажа творів Горейшію Алджера, котрий прагнув слави більше, ніж багатства, проте він знав світ банківської справи, інвестування та спекулювання зсередини. Він не писав іділізованих од на адресу купців і фінансистів, які могли би зрівнятися з гімнами Джеферсона про буколічну велич американських фермерів, однак його фінансовий план імпліцитно схвалював комерцію jako головну економічну артерію Америки, а купців і торговців – як її головних зискачів та невидимих героїв. Гамільтон не розробляв свою систему так, щоб

збагатити комерційні еліти, хоча такі мотиви йому часто приписували критики. Він створював її так, щоб спрямувати таланти та ресурси цих еліт у продуктивну діяльність, яка би слугувала суспільному інтересу. Так само його втаємниченість у функціонування відсоткових ставок ніколи не спокушала його добувати особисту вигоду від цього знання: «Але ви пам'ятаєте прислів'я про Цезареву дружину, — писав він Генрі Лі. — Гадаю, мораль цього прислів'я стосується кожного, хто залучений у адміністрування фінансів країни». Втім, він надміру довірливо ставився до деяких зі своїх друзів-спекулянтів; а свого помічника в міністерстві фінансів Вільяма Дуера звільнив лише тоді, коли змішування останнім особистого й державного гаманців досягло злочинних масштабів. Дуер був уособленням підприємливого спекулянта, якому довіряв Гамільтон і який в кінцевому підсумку виявився не гідним довіри²⁷.

З іншого боку, для вірджинців же на кшталт Медисона й Джеферсона Дуер був не винятком, а правилом. Вірджинська знать була психологічно нездатною поділяти Гамільтонову прихильність до людей, які збили свої статки на маніпулюванні відсотковою ставкою. Для них земля, а не рухливі форми капіталу була першорядним мірилом багатства. Інвестиційні банкіри та спекулянти, на їхню думку, не роблять продуктивного внеску в суспільство. Вони тільки перекладають папери і міняють цифри. По суті, конфлікт був не між багатіями й бідарями і не між меншістю та більшістю, оскільки плантаторський клас Вірджинії був такою самою елітною меншістю, як і заможні купці Нью-Йорка чи Бостона. Конфлікт пролягав між двома джерелами багатства: сільським господарством і комерцією.

Не сприяло справі й те, що значна частина землевласницького класу Вірджинії, серед них і Джеферсон, мали великі борги перед британськими та шотландськими кредиторами, котрі складали свої відсоткові ставки швидше, ніж встигала зростати прибутковість вирощування тютюну і пшениці. Не можна сумніватися в тому, що роздратована аристократія Вірджинії вбачала в Гамільтоні та його любій комерційній еліті північних міст американських побратимів британських банкірів, котрі висмоктували її кров. Що довше проникаєш у мислення вірджинських плантаторів, котрі відмовлялися підлаштовувати свої звички споживання й витрат під реалії економічної скрути та широко практикували відмову визнавати економічні труднощі, аж поки не оголошували про банкрутство, то більш правдоподібним здається, що глибоко вкорінене й навіть навмисне незнання принципів, які визначають зв'язок між кредитом і боргом, стало знаком честі в їхньому світі. Просто-на-просто це були не ті питання, якими джентльмену варто перейматися всерйоз.

У певному сенсі, вони значною мірою пишалися тим, що не мають ані найменшого розуміння того, про що говорить Гамільтон²⁸.

ТРЕТИМ учасником перемовин за вечірнім столом і водночас господарем був Томас Джеферсон. Його заява про те, що Медисон і Гамільтон краще за нього розумілися в обговорюваних питаннях, була не просто даниною дипломатичному етикету. Зрештою, він лише за півроку до цього повернувся з п'ятирічного відрядження до Франції і щойно в березні обійняв посаду державного секретаря. Його думки також зосереджувалися на інших речах: недавньому одруженні його найстаршої дочки Марти; пошуку підходяжого житла в Нью-Йорку; написанні розлогої доповіді про міри й ваги; читанні депеш із Парижа про Французьку революцію, яка саме починалася. Мало того, приступ хронічної мігрені на більшу частину травня позбавив його працездатності. Джеферсонові головні болі збіглися зі справжнісінькою пошестю, яка вдарила по проводу вірджинської династії. Медисон занедужав на дизентерію, Едмунд Рендольф залишився у Вірджинії, щоб піклуватися про дружину, котра мало не померла, народжуючи мертве немовля, а найгірше те, що Джордж Вашингтон зліг від грипу і тепер потерпав від легеневих ускладнень, які лікарі вважали небезпечними для життя. «Ви не можете уявити громадської тривоги з цього приводу», – повідомляв Джеферсон Вільямові Шорту, своєму колишньому секретареві в Парижі, додаючи, що кончина Вашингтона з великою певністю означатиме наглий кінець усього національного експерименту²⁹.

188 сантиметрів заввишки, Джеферсон височів, наче вежа, над Медисоном і Гамільтоном, а зі своїми 47 роками він був ще й достатньо старшим, щоб претендувати на повагу, належну старшому братові. Проте ні його фізична статура, ні його вік не могли компенсувати його затяжної відсутності в країні, коли відбувалися великі конституційні реформи кінця 1780-х років. Медисон тримав його в курсі дебатів, які точилися на Конституційному конвенті (а краще джерело годі було й знайти на планеті), і той самий Медисон спростував чутки, які поширювалися на ратифікаційному конвенті у Вірджинії, неначебто Джеферсон у кращому разі без ентузіазму ставився до конституційного врегулювання. Насправді, ці чутки відповідали істині, хоча в усіх конституційних питаннях Джеферсон покладався на незрівнянну проникливість Медисона, тож пропозицію обійняти посаду першого державного секретаря в історії Америки він прийняв без будь-яких застережень. Цьому сприяла і його переконаність, що у зовнішній політиці країна повинна говорити одним голосом. Далі цього поверхового рівня нам нічого не відомо

про його погляди на федеральну владу, почасти через його неучасть у великих дебатах 1787–1788 років, а почасти через те, що його розум не оперував на медисонівських рівнях конкретності та правової чіткості. «Я не федераліст, – оголосив він у 1789 році, – бо ніколи не підганяв усю систему своїх поглядів під кредо якоїсь однієї партії. [...] Якщо на небеса не пускатимуть без партійної належності, то я туди навіть не намагатимуся потрапити». Тимчасова столиця в Нью-Йорку навряд чи може вважатися небесами, але він погодився перебраться туди навесні 1790 року, не оголошуючи своїх політичних альянсів і не заплямувавши свої шляхетні політичні принципи чварами, що їх Медисон і Гамільтон удосконалили до рівня мистецтва³⁰.

Погодився він неохоче. Це був елемент його незмінного стриманого стилю, який сформувався ще в дореволюційні часи у Вірджинії, коли Джеферсон уперше виринув із туману Блакитного хребта, щоб відвідувати Коледж Вільяма й Мері, де вивчав право у Джорджа Віта, але був лише частково прийнятий у коло еліти Тайдвотеру*. Він здобув репутацію талановитого публіциста, критикуючи британські зазіхання, але в дискусіях завжди тримався осторонь. Згідно з описом Джона Адамса, на Континентальному конгресі Джеферсон був непохитним прибічником незалежності, але ніколи не промовляв більше двох-трьох речень, навіть під час роботи комітетів. Своєю немеркнучою славою, ба навіть безсмертям він завдячує тому, що в червні 1776 року написав Декларацію незалежності, але в 1790 році мало хто з американців знав про цю його заслугу. Декларацію все ще вважали витвором усього Континентального конгресу, а не плодом зусиль однієї людини, та й свою символічну значущість вона здобуде лише протягом ХІХ століття³¹.

Його служба на посаді воєнного губернатора Вірджинії закінчилася катастрофічно, коли британські війська спалили столицю, а Джеферсон учвал тікав із неї, офіційно заплямувавши себе ганьбою. Пізніше, довівши свою невинність, він присягнувся більше ніколи не обіймати державних посад. Метушня політичного життя не підходила під його темперамент, який знаходив найкраще застосування, коли Джеферсон затишно влаштовувався на своїй верховині й займався перебудовою садиби в Монтичелло. Завжди схильний до усамітнення, він погодився на дипломатичну посаду в Парижі, щоб утекти від болісних спогадів про передчасну смерть дружини під час пологів, справно виконував свої обов'язки і навіть зажив своєї слави яко наступник Франкліна у втіленні архетипного американця в Парижі. Він говорив абсолютно

* Тайдвотер (англ. Tidewater) – прибережна частина Вірджинії.

широ, відмовляючись від пропозицій обійняти посаду в новому уряді в 1789 році, але Медисон завжди був його наполегливим внутрішнім голосом і, що важливіше, єдиною незамінною постаттю для Америки, яка вважала, що Джеферсон також незамінний. Втім, це ніяк не ставило під сумнів авторитет Джорджа Вашингтона.

Запрошення на вечерю Медисона й Гамільтона, між якими розгорнулося протистояння, було взірцевим проявом його характеру. Просто кажучи, Джеферсон не терпів міжособистісних конфліктів. Одна з причин його слабкості в дискусіях – те, що він вважав саму дискусію образливою. Голоси, які він чув усередині себе, були гармонійними й приємними. Вони виражали провіденційну впорядкованість універсальних законів, що керували світом, який він знав, тож суперечка вражала його як негармонійний гуркіт, який порушував природний порядок речей. Медисон, знаючи Джеферсона краще, ніж будь-хто з сучасників, добре розумів, що десь у глибинах Джеферсонової свідомості є невидима лінія, за якою лежать його найцінніші особисті та політичні ідеали. Перетнувши цю лінію, можна наразитися на вибухи й потоки нестримного гніву на кшталт того, який був вивергнутий на Георга III в Декларації незалежності. (Джеферсон вважав такі випадки не суперечками, а священними війнами, які слід вести на смерть.) Але до перетину цієї лінії він був безмежно ввічливим і згідливим, посправжньому засмучуючись через політичне бузувірство. Саме такою була його позиція в червні 1790 року.

Крім того, існували практичні міркування, які спонукали його сприяти компромісу. Яко колишній посол, який тепер став державним секретарем, Джеферсон не потребував пояснень, якими були міжнародні наслідки боргового статусу Америки. Доки країна не сплатить своїх зовнішніх боргів і не відновить довіри голандських банкірів Амстердама, її всерйоз не сприйматимуть у європейських столицях. Джеферсон набив на цьому багато синців у Парижі, тому засвоїв урок добре. Тож він гостріше за Медисона усвідомлював, що фінансові завдання Гамільтонового плану надзвичайно важливі. Без довіри з боку кредиторів нова країна залишатиметься посміховиськом в очах чужоземців. Тому коли розлучені вірджинці, які писали Медисону про фатальне прокляття передання боргів, звернулися ще й до нього, він висловив ще меншу підтримку, хоча, звично для себе, відповідав ухильно. «Мені здається, що це одне з тих питань, яке породжує великі незручності, хоч би як його розв'язати», – писав він своєму новому зятеві. Або коли Генрі Лі вилив на нього цілий потік апокаліптичних передчуттів на випадок, якщо передання боргів якось буде схвалено, Джеферсон порадив про-

явити терпіння і довіритися мудрості Конгресу. «А тим часом, — дещо туманно зазначав він, — голос країни напевно буде почуто». Хоч сказано туманно, Джеферсон явно прагнув своїми листами заспокоїти земляків із Вірджинії. «Мої обов'язки не дозволяють мені вплутуватися в ці справи, — пояснював він Джорджу Мейсону за тиждень до вечері. — Я не вдаю з себе особливо компетентного в їх розв'язанні. Загалом я вважаю, що в такій формі правління, як наша, потрібно, щоб обидві сторони йшли на поступки й компроміси»³².

Поступки й компроміси у питанні про постійне розташування національної столиці відбувалися на тлі запеклих баталій ще відтоді, як це питання постало перед Конгресом у вересні 1789 року. Конституція обумовлювала, що Конгрес повинен обрати «осідок уряду», який би за площею не перевищував 260 квадратних кілометрів, які буде придбано в прилеглих штатів. Відкритим залишалося питання — де саме? З самого початку стало зрозуміло, що не варто очікувати від конгресменів швидкого консенсусу і що питання розташування щонайменше проблематичне. Редактор однієї газети розумно, якщо не цинічно зазначив, що «зазвичай столиці нових імперій обираються за примхою або капризом деспота». Хоча це, звісно, не республіканський звичай, але зробити виняток у цьому випадку було б доречно. Оскільки Джордж Вашингтон, як зауважив автор, «ніколи не давав своїй країні поганих порад», то чи не було би розумним «доручити йому показати місце на карті і сказати: “Тут”»³³.

Так зване питання осідку перетворилося на логістичне страховисько. Всі регіональні виборчі блоки — Нова Англія, середня Атлантика та Південь — мали переконливі аргументи, чому їм належить це право. І кожен із дванадцяти штатів — Род-Айленд не показувався на Конгресі до червня 1790 року — вибудовував плани, щоб розмістити столицю на своїй території або щоб за підтримку іншого місця осідку виторгнути собі додаткові вигоди. Ці переплетені рівні переторгу між регіонами й штатами ще більше ускладнювалися двома політичними обставинами, які майже гарантовано запобігали консенсусу. По-перше, закон повинні були схвалити Сенат і Палата представників, тож якщо котрийсь із варіантів виходив переможцем в одній палаті Конгресу, опозиція проти нього мобілізувалася в іншій. По-друге, раніше було ухвалено рішення обрати тимчасовий осідок, який слугуватиме столицею 10–20 років, поки буде підготовано до перебування федерального уряду постійне місце. Це положення вносило повний безлад у конгресові дебати, породжуючи сумніви, чи уряд справді покине тимчасовий

осідок, коли настане час. Як наслідок, до прибуття Джеферсона в березні у Нью-Йорк було запропоновано шістнадцять варіантів осідку, але жодна пропозиція не заручилася підтримкою більшості. Чільними кандидатами (в абетковій послідовності) були: Анаполіс, Балтимор, Джермантаун, Карлайл, Нью-Йорк, ріка Потомак, ріка Сасквегана, Трентон, Філадельфія і Фредерик. Завдяки центральному географічному розташуванню штату Пенсильванія деякі місця цього штату, вочевидь, виступали фаворитами³⁴.

«Справа осідку уряду перетворюється на лабіринт, — повідомляв Медисон землякові з Вірджинії, — у якому видрукувані бюлетені не дають жодних натяків на вихід і який неможливо пояснити вам у одному листі». Політичні маневри й оборудки всередині і за межами Конгресу досягли таких епідемічних масштабів, що Медисон здобув неофіційний титул «Великий Ніж» за те, що краяв усі оборудки: «Якщо Великий Ніж поступиться Потомаком, справу буде легко залагоджено, — писав Джеферсону один пенсильванець. — Але це, скажете ви, так само неймовірно, як і те, щоб пенсильванець поступився на користь Нью-Йорка. Тож я заінтригований, з якими доводами виступлять наші авторитетні політики, адже мені зрозуміло, що все визначатиметься локальними інтересами». Хоча вірджинці не звикли вважати свої інтереси всього-на-всього локальними, напередодні вечері в оселі Джеферсона шанси місцевості на Потомаці танули, а Медисон мусив спрямовувати свої блискучі переговірні вміння в суто оборонне русло, координуючи опозицію проти Пенсильванії³⁵.

Аргументи Медисона на користь Потомаку були одночасно хитромудрими та нав'язаними романтичними ілюзіями про її пригожість, які поділяли Джеферсон, Вашингтон і більшість представників вірджинської династії. Якщо говорити про хитромудрість, Медисон демонстрував неабияку винахідливість у спростуванні найпотужнішого аргументу на користь пенсильванського розташування — географічної центральності цього штату. (Пенсильванцям також не бракувало спритності, коли вони стверджували, що ріка Сасквегана приречена стати серцем Сполучених Штатів, оскільки західні території за Міссисіпі ніколи не приєднаються до союзу, тоді як східна Канада майже напевно піде на цей крок.) Медисон, на противагу, зазначав, що центральність можна вимірювати не тільки географічно, а й демографічно, тож, перш ніж вирішувати, слід почекати на результати перепису 1790 року. Далі він стверджував, що суто географічне вимірювання осі північ-південь показує, що точна середина лінії від північного Мену до південної Джорджії лежить не просто на Потомаку, а на території маєтку Джорджа

Вашингтона Маунт Вернон. Він розраховував, що в цьому відкритті побачать Божий промисел³⁶.

Більш романтичні аргументи на користь Потомаку були висунуті в початковій промові Медисона проти місця на ріці Сасквегана. Він, усупереч здоровому глузду та наочним доказам на всіх картах, стверджував, що Потомак насправді західніше за Сасквегану, покликаючись на те, що верхів'я Потомаку на межі Мериленду й Пенсильванії, де річка Конокочиг впадала у Потомак, лежали так само далеко на захід, як і Сасквегана, і вможливлювали – тут виходила на сцену велика вірджинська ілюзія – єдиний прямий водний шлях у долину ріки Огайо, через басейн якої можна вийти в саму Міссисіпі. Згадка про маленьку річку Конокочиг викликала хвилю сарказму з боку скептичних конгресменів: «Заради здорового глузду потрібно провести розслідування, – зазначав представник Масачусетсу, – де тече ця Коногочк» (йому б варто було до цього додати: і як правильно писати її назву?). Окрім вірджинців, усі погоджувалися з тим, що «в Сполучених Штатах на тисячу осіб не знайдеться жодної людини, яка би знала про існування цього місця», а ті кілька, які знали, всі були індіанцями. Пропоноване Медисоном розташування загальнонаціональної столиці було «місцем вігвамів», яке годилося для перепочинку під час мисливських подорожей та для перебування самотників³⁷.

Хоча Медисон підтягував факти за вуха, наводячи доводи на користь Потомаку, сам він і багато вірджинців щиро вірили в ці факти. Майже ціле десятиріччя Джеферсон і Вашингтон листувалися щодо поліпшення судноплавства на Потомаці, гадаючи, що завдяки цьому стане можливим прямий зв'язок із велетенськими внутрішніми районами Америки та із Чесапійською затокою. Цей заблуд живився тим самим поєднанням окрилених надій і географічного невігластва, яке згодом спонукало Джеферсона думати, що експедиція Льюїса й Кларка може відкрити водних шлях через Північну Америку, якого не існувало. Потомак мав властивість породжувати ілюзії ще з часів Джона Сміта, котрий у 1608 році першим обстежив гирло ріки, яку індіанці-алгонкіни називали «Петомак», що їхньою мовою означало «торгове місце». Сила потомацького міфу, у який вірили вірджинці революційного покоління, освячувалася його походженням із колоніальних часів, коли відсутність окресленого кордону на заході Вірджинії – у теоретичному й правовому плані ця колонія простягалася аж до Міссисіпі або навіть до Тихого океану – сформувала в багатьох звичку мислити про Старий домініон*

* Старий домініон (англ. Old Dominion) – неформальна назва Вірджинії.

яко американські ворота на захід. Коли міф утвердився, він пішов у власне пригодницьке плавання громадською свідомістю, під час якого з'явилися видання на кшталт «Potomac Magazine», у якому Потомак описувався як Темза, Сена та Райн разом узяті, а місце злиття Потомаку й Анакостії називалося найкращою гаванню в світі, у якій можуть причалити з «10 тисяч кораблів розміром із Ноїв ковчег»³⁸.

На превеликий жаль для Медисона, потомацька міфологія панувала здебільшого в головах лише вірджинців. Фішер Еймз висловив думки тих конгресменів, які не поділяли цих фантазій, зазначивши, що зазвичай розсудливий Медисон, складалося враження, потрапив під вплив якихось біблійних чарів і сплутав Потомак із «Євфратом, який тече через рай». Вірджинцям, звісно, ніхто не відмовляє в праві далі плекати свої провінційні потомацькі мрії, але Конгресу потрібно займатися серйозною справою вибору місця для загальнонаціональної столиці, розташованої в цьому світі, а не в Медисоновій уяві. Станом на червень 1790 року Медисон вже й сам майже зневірився. «Якщо питання буде врегульовано відповідно до наших побажань, – зізнавався він, – то це буде наслідок збігу обставин однаковою мірою випадкових і сприятливих». І саме в цей момент на обрії замаячила така випадкова перспектива порозуміння³⁹.

Нам не відомо, скільки наприкінці весни – на початку літа 1790 року в Нью-Йорку відбулося таємних зустрічей та політичних вечерь. Зрозуміло тільки те, що знаменита вечеря в оселі Джеферсона не була єдиною, хоч господар стверджував інакше. По-перше, головний помічник Гамільтона в міністерстві фінансів Тенч Кокс 6 червня зустрічався з Джеферсоном і Медисоном – мабуть, для того, щоб обговорити вірджинський борг та вплив передання боргів федеральному урядові на баланс платежів штату в федеральну скарбницю. По-друге, десь у той самий час Гамільтон зустрічався з членами пенсильванської делегації, щоб домовитися про обмін їхньої підтримки проекту передання боргів, котрий стояв першим у списку пріоритетів для Гамільтона, на розміщення тимчасової та постійної столиці федерації в їхньому штаті. Ця оборудка так ніколи й не втілилася в життя, бо Гамільтон не міг додати голоси, які би гарантували Пенсильванії перемогу в змаганні за розташування столиці. По-третє – і це найважливіше, – делегати від Вірджинії та Пенсильванії зустрілися 15 червня та домовилися про політичний альянс, згідно з яким Філадельфія стане тимчасовою столицею, а місце на Потомаці – великий тріумф для вірджинців – постійним осідком. Пенсильванські делегати пішли на цей компроміс, напевно, через свою

переконаність, що після того, як столиця перебереться з Нью-Йорка в Філадельфію, вона вже нікуди не переїжджатиме. Поза сумнівом, відбулися ще кілька додаткових вечерь, потайних зустрічей та закритих зібрань, від яких не лишилося сліду в історичних документах. Однак ті, про які нам відомо, переконливо доводять, що компроміс, досягнутий за вечірнім столом у Джеферсона, насправді був завершальним актом тривалих перемовин, який досягнув успіху завдяки тому, що фундамент для нього підготували заздалегідь⁴⁰.

Якщо конкретніше, Джеферсонова версія розмови за вечірнім столом викривляє реалії, для зручності замовчуючи попередні перемовини і тим самим наділяючи історію більш романтичним ореолом, неначе три видатні лідери можуть розв'язати, здавалося б, нерозв'язні загальнонаціональні проблеми, якщо опиняться в відповідній атмосфері. Розташування постійної столиці на Потомаці фактично вже було гарантоване. Від Гамільтона не потрібно було ніяких голосів у цьому питанні, хоча є свідчення, що він погодився посприяти потомацькій домовленості тим, що переконає друзів із Нью-Йорку й Масачусетсу не псувати її. Від Медисона потрібні були щонайменше три голоси в справі передання боргів – у цьому аспекті Джеферсонова оповідь відповідає дійсності, – і зрештою чотири конгресмени змінили свою позицію. Всі вони походили з округів, які межували з долиною Потомаку. Головним питанням на порядку денному вечері, найвірогідніше, була угода про перерахування боргу Вірджинії та відповідної частки збільшеного федерального боргу. По суті, Медисон отримав те, чого завжди домагався: урегулювання до передання. А Гамільтон зробив те, на що він неофіційно натякав увесь час: зманіпулювати цифрами, щоб передання боргів стало прийнятнішим для вірджинців⁴¹.

Цей останній аспект домовленості не особливо привабливий, тому Джеферсон повністю оминув його у своїй розповіді. Зате він негайно розіслав листи вірджинським друзям, неначебто таємно повідомляючи, що нова версія Законопроекту про передання боргів знижує загальне зобов'язання штату перед загальнонаціональним урядом, тож передані штатом борги і належні з нього федеральні податки дивовижним чином урівнялися (на рівні \$ 3,5 мільйони). «Отримуючи в такий спосіб стільки само, як і має сплатити, – триумфально повідомляв він, – Вірджинія нічого не втрапить і не здобуде від цього заходу». Фактично передання боргів виставлялося яко переливання з пустого в порожнє. На додаток до цього загальний фінансовий пакет, якщо врахувати розміщення столиці на Потомаці, повинен порадувати більшість вірджинців. Адже близькість нової столиці, прогнозував Джеферсон, «вдихне нове життя

в наше сільське господарство та комерцію за рахунок щорічного потрапляння в обіг нашого штату додаткової суми розміром у півмільйона доларів». Джеферсон лише припускав, звісно, а ширша значущість потомацького осідку стояла вище будь-яких економічних прогнозів, але його початкове задоволення домовленістю мало вагомій підстави. Це була угода з трьома складниками – осідок, перегляд передання боргів і врегулювання, – і Вірджинія здобула перемогу в кожному з них⁴².

Проте чи дотримаються учасники укладеної домовленості? Джеферсон і Медисон зробили найбільший внесок у це. Не під час самої вечері, а протягом місяців після неї, коли працювали над тим, щоб відповідь на це питання залишалася однозначно ствердною. Несподівана перемога потомацького осідку здивувала майже всіх, оскільки навесні 1790 року цей варіант опустився на дно списку, а потім якимось робом знову вигулькнув на вершині без будь-яких дебатів у Конгресі. Як наслідок, попри затвердження Законопроекту про резиденцію федерального уряду в липні, це питання викликало скепсис у багатьох, як висловився один нью-йоркський дотепник: «Де будинки й кухні ще без рам, // Ліси не вирубані й вулиці без назв». Особливо недовіливо ставилася до цієї ухвали філадельфійська преса, заявляючи, що «несусвітньо видовбувати місце серед кам'янистого пустирища, яким Конгрес користуватиметься лише чотири місяці на рік, а решту часу населятимуть дикі звірі». В Конгресі панувала згода, що коли столиця розміститься в Філадельфії, вона вже не переїде ні в яке пустинне й абсолютно гіпотетичне місце: «Вважатиметься... що це всього-навсього політичний маневр, – зазначав один конгресмен. – Так само можна вселити віру, що ви всерйоз розглядаєте Міссісіпі, Детройт або Вінніпрокетський став замість Коногочеку»⁴³.

Застосована Джеферсоном і Медисоном стратегія була витонченою, дієвою та водночас глибоко імперіалістичною. В усьому процесі відчувається вплив незрівнянної політичної кмітливості Медисона, але також зачуваються провісники демонстративно напористої поведінки Джеферсона, яку він покаже через тринадцять років, коли наполягатиме на схваленні Луїзіанської купівлі. Їхнім центральним стратегічним положенням було недопущення, щоб питання осідку федерального уряду коли-небудь знову постало перед Конгресом, де воно приречене стати жертвою політичної версії смерті від тисячі порізів*. Джеферсон

* Смерть від тисячі порізів – спосіб смертної кари шляхом відрізання невеликих фрагментів тіла протягом тривалого часу. Практикувався в Китаї до 1905 року.

особливо чітко висловився з цього приводу: «Якщо нинішню нагоду гарантувати розміщення осідку федерального уряду на Потомачі буде змарновано, то вона більше ніколи не з'явиться знову, [тож] небезпечно покладатися на допомогу з боку Конгресу або асамблей Вірджинії чи Мериленду, а слід вжити заходів, які би дозволили впровадити закон про резиденцію без звернення до цих органів». Але як це зробити, адже кошти на придбання землі, обрання конкретного місця, призначення архітектора та сила-силенна інших непередбачуваних, але неминучих практичних питань вимагатиме схвалення з боку законодавчого органу? Їхня відповідь нагадувала давнішу пораду, яку напівжартома висловив редактор однієї газети, коли питання про резиденцію федерального уряду вперше постало на загальнонаціональному порядку денному: передати всі ці рішення Джорджеві Вашингтону. В серпні 1790 року Джеферсон запропонував, щоб усю масу подальших рішень щодо розташування, розміру та форми столиці було передано на розсуд виконавчої влади, тобто «підпорядкувати в усьому рішенням Президента»⁴⁴.

Поки конгресмени продовжували сипати саркастичними жартами щодо невстановленого місця розташування гіпотетичної потомацької резиденції – чому б не поставити нову столицю на колеса й перевезити її з місця на місце? – Джеферсон і Медисон сновигали сільською місцевістю Мериленду й Вірджинії, оцінюючи терен. Вашингтон прислуховувався до їхніх повідомлень, а потім у січні 1791 року ухвалив рішення, обравши 260 квадратних кілометрів, що простягалися від Джорджтауна на схід до гирла Потомаку. Джеферсон помітив, що Вашингтон був «незвично стриманий» щодо свого вибору – мабуть через те, що Маунт Вернон межував із цим місцем, і, крім того, він володів значною ділянкою в його межах. До того ж він, напевно, почувався незручно через те, що це був найсхідніший варіант, який суперечив заявам Медисона під час дебатів про те, що перевагу слід віддати західнішому розташуванню біля кордону з Пенсильванією. (Пенсильванці, які поступилися потомацькому осідку з розрахунку на його близькість, були, певна річ, розчаровані. Можливо, даючи назву центральній вулиці нової столиці Пенсильванія-авеню, Вашингтон робив утішливий жест). Хай там як, рішення ухвалено. І воно було остаточним. І ніхто в Америці, принаймні публічно, не наважувався заперечувати проти рішення, ухваленого Вашингтоном, якщо говорити коротко⁴⁵.

Вашингтон наглядав за кожним кроком десятирічного процесу проектування та спорудження нової столиці, якій було призначено носити його ім'я. Як і в військовій операції, тут було багато військових підрозділів, але один командувач. Наприкінці осені 1790 року Джеферсон

написав Вашингтону про політичну нагальність якнайшвидшого початку будівництва: «П. Медисон і я взялися домагатися... пришвидшення робіт у новому місті зі спорудження десяти добрих приватних осель щороку і так протягом десяти років. [...] Якщо вони так і робитимуть... це буде однією з гарантій, що уряд туди таки переведуть». Інакше кажучи, коли будинки вже стоятимуть, надії Філадельфії розвинуться. У промові, виголошеній під час обговорення Законопроекту про резиденцію федерального уряду в Палаті представників, Медисон зазначив, що багато оглядачів всерйоз очікують, що потомацький варіант буде анульований, а столиця залишиться в Філадельфії. «Та хіба ми можемо зробити щось більше, ніж ухвалити закон? – питав він риторично, оскільки: – Анулювання – це річ, проти якої не існує законодавчих положень». А далі робив висновок: «Проте я тішу себе тим, що до державного інтересу поставляється з повагою, як і до присяги на вірність уряду». Перевішивши реалізацію цього рішення в відання виконавчої влади, яку очолював Вашингтон, Джеферсон і Медисон продемонстрували, що, попри всі «присяги на вірність», вони налаштовані не залишити жодних шансів переглянути рішення⁴⁶.

З іншого боку, під час перемовин за вечерею вони пішли на свідомий ризик, розраховуючи, що сприятливіші фінансові умови та здобуття права на розміщення постійної столиці пом'якшать непоборну антипатію вірджинців до передання боргів. Кілька друзів з південного берега Потомаку попереджали їх, що повсюдна ворожість до фінансового плану Гамільтона внеможливіше будь-який компроміс. «Побоююся, що передання боргів навіть із будь-якими модифікаціями вважатиметься гіркою пілюлею в цьому штаті», – говорилося в типовому повідомленні, а «аргументи досягнутої домовленості не справлять ефекту». Давня антифедералістська коаліція, якій Медисон дієво протистояв на вірджинському ратифікаційному конвенті 1788 року, не зовсім безпідставно вірила, що того року вона просто програла тактичний маневр, але її справа повністю не втрачена. Під керівництвом Патрика Генрі та здібної допомоги з боку Генрі Лі ця могутня група восени 1790 року мобілізувала зусилля проти передання боргів і в грудні провела відповідну постанову через обидві палати вірджинського законодавчого зібрання. Вона поєднувала давню революційну риторіку, навіть вдаючись до деяких відомих джеферсонівських пасажів, із опозиційною енергією вігівської традиції, а потім критикувала ідею передання боргів як нове втілення чужоземного панування. Як і давніші дії британського Парламенту, передання боргів виставлялося як загроза незалежності Вірджинії і «захід, котрий... неминуче призведе до однієї з двох бід:

розтоптування сільського господарства комерцією або зміни нинішньої форми федерального правління, що матиме фатальні наслідки для збереження в Америці свободи»⁴⁷.

Коли Джеферсон і Медисон прибули в Філадельфію на першу сесію Конгресу в новій, але тимчасовій столиці, газети були переповнені їдкими коментарями щодо зухвалого тону вірджинської постанови:

Постанова Вірджинського зібрання з приводу передання боргів штатів... демонструє дуже дивний феномен в історії Сполучених Штатів. Схоже, більшість, яка проголосувала за неї, заснула у вересні 1787 року (безпосередньо перед зібранням Федерального конвенту) і прокинулася лише кілька тижнів тому; за цей час у всіх штатах було схвалено й упроваджено федеральну владу. Тож результат їхнього голосування можна пояснити *незнанням* того, що відбулося під час цього затяжного сну. *Постанова* розрахована на роки анархії, які передували загальній ратифікації наявної нині **ЩАСЛИВОЇ СИСТЕМИ ЗАГАЛЬНОНАЦІОНАЛЬНОЇ ВЛАДИ**. На сьогодні вона недійсна і сміховинна⁴⁸.

Гамільтон також зауважив імпліцитну сецесіоністську загрозу в тексті вірджинської декларації. Він застеріг, що це «перший симптом духу, який слід знищити, бо інакше він знищить Сполучені Штати». У вересні 1787 року, саме коли Конституційний конвент завершував свою справу, Гамільтон зробив прогноз: новостворений федеральний уряд або «повністю тріумфує над урядами штатів і зажене їх у повне підпорядкування», припускав він, або «за кілька років... боротьба за межі повноважень між окремими урядами і загальним урядом... викличе розпад Союзу». Тепер позиція вірджинців щодо передання боргів робила його слова пророчими. Гамільтон поділився своїми лихими передчуттями з Джоном Джеєм, своїм допоміжним співавтором під псевдонімом «Публій» у написанні «Нотаток федераліста». Проте не сказав нічого Медисонові, головному своєму співавторові, бо вже не розумів, на чиєму той боці. Вірджинець він чи американець? Яку подію він вважав справжнім заснуванням нової держави: 1776 чи 1787 рік? Ці драматичні питання, як і розташування столиці на Потомаку, були залишковим відгомном вечері в оселі Джеферсона⁴⁹.

Протягом подальших сімдесяти років аж до вибуху Громадянської війни в 1861 році здоровий глузд диктував державним діячам молодій американській республіці наполягати на тому, що вибір між цими двома альтернативами робити не обов'язково. Проте визнання того факту,

що це дві протиборчі альтернативи, два суперечливих трактування справжньої суті Американської революції, вперше унаочнилося влітку 1790 року. Конституція не зняла ці питання; вона лише забезпечила впорядковані інституційні рамки, в яких дискусія могла продовжуватися. До того ж не зовсім коректно з історичного погляду вважати порушені питання винятково або хоча б першочергово конституційними. Правові дебати про суверенітет федерального уряду і суверенітет штатів були просто-на-просто найзручнішим інструментом, найбезпечнішим і найбільш підходящим політичним способом обговорення альтернативних національних проєктів.

Компроміс 1790 року найбільш знаменитий тим, що запобіг політичній кризі, яку багато тогочасних державних діячів вважали загрозою існуванню молодого республіки. Проте він розкрив несумісні очікування щодо майбутнього Америки, що їх виношували самі ці державні мужи. В певному сенсі це дуже давня історія, добре знайома нам із бурхливих розпадів революційних режимів у новопосталих країнах нашого часу: єдиний у своїй солідарності проти імперіалістичного ворога, провід нації розпадається, коли зникає спільний ворог, а різним проєктам нової держави доводиться давати раду відмінностям між собою. Збереження революції виявилось складнішим завданням, ніж здобуття нею перемоги. Компроміс, який кульмінував домовленістю за вечерею в Джеферсона, на мить оголює глибокі відмінності, які розділяли провід революційного покоління: регіональна на протипагу загальнонаціональній лояльності; аграрні проти комерційних економічних пріоритетів; дифузія на протипагу консолідації яко соціальні ідеали; слабкий на протипагу сильному федеральному уряду. Досягнений компроміс не стільки розв'язував ці конфлікти, як запобігав їх новому прориву на поверхню, поки новостворений уряд був вразливим; він лише відтягував час, протягом якого дискусія могла продовжуватися⁵⁰.

Завдяки зусиллям Джеферсона й Медисона дискусія мала виражено південний акцент. У певному розмитому загальному сенсі вони розуміли компроміс, зокрема створення Федерального округу Колумбія на Потомаці, яко декларацію вічного впливу Вірджинії на федеральний уряд. Хоча накидання вірджинського бачення на всю країну, яке вони переслідували, відгонило безцеремонністю й провінціалізмом, їхні припущення відображають деякі демографічні та економічні реалії: у Вірджинії жила п'ята частина всього населення Сполучених Штатів і створювалася третина торговельного обороту. Мало того, як гарно висловився Джон Адамс, «у Вірджинії всі гуси є лебедями», натякаючи, що вірджинська еліта по-справжньому вірила, що вона мало не самотужки

почала й провела Війну за незалежність. Старий домініон звик вважати себе першим серед рівних у будь-якій конфедерації штатів. Географічне розташування нової столиці догоджало цим настроям, адже робило її фізичним продовженням Вірджинії. Не має значення те, що цей пан-вірджинізм був всього-на-всього ілюзією, адже ця ілюзія вкоренилася глибоко і тепер підживлювалася розташуванням нової столиці⁵¹.

Хоча ні Джеферсон, ні Медисон не мали такого умисного наміру, ізольоване розташування та новостворений характер загальнонаціональної столиці мали ще далекосяжніші політичні наслідки. Протягом кількох перших десятиріч столиця залишалася великою і майже порожньою ділянкою землі. Коли під час цих років подорожні зупинялися, щоб спитати про шлях до американської столиці, то з подивом дізнавалися, що перебувають прямо в її центрі. Кожен, кого насторожував потенційний наступ федерального уряду на повноваження штатів, отримував переконливе заспокійливе відчуття від того, що осередок влади майже невидимий. Або ж ті, хто на кшталт Джеферсона вірив, що міста – це виразки на тілі держави, а головною опорою американської моралі є сільські цінності, мали вважати м. Вашингтон ідеальною столицею нової республіки, бо міста там насправді взагалі не було. Якщо нагромадження або консолідація політичної влади зачіпали якусь глибинну струну, породжуючи в уяві жахливі сцени з придворного життя Лондона або Парижа, де придворні виношують підступні плани проти прав пересічних громадян, то американська столиця заспокоювала їх своєю візуальною терапією: тут не було дворів, коридорів, ба навіть бракувало громадських споруд. Вона символізувала перемогу дифузії над консолідацією⁵².

Жахливі Гамільтонові фінансисти не знайшли би тут гостинного середовища. Повсюдна порожнечка та виснажлива літня спека були дрібними подразниками на тлі того фундаментального факту, що всі банківські та комерційні установи базувалися деінде, головно в Філадельфії та Нью-Йорку. Обравши потомацьке розташування, Конгрес імпліцитно вирішив розділити політичну та фінансові столиці Сполучених Штатів. Всі великі європейські столиці – Берлін, Відень, Лондон, Париж, Рим – були метрополійними центрами, які акумулювали політичну, економічну та культурну енергію населення своїх країн у одному місці. Сполучені Штати майже мимовільно вирішили розділити ці енергії. Захоплива синергія інституційного життя в багатофункціональній національній метрополії вважалася менш важливою, ніж небезпека корупції, яка схильна вражати зв'язку політиків і фінансистів⁵³.

І хоча Гамільтон зі своїми послідовниками стверджував, що компроміс дав змогу заручитися підтримкою основних елементів його фінансового плану, який передбачав інституційне впровадження фіскальних реформ із централізаційними наслідками, котрі виявляться дуже важко демонтувати, розміщення постійної столиці на Потомаку інституціоналізувало політичні цінності, які вестимуть країну в фундаментально іншому напрямку. Компроміс 1790 року був також символічним в особистому плані для Джеферсона й Медисона, оскільки поновив їхнє політичне партнерство після п'яти років розлуки. Тепер «велика співпраця» стане справжнім союзом, вартим своєї назви.

Багато їхніх найближчих друзів і колег із Вірджинії підбурювали їх вбачати в Гамільтоновій програмі неспростовний доказ захоплення загальнонаціонального уряду чужоземними державами, яке повністю виправдовувало вихід із Союзу. Джеферсон і Медисон відповідали, що поділяють їхні тривоги й політичні принципи, але не їхні сепесіоністські поривання. Вони пропонували інакшу стратегію. Замість того, щоб виходити зі складу держави, вони пропонували захопити її. Як і нова столиця, держава повинна стати продовженням Вірджинії або принаймні вірджинського трактування Американської революції та вірджинського бачення американської республіки. Джеферсон диригував цією кампанією і забезпечував їй ідеологічні засади, які завдяки його особі отримували привілейований зв'язок із духом 1776 року. Медисон же безпосередньо керував військами та вів відповідні бої. Хоча справа була не з простих і доводити її до кінця довелося протягом решти десятиліття, приблизно так усе відбувалося.

Мовчанка

За кілька місяців до того, як Джеферсон влаштував у себе вдома історичну вечерю, в Конгресі Сполучених Штатів сталося дещо неочікуване; мало того, більшість політичного проводу вважала цю подію непроханим вторгненням у політичне життя. 11 лютого 1790 року дві квакерські делегації: одна з Нью-Йорка, а інша з Філадельфії, – звернулися до Палати представників із петиціями, в яких закликали федеральний уряд негайно покласти край африканській работоргівлі. Подію сприйняли як невчасне відволікання від справ, адже вона переривала кардинально важливі дебати щодо передання боргів та осідку федерального уряду. Таку обурливу пропозицію кілька представників південних штатів негайно оголосили підступним перешкоджанням діяльності. Представник Джорджі Джеймс Джексон широсердо обурювався, що серйозний дорадчий представницький орган взагалі бере до уваги таку петицію. Квакери, стверджував він, були нищими простаками, постійно схильними окропляти своєю безцінною чистотою, наче священною водою, гріхи всіх інших. Окрім того, їхній патріотизм був під великим сумнівом, адже вони пересиділи недавню війну проти британської тиранії, керуючись своїми глибокими моральними переконаннями. Який статус належав цим відданим пацифістам серед ветеранів Революції, котрі, за словами Джексона, «ризикують своїм життям і майном, забезпечили спільноті її свободу та власність»¹.

Вільям Лафтон Сміт із Південної Кароліни також виступив, вторюючи Джексоним запереченням. Сумнівний патріотизм квакерських петиціонерів, погоджувався Сміт, заслуговує на осуд. Проте його колезі з Джорджії взагалі не слід гаяти час на з'ясування правомочності цих патетичних ексцентриків. Нещодавно ратифікована Конституція Сполучених Штатів окремим положенням забороняла Конгресу до 1808 року ухвалювати будь-які закони, які би забороняли або обмежували работоргівлю. (В першому абзаці 9-го розділу 1-ї статті говорилося: «Конгрес

не повинен забороняти Переселення чи Перевезення таких Осіб, котрих будь-який з наявних нині Штатів вважатиме за належне допустити, до Року тисяча вісімсот восьмого».) Кілька тогочасних членів Конгресу також були делегатами на Конституційному конвенті, і всі вони могли підтвердити, що Конституцію ні за що не було би схвалено в Філадельфії та ратифіковано кількома південними штатами, якби в ній не було цього положення. Та навіть без цих приемних спогадів текст Конституції не залишав простору для двозначності: протягом перших двадцяти років існування країни федеральна влада не повинна втручатися в справи работорівлі. Тож квакерські петиціонери просили того, що заздалегідь було оголошено неможливим².

Однак Джексона конституційні гарантії не заспокоїли. Він почув лиховісні мотиви під ввічливими посмішками членів невдало названої Спільки друзів*. «Побоююся, якщо спільний уряд своїм втручанням скасує работорівлю, — зазначав він, — народ у цьому побачить загальне тяжіння до повної емансипації». Одне слово, квакерська петиція про припинення работорівлі була провісником радикальнішої і ґрунтовнішої програми усунення інституту рабства як такого.

Джеймс Медисон взяв слово, щоб традиційно виконати роль невсипущого голосу твердого розуму. Його колега з Джорджії перебільшує. Його пристрасна риторика, без сумніву, щира, але неправильна й непродуктивна. Квакерську петицію слід заслухати й передати «відповідно до належної процедури» в комітет. Інакше кажучи, якщо справу провести відповідно до заведеного порядку, не створюючи при цьому зайвої метушні, від неї невдовзі не лишиться й згадки. Як сказав Медисон, «ніхто й не помітить, що її виставлено за двері». З іншого боку, Джексонова нервова реакція, наче вибухи снарядів у повітрі під час нічного бою, насправді лише привертає увагу до питань, порушених квакерами. Якщо Джексон стримається, петиція розчиниться і «ніколи не призведе до рішення про протидію африканській работорівлі і не викличе збентеження серед власників, нібито спільний уряд збирається скасувати рабство в усіх штатах». Медисон запевнив Джексона, що «таких речей не замишляє жоден джентльмен у Конгресі»³.

Проте наступного дня, 12 лютого, здалося, що лиховісні пророцтва Джексона почали збуватися. Цього дня в Палату представників надійшла ще одна петиція, цього разу від Пенсильванського аболіціоністського товариства. Товариство закликала Конгрес «з мудрості вжити таких заходів, яких дозволять ввірені йому повноваження, щоб сприяти

* Спілька друзів (англ. Society of Friends) — інша назва квакерства.

скасуванню рабства і протидіяти будь-якій формі торгівлі рабами». Як і застерігав Джексон, опозиція проти работоргівлі відтепер поставила собі за мету повністю покласти край рабству. Мало того, нова петиція містила дві додаткові тези, які роздмухували страхи на кшталт тих, що непокоїли Джексона. По-перше, в петиції стверджувалося, що рабство й работоргівля несумісні з цінностями, за які боролася Американська революція, і навіть настановляла Конгрес виконати його політичний обов'язок: «Знайти засоби усунення цієї несумісності в характері американського народу». По-друге, в ній заперечувалася теза, буцімто Конституція на двадцять років забороняла федеральній владі ухвалювати будь-які закони, спрямовані проти работоргівлі. На противагу цьому автори петиції вказували, що стаття Конституції про «загальний добробут» надавала Конгресу повноваження вживати будь-яких заходів, які він вважатиме «неодмінними й належними», для видалення плями торгівлі людьми і щоб «заохочувати відновлення свободи для всіх негрів». І нарешті, приголомшливість і драматизм петиції увінчувався тим, що вона надійшла за підписом Бенджаміна Франкліна, чий патріотизм і міжнародна репутація не підлягали сумніву. Якщо в Америці передбачався пантеон героїв, то лише Вашингтон міг впевненіше за Франкліна розраховувати на місце в ньому⁴.

Підтримка Франкліном петиції Пенсильванського аболіціоністського товариства фактично гарантувала, що запропонована Медисоном стратегія – спокійно прийняти ці звернення і спустити їх у непроглядні глибини конгресового забуття – цього разу не спрацює. Палата представників на цілий день відклала обговорення законопроектів про передання боргів і осідок федеральної влади, щоб у вигляді комітету всієї палати провести безперешкодне обговорення обох петицій. Під час цих дебатів, які тривали 4–6 годин, було озвучено речі, про які доти ніколи не говорилося на жодному прилюдному форумі загальнонаціонального рівня.

Звісно, делегати Конституційного конвенту багато дебатували про работоргівлю та способи підрахунку рабів для розв'язання питань представництва та оподаткування. Проте ці дебати відбувалися за зачиненими дверима і під найсуворішою порукою конфіденційності. (Медисон найповніше виклав перебіг цих дебатів у своїх офіційних нотатках, але їх опублікували вже по його смерті.) Питання про місце рабства в новому загальнонаціональному устрої порушувалося в кількох штатах під час ратифікаційних конвентів 1788 року. Проте ці обговорення в штатах цілком природно зосереджувалися на локальних або регіональних тлумаченнях Конституції, а не на туманному розборі забороненої

теми. (В остаточному проекті документа заборонялося вживати слова «рабство», «раби» та «негри».) Якби політичні лідери, котрі організували конституційне врегулювання в 1787–1788 роках, могли говорити, то зробили би досить незручний висновок, що питання рабства було занадто важливим і суперечливим, щоб про нього говорити прилюдно⁵.

Цим пояснюється початкова реакція кількох представників Південної Кароліни, котрі протестували проти наміру вголос зачитати обидві петиції в залах Конгресу. Наприклад, Еденес Берк попереджав, що петиціонери «своїми сурмами закликають до заколоту», і вимагав, щоб із галерей Конгресу виставили всіх глядачів і журналістів. Джексону також вживався звук сурми, але це були «сурми громадянської війни». Всі промовці з Далекого півдня одностайно вважали, що Конституція не просто забороняла Конгресу видавати закони щодо рабства і работоргівлі, а й вимагала, щоб ніхто в Конгресі не смів прилюдно згадувати ці теми. Якщо такою була їхня позиція, то події швидко покажуть, що вони були приречені її програти⁶.

Дебати почалися з того, що представник Пенсильванії Томас Скот від імені петиціонерів визнав, що Конституція обмежувала повноваження Конгресу припинити работоргівлю, але в ній нічого не говорилося про скасування рабства як такого. Як сказав Скот, «якби я був одним із суддів Сполучених Штатів, то не знаю, як далеко міг би піти, коли б ці люди стали перед моїми очима, вимагаючи для себе емансипації, проте я певен, що зробив би все, щоб зайти якнайдалі». Після чого Джексон відкоментував, що суддя, який висловить такі судження в Джорджії, «не довго протримається на посаді»⁷.

Далі Джексон прочитав цілу проповідь про Божу волю, яка, на його думку, однозначно схвалювала рабство, що підтверджувалося кількома уривками з Біблії та думкою будь-якого християнського священика в Джорджії. На додаток до чітких уподобань Всемогутнього він покликався на майже одностайну думку всіх поважних громадян його штату, чие прожиття залежало від наявності рабської сили і які визнавали, як висловився Джексон, «що без цих людей рис не буде доставлений на ринок». Вільям Лафтон Сміт не наважився тлумачити Божу волю, але повторив думку свого колеги з Джорджії, що рабство – економічна передумова добробуту його виборців, зазначивши, що «таким є стан сільського господарства в цьому краї; жодна біла людина не виконуватиме робіт з осушування боліт та вирубування лісу, тож без рабів він неминуче знелюдніє»⁸.

Сміт також виступив від імені Далекого півдня в дискусії про інший

великий текст – вже не Біблію, а Конституцію. Згідно з його версією, автори Конституції усвідомлювали, що головним джерелом конфлікту між делегаціями штатів була відмінність між тими штатами, які залежали від рабської праці, і тими, в яких не було такої залежності. Між цими двома групами було досягнуто порозуміння, коли північні штати погодилися не втручатися в права власності в південних штатах. Окрім специфічних положень Конституції, які визнавали рабів вартими принаймні часткового представництва в Конгресі та захищали работоргівлю щонайменше на подальші двадцять років після ратифікації, панувало також приховане, але загальновизнане переконання, що новостворена федеральна влада не має права втручатися в існування рабства на Півдні. В усіх південних штатах це переконання було неодмінною передумовою ратифікації ними Конституції: «З цієї причини вони погодилися з Конституцією, – декларував Сміт. – Якби не було цього положення, вони б не приєдналися до союзу». Його неприховане збентеження з приводу квакерських петицій виникло на ґрунті того, що нинішні дебати суперечили цьому переконанню⁹.

Представник Джорджі Абрагам Болдвін приєднався до розмови, підтримавши Смітову версію федеративної угоди. «Джентльмени, які були присутні під час укладання цієї Конституції, – а Болдвін сам був одним із них, – не можуть не пам'ятати, який біль і труднощі викликала ця тема в тому органі». Він стверджував, що засаднича домовленість, якої 1787 року було досягнуто в Філадельфії, позбавляла північні штати будь-якого впливу на рабство в південних штатах. «Якщо джентльмени ретельно обстежать продукти діяльності того органу, – зазначав Болдвін, – то зрозуміють, що відлиті вони з якнайбільшою обачністю, щоб їх нелегко було знищити». Будь-яка спроба нинішнього Конгресу переглянути ту двосторонню угоду викличе розпад загальнонаціональної конфедерації прямо в момент її народження¹⁰.

Кілька представників північних штатів взяли слово, щоб заперечити, боуцімто Біблія і Конституція схвалювали рабство. Джон Лоренс із Нью-Йорку дивувався, як може будь-який християнин, прочитавши Нагірну проповідь, вважати, що вона сумісна з рабством. Щодо Конституції, Лоренс визнавав, що деякі її положення допускали існування рабства і обумовлювали тимчасові гарантії для штатів, які бажали завести більше африканців. Проте в ширшому сенсі, вважав Лоренс, рабство було аномалією в американській республіці, явищем, яке погодилися терпіти на короткий час саме через те, що існувала однозначна згода, що в довгочасній перспективі його буде скасовано. Конгресмен Скот із Пенсильванії підтримав ці думки, додавши, що визначальним текстом

є не Конституція, а Декларація незалежності, яка чітко проголошувала «неможливим, щоб одна людина мала у власності іншу людину»¹¹.

Елбридж Гері з Масачусетсу спробував звернутися з примирливими словами до південних колег, але робив це із непомильними північними інтонаціями. В своїй безладній промові він описав скрутне становище рабовласників, яке вважав справді трагічним і незалежним від їхньої волі. Їх «підступно загнали в пастку работоргівлі перші поселенці». Але замість того, щоб змиритися з їхнім прикрим становищем, головним завданням північних штатів, яких оминула та сама доля, було порятункувати їх від нього. Це був політичний обов'язок і «справа людяності» щодо самих рабів та їх власників. Таким чином, квакерські петиції не були ні зрадницькими, ні ненормальними. Далі Гері розповів про свої розрахунки, скільки потрібно коштів, щоб відшкодувати рабовласникам вартість придбаних ними рабів за тогочасною ринковою ціною. Ця сума становила \$ 10 мільйонів. Як він її отримав – це сповито таємницею, адже ця цифра значно нижча за будь-яку реалістичну оцінку, зате його пропозиції щодо джерел такого доходу були чіткими: виборці не приймуть нового податку, коштом якого відбуватиметься відшкодування, тож єдиним можливим виходом було створення загальнонаціонального цільового фонду з прибутків від продажу землі на Заході. Щодо работоргівлі, то що швидше ця огидна практика припиниться, то краще для кожного¹².

Попри те, що під час дебатів окреслилася регіональна лінія фронту, вірджинська делегація зайняла нечітку позицію. Конгресмен Джон Пейдж, скажімо, гучно заявляв про своє схвалення обох петицій, застерігаючи колег із Далекого півдня, що вони дарма виступають проти прилюдних згадок про скасування рабства та работоргівлі. Справжня загроза, на його думку, – мовчанка. Далі він пояснював чому: відомості про ці дебати з часом досягнуть рабських бараків Півдня, і коли раби дізнаються, що Конгрес не захотів навіть обговорювати способи пом'якшення їхнього становища або припинення їхніх злиднів, вони втратять будь-яку надію. Як наслідок, почнуться повстання, адже «якщо щось може змусити його [раба] повстати, то тільки якийсь удар на кшталт цього»¹³.

Міркування Медисона були однозначно менш ексцентричними, але теж досить проблематичними. Як і належить чільному учаснику Конституційного конвенту, Медисон підкреслював різні правові обов'язки, обумовлені угодою 1787 року. Хоч, на його думку, Конституція недвозначно постановляла, що Конгрес не має права обмежувати або припиняти работоргівлю до 1808 року, вона не забороняла членам Палати

представників обговорювати це питання. Вони можуть говорити про будь-що, навіть про поступове скасування самого рабства, хоча, вважає він, Конгрес навряд чи піде на якісь кардинальні кроки в «напрямку емансипації рабів». Зате він може «впровадити норми щодо їх [рабів] появи в нових штатах, які будуть сформовані із Західної території». Ця справа, на його думку, «варта розгляду». З приводу надважливого питання про своє бачення майбутнього рабства: приречене воно зникнути чи збережеться назавжди там, де вже існує, — Медисон не залишив коментарів¹⁴.

Попри різкий регіональний розкол під час дискусії, голосування щодо передання петицій до розгляду в комітеті дало на диво однобокий результат: 43 «за» і 11 «проти». Сім із одинадцяти голосів «проти» належали Південній Кароліні та Джорджії. Жоден із представників цих двох штатів не захотів ввійти до складу комітету, якому поставили завдання до кінця сесії перед усією Палатою доповісти про результати розгляду. Так закінчилося, принаймні на той день, найрозлогіше прилюдне обговорення найглибшої проблеми, із якою зіткнулася молода американська республіка¹⁵.

Погляд із висоти сьогодення дає нам змогу прислуховуватися до дебатів 1790 року зі знанням, яким не володів жоден із учасників. Адже нам дуже добре відомо те, про що вони могли тільки туманно здогадуватися, якщо взагалі здогадувалися: що рабство стане центральною і визначальною проблемою на наступні сімдесят років американської історії; що нездатність вжити рішучих заходів проти рабства протягом пореволюційних десятиріч дозволить поневоленому населенню вирости в геометричній прогресії, а юридичні та політичні інституції новоствореної американської федеральної влади будуть обплетені різними компромісами, пов'язаними з існуванням рабства; і що врешті-решт понад 600 тисяч американців накладуть головою в найкривавішій війні в історії Сполучених Штатів, яка точитиметься, щоб розв'язати цю кризу, і стане травмою, відлуння якої відчуватимуться ще принаймні одне століття по тому.

Проте ця добре відома нам історія для них була невідомим майбутнім. І хоч дебати 1790 року свідчать, що їх глибоко переймало майбутнє країни, аргументи, наведені ними, походили з минулого, яке вони краще знали: з досвіду успішної революційної боротьби проти Великої Британії та ще свіжішого досвіду створення федеральної влади, яка об'єднала тринадцять штатів у більш згуртовану країну. Головним яблуком розбрату в дебатах 1790 року були «первісні наміри» Америки, тобто що саме

Революція означала для інституту рабства. Щодо цього висувалися різні версії. Відповідь кожного з учасників, як з'ясувалося, значною мірою залежала від того, який основоположний епізод – 1776 чи 1787 рік – він вважав визначальнішим. І вибір першої або другої альтернативи майже повністю визначався географічним та демографічним профілем особи, яка робила цей вибір.

Щонайменше на рівні риторики егалітарні принципи, з яких виходили американські революціонери, ведучи війну за незалежність проти Великої Британії, заганяли прибічників рабства у глибокий захист і давали, як здавалося на той час, вирішальну перевагу противникам рабства. Початковий Джеферсонів проект Декларації про незалежність містив формулювання, які характеризували работоргівлю як потворну змову лихих британських монархів з метою опорочити невинних поселенців. Хоча цей фрагмент із остаточного проекту Континентальний конгрес видалив, він містив майже епічний мотив про те, що Американська революція була тріумфальним і переломним моментом у світовій історії, який назавжди змете будь-які закони та відносини, що ґрунтуються на примусі. І хоч би скільки утопічним і перебільшеним пізніше здавався розділ про природні права («Ми вважаємо самоочевидними ці істини»), в горнілі революційного моменту вони виступали ліричним вираженням поширеного переконання, що загальна емансипація рабів неминуча й недалеко в часі, адже вона виглядала природним наслідком і належною кульмінацією славетного визволення від середньовічних звичаїв, які історично асоціювалися з тією самою британською владою, котру американці не визнавали. Якщо Біблія була суперечливим авторитетом у питаннях рабства, то Декларація незалежності – світська версія американського Святого Письма – недвозначно обґрунтовувала скасування рабства¹⁶.

В довгочасній перспективі, як нам відомо, ліберальні цінності Декларації тріумфували. Проте так само слід визнати, що в короточасних масштабах – протягом і відразу після Війни за незалежність – панувала згода, що рабство перебуває на шляху до зникнення. Приміром, у 1776 році, коли Континентальний конгрес голосував за скасування угоди 1774 року про заборону імпорту, він зберіг заборону на ввезення африканських рабів, тим самим чітко декларуючи свою опозицію до відновлення работоргівлі. Потреба в робочій силі, загострена шестирічною війною, породила кілька проектів емансипації, які передбачали надання свободи рабам в обмін на службу в війську на період військового конфлікту, а їх господарям – відшкодування. Хоч ця пропозиція була висунута в надзвичайній ситуації військової кризи і зрештою відхилена

плантаторським класом Південної Кароліни та Джорджії, головна її ідея виявилася пророчою. Під кінець війни Лафает — взірцеве втілення франко-американського альянсу, котрому завжди вдавалося долучитися до параду історії, — закликав Вашингтона оголосити загальну емансипацію всіх рабів Вірджинії і переселити їх у статусі фермерів-орендарів у західний регіон цього штату¹⁷.

Проте все це були не більше, ніж епізодичні спалахи натхнення, не здатні виправдати породжених ними надій. Найвідчутніші і найтривкіші антирабовласницькі наслідки революційного духу проявилися в північних штатах під час та відразу після війни. Вермонт (1777) та Нью-Гемпшир (1779) у своїх конституціях поставили рабство поза законом. Масачусетс визнав його неконституційним ухвалою Верховного Суду штату в 1783 році. Пенсильванія (1780) та Род-Айленд (1784) прийняли закони, які з моменту ухвалення скасовували рабство на їхній території. Коннектикут (1784) перейняв від них естафету своїм планом поступової емансипації. Нью-Йорк і Нью-Джерсі, де мешкала найбільша частка рабів з усіх штатів на північ від Чесапікської затоки, поводитися у зв'язку з цим стриманіше. Та попри невдачу в цих штатах кількох проєктів поступової емансипації, запропонованих протягом 1780-х років, захисники рабства в північних штатах вели явно безнадійну боротьбу; скасування рабства на півночі було лише питанням часу¹⁸.

І це ще не все. 1782 року законодавчий орган Вірджинії ухвалив закон, який дозволяв рабовласникам звільнити своїх рабів на власний розсуд. Під кінець десятиліття в штаті з'явилося вже понад 12 тисяч звільнених у такий спосіб душ. У той самий час Томас Джефферсон працював над «Нотатками про штат Вірджинія» — єдиною опублікованою ним книгою, — в якій накреслив план, згідно з яким усі раби, народжені після 1800 року, згодом отримають свободу. Крім того, в 1784 році Джефферсон вніс у федеральний Конгрес законопроект про заборону рабства на всіх західних територіях; для його ухвалення не вистачило одного голосу. Не потрібно бути безнадійним мрійником, щоб побачити в Американській революції драматичний вибух, який зруйнував самі підвалини, на які спиралося рабство, а потім із нестримною силою виплеснув визвольну енергію: работоргівлю загалом сприймали як кримінальну діяльність; рабство вже відмерло або відмирало в північних штатах; поширення цього інституту на захід виглядало малоімовірним; Вірджинія підходила на роль плацдарму для поширення антирабовласницького імпульсу на Південь; назрів час узгодити республіканську риторичку Америки із новою пореволюційною реальністю¹⁹.

Ця піднесена перспектива виявилася міражем. Насправді, уможляд-

ність революційної риторики не давала змоги побачити той приземлений факт, що рабство – скільки завгодно аномальне з суто ідеологічного погляду – мало глибокі корені в структурі американського суспільства на багатьох рівнях, які не дозволяли видавати бажане за дійсне і протилися революційним ідеалам.

Пристрасна віра в те, що Революція – це могутня хвиля, яка змете рабство з американського краєвиду, насправді породила хибний оптимізм і виплекала хибне відчуття неминучості, яке усувало потребу в людській дії або суб'єктності. (Для чого перейматися якимись проєктами, якщо невдовзі прийде історія з усіма її відповідями?) Крім того, однією з причин успішності Революції яко руху було те, що її негайні і короткотермінові цілі мали здебільшого політичний характер: усунення королівських губернаторів і переписування конституцій штатів, які насправді вже містили багато республіканських положень, що їх тепер освятила Революція. Проте прибрати британських чиновників або переписати конституції – не те саме, що ліквідувати рабство. В деяких ізольованих районах штатів Нью-Йорк і Нью-Джерсі, а також у всьому регіоні на південь від Потомаку загалом рабство було так вплетене в текстуру американського суспільства, що не піддавалося аргументам логіки та моралі. До того ж воно користувалося захистом однієї з найважливіших спадщин Революції – права вільно користуватися своєю власністю без свавільного втручання з боку інших, особливо якщо ці інші живуть далеко або представляють владу якогось далекого уряду. Поза сумнівом, «принципи 1776-го» мали деякі радикальні імплікації, здатні потіснити привілейовані позиції прав власності, проте їхній секрет полягав у їхній латентності, тобто в поступових і непомітних кроках, якими вони розкривали свої егалітарні імплікації впродовж XIX століття. Щоб зупинити зляканий ріст пухлини рабства й усунути цю небезпеку, потрібне було негайне хірургічне втручання. Радикальні імплікації революційної спадщини тут не були помічними, бо залишилися всього-на-всього імплікаціями²⁰.

Глибина і явна непосильність проблеми стали зрозумілими під час дебатів з приводу укладення та ратифікації Конституції. Хоча кінцевий варіант документа показово замовчував рабство, ця тема постійно витала під час дебатів за зачиненими дверима. Сам Медисон вважав, що рабство було головним джерелом найглибшого розколу в Конституційному конвенті: «Штати поділені на різні інтереси не за своїм розміром, – зазначав він, – а головню за тим, мають чи не мають вони рабів. [...] Розмежування пролягало не між великими й малими штатами, а між північними й південними»²¹.

Делегати з Нової Англії та більшості штатів середньої Атлантики поклялися безпосередньо на пафосну риторику революційної спадщини, доводячи, що рабство засадничо несумісне із республіканськими цінностями, які сповідувала Американська революція. Вони вимагали негайно припинити работоргівлю, чітко задекларувати заборону на поширення рабства в західні території як умову їх прийняття до складу союзу та ухвалити загальнонаціональний план поступової емансипації, аналогічний планам, які вже впроваджувалися в північних штатах. Найрішучіше позицію Півночі щодо работоргівлі озвучив, як на гум, представник Мериленду Лютер Мартин, котрий затаврував її jako «мерзенну аферу з гріхом», яка «несумісна з принципами революції та ганебна для американського духу». Найповніше роз'яснення ставлення Півночі до скасування рабства запропонував губернатор Морис, який походив із Нью-Йорку, але представляв Пенсильванію. Він охарактеризував рабство jako «прокляття», яке насправді затримувало економічний розвиток Півдня і було «найважливішим елементом у підтримці аристократами запропонованої конституції». Морис навіть виступив із ініціативою впровадити загальнонаціональний податок для відшкодування робовласникам, стверджуючи, що він вважає за краще сплачувати «податок для викупу всіх негрів у Сполучених Штатах, ніж обтяжити нащадків такою конституцією». В промовах Мартин і Мориса можна впізнати чітку артикуляцію думки, пізніше підхопленої лідерами аболіціоністського руху, що питання рабства не підлягає обговоренню; що зараз підходящий і сприятливий момент, щоб вивести його на шлях остаточного зникнення; і що будь-який компроміс із цією довгочасною метою — це «угода зі смертю»²².

Позицію Півдня точніше було б назвати позицією Далекого півдня, оскільки Вірджинія стояла осторонь. Її провідними речниками були Південна Кароліна й Джорджія. Головний тятар донесення цієї позиції на Конституційному конвенті ліг майже повністю на делегацію Південної Кароліни. Засадниче положення цієї позиції найвідвертіше озвучив Чарльз Котсворт Пінкні з Південної Кароліни: «Південна Кароліна та Джорджія не можуть обійтися без рабів». Тож представники Далекого півдня вимагали необмеженого довозу африканської робочої сили для укомплектування своїх плантацій. Також вони вимагали так само відкритого доступу до західних земель, маючи на увазі відсутність федеральних обмежень на рабство на цих територіях. І нарешті, вони хотіли бачити в Конституції положення, яке би запобігало будь-яким федеральним законам, що обмежують права власності робовласників — фактично конституційну гарантію того, що рабство в тій формі, в якій

воно існувало на Далекому півдні, процвітатиме й далі. Найпромовистіше тривоги Півдня висловили Пірс Батлер і Джон Ратледж із Південної Кароліни. Батлер пояснив, що «безпека, якої прагнуть південні штати, полягає в упевненості, що їхніх негрів у них не заберуть». Ратледж до цього додав, що «народ цих штатів ніколи не піде на таку дурість, як відмова від настільки важливого інтересу». Неявним, але непомильним посланням, яке вони закладали в свою позицію і яке пізніше стане козирною картою, котру розігруватиме наступне покоління представників Південної Кароліни під час Нуліфікаційної кризи 1832 року*, а потім, ще зухваліше, сецесіоністами в 1861 році, була погроза вийти зі складу союзу, якщо федеральний уряд коли-небудь спробує впровадити загальнонаціональну емансипаційну політику²³.

В Філадельфії 1787 року жодна зі сторін не отримала того, чого прагнула. Конституція не містила жодних положень, які би зобов'язували новостворену федеральну владу провадити політику поступової емансипації або чітко спрямовувати рабство в напрямку остаточного відмирання. З іншого боку, в Конституції не було й положень, які би конкретно визнавали рабство jako постійний і захищений законом інститут на південь від Потомаку або деінде. Особливістю основного закону в питанні рабства була ухильність. Він не був ні «договором про скасування», ні «угодою зі смертю», а радше обачною грою з неясностями. Ухильні формулювання, які обумовлювали встановлення часової межі на работоргівлю або облік рабів jako 3/5 однієї особи для представництва в Палаті і в яких ніколи не вживалося заборонене слово, втілюють навмисно ухильний дух Конституції. Головна причина такого продуманого уникання чітких зобов'язань очевидна: будь-яке однозначне розв'язання проблеми рабства на користь тієї чи тієї сторони зробило би ратифікацію Конституції майже неможливою.

Два конкретних компроміси ілюструють тенденцію подавати політичні домовленості щодо рабства так, щоб одночасно приховати глибокий моральний розкол усередині Конвенту та формулювати компромісні розв'язки в такий спосіб, щоб кожна сторона могла заявити

* Нуліфікаційна криза 1832 року (*англ.* Nullification Crisis) – оголошення Південною Кароліною загальнонаціональних тарифів 1828 і 1832 років нечинними на своїй території. Цим самим Південна Кароліна фактично присвоювала собі право визначати конституційність федеральних законів та скасовувати («нуліфікувати») їх на своїй території. Кризу розв'язали шляхом узгодження компромісного варіанту тарифів, але питання про право штатів не підпорядковуватися федеральному уряду залишилося відкритим аж до Громадянської війни.

про перемогу. Перша загадкова домовленість стосувалася поширення рабства на захід і насправді була досягнута на Конгресі конфедерації, котрий також засідав у Філадельфії. Одним із останніх і найвагоміших актів цього Конгресу було ухвалення в липні 1787 року Ордонансу про північний захід. Шоста стаття ордонансу забороняла рабство на території на північ від ріки Огайо. Це положення можна було трактувати як перший крок до масштабнішого недопущення рабства в усіх новоприєднаних штатах (Джеферсонова пропозиція 1784 року). З іншого боку, ордонанс можна було витлумачити як мовчазне схвалення рабства на південному заході (пізніше так і буде). Хай там як, ухвалення Ордонансу про північний захід делегати Конституційного конвенту зустріли як благословення – почасти через те, що він усував потенційно конфліктне питання з їхнього порядку денного, але також через те, що сформульоване в ньому розв'язання проблеми можна було витлумачити як на користь Півночі, так і на користь Півдня²⁴.

Другу домовленість можна цілком справедливо назвати найважливішим компромісом, досягнутим на Конституційному конвенті, важливішим навіть за «Великий компроміс» між великими й малими штатами щодо представництва в Сенаті та Палаті представників. Влучніше його можна було б назвати «Регіональним компромісом». Такий авторитет, як Медисон, вважав його найвпливовішою із усіх таємних угод, укладених у Філадельфії: «Порозуміння на дві теми *навігації* та *рабства*, – пояснював він, – було досягнуте між цими частинами Союзу». Домовленість передбачала взаємну підтримку голосами, в якій Нова Англія погоджувалася подовжити работоргівлю на двадцять років в обмін на підтримку Далеким півднем положення, щоб регулювання комерції федеральною владою ухвалювалося простою, а не абсолютною більшістю (2/3 голосів). Як і у випадку Ордонансу про північний захід, обидві сторони приписали перемогу собі; справжні переможці стануть відомими лише з плином часу. (Джон Колдвел Келгун згодом зробив висновок, що якби Далекий південь розглядав цю домовленість як ставку на майбутнє, то для нього це було б провальним парі²⁵.)

Дебати на ратифікаційних конвентах штатів ще раз оприянили непримиренні розходження в думках, які Конституція настільки майстерно суміщала в собі. Наприклад, у Масачусетсі та Пенсильванії противники Конституції заперечували проти імпліцитного схвалення нею рабства, яке проявлялося в положеннях про 3/5 голосу та про двадцятирічний дозвіл на работоргівлю. Проте прибічники Конституції запевнили їх, що ці часткові й обмежені поступки свідчать про передсмертні корчі цього приреченого інституту. Джеймс Вільсон із Пенсильванії передбачав, що

емансипація неминуча, «і хоча до неї залишається більше часу, ніж я хотів би, вона відбуватиметься в формі такої самої поступової зміни в масштабах всієї країни, як було в Пенсильванії». Щодо західних територій Вільсон висловлював упевненість, що Конгрес «ніколи не допустить появи рабів у будь-якому з нових штатів». Лютер Мартин, із іншого боку, виступив проти Конституції на тих підставах, що наданий рабству захист «робить нас об'єктом зневаги в очах кожного *істинного друга* свободи в світі». Здається, Мартин був першим публічним прибічником тлумачення Конституції як «угоди зі смертю», а також першим колишнім делегатом, який засудив Регіональний компроміс як нечисту домовленість. Проте в результаті майже рівномірного розподілу голосів його мерилендські колеги все-таки відкинули його сприйняття Конституції як надміру песимістичне²⁶.

А тим часом у Південній Кароліні гарантії вможливили збереження рабства, тож невгамовний Мартин із Мериленду багатьом делегатам здався навіженим. Чарльз Котсворт Пінкні посприяв успішній ратифікації своєю власною інтерпретацією справжнього значення угоди:

Ми маємо гарантію, що спільний уряд ніколи не емансипує їх, оскільки йому не надано таких повноважень і застережено, що за будь-яких випадків спільний уряд не має жодних інших повноважень, крім тих, які прямим текстом надає йому Конституція, і що всі права, про які нічого не сказано, залишаються за кількома штатами. [...] Одне слово, враховуючи всі обставини, ми домоглися найкращих умов для безпеки цього різновиду власності, які були в наших силах. Якби була змога, ми б домоглися й більшого; проте загалом, я не вважаю їх поганими²⁷.

Найґрунтовніші й найбільш цікаві з інтелектуального погляду дебати відбулися у Вірджинії. Маючи найбільшу кількість рабів (292 тисячі) та найбільшу кількість вільних чорних (12 тисяч), Вірджинія за демографічним профілем однозначно належала до південних штатів. Вищу частку чорного населення мала тільки Південна Кароліна (60 % на противагу 40 % у Вірджинії). Проте риторична позиція Вірджинії мала виражено північне забарвлення; або, якщо точніше, політичний провід Старого домініону брав на себе роль головного речника принципів 1776 року, які кидали на рабство постійну тінь і налаштовували Вірджинію проти Далекого півдня. Згадаймо, що Джеферсон пропонував скасувати рабство на всіх західних територіях. Медисон, хоч кінець кінцем схвалив положення про 3/5 виборчого голосу, зізнався, що почувается ніяково з цим підходом і зазначав, що «в деяких місцях він виглядає дещо

натягнутим». Найважливіше те, що вірджинці непохитно заперечували проти работоргівлі. І Медисон, і його колега Джордж Мейсон засудили Регіональний компроміс Конституційного конвенту, який подовжував работоргівлю; і Мейсон зрештою голосував проти ратифікації саме з цієї причини. Принаймні поверхово Вірджинія здавалася єдиним південним штатом, де ідеологічна закваска Американської революції залишалася достатньо сильною, щоб похитнути спадщину рабства²⁸.

Утім при ретельнішому розгляді з'ясовується, що Вірджинія більше нагадувала розмиту й двозначну картину, яка характеризувала країну загалом і яку Конституція була покликана відобразити. Адже за фасадом відданості антирабовласницькій риториці та звичному для них місцю в авангарді революційних принципів, вірджинці в переважній більшості ні на йоту не збиралися поступатися своїм контролем над рабським населенням перед будь-якою федеральною владою. Був це парадокс чи свідоме лицемірство – цікаве питання. Не викликає сумнівів те, що лідери вірджинців опинилися в особливому становищі, визнаючи рабство злом, але далі наполягаючи, що федеральна влада нічого не може вдіяти з ним. Мейсонова пристрасна критика работоргівлі вживалася із його ж вимогами надати конституційну гарантію захисту, як він описував, «власності того різновиду, якою ми вже володіємо».

Істинна позиція Вірджинії була не такою принциповою, як здавалося. Її плантації вже були укомплектовані рабами, тож опозиція проти работоргівлі мала економічний сенс, як і опозиція проти емансипації. Мейсон вважав, що в Конституції все було переплутано: «Вони зробили те, чого не слід було робити, тобто подовжили існування работоргівлі, і залишили незробленим те, що слід було зробити», тобто в прямій формі заборонити втручання федеральної влади в так звані «наші внутрішні інтереси». Едмунд Рендольф під час вірджинського ратифікаційного конвенту не залишив жодних сумнівів щодо того, що Мейсон мав на увазі під «внутрішніми інтересами». Він своїм власним кружним шляхом вирішив підтримати ратифікацію, тому мусив знайти спростування побоюванням Мейсона. «Можу сказати вам, – інформував він своїх вірджинських колег, – *що південні штати, навіть сама Південна Кароліна, вважають, що ця власність захищена*» і що ніхто, за винятком Мейсона, «не члена вірджинської делегації, не має *ані найменшого побоювання, що рабство буде скасоване*». Одне слово, Вірджинія говорила по-північному, але мислила по-південному²⁹.

Узагальнюючи ситуацію, яка склалася в 1790 році під час конгресових дебатів щодо квакерської петиції, можна сказати, що зрозумілою була

тільки одна річ — що взагалі нічого не зрозуміло. Початкові дебати в лютому фактично були достовірним відображенням протиборчих і несумісних припушень про долю рабства в американській республіці, де одна сторона підкреслювала, що зобов'язання покласти край рабству неначебто було проголошене в 1776 році, а інша акцентувала на джентльменській угоді, досягнутій 1787 року, допустити його існування, тоді як проміжна група, в якій домінували вірджинці, хиталася між тим і тим табором, рекомендуючи дотримуватися поміркованості, щоб незгода не призвела до регіонального розколу. Обидві сторони могли обґрунтовано претендувати на те, що головною сюжетною лінією революційної спадщини була їхня. І всі сторони дискусії вірили, що історія (та майбутнє) на їхньому боці.

Наче спалах блискавки серед ночі, полеміка в стінах Конгресу в лютому 1790 року вперше освітила ці розходження думок перед очима загальнонаціональної аудиторії. 8 березня комітет готовий був подати доповідь, яка гарантувала, що дискусія не ущухне і не буде похована на парламентському могильнику. Представники Далекого півдня висловили своє обурення, що заборонену тему знову виносять на огляд громадськості. Вільям Лафтон Сміт показав на прибічників антирабовласницької політики, які з'юрмилися на галереях, «наче злі духи, які ширяють над нашими головами». Джеймс Джексон із погрозовими гримасами на обличчі звернувся до квакерів, які стояли на галереї, назвавши їх повними безумцями, після чого вивергнув таку емоційну та безладну тираду, що репортери ледве встигали записувати його слова. Головний мотив його промови, здається, полягав у тому, що будь-яке рішення прийняти доповідь комітету буде рівноцінним розпуску союзу³⁰.

Цими палкими зверненнями було затягнуто час, але Далекому півдню бракувало голосів. 16 березня комітет був готовий представити доповідь перед Палатою. Джексон і Сміт також підготували відповіді, які стали найповнішим за всю історію Сполучених Штатів публічним викладом позиції прибічників рабства. Фактично всі аргументи, які південні прибічники рабства наводитимуть протягом подальших сімдесяти років загальнонаціональної полеміки аж до початку Громадянської війни, були неперервним потоком озвучені протягом наступних двох днів³¹.

Першим узяв слово Джексон і виступав майже дві години. Він не міг повірити, що величний державний орган із тверезими законодавцями допускає, щоб ці «тремтячі квакери» із їхнім сумнівним сумлінням визначали загальнонаціональний порядок денний. Один із петиціонерів, нищий доброчинець Ворнер Міфлін, про якого не відомо, чи при сво-

єму він розумі, зізнався, що думка про боротьбу з рабством зійшла на нього, коли його під час бурі вдарила блискавка. Конгрес обрали, щоб він провів державний корабель через буремні й недосліджені води, а не для того, щоб брати на борт екіпаж із напівнепритомних мрійників, схиблених на досягненні Обіцяного Краю, але приречених ненавмисно потопити корабель під час його першого плавання.

Говорячи про очікування, він згадав «священну угоду», укладену під час заснування країни в 1787 році, – «угоду, за якою ми об'єдналися, відмовившись від частини своїх інтересів і застерігши за собою решту». Далі Джексон описав Регіональний компроміс, досягнутий на Конституційному конвенті, згідно з яким «південні штати, керуючись цим самим принципом, поступилися в питанні навігаційного закону на користь східних і західних штатів» в обмін на збереження работоргівлі на подальші двадцять років. А тепер квакерські петиціонери просили Конгрес зламати угоду і тим самим підірвати те порозуміння, на основі якого штати Далекого півдня приєдналися до союзу.

Крім того, існувала інша, навіть фундаментальніша домовленість, імпліцитно кодифікована в Філадельфії, хоча насправді вона на багато років передувала Конституційному конвенту. Вона спиралася на реалістичне визнання того, що під час колоніальної доби рабство вкарбувалося в характер південних штатів і стало незмінною частиною американського суспільства на південь від Потомаку. «Якщо це був злочин, як дехто вважає, хоча я не згоден, – пояснював Джексон, – то відповідальна за нього британська держава, а не нинішні жителі, котрі зараз володіють таким різновидом власності». Позиція Півночі в цій справі, на думку Джексона, не витримує критики, оскільки їхні їдкі аргументи перетворюють географічну випадковість і продукт історичних обставин на умисний гріх. Неспростовна істина полягає в тому, що рабство – це «один зі звичаїв, заведений задовго до Конституції, якому зараз неможливо дати раду». Коли тринадцять колоній повстали проти Британії, «ніхто не порушив цього питання». А коли в 1787 році країна переоформилася в ліпше об'єднане утворення, «Союз прийняв їх із усіма їхніми поганими звичками». Імпліцитна, але добре зрозуміла регіональна домовленість, яку Регіональний компроміс у Філадельфії лише оформив, полягала в тому, що рабство, хоч і аномальне в контексті республіканської ідеології, було самоочевидною реальністю, якій дозволили існувати поруч із Джеферсоновими самоочевидними істинами. «Звичай, звичка рабства утверджена», – зазначав Джексон, і всі відповідальні американські державні мужі погоджувалися, що «південні штати слід залишити в цьому питанні в спокої». Ідеалісти, які

виступають проти рабства, може, й хочуть жити в якомусь кращому світі, котрий, як і всі інші аналогічні місця, занадто хороший, щоб бути реальним. Однак американська держава в 1790 році була реальним світом, обтяженим спадщиною на кшталт рабства, а отже, занадто реальним, щоб бути хорошим. Джексон не заходив настільки далеко, як південні апологети рабства через два-три покоління після нього, котрі стверджували, що рабство — це «позитивне добро». Зате він наполягав у категоричній формі, що воно було «неодмінним злом».

Джексон узяв із собою кілька книг, які почав зачитувати колегам, аби продемонструвати, що його погляди поділяли найшанованіші авторитети. Найшанованіший із усіх авторитетів — християнський Бог Біблії — у кількох епізодах Старого Заповіту допускав рабство. Крім того, найдостовірніші й найсвіжіші на той час дослідження африканської племінної культури показали, що рабство — дуже давній звичай серед самих африканців, тож африканські невольники Америки просто-напросто живуть тут у тих самих умовах, в яких вони однаково б жили — можливо, в гіршій формі — у себе на батьківщині.

Потім Джексон звернув увагу своїх колег на погляди «п. Джеферсона, нашого державного секретаря», і почав читати витяги з Джеферсонових «Нотаток про штат Вірджинія», де автор порушував практичне питання: «Що робити зі звільненими рабами?». Їх потрібно або залучити там, де вони вже є, або відправити колонізувати інші місця. Джеферсонова думка з цього приводу була настільки добре відомою, що Джексон міг цитувати її на пам'ять: ці дві раси не можуть жити разом у рівності через «глибоко вкорінені упередження, яких дотримуються білі, десятки тисяч спогадів чорних про зазанані ними кривди, нові провокації, реальні відмінності, встановлені природою, та багато-багато інших обставин, які ділять нас на сторони конфлікту і породжують конвульсії, які ніколи не припиняться, хіба що після того, як одна раса винищить іншу». Можливо, на Півночі знайдеться дешиця білих, які не погодяться з настроями п. Джеферсона. Можливо, петиціонери-квакери схвалюють расове змішання і чекають на нагоду, щоб «віддати своїх дочок синам негрів, взявши дочок негрів для своїх синів». Та попри відносно невисоку чисельність чорного населення на Півночі, тамтешня модель расової сегрегації підказує, що більшість північних білих поділяє Джеферсонову переконаність, що «залучення» малоїмовірно. А на Півдні, де кількість чорних значно вища, воно немислиме.

Тож прибічники емансипації повинні знайти відповідь на нерозв'язну дилему, породжену великим розміром африканського населення, котре після звільнення потрібно буде переселити в якесь інше

місце. Відклавши поки що очевидне питання вартості, котра виявиться астрономічно високою, куди відправити звільнених чорних? Тим, кому до вподоби африканський варіант, корисно буде ознайомитися з недавніми спробами англійців створити чорну колонію в Сьєра-Леоне, де більшість звільнених чорних перемерла або потрапила в рабство до місцевих африканських племен. Прибічники американського Заходу також повинні двічі подумати: «Людність Америки нестримним потоком просувається вперед, створюючи свої поселення по всьому величезному континенту, тож немає жодної місцини, хоч як далекої, яку ось-ось не заселять». До того ж великі смуги землі на заході обіцяли віддати індіанцям, чия реакція на появу чорних сусідів найпевніше буде вкрай нещадною. Якщо в когось є ідеї відповідального розв'язання цієї проблеми, Джексон стверджував, що готовий їх вислухати. Проте доки такого розв'язання не знайдено, слід припинити будь-які розмови про емансипацію³².

Ніхто з-за меж Далекого півдня не взяв слово, щоб відповісти Джексонові. Наступного дня, 17 березня, Вільям Лафтон Сміт виступав дві години без перерви, повторивши більшість тез Джексона. Якщо Джексон тяжів до емоційного проповідницького стилю, який нагадував мандрівного пресвітеріанського священика-відродженця, то Сміт віддавав перевагу розважливішим ритмам південнокаролінського аристократа, перейнятого цицеронівськими формальностями. Та попри стилістичні відмінності, аргументи звучали ті самі: Конституція абсолютно чітко встановлювала, що работоргівлю не можна припиняти до 1808 року; регіональна угода визнавала існування рабства там, де воно пустило глибокі корені – на південь від Потомаку; будь-які спроби переглянути цю угоду означатимуть розпад союзу; демографічні та расові реалії роблять будь-які емансипаційні проекти нереалістичними, а надто для білих жителів Півдня, котрі живуть в оточенні чисельного чорного населення. Сміт також зацитовав Джеферсонові «Нотатки про штат Вірджинія», а потім запропонував власний аналіз расових наслідків появи великого населення вільних чорних у Америці: «Якщо чорні не змішаються через шлюби з білими, вони залишаться чорними до кінця світу; адже неможливо стверджувати, що звільнення вибілить їх; якщо ж вони змішаються з білими, то біла раса вимре і весь американський народ буде мулатської породи. Хоч під яким ракурсом дивитися на цю тему, нісенітність емансипації неможливо приховати»³³.

Таким робом, аргументи на захист рабства були прилюдно викладені в усій їхній повноті. Якщо з цього драматичного моменту кинути погляд у майбутнє, бачимо, що промови Джексона й Сміта

стали пророчими прототипами майбутніх аргументів оборони рабства в XIX столітті — оборони, яка врешті-решт буде розбита на бойовищах Громадянської війни. Якщо озирнутися назад, то нічого настільки зухвалого й систематичного доти не оприлюднювалося. Певна річ, конституційні аргументи були узагальненням тез, висунутих у Філадельфії 1787 року, а потім на ратифікаційних конвентах кількох штатів. Але безцеремонна заява про те, що рабство слід прийняти беззастережно яко незмінну рису загальнонаціональної конфедерації, була якщо не цілковито новою річчю, то принаймні роз'ясненням, яке ніколи раніше не озвучувалося на загальнонаціональних форумах. А расовий аргумент, який впускав примаду расово мішаного американського суспільства як наслідку емансипації, додавав полеміці нового виміру, перетворюючи регіональну незгоду Півночі з Півднем на загальнонаціональний альянс білих проти чорних³⁴.

Новизну аргументів, висунутих представниками Далекого півдня, слід розглядати в контексті. Деталі були новими, але настанови, з яких вони виходили, були добре відомими. Жоден відповідальний державний діяч революційної доби ніколи не обмірковував, а тим паче не схвалював ідею дворасового американського суспільства. Приміром, у 1776 році, коли Континентальний конгрес поставив перед Джоном Адамсом, Томасом Джеферсоном і Бенджаміном Франкліном завдання розробити дизайн печаті Сполучених Штатів, вони запропонували проєкт, на якому зображувалися американці англійського, шотландського, ірландського, французького, німецького та голандського походження. Місця африканцям або корінним американцям на зображенні не знайшлося. Отже, новий аргумент на користь рабства спирався на засновки про білий англосаксонський характер молоді американської нації, які існували на невидимому рівні, але віддавна. До 1790 року не було потреби в прямій формі викладати ці засновки на загальнонаціональних форумах, оскільки для цього не було приводів — фронтальних наступів на рабство, які би вимагали прямої чи систематичної відповіді.

Історики, які стверджують, що в цей момент вперше постала своєрідна расова ідеологія, описуючи її як свіжий «конструкт» або «винахід», задуманий, щоб ефективніше спрямувати полеміку про рабство в русло упереджень, мають рацію, принаймні наполовину, в тому сенсі, що виклик, який постав перед рабством, вперше виштовхнув расові (і расистські) припущення на поверхню дискусії. Проте вони чаїлися в серцях і головах революційного покоління весь цей час. Остаточною спадщиною Американської революції в справі рабства була не імпліцитна угода про те, що йому слід покласти край, і не джентльменська

домовленість між двома групами про його толерування, а радше зумисне забування про те, що це питання слід обговорювати. Рабство було незгадуваною родинною таємницею або знаменитим непоміченим слоном. По-справжньому новим у доводах на користь рабства були не висловлені ідеї чи позиції, а сам факт їх висловлення³⁵.

Був ще один новий елемент, який влився в полеміку 1790 року, хоча в цьому випадку також було винесено на світло дня і на рівень свідомості те, що раніше витало в сутінковій зоні туманного й негласного визнання. Мабуть, найменш суперечливою ухвалою Конгресу першого скликання було прийняття закону, який призначав на 1790 рік проведення перепису населення, що було важливим заходом, адже точні відомості про кількість населення були потрібні для встановлення розміру делегацій штатів у Палаті представників. Ось яку інформацію було зібрано саме тоді (в прямому сенсі), коли точилася дискусія довкола квакерських петицій:

ПЕРЕПИС НАСЕЛЕННЯ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ 1790 РОКУ¹⁾

ШТАТИ	ВІЛЬНІ БІЛІ	ВСІ ІНШІ ВІЛЬНІ ОСОБИ	РАБИ	ЗАГАЛОМ
Вермонт	85 268	255	16	85 539
Нью-Гемпшир	141 097	630	158	141 885
Мен	96 002	538	0	96 540
Масачусетс	373 324	5463	0	378 787
Род-Айленд	64 470	3407	948	68 825
Конектикут	232 374	2808	2764	237 946
Нью-Йорк	314 142	4654	21 324	340 120
Нью-Джерсі	169 954	2762	11 423	184 139
Пенсильванія	424 099	6537	3737	434 373
Делавер	46 310	3899	8887	59 096
Мериленд	208 649	8043	103 036	319 728
Вірджинія	442 117	12 866	292 627	747 610
Кентукі	61 133	114	12 430	73 677
Північна Кароліна	288 204	4975	100 572	393 751
Південна Кароліна	140 178	1801	107 094	249 073
Джорджія	52 886	398	29 264	82 548
Загалом	3 140 207	59 150	694 280	3 893 637

¹⁾ Дані взято з: U.S. Bureau of Census, First Census of the United States (Baltimore, 1978), 6–8.

Найбільш явним наслідком цих цифр було статистично точне підтвердження самоочевидної реальності, що рабство було регіональним явищем, яке відмирало на Півночі та процвітало на Півдні. Виняток становили Нью-Йорк і Нью-Джерсі, котрі, не дивно, залишалися єдиними північними штатами, які чинили опір ухваленню законів про поступову емансипацію. Загалом же спостерігається пряма і майже бездоганна кореляція між демографією та ідеологією, тобто між співвідношенням чорних і білих та небажанням скасовувати рабство. Коли прибічники рабства з Далекого півдня розкрили свій расовий аргумент – що станеться між расами після емансипації? – перепис 1790 року дав змогу з більшою достеменністю передбачити результат. Коли кількість чорного населення досягала певного критичного рівня, рабство ставало пріоритетним засобом підтримання сегрегації рас.

Єдиним можливим винятком із цього правила був Ближній південь, який охоплював штати Мериленд, Вірджинію та Північну Кароліну. Тут жило велике невольницьке населення, а в Вірджинії – дуже велике, але також великою була кількість вільних чорних («всі інші вільні особи» в результатах перепису). З суто демографічного погляду, Вірджинія була майже так само вразливою перед примарою постемансипаційних расових страхів, як і Південна Кароліна, але ростуча кількість вільних чорних чітко вказувала на існування серед плантаторського класу різних проектів поступової емансипації та готовність принаймні деяких рабовласників не розходитися з незаперечною логікою Американської революції. Загальна чисельність населення Вірджинії, підсилена її приголомшливим расовим коефіцієнтом і, ще більше, політичною впливовістю її лідерів на загальнонаціональному рівні, робила її вузловим штатом. Для успіху будь-якого загальнонаціонального плану скасування рабства в його авангарді повинна стояти Вірджинія.

І нарешті, перепис 1790 року став непомильним доказом того, що противники рабства, котрі вірять, що майбутнє на їхньому боці, вводять себе в оману. Адже загальне невольницьке населення цього разу наблизилося до 700 тисяч – порівняно з 500 тисячами в рік проголошення Декларації незалежності. Попри тимчасове припинення работоргівлі на період війни, а також попри неухильний рух до скасування рабства на Півночі, невольницьке населення Півдня стрімко зростало тими самими швидкими темпами, що й американське населення загалом. Це означало, що воно подвоювалося кожні 20–25 років. Враховуючи політичні реалії, які задавали параметри будь-якої всебічної програми емансипації – компенсація власникам, переселення звільнених рабів та тривалий час для реалізації програми, щоб економіка й суспільство

змогли пристосуватися, — що більшим ставало невільницьке населення, то менш здійсненою в фінансовому та політичному планах ставала будь-яка програма емансипації. (Одним із аргументів Далекого півдня під час полеміки 1790 року було те, що, принаймні з їхнього погляду, цифри вже на той момент робили таке рішення нездійсненним.) Перепис 1790 року показав, що вікно можливостей для ліквідації рабства не відкривається, а зачинається. І річ не тільки в тому, що демографічна маса досягає абсолютно некерованого розміру, а й у тому, що мірою віддалення від 1776 року революційний запал перегорає, а логіка революційної ідеології стає менш дієвою. Те, що один історик назвав «вмиранням революційного часу», означало, що в політичній волі до дії залишалось мало часу. Фактично гаснуча революційна ідеологія та дедалі загрозливіша расова демографія спільними зусиллями стуляли вікно політичних можливостей. Користуючись поглядом з висоти нашого часу, можна впевнено стверджувати, що квакерські петиціонери закликали до рішучих дій проти рабства в останній можливий момент, якщо взагалі можна говорити про момент, коли би поступова емансипація мала хоч якісь серйозні шанси на успіх³⁶.

Найсильнішим місцем аргументів на захист рабства, озвучених делегацією Далекого півдня під час конгресових дебатів 16–17 березня, був невтомний наголос на непрактичності всіх планів скасування рабства. По суті, їхні аргументи оголили дві головні слабини в антирабовласницькому таборі: по-перше, вперті факти, з'ясовані переписом 1790 року, довели неправоту тих палких ідеологів, які вірили, що рабство помре природною смертю після Революції, і тепер виявилися наївними утопістами; по-друге, плани поступової емансипації, які впроваджувалися в північних штатах, виявилися недієвими моделями для країни загалом, оскільки в північних штатах лише близько 10 % населення становили раби, а отже, у штатах на південь від Мериленду вартість відшкодування та супровідні логістичні труднощі переселення звільнених рабів були просто-на-просто непосильними; тобто цифри ставали на перешкоді.

Наскільки правильними були ці висновки? З сучасного історичного погляду ми ніколи не дізнаємося відповіді на це питання. Оскільки ніхто з Півночі чи Близького півдня не взяв слово, щоб відповісти делегації Далекого півдня, і оскільки в Конгрес жодного разу не надходив для серйозного розгляду хоч якийсь загальнонаціональний план поступової емансипації, нам залишилася у спадок тільки глибока мовчанка, котра сама собою є важливим історичним свідченням, котре потребує тлумачення. Неминуче напрошуються два взаємопов'язані пояснення.

По-перше, аргументи Далекого півдня неможливо було спростувати, оскільки в їхньому фаталістичному діагнозі було достатньо істини, щоб переконати інших членів Палати, що проблема рабства нерозв'язна. По-друге, хоч і залишався невеликий зазор можливостей для скоординованих дій проти рабства, його привабливість не могла зрівнятися з загрозою сецесії Південної Кароліни та Джорджії, адже ні про яке загальнодержавне розв'язання проблеми рабства не могло бути мови, якщо не буде єдиної держави для впровадження цього розв'язання. Можливо, як стверджували деякі історики, Південна Кароліна й Джорджія блефували, проте не можна оминати увагою кричущого історичного факту: ніхто не взявся розвінчати їхній блеф.

Хоч, мабуть, нам би хотілося інакшого, але історія того, що могло би статися, – зазвичай не історія взагалі, адже в ній змішується безладне місиво минулого досвіду з далекоглядною певністю наших нинішніх уподобань. Попри те, що 1790 року в Конгрес не був внесений жоден офіційний проект поступової емансипації, всі елементи такої програми фігурували в дебатах. Мало того, в березні 1790 року, поки в Конгресі вирувала дискусія, видатний вірджинець на ім'я Фернандо Ферфекс написав «План звільнення негрів у Сполучених Штатах», згодом опублікований у Філадельфії найближчого грудня. Цей план конкретизував загальний начерк Джеферсона із його «Нотаток про штат Вірджинія». Шість років по тому інший вірджинець – Сейнт Джордж Такер – розробив ще повнішу версію цього самого плану. Одне слово, історичні документи, а не тільки наша всезнавча уява дають нам потрібні докази, на основі яких можна реконструювати відповідь на аргументи за рабство. Беручись за цю справу, ми не намагаємося видавати бажане за дійсне і не прагнемо переписати історію в привабливішому світлі, а радше хочемо оцінити історичну життєздатність політики загальнонаціональної емансипації станом на 1790 рік. Які були шанси в той сприятливий момент вивести рабство на шлях зникнення?⁷⁷

Усі плани поступової емансипації сходилися на тому, що рабство – це моральна й економічна проблема, яка потребує політичного розв'язання. Також у всіх припускалося, що розв'язання повинне поєднувати швидкість із повільністю. Малося на увазі, що план потрібно запровадити якнайшвидше, поки зростання чисельності рабів не зробить його застарілим, але реалізовувати його поступово, щоб легше засвоювалися пов'язані з ним збитки. Всі прибічники поступової емансипації також дотримувалися двох додаткових засновків: по-перше, рабовласникам слід компенсувати збитки за рахунок коштів зі спеціального загальнонаціонального податку та з доходів від продажу західних

земель; по-друге, більшу частину звільнених рабів слід переселити в інше місце: Ферфексів план передбачав створення американської колонії в Африці на кшталт британської Сьєра-Леоне, тоді як інші пропонували створити для них «батьківщину» в якому-небудь місці американського Заходу, а ще інші віддавали перевагу Карибським островам.

Як ми вже згадували, очікуваний розмір компенсації був сильним аргументом проти поступової емансипації, який багато разів повторювали в більшості наукових розвідок на цю тему. Розрахунки різняться, залежно від прогнозованої ціни на окремо взятого звільненого раба, котра варіюється від 100 до 200 доларів. Вища з цих цифр дає загальну суму близько \$ 140 мільйонів за звільнення всіх рабів у 1790 році. Позаяк тогорічний федеральний бюджет становив менше \$ 7 мільйонів, критики, схоже, мали рацію, попереджаючи, що вартість буде не просто страхітливою, а нездоланно високою. Що більше обмірковуєш ці цифри, то сильніше переконуєшся, що будь-які подальші роздуми марні. Деякі тогочасні докази свідчать, що в такому річизніплинули думки Джеферсона, змінюючи його позицію із поборника емансипації на мовчазного і приреченого ухильника³⁸.

Проте помилковість такого способу мислення була очевидною будь-якому бухгалтерові або інвестиційному банкірові хоча б із дешицею Гамільтонових знань. Головною перевагою поступової емансипації була можливість розтягнути відшкодування на кілька десятиріч, тож сплачувати рахунок довелося б не за один раз, ба навіть він ліг би на плечі не одного покоління. У проекті Сейнт Джорджа Такера, наприклад, викупи й виплати розтягувалися на ціле подальше століття, через що затримувалася повна емансипація, зате істотно пом'якшувалися наслідки поточних збитків завдяки їх розтягуванню на віддалене майбутнє. Найвагомим питанням у 1790 році була не загальна вартість, а, враховуючи амортизований борг, початкова вартість капіталізації національного фонду (який часто називали «фондом погашення») для цієї мети. Сукупний борг, успадкований від штатів і федерального уряду в 1790 році, становив \$ 77,1 мільйонів. Обґрунтована оцінка додаткових коштів, потрібних для капіталізації програми поступової емансипації, збільшувала загальнонаціональний борг десь до \$ 125 мільйонів. Хоч від цієї цифри могло стати лячно, вона не була недосяжною для фіскальної системи. Ще більш прийнятною вона ставала, якщо її об'єднати в загальний торговий пакет, породжений Війною за незалежність³⁹.

Іншою великою перешкодою, так само страхітливою, на перший погляд, як і проблема відшкодування, і навіть ще нездоланнішою після обмірковування здавалося переселення звільнених рабів. Історики не

вивчали здійсненності цієї частини проекту так само ретельно, як питання відшкодування, зосереджуючись натомість на расових упередженнях, які вимагали введення цього положення в усі проекти. Мабуть, дослідники побоювалися, що їхній аналіз цієї проблеми можуть сприйняти як схвалення расистських і сегрегаційних настроїв, які панували в той час. У цьому питанні доводиться визнати два непривабливих, але незаперечних факти: по-перше, жоден емансипаційний план без цього положення не мав жоднісінького шансу на успіх; і по-друге, ні в той час, ні в передущій писемній історії світу не існувало жодного зразка по-справжньому дворасового суспільства⁴⁰.

У північних штатах, де впроваджувалися програми поступової емансипації, це питання ніколи не стояло руба, оскільки чисельність чорного населення залишалася відносно невеликою. На південь від Потомаку справи були цілковито інакшими, оскільки тут мешкали близько 90 % всього чорного населення Сполучених Штатів. Будь-який загальнонаціональний план поступової емансипації повинен був змінити цю расову демографію шляхом переміщення хоча б значної частини цього населення в інше місце. Але куди? Подальша невдача Американського колонізаційного товариства та поєднання транспортних і економічних труднощів у колонії Ліберія довели непрактичність будь-якого масового переселення назад у Африку. Набагато перспективнішою альтернативою було переміщення на незаселені землі американського Заходу за зразком програми переселення індіанців, започаткованої сорок років по тому. Проте в 1790 році, попри мрії про континентальну імперію, Луїзіанська купівля була ще в майбутньому, а величезний регіон за Міссисіпі залишався під іспанською владою. Хоч створення кількох «батьківщин» або округів для чорних на схід від Міссисіпі не було немислимим – цю ідею згадували в приватному листуванні кілька противників рабства, – тоді їх уявити було так само непросто, як схвалити зараз⁴¹.

Проблема переселення була ще більш нерозв'язною, ніж питання відшкодування. На додаток до всього цього ще одна обставина ставала додатковим оборонним валом для інституту рабства: будь-який всебічний план поступової емансипації можна було започаткувати тільки на загальнонаціональному рівні під егідою федерального уряду, повноцінно наділеного повноваженнями діяти відповідно до довгочасних інтересів країни загалом. Як і Гамільтонів фінансовий план, будь-яка ефективна емансипаційна ініціатива породжувала страх загрозової «консолідації», яку вірджинці (більше за інших) вважали дуже небезпечною. (Мало того, принаймні деякі вірджинці найбільше боялися того, що федеральну владу буде вжито саме для таких цілей.) Тоді згадають

усі конституційні аргументи проти надмірних владних повноважень федеральних органів, щоб звести нанівець будь-які спроби вплинути на державну політику.

З огляду на всі ці міркування, будь-які спроби вжити рішучих заходів проти рабства в 1790 році наражалися на великі, либонь, нездоланні перешкоди. В кращому разі шанси на успіх були туманними. Але так само туманними в 1776 році були шанси на перемогу над наймогутнішою армією та флотом у світі, як і ймовірність того, що тринадцять окремих і суверенних держав у 1787 році створять об'єднаний республіканський уряд. У кожному з цих випадків з'являлися видатні лідери, які перетворювали малоімовірне на неминуче. Скасування рабства було викликом такого самого колосального масштабу, що й попередні досягнення. Немає певності, що в цьому випадку вистачило б навіть героїчних зусиль із боку лідерів, оскільки – і тут криється найбільша іронія – зусилля по-справжньому довершити революцію діаметрально суперечили збереженню цілісності об'єднаної країни.

Одна особа таки відгукнулася на виклик. Це був найстарший і, мабуть, наймудріший представник революційного покоління. (Насправді, він представляв попереднє покоління, тож може вважатися дідусем серед батьків-засновників.) У березні 1790 року Бенджамін Франклін був дуже старим і сильно нездужав. Він був константою американського небосхилу так довго і пережив так багато сучасників – розповідав бувальщини ще Котону Мейзеру та був сучасником Джонатана Едвардза*, – що словам про його неминучу кончину ніхто не йняв віри; його останнє діяння, здавалося, приречене тривати вічно; це був безсмертний американець. Якби фотограф із ХХ століття зумів дістати машину часу та вирушити на ній у минуле, щоб зняти історичні сцени революційної доби, то Франклін виявився би майже на кожному фотознімку: в Філадельфії під час Континентального конгресу та серед підписантів Декларації незалежності; в Парижі за укладенням воєнного договору із Францією та в процесі перемовин про мирний договір із Великою Британією, який він уклав мало не самотужки (за допомоги Джона Адамса); знову в Філадельфії на Конституційному конвенті та на підписанні Конституції. Навіть у часи до появи фотоапарата зображення Франкліна – з його зняковілим поглядом крізь окуляри, які не заважали бачити його блискучі очі, завжди лисою головою, отороченою кільцем сивого волосся,

* Котон Мейзер (1663–1728) та Джонатан Едвардз (1703–1758) – відомі американські релігійні проповідники.

яке хвилями спадало на плечі, — було знаменитішим і відомішим у світі, ніж обличчя будь-якого іншого тогочасного американця.

Франклін був для Америки тим, чим Вольтер для Франції, — символом тріумфального вступу людства в Новий час. (Коли ці два великі філософи-королі обійнялися серед юрби в Парижі, ця подія стала такою сенсацією, наче два боги зійшли на землю й провістили сходження ранкової зорі Просвітництва.) Найвидатніший науковець Америки, найвіртуозніший дипломат, найдовершеніший майстер прозового стилю, гострий розум — Франклін не корився жодним категоріям, перебуваючи в них усіх зі своєю неповторністю та невимушеною витонченістю. За століття до Горейшію Алджера він уже винайшов роль його персонажа, назвавши його «бідолаха Ричард»; це був оригінальний самоук, доморощений американець із незбагненим умінням з'являтися там, куди прямує історія, і займати простацьку позу, яка потім назавжди увічнюватиме момент: тримаючи повітряного змія, коли вдаряє блискавка; байдикуючи з Джеферсоном та дотепно втішаючи його, коли Континентальний конгрес викреслив кілька з найцінніших для нього фрагментів; носячи єнотову шапку для написання портрета в Парижі; зауважуючи, після підписання Конституції делегатами, що, так, сонце, вирізьблене на кріслі спереду кімнати, не збирається сходити⁴².

Крім того, що Франклін здавався вічним, всюдисущим, багатогранним і безкінечно цитованим, серед усіх видатних державних діячів революційної доби він володів найкращим чуттям часу. Його рішуча поява у вирішальний момент 1776 року спонукала багатьох оглядачів забути, що насправді Франклін пізно приєднався до патріотичної справи, провівши більшу частину 1660-х років у Лондоні, де домагався, серед усього, королівської хартії для Пенсильванії. Він насправді підтримав Закон про гербовий збір 1765 року і аж до 1771 року намагався виклопотати посаду в англійському уряді. Проте він переметнувся через Атлантичний океан на американський бік імперської полеміки в найостанніший момент, будучи неофітом справи, але завдяки міжнародній репутації стрімко увірвавшись у вищий ешелон політичного проводу. Делегований до Франції для укладення воєнного альянсу, він прибув до Парижа саме тоді, коли французький уряд дозрів то такого кроку. Перебуваючи там, він керував американською делегацією на мирних перемовинах із Англією, а потім у 1784 році передав свої дипломатичні обов'язки Джеферсону — саме тоді, коли всі дипломатичні ініціативи Америки в Європі зав'язли і зійшли нанівець. (Коли в Джеферсона запитали, чи приїхав він, щоб стати замісником Франкліна, той буцімто відповів, що буде наступником Франкліна, адже ніхто не може замінити

останнього.) Назад у Філадельфію він повернувся героєм-переможцем, маючи вдосталь часу, щоб обратися делегатом на Конституційний конвент⁴³.

Дар дивовижної своєчасності не покидав Франкліна до останнього подиху. В квітні 1787 року він погодився стати новим президентом відродженого Пенсильванського аболіціоністського товариства і присвятити останні роки свого життя боротьбі з рабством. Майже за шістдесят років до того, будучи молодим друкарем у Філадельфії, він почав публікувати квакерські трактати проти рабства й работоргівлі. В середині століття та протягом революційної доби він підтримував Ентоні Бенезе та інших квакерів-аболіціоністів і за нагоди виступав проти заяв, буцімто чорні від природи гірші, а расові категорії незмінні. Втім, попри свою чітку антирабовласницьку позицію, в певний момент Франклін володів кількома дворовими рабами, а рабство ніколи не було для нього першочерговою мішенню, на яку би він звергав усю неймовірну вагу свого авторитету.

Починаючи з 1787 року такий стан справ змінився. На Конституційному конвенті він збирався внести проект принципової заяви, яка би засуджувала работоргівлю й рабство і тим самим не залишала би жодних сумнівів, що основоположний документ нової американської держави зобов'язує уряд здійснити емансипацію. Проте кілька північних делегатів, а також принаймні один член Пенсильванського аболіціоністського товариства переконали його відкликати пропозицію на тій підставі, що вона загрожувала розхитати і без того хиткий Регіональний компроміс, а отже, накликала небезпеку на Конституцію. Тож подана в Конгрес першого скликання петиція за його підписом, по суті, була тим самим проектом, який він мав намір внести на Конвенті. Конституцію вже ратифікували, а новий федеральний уряд взявся до роботи, тож Франклін поновив свої заклики визнати рабство несумісним із революційними принципами, на яких була заснована держава. Цей чоловік із бездоганим умінням бути вчасним вирішив зробити ненормальне явище рабства останнім предметом своїх порад для рідної країни⁴⁴.

Хоча стан його здоров'я стрімко погіршувався, повідомлення в газетах про виступи на захист рабства в Палаті представників спонукали його востаннє з'явитися в пресі. Під псевдонімом «Історикус» він опублікував пародію на промову Джеймса Джексона з Джорджії. Це був взірцевий франклінівський твір, який нагадував його дивні, але нищівні рекомендації 1770 року англійському урядові про найпевніший спосіб розвалити Британську імперію. Цього разу він стверджував, що помітив сумну схожість між промовою Джексона на захист рабства та

промовою, яку за століття до того виголосив алжирський пірат на ім'я Сиді Мехмет Ібрагім.

Подібності, певна річ, були мимовільними, адже Джексон, поза сумнівом, — чесна людина, нездатна на плагіат. Однак доводи й сама лексика однакові, за винятком того, що Джексон покликався на християнство, щоб виправдати поневолення африканців, а африканець покликався на іслам, щоб виправдати поневолення християн. «Теза про те, що грабування й поневолення християн несправедливе, в кращому разі *проблематична*», — начебто писав алжирець, а коли йому подали петицію припинити захоплення європейців, він доводив дивану в Алжирі, «що збереження цієї практики відповідає інтересу держави; тож давайте відхилимо петицію». Згадувалися всі ті самі практичні заперечення проти ліквідації рабства: «А хто відшкодує їх господарям збитки? Держава? Чи вдосталь грошей у нашій скарбниці...? І якщо ми звільнимо рабів, що робити з ними...? Наші люди не стануть бруднити себе, одружуючись із ними». Далі, вів Франклін, алжирець стверджував, що християнам-невільникам «краще в нас, ніж у Європі, де вони поріжуть один одному горлянки під час релігійних воєн». Франклінову уїдливу пародію передрукували кілька газет від Бостона до Філадельфії, але жодна газета на південь від Потомаку. Це було його останнє публічне діяння. Через три тижні, 17 квітня, дідусь-засновник вирушив на побачення зі своїм Творцем⁴⁵.

Однак ще до кончини Франкліна сила його авторитету, яким він твердо підтримав петицію, далася взнаки на конгресових дебатах і підбадьорила кількох представників Півночі із віднайденою сміливістю відповісти на апологію рабства з боку Далекого півдня. Каталізатором дискусії стала репутація Франкліна, оскільки Сміт із Південної Кароліни спробував дискредитувати його погляди, зазначивши, що «навіть у великих людей бувають старечі моменти». Ця репліка викликала відсіч із боку пенсильванської делегації: Франклінове негативне ставлення до рабства не є «доказом його старечості», а радше свідчить про те, що «якості його душі та розуму досі при повній силі»; лише Франклін досі здатен «говорити мовою Америки і закликати нас повернутися до наших початкових принципів»; критики Франкліна зайвий раз виставляють на показ абсурдність своєї прихильності до рабства, даючи чітко зрозуміти, що «прибічник рабства в найширшому сенсі в цій частині світу і в стінах американського Конгресу є *політичним явищем*. [...] Вони зневажають, ба навіть осміюють будь-яку віру». Вільям Скот із Пенсильванії, в якого також закипіла кров від замаху на репутацію Франкліна, пішов у фронтальний наступ на конституційну позицію

Далекого півдня: «Вважаю незадовільними розмови про якісь домовленості між представниками Півночі та Півдня на загальнонаціональному конвенті»; Конституція — це письмовий документ, а не низка неписаних домовленостей; де в ній хоч щось говориться про рабство? Хто такі південні каролінці, щоб повчати нас, що Конгрес може, а що не може робити? «Я переконаний, — підсумовував Скот, — якщо Конгрес в якийсь момент дійде думки, що рабство — це недопустиме в Америці явище, йому не слід перешкоджати... в забороні цього згубного явища». Він говорив майже годину. Його виступ став кульмінацією антирабовласницької справи в Палаті представників⁴⁶.

В ретроспективному ракурсі Франклінів останній сигнал, відправлений лідерам країни, скріпив його історичну репутацію як людини, яка володіла внутрішнім чуттям майбутнього. Проте в горнилі моменту в вищих колах влади побувало інше, досить обґрунтоване розуміння лідерства. Джон Адамс, приміром, котрий і сам відверто критикував рабство і чия революційна репутація могла позмагатися з будь-ким, зі свого крісла голови Сенату погодився з позицією цього органу, що слід відмовити в розгляді квакерської петиції. Александер Гамільтон, член-засновник Нью-йоркського товариства за визволення рабів і непохитний прибічник скасування рабства, також шкодував з приводу дебатів у Палаті, бо вони загнали в глухий кут його найвищий тогочасний пріоритет — схвалення фінансового плану. А Джордж Вашингтон, верховний батько-засновник, котрий особисто присягнув ніколи в житті не купувати нового раба і зізнався, що його найпалкіше бажання — «побачити прийняття плану, за яким рабство в цій країні буде скасоване повільними, твердими і невідчутними кроками», також погодився, що дебати в Палаті були неприємною і небезпечною прикрістю, якої слід позбутися. Джеферсон, мабуть, погоджувався з таким вердиктом, хоча в своєму листуванні промовисто замовчував цю тему. Спільне уявлення про роль лідерів, яке об'єднувало цю видатну плеяду діячів, базувалося на глибокому розумінні політичної загрози, яку для все ще хиткої американської республіки становить будь-яке відкрите обговорення рабства. Це розуміння лідерської ролі взявся реалізувати Джеймс Медисон⁴⁷.

Якщо Франклін мав особливий і незбагненний хист підноситися над політичними таборами, перебуваючи на висоті, яка дозволяла бачити широку картину, а потім із великою іронією та дотепністю коментувати поведінку тих, хто ходить по землі, то Медисон був мастаком у прямо протилежному. Він жив у оточенні деталей і використовував свою магічну силу в контексті конкретного моменту, мобілізуючи земні сили

вправніше і з більшою тактичною майстерністю за будь-кого іншого. Разом із Франкліном вони були би майже непереможною командою. Проте в 1790 році вони опинилися по різні боки барикад.

Медисонова позиція в справі рабства втілювала суть того, що можна назвати «вірджинською двоїстістю». З одного боку, він вважав аргументи на захист рабства «ганебно непристойними» і називав своїх колег із Південної Кароліни та Джорджії «безприкладно нестриманими за всіма правилами пристойності». Як і більшість його колег із Вірджинії, він доводив до відома громадськості, що прагне якнайшвидшого припинення работоргівлі та вважає інститут рабства «глибоко вкоріненою несправедливістю». Він стверджував, що щиро збентежений грубою риторикою на захист рабства з боку делегатів Далекого півдня і набагато прихильніше ставиться до високоморальної позиції колег із Півночі⁴⁸.

Проте його думки розсікала тектонічна тріщина – своєрідний таємничий регіон, у який входили ідеї, спрямовані в один бік, а поверталися з нього в прямо протилежному спрямуванні. Наприклад, коли до нього звернувся філадельфійський лікар і аболіціоніст Бенджамін Раш із проханням підтримати квакерські петиції в Палаті, Медисон відповів: «Хоча я визнаю переконливість багатьох ваших тез, але не можу прийняти ідею, до якої вони ведуть». Коли від нього вимагали пояснити розбіжність між його гіпотетичною позицією проти рабства та фактичним дотриманням добровільної бездіяльності, він давав кілька різних пояснень. Інколи він пояснював усе своїм вірджинським електоратом: «Ті, хто ввіряють мені державний мандат, – пояснював він, – як мені відомо, дуже зацікавлені в цьому різновиді власності та сприймають справу в такому світлі». Інколи він переводив усе на несвоечасність: погоджуючись із прогресивним сегментом плантаторського класу Вірджинії, що «рабство – це моральне й політичне зло, і той, хто висуває у відповідних штатах якийсь загальний, раціональний і ліберальний план поступової емансипації рабів, заслужить схвалення своєї країни. Проте, я гадаю, що зараз дуже недоречно подавати його в Конгрес»⁴⁹.

Таким чином, будь-які спроби вловити суть Медисонового ставлення до рабства марні, оскільки ніякої суті й не було, хіба за винятком переконання, що ця тема має бути заборонена. Як і Джеферсон та інші представники вірджинської династії він вважав відвертий захист рабства в стилі Південної Кароліни та Джорджії моральною наругою. З іншого боку, будь-які спроби покласти край рабству він вважав передчасними, політично нездійсненними та збитковими. Як наслідок, у нього розвинувся стиль говорити й писати про цю проблему, який

можна назвати «просвіченим помутнінням». Наприклад, візьмімо таку Медисонову заяву, написану під час апогею дебатів у Палаті: «Якби цим глупством не докоряли державним органам, воно не викликало би жодного співчуття в прихильників людяності та свободи. Ніщо інше не може так поквалити поступ цих міркувань і почуттів, які нишком розхитують інституцію, котру цей хибний запал силкується убезпечити від найвіддаленіших небезпек». Заплутаний синтаксис, численні заперечні форми, неозначені антецеденти і майстерна ухильність цієї заяви роблять її незбагненою. Починаючись із викриття прибічників рабства, вона повертається навспак і закінчується тривогою через те, що про цю справу взагалі говорять. Заява, яка мала озвучити аргумент проти рабства, на півшляху перетворилася на словесний туман, який хмарою спустився на всю обговорювану тему⁵⁰.

В лабіринтах цієї умисної плутанини одне Медисонове переконання вивищувалося над усіма з притаманною йому чіткістю: що рабство – це вибухонебезпечна тема, яку слід усунути з політичного порядку денного нової держави. Її обговорення слід заборонити, бо через неї на поверхню виходять іманентні суперечності вірджинської позиції, котра значно ближча до позиції Далекого півдня, ніж Медисон зізнавався (навіть перед собою). Її також слід заборонити через те, що вона більше, ніж будь-яка інша політична суперечність, володіє політичним потенціалом зруйнувати союз. Франклін хотів внести рабство в загальнонаціональний порядок денний, проте було вже надто пізно для рішучих кроків на основі принципів Революції. Медисон прагнув прибрати рабство з загальнонаціонального порядку денного, бо вважав, що рішучі дії в цьому питанні можуть призвести до руйнування вірджинського плантаторського класу або всієї нової держави. (В уявленні багатьох вірджинців те й те були тотожними речами.) «Істинна політика південних делегатів, – пояснював він колезі із Вірджинії, – зробити так, щоб справа відбулася із найменшим галасом». Спонтелічені представники Далекого півдня зірвали цей план. Відтак Медисон вирішив вхопитися за можливість, створену погрозами представників Півдня вийти з союзу, щоб зафіксувати, що Конгрес відмовляє федеральному урядові в будь-якому конституційному праві скасовувати рабство. Це було південно-каролінське розв'язання, нав'язане у вірджинському стилі⁵¹.

Основою цього стилю було збивання на манівці. Медисон був віртуозом у цій справі, настільки спритним за лаштунками і в незадокументованих розмовах, що його найважливіші політичні досягнення, зокрема його вплив на остаточний вигляд Конституції та його стійкий

вплив на думку й поведінку Томаса Джефферсона, назавжди лишилися прихованими і можуть спостерігатися тільки десь так само, як рух металевої стружки в магнітному полі. Цей медисонівський вплив проявився в дебатах Палати 23 березня, коли комітет виніс свою доповідь на голосування.

Щось змінилося. Кілька представників Півночі, котрі раніше займали сторону квакерів-петиціонерів, тепер шкодували, що справа виїшла з-під контролю. Фішер Еймз із Масачусетсу вголос дивувався, чому Палата дозволила втягти себе в дебати з приводу «абстрактних пропозицій» і тепер закликав, щоб доповідь комітету поклали під сукно. Джексон подякував Еймзу та його північним колегам, що вони побачили світло і віродили давній примирливий дух, який колись уможливив співпрацю інтересів Півночі та Півдня. Один із квакерів-петиціонерів, Джон Пембертон, який сидів на галереї, занотував у щоденнику, що явно було досягнуто якоїсь групової домовленості: «Сталося щось на кшталт: почухай мене, а й почухаю тебе». (Пембертон припускав, що була укладена таємна угода, за якою Масачусетс стане на бік Далекого півдня у справі про рабство в обмін на підтримку Півднем законопроекту про передання боргів. Якщо справді так і було, то вечера у Джефферсона, яка відбулася наступного червня, була кульмінацією навіть ще заплутаніших групових перемовин, ніж раніше припускалося.) Проте всі заяви про події за лаштунками базуються на здогадках. Медисон рідко залишав після себе сліди⁵².

Далекий південь, тепер заручившись підтримкою Масачусетсу й Вірджинії, прагнув, щоб доповідь комітету поклали під сукно, знову погрожуючи, що подальші дебати створять ризик розпаду союзу, який Вільям Лафтон Сміт вважав тим самим, що «знятися з якоря й піти проти вітру». Проте Медисон хотів більшого, ніж просто закінчити дебати. Він хотів встановити прецедент, який роз'яснював туманні конституційні положення щодо повноважень Конгресу у питанні рабства. Тож він схвально зустрів позитивне голосування (29 проти 25) за прийняття доповіді комітету (про деталі якої йтиметься далі), бо вирішив використати цю нагоду, щоб встановити конституційний прецедент. У ХХ столітті те, чого він хотів досягти, вимагало би ухвали Верховного Суду. Проте в 1790 році Верховний Суд був надзвичайно слабкою третьою гілкою федеральної влади, а принцип судового нагляду ще не був утверджений. Медисон хотів використати голосування щодо доповіді комітету, щоб створити еквівалент принципово нової прецедентної ухвали, яка би забороняла будь-яку загальнонаціональну програму емансипації⁵³.

Сталося так, як він і бажав. Доповідь комітету складалася із семи

висновків, які відповідали на таке головне питання: якими «повноваженнями за нинішньої Конституції наділений Конгрес у питанні скасування рабства»? Перший висновок мав задовольнити Далекий південь, оскільки в ньому підтверджувалося, що Конституція забороняла будь-яке федеральне законодавство, що обмежувало б або припиняло работоргівлю раніше 1808 року. Четвертий висновок був реверансом у бік північних інтересів, оскільки ним Конгресу надавався дозвіл стягувати податок за ввезення рабів, щоб у такий спосіб протидіяти цій практиці, не забороняючи її. Сьомий висновок адресувався квакерським петиціонерам і проголошував, що «в усіх випадках, на які поширюватиметься влада Конгресу, вони використовуватимуть її заради гуманних цілей петиціонерів тією мірою, якою ці цілі можна реалізувати за принципами справедливості, гуманності та доброї політики». Але що означала ця навмисно розмита обіцянка? Зокрема, як далеко поширювалася влада Конгресу? Завуальована відповідь містилася в другому висновку: «Конституція прямим формулюванням забороняє Конгресові втручатися в емансипацію рабів, які вже були або можуть бути завезеними протягом зазначеного періоду або народженими в будь-якому з вищезгаданих штатів»⁵⁴.

Це й було головне положення. В душі компромісного характеру звіту воно давало Далекому півдню гарантію, якої домагалися його представники, відмовляючи Конгресові в повноваженнях ухвалювати будь-які закони про поступову емансипацію. Проте в ньому встановлювалася часова межа цього мораторію. Заборона вважалася чинною лише «протягом зазначеного періоду», тобто до 1808 року. По суті, доповідь комітету встановила початковий термін розгляду емансипації так, щоб він збігся з крайнім терміном закінчення работоргівлі. Далекий південь нав'язав свою волю, але лише на обмежений період часу. Після 1808 року Конгрес володітиме повноваженнями зробити по-своєму; тоді втраять чинність усі конституційні обмеження.

У цей критичний момент запрацювала Медисонова магія. Палата зібралася в форматі комітету всієї палати, щоб внести правки в формулювання доповіді. В парламентських маневрах такого роду Медисону не було рівних. З кількома делегатами з Півночі, зокрема від Масачусетсу й Нью-Йорку, вже було домовлено про підтримку поправок, хоча ніхто ніколи не дізнається, що їм пообіцяли за це. В кінцевому підсумку сім висновків скоротили до трьох. Податок на работоргівлю було повністю прибрано, як і сьомий висновок із його розмитою декларацією солідарності з добродійними намірами квакерських петиціонерів. Цей висновок утратив сенс через нове формулювання другого висновку.

Тепер у ньому писалося: «Конгрес не має повноважень втручатися в емансипацію рабів або в ставлення до них у будь-якому зі штатів; впровадження будь-яких правил, яких вимагатиме гуманність та реальна політика, повністю залишається на розсуд самих штатів». Під час дискусії з приводу цього формулювання Медисон дав вичерпну інтерпретацію його значення, пояснивши, що замість накладення вісімнадцятирічного мораторію на заходи Конгресу проти рабства, поправка визначала неконституційними «спроби відпустити їх на волю в будь-який час». Остаточна версія доповіді, ухвалена Палатою, по суті, виносила будь-які дискусії довкола рабства в тій формі, як воно існувало на Півдні, за межі допустимого. Процес, який починався з ініціативи вивести рабство на шлях зникнення, вилився у рішення запобігти будь-яким емансипаційним планам федерального уряду. Проголосувавши 29 голосів «за» проти 25, Палата погодилася перевести цю постанову в постійну норму. Джордж Вашингтон із полегшенням написав другові в Вірджинії, що «нарешті справу рабства залишено в спокої, і вона навряд чи буде розбуджена знову»⁵⁵.

Як завжди, Вашингтон мав рацію. Конгрес прибрав поступову емансипацію зі свого політичного порядку денного; його рішення, ухвалене навесні 1790 року, стало прецедентом із силою загального права. Коли, наприклад, у листопаді 1792 року надійшла ще одна квакерська петиція за підтримки Фішера Еймза, Вільям Лафтон Сміт нагадав колезі про дебати 1792 року. Відтак Палата вирішила більше ніколи не дозволяти, щоб її збурювали «пишномовні тиради та палкі промови докучливих фанатиків», і заявила, «що ця тема більше ніколи не буде порушуватися». Петицію відкликали. Через більш ніж сорок років, у 1833-му, Деніел Вебстер покликався на той самий прецедент: «Моя думка про повноваження Конгресу в питанні рабів і рабства така: Конгрес не має права втручатися в справу емансипації рабів. Так було постановлено Палатою в 1790 році... і мені не відомо про якісь інші рішення, ухвалені з тих пір»⁵⁶.

Вікно, в якому залишалася щілина для того, щоб довести до кінця одну незавершену в революційні роки кричущу справу, тепер зачинилося. Як ми зазначали раніше, якщо таке вікно справді існувало, то цілком можливо, що воно зачинилося ще до 1790 року, тож дебати і ухвала Палати всього-на-всього скріпили печаттю те, що поєднання расової демографії, англосаксонських упереджень та укорінених економічних інтересів заздалегідь унеможливило. Навіть зараз, через більш ніж двісті років після того, неможливо переконливо довести, що Медисонове розуміння політичних пріоритетів було хибним або що дотримання

Франклінових пріоритетів не призвело би до розвалу американської республіки в момент її народження. Мабуть, була якась неминучість, ба навіть бажаність у тому, щоб рабство яко загальнонаціональна проблема перейшло з відання Конгресу у відання церков, де потрапило під пильну увагу яко гріх, який вимагає загальнонаціонального очищення, а не яко соціальна дилема, що вимагає політичного розв'язання. Хай там як, саме так сталося.

Можна лише здогадуватися, які думки й почуття боролися в голові Джеймса Медисона, коли закінчилася ця швидкоплинна історія. Він краще за багатьох інших розумів, що стояло на кону в дебатах про рабство. Він знав, що обіцяла Американська революція, що рабство порушувало цю обіцянку і що Франклін відправився до свого Творця, нагадуючи всім що мовчанка рівноцінна зраді революційного заповіту. 22 квітня під час заупокійної служби він піднявся, щоб віддати останню шану небіжчику від імені Палати представників:

Палата, дізнавшись про кончину Бенджаміна Франкліна, громадянина, чий вроджений геній був не меншою окрасою людської природи, ніж його різноманітні втілення були цінним внеском у науку, свободу та добро його країни, постановила, що на знак вшанування його пам'яті члени Палати місяць носитимуть жалобну пов'язку⁵⁷.

Ця подія мала гірку й драматичну символічність, оскільки втілювала відхід не тільки взірцевого американця, а й справи поступової емансипації. Знали про це члени Палати чи ні, але жалобна пов'язка, яку вони одягли, несла на собі слід трагічної і, мабуть, нерозв'язної проблеми, яку навіть революційне покоління з усіма його надзвичайними талантами виявилось нездатним ні розв'язати, ні навіть глянути їй у вічі.

Прощання

Протягом першої половини 1790-х років найближчим втіленням істини на американській політичній арені був Джордж Вашингтон, котрий вже за життя став легендою. Американці називали Вашингтона «батьком країни» ще з 1776 року, тобто ще до того, як з'явилася сама країна. На той час, коли він у 1789 році обійняв посаду президента – інший кандидат був просто немислимий, – його репутацію обвила міфологія, наче плющ, який розростається довкола пам'ятника, повністю сховавши його в аурі всемогутності і затерши межу між його людськими якостями та героїчними звитягами¹.

Деякі неймовірні історії про нього виявлялися правдою. Скажімо, під час нещасливого походу генерала Едварда Бредока проти французів, які розмістилися під Пітсбургом, в 1755 році Вашингтон разом із Деніелом Буном зібрали уцілілих солдатів попри те, що під ним убили двох коней, а на його одязі були численні дірки та подряпини від куль*. В 1781 році біля Йорктауна він цілих п'ятнадцять хвилин стояв на вершині бруствера під артилерійською канонадою. Довкола нього свистіли кулі та шрапнель, але Вашингтон відхилив прохання ад'ютантів сховатися, доки не вивчив достатнім чином поле бою. Коли Вашингтон починав говорити про долю, його слухали всі².

Якби в новій американській республіці була гора Олімп, то всі інші дрібніші боги стояли би внизу схилу. Серйозну конкуренцію Вашингтону за першість міг би скласти хіба що Бенджамін Франклін, проте незадовго до своєї смерті в 1790 році Франклін сам визнав вищість Вашингтона. Характерно франклінівським жестом він заповів Вашингтонові свою

* Ідеться про похід британського війська під керівництвом головнокомандувача тринадцяти американських колоній Едварда Бредока проти французів, які в той час володіли басейном ріки Міссисіпі. Цей похід був частиною Франко-індійської війни (1754–1763) і закінчився для британського війська катастрофою, а для головнокомандувача – смертю.

тростину з дикої яблуні, щоб вона допомогла генералові під час його сходження в безсмертя. «Якби вона була скіпетром, – зазначав Франклін, – він заслужив його, і вона стане скіпетром»³.

В Америці 1790-х років зображення Вашингтона були скрізь: на картинах, в книжках, на медальйонах, на монетах, столових приборах, тарілках і домашніх оздобах. Його слава здавалася немеркнучою. Його керівна присутність відіграла центральну роль у кожній великій події революційної доби: на ньому трималася вся Континентальна армія протягом восьми довгих років відчайдушної боротьби з 1775 по 1783 роки; він головував на Конституційному конвенті 1787 року; починаючи з 1787 року, він був першим і єдиним керівником виконавчої гілки в новоствореній федеральній владі. Він був матеріальною реальністю, яка втілювала революційні ідеали в плоть і кров, єдиною незамінною постаттю для Америки. Вашингтон виступав центром тяжіння, який не дозволив Американській революції розлетітися хаотичними орбітами, стабільним ядром, довкола якого формувалася революційна енергія. Як говорилося в одному популярному тості того часу, Вашингтон був «людиною, яка об'єднує всі серця». Це був американський Зевс, Мойсей і Цинцинат у одній особі⁴.

А потім, наче грім з ясного неба, 19 вересня 1796 року на внутрішніх шпальтах провідної філадельфійської газети «American Daily Advertiser» з'явилася стаття, адресована «народові Сполучених Штатів». Навмисна простота оголошення не поступалася його демонстративній суворості. Починалося воно так: «Друзі та співгромадяни! Не за горами період обрання громадянина, який керуватиме виконавчим урядом Сполучених Штатів... Мені видається слухним, особливо щоб сприяти чіткішому вираженню голосу громадськості, сповістити вам зараз про ухвалене мною рішення відмовитися, щоб мене розглядали серед тих, із-поміж кого робитимуть вибір». Закінчувалося воно знов-таки показово скромним підписом без будь-яких регалій: «Дж. Вашингтон, Сполучені Штати»⁵.

Протягом подальших тижнів цю статтю передрукувала на своїх шпальтах кожна велика газета країни, але лише одна – «Courier of New Hampshire» – додала заголовок, який лунатиме крізь віки: «Прощальне звернення Вашингтона». Майже відразу сучасники почали дискутувати щодо його змісту, зокрема, розгорілася жвава (і в кінцевому підсумку безглузда) суперечка про те, хто насправді – Вашингтон чи Гамільтон – написав його. За довгі роки «Прощальне звернення» набуло трансцендентного статусу, зайнявши почесне місце поруч із Декларацією неза-

лежності та Гетисберзькою промовою* як основоположна декларація незмінних принципів Америки. Завдяки своєму олімпійському тону вона стала вічним пробним каменем для політичних нагод, для яких потрібна банальна політична ерудиція. Наприкінці XIX століття Конгрес зробив читання цієї заяви обов'язковим ритуалом на день народження Вашингтона. Паралельно з цим кілька поколінь істориків на чолі з дослідниками американської дипломатії створили довкола «Прощального звернення» цілий кустарний промисел, нагромадивши гору коментарів про її наслідки для ізоляціоністської зовнішньої політики та двопартійного характеру американської державності⁶.

Проте в горнілі самого моменту жодна з цих подальших гіперболізацій та інтерпретацій майже або зовсім не мала значення. Мало значення – тобто приголомшило більшість читачів як єдина значуща річ у цьому зверненні – тільки те, що Джордж Вашингтон відходить від справ. Конституційна значущість цього рішення відразу далася взнаки, адже Вашингтон добровільно відмовлявся від посади президента після двох термінів, тим самим створивши прецедент, який непорушно збережеться до 1940 року, коли Франклін Делано Рузвельт порушить його. (Але в 1951 році цей прецедент буде наново затверджений у вигляді 21-ї поправки до Конституції.) Проте навіть цей епохальний прецедент, який мав кардинальне значення для утвердження республіканського принципу ротації на посадах, тьмянів порівняно зі ще фундаментальнішим політичним і психологічним прозрінням.

Цілих двадцять років – протягом усього життєвого циклу революційної війни та експерименту з республіканською системою правління – біля штурвалу державного корабля незмінно стояв Вашингтон. А тепер він відчалював навздогін призахідному сонцю. Започаткований ним прецедент може здаватися піднесено-натхненним із ретроспективного погляду, але в той час усіх лякала разюча й болісна реальність, що Сполучені Штати без Вашингтона – річ безпрецедентна. «Прощальне звернення», як зазначали кілька коментаторів, було дивним, адже насправді це було не звернення; його не було виголошено в формі промови. За всіма ознаками його слід було б назвати «Прощальним листом», адже воно мало форму й тон відкритого листа до американського народу, в якому повідомлялося, що він віднині на власній відповідальності⁷.

* Гетисберзька промова – одна з найзнаменитіших промов у американській історії, виголошена Авраамом Лінкольном у 1863 року невдовзі після Гетисберзької битви.

ВТАЄМНИЧЕНІ ОСОБИ припускали, що справа почалася за шість місяців до того. В лютому 1796 року Вашингтон уперше звернувся до Александера Гамільтона з приводу написання чогось на кшталт напутнього слова. Невдовзі по тому пліткарська мережа в середині уряду зачула запах новини. Під кінець місяця Джеймс Медисон писав Джеймсові Монро в Париж: «Майже достеменно відомо, що Президент не залишиться на посаді далі нинішнього терміну». Напередодні оприлюднення «Прощального звернення» чільний федераліст із Масачусетсу Фішер Еймз передбачав, що прийдешня заява Вашингтона стане «сигналом, на кшталт впускання капелюха, до початку партійних перегонів», проте насправді перегони неофіційно вже тривали всю весну та літо. Наприклад, у травні Медисон припускав – коректно, як з'ясувалося, – що на перших змагальних виборах президента в американській історії «Джеферсон, мабуть, представлятиме одну сторону, [а] Адамс – іншу». Ближче до середини літа Вашингтон вже й сам інформував друзів про своє палке бажання піти з уряду, коли закінчиться його термін, «після чого я не бачу таких обставин на землі, які би відволікли мене від рутини приватного життя». Він робив на це натяки протягом другого терміну, говорячи, що перебуває «на спадній частині великої синусоїди» і вже надто старий для тягот своєї роботи, і повторюючи свою відому пісню про приємний затишок у блискучій ізоляції під «виногородами та смоківницями» у Маунт Вернон⁸.

Проте чи насправді він мав на увазі те, що говорив? Нарікання на тяготи публічного життя, які доповнювали оспівуванням буколічної розкоші усамітнення в сільській місцевості, були відомою, навіть шаблонною позою серед провідного класу революційного покоління, а надто серед представників вірджинської династії. Кожен із них знав класичні зразки усамітнення на схилку літ з біографії Цинцината та з творів Цицерона й Вергілія. Заяви про принциповий відхід від суєти політичного життя до природних ритмів полів і ферм стали риторичними ритуалами. Якщо в Вашингтоновому пісенспіві про відхід від справ фігурували «виногради та смоківниці», то Джеферсон схилився до «моєї родини, моєї ферми і моїх книг». Цей мотив став настільки широковживаним, що Джон Адамс, котрий і сам приміряв на себе славу Цицерона, стверджував, що вірджинці заялозили весь цицеронівський синдром: «Схоже, що головний спосіб стати великим – це піти у відставку, – писав він Ебігейл у 1796 році. – Дивом дивуєшся, як добре політичні рослини зростають у тіні». Вашингтон погрожував відійти від справ ще до президентської інавгурації 1789 року і повторив цю погрозу в 1792 році незадовго до свого переобрання президентом. Хоча Вашинг-

тон був надзвичайно щирим за всіх обставин, його прагнення піти в заслужену відставку завжди поступалося перед чесною громадянською відповідальністю, яка підкріплювалася одностайним судженням його політичних радників, що він і тільки він один був незамінним. Чому ж чекати іншого висліді в 1796 році⁹?

Коротка відповідь така: вік. Протягом майже всього його життя фізична сила була одним із найцінніших плюсів Вашингтона. Майже 193 сантиметри заввишки і понад 90 кілограмів вагою він на цілу голову вивищувався над своїми сучасниками. (Джон Адамс стверджував, що Вашингтона постійно обирали головувати в будь-яких національних ініціативах, бо він завжди був найвищим чоловіком у кімнаті.) У безсторонньому описі його фізичних рис він може здатися потворним, незграбним одороблом: рябе обличчя, зіпсовані зуби, завеликі очні ямки, великий ніс, масивні стегна, величезні долоні та ступні. Проте якимось незбагненим чином, коли все поєднувалося й приводилося в рух, цілісна картина випромінювала справжню велич. Як висловився один біограф, його тіло не просто займало простір; складалося враження, що воно організовувало простір навколо. Він домінував у кімнаті не просто завдяки своєму розміру, а своїм електромагнетизмом. «Він мав стільки військової величі в своїй виправці, — зазначав Бенджамін Раш, — що в Європі немає такого короля, який не виглядав би камердинером поруч із ним»¹⁰.

Про нього можна згадати багато цікавого: його тіло не вражали кулі і шрапнель, він одного разу метнув камінь через арку Природного моста в долині Шенандоа заввишки 65 метрів, вважався одним із найкращих наїзників у Вірджинії, завжди очолював групу мисливців під час полювання на лисиць, — але найголовніше те, що більшу частину життя його фізична конституція здавалася невразливою перед хворобами й травмами. Інші солдати, перепливши крижану річку, відморожували собі кінцівки. Інші державні діячі падали на узбіччі, не маючи витривалості до постійного політичного тиску. Вашингтон не потерпав від жодної з цих недуг. Адамс говорив, що Вашингтон мав «дар небалакучості», тобто хист до красномовної мовчанки. Те саме можна сказати про його фізичний стан. Його медична історія красномовно порожня¹¹.

З віком у його сталевій конституції почали з'являтися неминучі тріщини. Незадовго до початку Конституційного конвенту в 1787 році він захворів і пропустив більшу частину цієї великої події. Потім у 1790 році, шойно обійнявши посаду президента, він зліг від грипу, котрий тоді лютував у Нью-Йорку, і мало не віддав Богові душу через легеневі ускладнення. Джеферсонові відомості про Вашингтона, як

побачимо далі, горезвісно суперечливі та ненадійні, але він датував початок фізичного занепаду першого президента цим випадком: «Твердий тону його духу, яким він славився, почав давати слабину; млявість у праці і бажання спокою закралися в його поведінку разом із бажанням перекладати на інших обов'язок діяти, ба навіть думати замість себе». В 1794 році під час об'їзду місцевості, на якій постане нова загальнонаціональна столиця, названа в його честь, він сильно потягнув собі спину під час їзди верхи. Провівши життя в гонитвах за хортами вчвал і заживши історичної репутації найвправнішого наїзника Америки, після цього нещасного випадку він уже не міг триматися в сідлі з колишньою впевненістю. Коли Вашингтон досяг середини сьомого десятка, м'язи його торсу ослабли й обвисли, його пряма постава почала схилитися вперед, наче він гнувся, йдучи проти вітру, а його енергія занепадала під кінець кожного довгого дня. В неприхильних передовицях газет пішла туманна мова про недалекий старечий занепад. Навіть його віце-президент Джон Адамс визнавав, що Вашингтон виглядав напівнепритомним і повністю протокольним на деяких публічних церемоніях, наче актор, який з листка читає свої слова, або віковий атлет, який виконує вправи¹².

Мабуть, самого тільки віку було недостатньо, щоб штовхнути Вашингтона останнього разу здолати дорогу з Філадельфії до його маєтку Маунт Вернон. Звісно, якщо хтось заслуговував провести свої останні роки в спокої своїх «виноградів і смоківниць», то це був Вашингтон. Можливо, в той самий незбагнений спосіб, як він уловлював відмінність між важливим і другорядним, цього разу він зачув своїм єством, що ще один термін на посаді президента означатиме смерть у робочому кабінеті. Своєчасно склавши повноваження, він уникнув долі, яка могла би створити прецедент із присмаком монархічної довічності, якби він дозволив біології встановлювати межу свого терміну на посаді. Наша зосередженість на прецеденті двох президентських термінів відволікає від більш фундаментального принципу, встановленого добровільним звільненням Вашингтона, котрий полягав у тому, що посада завжди переживає того, хто її посідає, що американська посада президента засадничо відрізняється від європейської монархії і що президенти, хай там як безцінні, за своєю природою замінні.

Проте похилий вік та суто фізична втома — лише частина відповіді. Мабуть, у найстислішій формі пояснення звучатиме так: Вашингтон звільняв займану посаду не тільки через те, що зачув шепіт смерті, а й через те, що його зачепили за живе. Те, чого не вдалося британським кулям під час революційної війни, зуміла зробити опозиційна преса в

ході політичних баталій його другого терміну. Наприклад, невдовзі після публікації його «Прощального звернення» у газеті «Ауого» Бенджаміна Франкліна Бейча з'явився відкритий лист, у якому старий баламут Том Пейн святкував відхід Вашингтона від справ, фактично молячись за упокій його душі, а потім прогнозуючи, що «світові буде не просто з'ясувати, ким ти був: відступником чи самозванцем, зрікся ти добрих принципів чи ніколи їх не мав»¹³.

Деякі статті були абсолютно несусвітніми, як-от звинувачення, також опубліковане в «Ауого», буцімто недавно знайдені британські документи часів війни засвідчили, що Вашингтон таємно зраджував Америку, маючи твердий намір продати американську справу британцям, але Бенедикт Арнольд випередив його. Слід зазначити, що його критики становили крихітну меншість, колосально поступаючись незліченним легіонам його прихильників. Негайно з'явилися спростування, в яких Пейн описувався jako «відомий п'яниця й безбожник», чії спроби знищити репутацію Вашингтона «нагадували марні спроби плазуна впорснути свою отруту в Атлантичний океан або плюнути своєю мерзеною слиною в сонце». Пейнова й без того сумнівна репутація вже не відновиться після цього випадку. Замах на репутацію Вашингтона був найшвидшим способом політичного самогубства в революційну добу¹⁴.

Попри це, нападки постійно супроводжували його другий термін, і попри Вашингтонову зазвичай незворушну позицію, вони глибоко зачепили його: «Проте ці несправедливі й неприємні нападки не змінять моєї поведінки; і не матимуть жодного іншого впливу на мій дух», – твердив він. Хоча Вашингтон, на відміну від Адамса й Джеферсона, не був фанатичним читачем книг, він поглинав багато газет. (У Маунт Вернон він передплачував десять газет.) Його поза повної байдужості була всього-на-всього позою: «Тож недоброзичливість поламає свої списи, – пояснював він, – але ніяка земна сила не в змозі позбавити мене втішного знання, що я... не винен в навмисних помилках, хоч би як багато їх було зроблено з інших причин». Цей зовні холодний, але відверто виправдувальний тон, здавалося, визнавав, що в якийсь непрямий спосіб критики зачепили його за живе¹⁵.

Головне звинувачення, висунуте проти Вашингтона полягало в тому, що він зробив із себе квазікороля: «Ми наділили його повноваженнями й прерогативами короля, – писалося в одній нью-йоркській передовиці. – Він влаштовує прийоми, наче король, отримує привітання на день народження, наче король, бере на службу давніх ворогів, як король; замовкає, наче король, і змушує змовкнути інших, наче

король, слухається порад радників або дотримується власної думки, наче король». Деякі з цих звинувачень були явно хибними. Найвне в них зерно істини, з іншого боку, стосувалося показового втілення ним влади. Він не відчував докорів сумління, коли прибув у Філадельфію в орнаментованій кареті, яку тягли шість буланих жеребців; коли їхав верхи на білому жеребці з леопардовою шкурою та прикрашеним позолотою сідлом; або коли приймав лаврову корону під час публічних церемоній, які нагадували коронації. Шкодило цьому ще й те, що коли жителі Нью-Йорка шукали заміну поваленому пам'ятнику Георга III, то поставили дерев'яну статую Вашингтона, підштовхнувши деяких критиків першого президента називати його Георгом IV¹⁶.

У певному сенсі, проблема полягала в мові. Оскільки в історії ніколи не було голови виконавчої влади республіки, не існувало й готової назви на позначення такої постаті, крім лексичних традицій, які сформувалися довкола європейських дворів і королів. В іншому сенсі, проблема полягала в особистості. Вашингтон був негнучкою і формалістичною людиною, котра культивувала замкненість і володіла неперевершеними механізмами дистанціювання від інших. Певна річ, ця особливість створювала ореол величчя довкола нього, але якщо зробити ще кілька кроків, то велична особистість може легко стати Його Величністю.

Крім питань зовнішнього вигляду, мови та особистого стилю, в самій політичній культурі пореволюційної Америки крилася ширша проблема. По суті, принципи Американської революції були палицею на два кінці. Щоб забезпечити Революцію та стабілізувати її спадщину на загальнонаціональному рівні, потрібен був провідний лідер, котрий би поєднав у «одній особі» енергію загальнонаціонального уряду. Вашингтон присвятив себе цій справі і через це пожав вигоди її політичних імперативів, будучи поставленим на роль «республіканського короля», котрий утілював загальнонаціональну владу переконливіше й наочніше ніж могли це зробити будь-які колективні органи на кшталт Конгресу¹⁷.

Проте в самісінькій серцевині революційної спадщини залягла одержима ненависть до монархії та глибоко вкорінена підозріливість до будь-якої консолідованої форми політичної влади. Одним із головних принципів Американської революції, в ліричний спосіб сформульованим Джеферсоном у тексті Декларації незалежності, було те, що всі королі, а не тільки Георг III – це іманентне зло. Саме поняття республіканського короля було відмовою від духу 1776 року та логічною суперечністю. Президентство Вашингтона потрапило в пастку цієї суперечності. На

його житті позначався великий парадокс ранньої американської республіки: те, що було політично важливим для виживання юної країни, перебувало в ідеологічній суперечності з ідеалами цієї країни. Він виконував свої обов'язки «однієї особи» настільки добре, що створював загрозу самій республіканській традиції. Він став настільки успішно втілювати загальнонаціональну владу, що будь-які нападки на політику уряду здавалися нападками на нього особисто.

Таким є актуальний контекст для розуміння мотивів, якими керувався Вашингтон, покидаючи свою посаду в 1796 році. Добровільно відмовляючись від подальшого виконання обов'язків, він тим самим задекларував, що його найглибші переконання, як і переконання його критиків, бездоганно республіканські. Він відповідав критикам не словом, а рішучим і незаперечним ділом. Це також підхожа відправна точка для розуміння слів його напутнього слова – «Прощального звернення». Вашингтон у такий спосіб зробив свою останню заяву яко перший і останній великодушний монарх Америки. Хай які смисли приписуватимуться «Прощальному зверненню» впродовж двох сторіч історії її тлумачення, Вашингтон задумував його як повчання своїм землякам про те, як зберегти загальнонаціональну єдність і досягти мети держави не тільки без нього, а й без короля взагалі.

Головні теми «Прощального звернення» викласти там само легко, як не просто їх повною мірою оцінити. Заявивши про свій незворотний намір відійти від справ, Вашингтон відтак кілька абзаців присвятив потребі загальнонаціональної єдності. Він засудив надмірну прихильність до якоїсь часткової позиції, особливо коли вона втілювалася в формі політичних партій, які відстоювали ідеологічний порядок денний, та груп спільних інтересів, які схильні забувати про переваги співпраці. Решту «Прощального звернення» Вашингтон присвятив зовнішній політиці, закликаючи до суворого дотримання Америкою нейтралітету й дипломатичної незалежності від заплутаних європейських справ. Він не вжив фразу «зобов'язувальні альянси», яку часто приписують йому – насправді її створив Джеферсон і вперше згадав у своїй першій інавгураційній промові (1801), – проте Вашингтонів заповіт дипломатичної незалежності від Європи передував Джеферсоновим словам, які мали той самий смисл. Загалом, взаємопов'язані теми його «Прощального звернення» легко узагальнюються: єдність удома і незалежність зовні. Все просто.

Надзвичайна простота заяви та її квазидельфійський характер на-завжди зробили «Прощальне звернення» об'єктом історичного комен-

тування. Протягом ХІХ та більшої частини ХХ століття головна увага зосереджувалася на уривку, присвяченому зовнішній політиці, який прибічники американського ізоляціонізму цитували як класичне обґрунтування їхньої позиції, а інші доводили, що в наміри Вашингтона не входила сувора ізоляція або що постання Америки як світової потуги позбавило сенсу Вашингтонові напучування. Останнім часом дослідники наново відкрили першу частину «Прощального звернення», в якій автор закликає до політики консенсусу, застерігаючи від політичних рухів, зосереджених на одній меті, та від поділу Америки на расові, етнічні або гендерні електоральні категорії. Як і будь-яка класика, «Прощальне звернення» продемонструвало здатність набувати різних форм у різні епохи, змінювати колір під різним освітленням¹⁸.

Хоч очі самого Вашингтона ніколи не змінювали кольору і переважно були спрямовані в майбутнє, він не міг здогадуватися (а тим паче вплинути) про різноманітні значення, що їх майбутні покоління віднайдуть у його словах. Будь-яке справжнє розуміння «Прощального звернення» повинне починатися з того, що головні ідеї Вашингтона глибоко коренилися в уроках, які він виніс зі свого досвіду провідного військового та цивільного лідера Америки в революційну добу. Якщо не вважати, що ідеї, наче перелітні птахи, можуть без змін перелітати з одного століття в інше, то єдиний спосіб збагнути початковий сенс цього послання – відновити контекст, із якого воно постало. Вашингтон не претендував, що пропонує нові рекомендації, виведені з оригінального прочитання філософських трактатів або книг; якраз навпаки, він нагадує співгромадянам про освячені часом принципи, які виніс із особистого досвіду. Ці принципи настільки очевидні й засадничі, що його сучасники ризикували їх недогледіти. Разом із тим, вони настільки глибоко вкорінені в Американській революції, що майже невидимі для далеких нащадків.

Для початку важливо усвідомити, що надзвичайна репутація Вашингтона ґрунтувалася не так на завбачливому використанні влади, як на його вмінні відмовлятися від неї. Він був справжнім віртуозом відходу від справ. Майже кожен сприймав складання ним обов'язків у 1796 році як повторення його відставки з посади головнокомандувача Континентальної армії в 1783 році. Тоді, опинившись перед загрозою з боку неспокійних залишків переможної армії, яка давно не отримувала платні і квартирувалася в Ньюберзі (штат Нью-Йорк), він несподівано прийшов на зібрання офіцерів, котрі обдумували план заколоту. Це була таємна змова, яка передбачала напад на Конгрес і захоплення для себе

великої ділянки землі на Заході. Планувалося запросити Вашингтона очолити змову¹⁹.

Він коротко відхилив їхню пропозицію стати американським Цезарем і засудив увесь план яко зраду справи, за яку вони боролися. Тоді, мелодраматичним жестом, який відразу став знаменитим, Вашингтон дістав окуляри із кишені: «Джентльмени, дозвольте мені вдягнути окуляри, — звернувся він риторично, — бо на службі моєї країні я не тільки посивів, а й осліп». Дізнавшись, що Вашингтон збирається відмовитися від мантиї імператора, сам Георг III неначебно сказав: «Якщо він це зробить, то стане найвеличнішою людиною в історії». Вірний своєму слову, Вашингтон 22 грудня 1783 року склав свої повноваження перед Конгресом, який зібрався тоді в Анаполісі: «Завершивши роботу, яку мені було довірено, — заявив він, — я тепер звільняюся з великого театру дій». Зробивши такий учинок, він став взірцевим прикладом лідера, котрому можна довірити владу, бо він готовий відмовитися від неї²⁰.

По-друге, коли в 1796 році Вашингтон говорив про потребу національної єдності, його слова воскрешали все ще свіжі спогади про його діяльність під час революційної війни. Хоча насправді він програв більше битв, ніж виграв, і хоча змарнував перші два роки війни на коштовні тактичні помилки, через які Американська революція мало не зірвалася на самому початку, станом на 1778 рік він уже дійшов до базового розуміння своєї воєнної стратегії, а саме того, що захоплення території — те, що він називав «війною стовпів», — не має майже жодного сенсу. Ключем до успіху була Континентальна армія. Якщо вона залишатиметься ефективною бойовою силою, Американська революція буде відстояна. Нехай британська армія окупує Бостон, Нью-Йорк і Філадельфію, що й сталося. Нехай британський флот безкарно влаштує блокаду й артилерійський обстріл американських морських портів, що й сталося. Нехай Континентальний конгрес тікає з одного місця в інше, наче зграя голубів, що й сталося. Проте поки Вашингтон тримав Континентальну армію вкупі, британці не могли виграти війну, а це, своєю чергою, означало, що з часом вони її програють²¹.

Як і всі основоположні ідеї Вашингтона, ця здається цілком очевидною лише з ретроспективного погляду. Багато по-справжньому блискучих полководців, яким доводилося протистояти сильнішому ворогові — Ганібал, Роберт Едвард Лі та Наполеон відразу спадають на думку, — кінець кінцем програвали, бо вважали, що перемога у війні здобувається завдяки перемогам у битвах. Вашингтон збагнув, що перемога у війні буде здобута завдяки збереженню загальнонаціональної ідеї, втіленої в Континентальній армії. Маючи час і простір на своєму боці,

він розумів, що йому потрібно втримати армію цілою, поки британці не посипляться. Саме так і сталося.

По-третє, коли Вашингтон говорив про незалежність від чужоземних держав, значення, яке він вкладав у американську незалежність, було значно глибшим, ніж поверховий патріотизм, який у цій фразі зазвичай вбачають. У цьому аспекті його переконання знов-таки сформувалися й зміцніли в роки війни, хоча основоположні настанови, на які вони спиралися, були сформовані задовго до прийняття ним командування Континентальною армією. Простими словами, у Вашингтона сформувався погляд на особисту й національну незалежність, який не мав нічого спільного з сентиментальною прив'язаністю чи швидкоплинним ідеологічним ентузіазмом. Він був непохитним реалістом, котрий інстинктивно не довіряв жодним фантазерським схемам, пов'язаним зі спокусливими ідеалами, які ілюзорно крутилися в уяві, не маючи жодного зв'язку з прозаїчними, але предметними реаліями, котрі визначали різницю між перемогою та поразкою. В своїй психологічній основі Вашингтонів затятий реалізм коренився в його прагненні контролю над собою і над усіма подіями, які мають потенціал визначати його долю. В інтелектуальній площині це означає, що він був прямою протилежністю Джеферсона, для якого верховною реальністю були ідеї і який черпав своє натхнення з упевненості в тому, що світ рано чи пізно стане таким, як картини в його уяві. Вашингтон же вважав всі такі картини небезпечними ілюзіями.

Наприклад, у 1778 році, коли патріотичні пропагандисти виливали цілі потоки похвал на адресу моральної вищості американської справи, Вашингтон звирився одному другові, що хоч моральна вищість — чудова й неодмінна річ, її замало, щоб перемогти у війні: «Можна скільки завгодно просторікувати, — писав він, — наводити приклади зі стародавньої історії, приклади великих досягнень, зроблених під її впливом; проте якщо хтось покладається на неї як на достатню основу для ведення затяжної і кривавої війни, то в кінці зрозуміє, що дав себе обманути... До певного часу її вистачатиме, щоб спонукати людей до дій; щоб зносити злигодні; проте без допомоги інтересу вона довго не протримається»²².

Ще один приклад. У 1780 році його армія схопила британського шпигуна майора Джона Андре під час спроби у змові з Бенедиктом Арнольдом забезпечити британській армії важливий стратегічний прорив на ріці Гудзон біля Вест-Пойнта. Андре за всіма ознаками був зразковим британським офіцером із бездоганними манерами, котрому просто не пощастило потрапити в полон під час виконання своїх обов'язків. Кілька

членів Вашингтонового штабу, зокрема й Гамільтон, просили зберегти життя Андре з огляду на його винятковий характер. Вашингтон відкинув ці прохання як прояв сентиментальщини, зазначивши, що якби Андре успішно виконав свою місію, це могло би кардинально змінити перебіг війни. Тоді штаб підтримав шляхетне прохання Андре, щоб його розстріляли як офіцера, а не повісили як шпигуна. Вашингтон відхилив і це прохання, заявивши, що Андре, хоч і приваблива особистість, був усього-на-всього шпигуном. Його повісили наступного дня²³.

І останній приклад. Невдовзі після вступу Франції у війну в 1778 році кілька членів Континентального конгресу почали підбурювати її до військового вторгнення на територію Канади, стверджуючи, що ймовірність військового успіху Франції висока, адже Канаду населяли переважно французи. Вашингтон виступав проти цього плану з кількох причин, але свої найпотаємніші міркування звірів Генрі Лоуренсу, голові Континентального конгресу. Його лякав «вступ великих французьких сил у Канаду і оволодіння ними столицею цієї провінції, пов'язаною з ними всіма можливими узами крові, звичок, звичаїв, релігії та колишніх адміністративних зв'язків». Звісно, провидіння розпорядилося, щоб французи стали союзниками Америки, але тільки-но вони укріпляться в Канаді, безглуздо розраховувати, що вони звідти підуть: «Гадаю, це буде завелика спокуса, перед якою не встоїть жодна сила, яка керується загальними принципами національної політики». Далі він висловив пораду Конгресові в одній зі своїх найчіткіших заяв про мотиви, якими керуються держави: «Люди дуже схильні впадати в крайнощі, — пояснював він. — Ненависть до Англії може багатьом нав'яяти надмірну довіру до Франції. [...] Я щиросердо схильний поділяти найприязніші почуття до нашого нового союзника і, в розумних масштабах, заохочувати їх у інших; проте є принцип, заснований на універсальному досвіді людства, згідно з яким жодній державі не слід довіряти більше, ніж допускають її інтереси; і жоден обачний державний діяч або політик не наважиться відступити від цього принципу». Не існує такого явища, як вічний міжнародний альянс, є лише вічні національні інтереси²⁴.

Найчіткішу заяву про національні інтереси Америки Вашингтон зробив у своєму Циркулярному листі 1783 року — останньому зі щорічних послань, які він як головнокомандувач армії надсилав урядам штатів. В ньому він описав своє панорамне уявлення про континентальну Американську імперію, використавши мову, яка принаймні в одному уривку піднялася вище звичайних прозаїчних нот його приземленого стилю: «За громадянами Америки, яким випало жити в

найбільш завидних умовах яко єдиним господарям і розпорядникам величезного континентального терену, котрий вміщує в собі все розмаїття ґрунтів і кліматів світу та щедро наділений всіма неодмінними речами й зручностями для життя, відтепер завдяки недавньому радісному мирному врегулюванню визнано повну свободу й незалежність. Із цього моменту вони вважаються дійовими особами найважливішого театру, що його спеціально створило Провидіння для показу людської величі й щастя»²⁵.

Привертає увагу захоплива висота цього польоту думки. Молодість Вашингтона минула в спільній із британцями боротьбі за вигнання французів із Північної Америки. Після перемоги Американської революції було вигнано й самих англійців. Відтоді весь континент став величезним американським маєтком, у межах якого люди могли вільно розселятися, не остерегаючись чужоземного спротиву. (Корінних американців, припускалося, буде асимільовано або завойовано; а іспанська влада на захід від Міссисіпі – Іспанія є Іспанією – просто-на-просто тимчасовий опікун, який складе повноваження, коли туди прийде американське населення.) Серед лідерів революційного покоління Вашингтон був якщо не унікальним, то принаймні нетиповим у тому, що ніколи не бував і не жив у Європі. (Єдину свої закордонну поїздку він здійснив замолоду на Барбадос.) Тому на нову американську країну він дивився під виражено західним кутом зору. Головним завданням, яке стояло перед наступними кількома поколіннями, була консолідація контролю над північноамериканським континентом. Слід за будь-яку ціну уникати всього, що перешкоджає або відволікає від досягнення цієї мети.

В тому самому Циркулярному листі він виклав обов'язки і можливості, які випливають із його бачення майбутнього країни, знову вдавшись до найпоетичнішої в своєму житті мови: «Підвалини нашої імперії були закладені не в якийсь вік невігластва й підозріливості, а в добу, коли права людини розуміють краще й означають чіткіше, ніж будь-коли раніше». Далі він згадав про скарбницю знань, які нагромадилися за останні два сторіччя – це те, що згодом назвуть Просвітництвом, – і які становлять своєрідний інтелектуальний і філософський еквівалент майже бездонних природних ресурсів, які чекають американців на Заході. Саме щасливий збіг цих двох величезних запасів філософського й матеріального багатства визначав національний інтерес Америки і робив її такою особливою. «В цей сприятливий період, – писав він, – з'явилися Сполучені Штати яко держава, і якщо її громадяни не будуть

повністю вільними й щасливими, то провина в цьому буде винятково їхня»²⁶.

Колись сучасний британський філософ Ісая Берлін охарактеризував різницю підходів політичних лідерів до ведення міжнародних справ за допомогою протиставлення їжача й лисиці: їжак знає одну велику істину, а лисиця знає багато дрібних істин. Вашингтон – архетипний їжак. І та велика істина, яку він знав, – це те, що майбутнє Америки яко держави лежить на Заході, в її переростанні протягом наступного століття в континентальну імперію. Одна з причин того, що він присвячував так багато часу й енергії плануванню побудови каналів та дотримувався хибної віри своїх земляків із Вірджинії, нібито Потомак сполучений із річковою системою внутрішніх регіонів континенту, полягала в тому, що внутрішній голос підказував йому, що енергію американського народу слід спрямовувати в той бік. Хай весь культурний капітал та всі великодержави світу зосереджувалися в Європі, але з погляду національного інтересу Америки Європа була другорядною річчю, яка тільки відволікає увагу. Майбутнє криється в тих лісах, які він обстежував замолоду. Все це він інтуїтивно розумів на момент свого першого відходу від справ у 1783 році²⁷.

Великий задум, хай навіть настільки пророчий, як Вашингтонів, мусить оминати жадливі обставини, які короточасна історія розкидає на його шляху, перш ніж скаже своє слово довгочасна історія і підтвердить його обґрунтованість. У випадку Вашингтона найочевиднішим висновком із його бачення американського загальнонаціонального інтересу було уникнення значної війни на ранньому етапі державотворення. Однак так сталося, що Англія та Франція в цей час вели вікову боротьбу за домінування в Європі та верховенство в світі, яка закінчиться аж у 1815 році поразкою Наполеона біля Ватерлоо. Франко-індіанська війна та Американська революція були лише другорядними театрами дій. Вашингтон чітко виклав своє розуміння належної реакції Америки на цей глобальний конфлікт: «Я вірю, що ми також повинні мати уявлення про наш власний інтерес перш ніж починати будь-яку справу, яка може втягнути нас, – писав він 1794 року. – І я палко бажаю, щоб нас силою не втягли в неї інші держави. Якщо нам дадуть змогу вдосконалювати без перебоїв ті великі вигоди, які природа й обставини розмістили в нас під рукою, не мине багато часу, як ми увійдемо в когорту не тільки найшанованіших, а й найщасливіших народів на землі»²⁸.

Квінтесенція його зовнішньої політики на посаді президента була викладена в Декларації про нейтралітет 1793 року, в якій Америка оголо-

шувала про свою роль безстороннього споглядача тогочасного європейського конфлікту. Протягом всього свого президентського терміну він не стомлювався наголошувати на цій самій думці, навіть розрахувавши ймовірну тривалість доброхитного відчуження Америки від політичного життя світу: «Кожен справжній друг цієї країни повинен побачити й зрозуміти, що її політика – не зв'язуватися із жодною державою за жодних обставин; а натомість стояти осторонь їхніх суперечок і політичного життя; а якщо вони потривожать одна одну, то вдатися до нейтральної позиції, яку ми ухвалили. Двадцять років миру за такого зростання населення та ресурсів, як можна очікувати, укупі з нашим віддаленим розташуванням від войовничих країн, з усією вірогідністю дадуть нам змогу впевнено не коритися будь-якій державі в світі». В певному сенсі це було чергове застосування того самого стратегічного принципу, який він засвоїв на чолі Континентальної армії: уникати зіткнення із сильнішим військом, доки час не зробить перемогу можливою. Цей прийом можна назвати «стратегією поінформованого затягування». В ретроспективі і користуючись усіма перевагами погляду з висоти сучасності, можна стверджувати, що Вашингтонові стратегічні ідеї на посаді президента за всіма ознаками були так само далекоглядними, як його стратегічні ідеї на посаді головнокомандувача під час Американської революції, зокрема, його влучна оцінка «двадцяти років», яка досить точно збіглася з початком Війни 1812 року²⁹.

Оскільки засадничі ідеї Вашингтона лежали в основі принципів зовнішньої політики, викладених у «Прошальному зверненні», і оскільки кожен тогочасний американський державний діяч також дотримувався принципу нейтральності яко самоочевидного постулату, смисл «Прошального звернення» здається незаперечним, а його головна думка – загальноновизнаною. Проте зовсім не так цю головну думку сприйняли в той час; почасти через глибокий розкол серед революційного покоління, який Вашингтон намагався затерти, щодо конкретного змісту політики американської нейтральності; а почасти через існування альтернативного бачення загальнонаціонального інтересу, яке було поширеним серед вищих кіл політичного проводу. Це була інша думка про те, куди рухається історія, котра також мала вагомі претензії на спадщину Американської революції. Ця історія досягла апогею під час другого президентського терміну Вашингтона в ході полеміки з приводу Договору Джея, яка вилася в найбільшу кризу за весь час президентства Вашингтона, породила найгострішу критику його монархічних нахилів і створила безпосередній контекст для кожного слова, написаного в «Прошальному зверненні»³⁰.

Договір Джея був віховою подією в становленні американської зовнішньої політики. В 1794 році Вашингтон відправив до Лондона верховного суддю Джона Джея, щоб той домовився про укладення реалістичного договору, який гарантував би уникнення війни з Англією протягом періоду, коли Сполучені Штати були не готовими до неї. Джей повернувся 1795 року із угодою на руках, у котрій визнавалося верховенство Англії на морі та в торгівлі, а також підспудно схвалювалася проанглійська версія американської нейтральності. В ній визнавалося право Англії зберегти мита на американський експорт, тоді як англійському імпорту створювалися якнайсприятливіші умови в США. В ній також неявно визнавалося право англійців вербувати американських моряків. Крім того, угода зобов'язувала Сполучені Штати відшкодувати англійським кредиторам непогашені дореволюційні борги, більшість із яких припадали на вірджинських плантаторів. В обмін на ці поступки англійці погоджувалися передавати на розгляд суду скарги американських купців з приводу конфіскації їхніх вантажів та дотриматися обіцянки, даної в Паризькому договорі 1783 року, вивести свої війська із постів на західному прикордонні. Фактично договір Джея анулював франко-американський альянс 1778 року, який зіграв дуже важливу роль у здобутті французької військової підтримки для перемоги Американської революції³¹.

Хоча конкретні положення договору містять виражений перекид на користь Англії, більшість істориків, які вивчали Договір Джея, сходяться на тому, що він був тверезою оцінкою можливостей. У ньому робилася ставка на те, що саме Англія, а не Франція стане державою-гегемоном Європи в майбутньому, яка виявилася успішною. В ньому визнавалася колосальна залежність американської економіки від торгівлі з Англією. В певному сенсі договір був передвісником доктрини Монро (1823), адже в ньому безпека й економічний розвиток Америки пов'язувалися з британським флотом, котрий став безцінним захисним щитом для Сполучених Штатів на все ХІХ століття. А найважливіше те, що він відтермінував війну проти Англії, поки Америка не мала економічної та політичної змоги її вести.

Однак довгочасні вигоди, які приносив Договір Джея, були абсолютно невидимими для більшості тогочасних американців. Передчуваючи непопулярність цього договору, Вашингтон спробував приховати його умови, доки не проголосує Сенат. Проте влітку 1795 року інформація просочилася, а потім поширилася, як порівняв Медисон, «наче електричний розряд, у всі частини Союзу». Пізніше Джей стверджував, що все східне узбережжя шовечора освітлювали вогнища, на яких учас-

ники протестів спалювали його фігуру. В Нью-Йорку Гамільтон отримав удар каменем у голову, коли намагався захистити договір перед натовпом. Джон Адамс пригадував, що Вашингтонів будинок у Філадельфії «оточив незліченний натовп, який щодня гудів, вимагав війни проти Англії, проклинав Вашингтона і бажав успіху французьким патріотам і добродішним республіканцям». Будь-яка поступка перед британською економічною та військовою силою, хай навіть стратегічно розумна, сприймалася як зрада незалежності, вибореної під час Революції. Вашингтон прогнозував, що за кілька місяців роздумів «пристрасті поступляться тверезому розуму, і настрої, можливо, зміняться», проте до того «цей уряд у відносинах із Францією й Англією можна порівняти з кораблем, який проходить між Сциллою і Харибдою»³².

Що гірше, полеміка з приводу договору каталізувала конституційну кризу. Либонь, однією з найпромовистіших ілюстрацій особливого статусу, відведеного Вашингтону, було рішення Конституційного конвенту передати йому на збереження протоколи своїх закритих обговорень. Тож Вашингтон мав ексклюзивний доступ до офіційних протоколів Конвенту і на їх основі стверджував, що автори Конституції мали чіткий намір передати повноваження укладати договори виконавчій гілці влади, але за умови консультування та здобуття підтримки 2/3 складу Сенату. Однак Медисон вів свої докладні «Нотатки про дебати на Конституційному конвенті», які прихопив, щоб поділитися з Джеферсоном, котрий усамітнився в Монтічелло.

Хоча ретельне перечитування Медисонових «Нотаток про дебати...» показало, що Вашингтон має рацію і, мало того, що Медисон сам на Конвенті давав рішучу відсіч будь-яким зазіханням на повноваження виконавчої влади в зовнішній політиці, Джеферсон зумів обґрунтувати висновок, що Палата представників планувалася як рівноправний партнер у схваленні всіх договорів, ба навіть що вона була суверенною гілкою влади, наділеною правом накладати вето на будь-які договори, тим самим «скасовуючи будь-які повноваження [виконавчої гілки] укладати договори». «Переконаний, що народна гілка нашої законодавчої влади не схвалить його, — писав Джеферсон із Монтічелло, — і тим самим позбавить нас цього ганебного акту, який є нічим іншим, як договором про альянс між Англією та англоманами нашої країни проти законів і народу Сполучених Штатів»³³.

Дебати в Палаті представників відбулися восени — взимку 1795 року під наглядом стриманішого Медисона і у відповідності до менш довірливої інтерпретації Конституції. (Джеферсонова позиція могла повернути до життя прикрі й несприятливі умови, на які він сам нарікав,

перебуваючи послом у Франції на умовах Статей конфедерації, котрі робили американську зовнішню політику заручником конгресових конфліктів і роз'єднавчих сил внутрішнього політичного життя.) Медисон, натомість, стверджував, що імплементація Договору Джея вимагає схвалення Палатою представників тільки тих положень, які передбачають фінансування. Такий підхід забезпечував досягнення бажаного результату, блокуючи договір і водночас запобігаючи фронтальному наступу на виконавчу владу³⁴.

Медисон очолював позицію в Палаті під час дебатів, які точилися протягом зими й весни 1796 року. Попервах на його боці була переважна більшість, тож він вважав свою позицію неприступною. Проте минали тижні, і він на власному досвіді спізнав кардинальний принцип американського політичного життя 1790-х років: якщо хтось віч-на-віч виступить проти Вашингтона, він приречений програти. Більшість почала танути в березні. Джон Адамс здивовано зауважував, що «п. Медисон виглядає стривоженим на смерть. Блідий, змарнілий, змучений». Коли в квітні відбулося вирішальне голосування, Медисон пояснив свою невдачу «зусиллями і впливом аристократії, англіцизму та меркантилізму», на чолі яких стояли «банки, британські купці, страхові компанії». Джеферсон був відвертішим. Договір Джея ратифікували, підсумовував він, завдяки колосальному престижу Вашингтона, «одного чоловіка, який переважає їх усіх за своїм впливом на народ». Розчарування Джеферсона досягло кульмінації за кілька тижнів до того, коли він, пишучи листа Медисонові, цитував знамениту фразу з улюбленої п'єси Вашингтона – «Катона» Джозефа Едісона, натякаючи на самого Вашингтона: «Над його чеснотами висіло прокляття, вони зруйнували його країну»³⁵.

З якої речі така бурхлива реакція Джеферсона? Адже з нашого сучасного погляду активні дії Вашингтона як очільника виконавчої гілки влади впродовж полеміки довкола Договору Джея були приблизно такими, яких ми і очікували б від сильного президента, повноваження якого визначати зовнішню політику не викликають сумнівів. До того ж нам відомо, що історія підтвердила правильність обраного ним курсу – проміжного шляху між Англією та Францією, який вимагав метань між цими двома силами, щоб зберегти нейтральність Америки й уникнути війни. Проте в цьому випадку погляд з висоти сьогодення підсилює не так нашу прозорливість, як сліпоту, заважаючи побачити привидів і злих духів, які блукали політичним ландшафтом у 1790-х роках. Те, що ми схильні описувати як захоплене вміння керувати виконавчою гілкою

влади, Джеферсона та його республіканських послідовників шокувало яко свавільні маневри монарха. А те, що в ретроспективі виглядає як розсудливе й далекоглядне розуміння загальнонаціонального інтересу, Джеферсону здавалося зрадою Американської революції.

Джеферсон мав своє бачення майбутнього американської держави і тверде переконання, в якому напрямку спрямована американська історія або принаймні в якому напрямку їй слід рухатися. Майбутнє, яке навівала йому інтуїція, підказувало, що справжній дух 1776-го, найкрасномовніше виражений у тексті укладеної ним Декларації незалежності, був радикальним розривом із минулим і зі всіма формами політичної влади. Як і Вольтер, Джеферсон мріяв про день, коли останнього короля задушуть тельбухами останнього попа. Політичний краєвид, який відкривався перед його очима в уяві, був усіяний тілами деспотів і розбещених придворних. Із нього були зметені всі інституції, здатні силою заважати американським громадянам будувати своє щасливе життя так, як їм заманеться. В «Правах людини» (1791) Томаса Пейна повніше, ніж деінде, схоплено суть цих поглядів. У книзі говориться про докорінну трансформацію суспільства, яка відбудеться, коли останні пережитки феодалізму будуть знищені, після чого постане утопічний світ, у якому дисципліну, котру раніше забезпечував уряд, глибоко засвоять самі громадяни. Тож у кінцевому підсумку єдиною легітимною формою правління стане самоврядування³⁶.

Невдовзі після повернення до Сполучених Штатів у 1790 році у голову Джеферсона почали закрадатися лиховісні думки про те, що Американську революцію (як він її розумів) захопили чужі їй сили. Як ми вже згадували, головним лиходієм і душею контрреволюції, з погляду Джеферсона, був Александер Гамільтон, а найтривожнішим об'єктом на політичному обрії була Гамільтонова фінансова схема, яка передбачала формування консолідованої федеральної влади, наділеної багатьма повноваженнями над штатами, які раніше мав британський Парламент у відносинах із колоніями. Під диявольським проводом Гамільтона, складалося враження, Сполучені Штати відновлюють ті самі політичні й економічні інституції – національний банк серед них був найпомітнішим символом концентрації корупції, – знищення яких задумувалося яко мета Революції. У Джеферсона розвинулася справжнісінька теорія змови, згідно з якою банкіри, спекулянти, федеральні чиновники та невелика, але могутня група таємних торі, назавжди відчужених від аграрної більшості («Всі вони живуть у містах», – писав він), взяли в заручники ідеал Революції і тепер збираються задушити його

за зачиненими дверима інвестиційних домів і у віддалених коридорах федералістського уряду в Нью-Йорку та Філадельфії³⁷.

Важко сказати, яку роль Джеферсон відводив Вашингтону в цій моторошній драмі. Зрештою, Вашингтон таки розумівся на ідеалі та меті Революції, адже зробив для її успіху більше за будь-яку іншу людину. (Як швидко підмітили критики Джеферсона, він сам за всю війну не зробив жодного пострілу з гніву.) Попервах Джеферсон просто відкидав будь-яку причетність Вашингтона до федералістської змови, припускаючи, що людина, яка є центральною ланкою всього уряду, нічого не знає про плани, які снуються довкола неї. На якомусь негласному рівні Джеферсон усвідомлював, що Вашингтон у Америці – священний, тому будь-які спроби внести його в список звинувачуваних негайно зажене всю його кампанію проти федералістів у глибоку оборону.

Ставлення Джеферсона до Вашингтона відчутно змінилося в 1794 році. Каталізатором зміни стало Повстання через віскі – народний бунт у чотирьох округах західної Пенсильванії, викликаний незадоволенням через введення акцизного збору на віскі. Вашингтон побачив у цьому бунті пряму загрозу владі федерального уряду і закликав міліцію – велике військо з 13 тисяч вояків – придушити повстання. Для Джеферсона вся ця справа здавалася ганебним повторенням Повстання Шейза, яке відбулося майже за десятиліття до того, коли, на його думку, на адекватний і фактично нешкідливий прояв народного невдоволення з боку американських фермерів відповіли надмірним і необов'язковим військовим насиллям. Хоч у своїй негайній реакції він поклав усю вину на Гамільтона, промову Вашингтона, в якій виправдовувалися такі дії не можливо було проігнорувати³⁸.

Джеферсон розкритикував промову Вашингтона як «мішанину фрагментів із байок Езопа та казок про хлопчика-мізинчика». В його новій версії федералістської змови Вашингтон фігурував як безхитрісний і дещо зворушливий спільник, щось на кшталт підстаркуватого «капітана корабля в каюті», котрий міцно спав, коли «негідник-лоцман (вочевидь, Гамільтон) привів корабель у ворожий порт». Вашингтон, поза сумнівом, був великим старим чоловіком Американської революції, але його велич з віком почала тьмяніти, даючи гамільтоніанцям змогу «прикриватися ім'ям, яке зробило забагато добра, щоб його забракло приховати шкоду». Вашингтон просто-на-просто не мав контролю над урядом і мимохіть освячував довірою всілякі віроломства, які плекалися довкола нього. Тобто його вже здолала старечість³⁹.

Хоча це пояснення навряд чи відповідало істині, воно мало очевидну перевагу в тому, що дозволяло Джеферсонові представити правдоподібну

версію федералістської змови, яка утворилася довкола Вашингтона, але безпосередньо його не охоплювала. Крім того, Джеферсон пильно уникав будь-яких прилюдних критичних висловів про Вашингтона. Проте в приватному листуванні із вірними республіканцями він створював образ Вашингтона яко старого солдата, час якого минув, котрий зачитує промови, які сам не писав і не розуміє, непевно животіючи на туманних окраїнах некомпетентності і перетворившись на порожню оболонку своєї колишньої величі. Найзнаменитіший лист у цьому дусі – знаменитим він став, бо потрапив на шпальти газет, попри бажання Джеферсона, – був викликаний ратифікацією Договору Джея. «Вас почне лихоманити, – писав він італійському другу Філіпу Мазаю, – коли я назву імена відступників, які спокусилися цими ересями, – людей, котрі були Самсонами на полі бою та Соломонами в залі засідань, але яким зістригла волосся англійська повія». Оскільки існувала лише одна людина, яка могла заслуговувати на звання американського Самсона й Соломона одночасно, типова Джеферсонова обачність дозволила йому донести свою думку, не називаючи імені. Проте всі все зрозуміли⁴⁰.

Ще один, останній і надважливий, елемент Джеферсонових поглядів повністю вивисувався над метушливими дрібницями внутрішнього політичного життя. В його розумінні Американська революція була лише першим пострілом у загальносвітовій боротьбі проти тиранії, яка мала пронестися всім світом. «Цей бал свободи, на моє найглибше переконання, – прогнозував він, – набрав уже таких обертів, що охопить увесь світ». Якщо Вашингтон вважав загальнонаціональний інтерес похідним від специфічних політико-економічних обставин, які задають параметри політичних дій кожної нації-держави в конкретний момент історії, то Джеферсон добачав глобальні контури значно масштабнішого ідеологічного конфлікту, в якому всі країни гуртуються за або проти принципів, що їх Америка оголосила світові в 1776 році. Ту саму моралістичну дихотомію, яку Джеферсон проводив усередині Сполучених Штатів між явними героями та негідниками, він переносив на міжнародну арену. В уяві Джеферсона всі конкретні рішення щодо американської зовнішньої політики ухвалювалися в контексті цієї всезагальної, ба майже космічної ситуації⁴¹.

Тож хоча Джеферсон зі щирою переконаністю говорив про нейтральність Америки та потребу уникати втягування в європейські справи, тим самим гнучи ту саму лінію, що й Вашингтон, його версія американської нейтральності значно відрізнялася від Вашингтонової. Він не вважав зіткнення між Англією та Францією за верховенство в Європі якоюсь віддаленою боротьбою, не пов'язаною з довгочасним

загальнонаціональним інтересом Америки. Натомість Французьку революцію він вважав європейським продовженням духу 1776 року. Він визнавав, що безладне насилля та перекошений перебіг Французької революції викликають занепокоєння, але наполягав, що це швидкоплинний епізод у ширшій історії тріумфальної загальносвітової революції. «Переконаний, що вони [французи] здобудуть незаперечну перемогу, – писав він у 1794 році, – а ганьба, якою заплямували себе тирані-напасники, неминуче розпалить гнів народів Європи проти тих, хто насмілився їх втягти в таку злобу, і з часом приведе королів, знать і попів на ешафоти, що їх вони довгий час рясно кропили кров'ю інших». У іншому приступі революційної ейфорії він закинув критикам масових страт у Франції, що вони не бачать, які важливі історичні питання стоять на кону: «Свобода всього світу залежить від вислуду цього протиборства, – писав він у 1793 році, – хіба колись така нагорода здобувалася малою кров'ю? Мене самого до глибини душі вразили деякі з мучеників цієї справи, але я готовий побачити спустошення половини планети, аби ця справа не зазнала невдачі. Хай краще в кожній країні залишиться по одному Адамові та Єві, але вільних, ніж далі буде те саме, що маємо зараз»⁴².

Якщо Франція була революційним героєм цієї міжнародної драми, то Англія стала її контрреволюційним негідником. Моралізаторська мова Джеферсона в Декларації незалежності в доріканнях на адресу Георга III й англійського уряду була не просто пропагандою, принаймні для самого Джеферсона. Вона відображала його глибоке переконання, що Англія – непоправно зіпсоване суспільство, оплот монархічної влади, аристократичних привілеїв і придворних інтриг. Оскільки Вашингтон вісім років свого життя відправляв американських солдат на смерть у битвах проти Великої Британії, можна було б очікувати, що він дотримувався ще ворожішої думки про свого колишнього ворога. Але ні. Джеферсонова англофобія була пристраснішою почасти через те, що мала теоретичний характер. Це був моральний висновок, який природно впливав із моралістичних категорій, які він виношував у голові. (Якщо він хотів затаврувати політичного опонента, то найгірше слово, яким міг назвати його, було «англоман».) На думку Джеферсона, Франція мала найяскравіші перспективи на майбутнє; а Англія уособлювала «мертву руку минулого». В основі невдоволення Договором Джея лежала його повна впевненість, що цей договір намертво зв'язував Сполучені Штати із хибною стороною історії. «Англомани в кінцевому підсумку таки домоглися свого договору, – зазначав він із вершини своєї гори в 1796 році, – і поки що тріумфують над республіканською

справу». Проте їхня перемога, хоч як болісно було за нею спостерігати, виставила на показ їхню вразливість. Адже стало повністю очевидно, «що ніщо не може підтримати їх, крім коліса президентових заслуг перед народом, але коли він піде у відставку, його наступник, якщо захоче стати монократом, буде здоланий республіканською енергією. [...] А поки що – терпіння»⁴³.

За кілька тижнів до написання цих слів Джеферсон вважав за потрібне запевнити Вашингтона, що попри плітки, які ширяться коридорами й завулками Філадельфії, він не пов'язаний зі всілякими чутками, в яких президент виставляється віджилою маріонеткою федералістської змови проти переважної більшості американського народу. Історичні відомості не залишають сумнівів, що Джеферсон *справді* диригував кампанією з паплюження президента, стартовим майданчиком якої була Вірджинія, а штаб-квартирою – садиба у Монтичелло. Проте Джеферсон належав до людей, які можуть успішно пройти будь-який детектор брехні, довівши свою чесність, бо вірив, що надзвичайна значущість його справи позбавляє сенсу конвенційні відмінності між істиною та фальшою.

Вашингтон сформулював свою відповідь так, щоб донести до Джеферсона, що його декларація невинності звучить, як захисні виправдання винної людини, і що Вашингтону відомо значно більше, ніж гадає Джеферсон, про те, хто поширює чутки в нього за спиною. «Якби в мене досі були якісь підозри, – писав Вашингтон, – то ваші запевнення в протилежному розвіяли би їх. Проте правда в тому, що в мене їх не було». (Переклад: ваші заперечення підтвердили мої підозри.) Далі Вашингтон відкрив завісу своєї душі якраз настільки, щоб дати Джеферсону зрозуміти, як він почувався: «Як ви писали самі, не було би чесним, щирим і дружнім приховувати, що ваша поведінка була виставлена зневажливішою за ту думку, якої, за моїм уявленням, ви дотримувалися щодо мене». (Переклад: я у вашій грі.) «Що вашим друзям і знайомим, яким ви описували і які описували мене як особу, котра опинилася під небезпечним впливом». (Переклад: мої джерела бездоганні.) «Моя незмінна відповідь була така: я ніколи не помічав у поведінці п. Джеферсона чогось, що могло би викликати в мене підозру в його нещирості». (Переклад: я не робив іншим того, що вони роблять мені.)

Завершив Вашингтон пристрасним захистом Договору Джея: «Я доклав максимальних зусиль, щоб утвердити наш власний національний характер – незалежний, наскільки дозволять наші обов'язки і почуття справедливості, від будь-якої країни в світі». Проте з якихось

причин його «звинуватили у ворожості до однієї країни [Франції] та прислужуванні іншій [Англії]; і щоб довести це, кожен вчинок моєї адміністрації слід спотворити і якнайпідступніше виставити в хибному світлі (виопуклюючи тільки один аспект проблеми – і навіть це в такій перебільшеній і непоштивій формі, заледве застосовній до Нерона – горезвісного марнотрата – чи навіть до пересічного кишенькового злодія). Але досить про це; я й без того зайшов надто далеко в розкритті своїх почуттів, ніж збирався». (Переклад: навіть цей швидкий погляд у мою душу перевищує те, чого ви заслуговуєте, мій колишній друже.)

Протягом наступного року Джеферсон намагався створювати принаймні видимість дружби з Вашингтоном, пишучи йому листи у вірджинському джентльменському стилі, в яких повністю оминав внутрішнє політичне життя та зовнішню політику, а натомість зосереджувався на системі сівозміни, яку він практикував у Монтичелло, примхах погоди, врожаї вики і пшениці на його ланах і – промовиста метафора – найкращому способі розсіювати гній по полю. Вашингтон люб'язно відповідав, доки газети не надрукували старий лист Джеферсона до Філіпа Мазая (про зіпсованого Самсона й Соломона Америки). Після цього будь-який зв'язок між Маунт Вернон і Монтичелло увірвався назавжди⁴⁴.

Окрім суто особистісного виміру їхнього розриву, окрім Вашингтонового відчуття, що його зрадили, та Джеферсонового віртуозного дворушництва, цей епізод виступає безцінним ключем до розуміння ширших і вже безособових тривоги, які обсідали Вашингтона, коли він сидів за написанням «Прощального звернення». Ці тривоги аж ніяк не зводилися до втрати Джеферсоної дружби, хоч вона й була важливою, адже поведінка Джеферсона була проявом не просто невиправданої довіри; вона достовірно відображала фундаментальний розкол серед революційного покоління в питанні про смисл Революції та різні версії незмінного загальнонаціонального інтересу Америки, які впливали з цього розходження. Слова, які використовувалися в той час, і слова, якими історики пізніше характеризували суть полеміки, – це лише ярлики: федералісти проти республіканців, прибічники проанглійської версії нейтральності проти прибічників профранцузької версії нейтральності. В основі полеміки, яка на повну силу прорвалася на поверхню у зв'язку з Договором Джея, лежить класична конфронтація між тими, хто хотів приборкати революційну енергію Америки і поставити її на службу ширшим цілям державотворення, і тими, хто вважав цей процес зрадою самої Революції.

З погляду Вашингтона, республіка, затверджена Конституцією, створювала законну владу, якій слід було коритися, якщо належним чином обрані представники ухвалювали рішення. Ось чому він так рішуче діяв із придушенням Повстання через віскі та очікував виконання Договору Джея після того, як його положення схвалив Конгрес. На думку ж Джеферсона, будь-які закони й договори, які стримували визвольні імпульси Революції, були нелегітимними. Ось чому він з глибоким обуренням зустрів придушення Повстання через віскі. Хіба ці пенсильванські фермери не протестували проти податків, на які в них не питали згоди? А у випадку Договору Джея, хто при здоровому розумі змиритися з прийняттям неоколоніального статусу в складі ненависної Британської імперії? Не покора, а порушення таких несправедливих законів і договорів було обов'язком кожного громадянина. Хіба цей вищий закон не вимагав, щоб американці стояли пліч-о-пліч зі своїми вірними французькими братами? В такому формулюванні політична поведінка, яка, строго кажучи, була віроломною і зрадницькою, фактично ставала єдиним політичним курсом, який міг розраховувати на схвалення з боку найсвятіших революційних принципів Америки.

Можливо, за крайній приклад практичного втілення такого республіканського світобачення править Джеймс Монро, завзятий протеже Джеферсона, який саме тоді був американським послом у Франції. Хоч Монро не належав до Джеферсонової ліги як мислитель або політичний стратег, він компенсував цей недолік вірністю головним пунктам республіканської віри, яка межувала з майже повним самозреченням. Він запевняв своїх французьких колег, що Конгрес ніколи не ратифікує Договір Джея, що переважна більшість американців готові приєднатися до Франції у війні з Англією, що уряд Сполучених Штатів готовий запропонувати Франції позику в \$ 5 мільйонів на військові витрати і що, коли жодна з цих неймовірних обіцянок не справдилася, французький уряд повинен терпляче, але неухильно ігнорувати всі послання від американського президента, оскільки той говорить від імені аристократичних англоманів і невдовзі буде викинутий зі свого крісла народом. А тим часом французи можуть вважати, що в них повністю розв'язані руки, щоб мститися на американських кораблях у північних морях. Коли вони й справді почали так чинити навесні 1796 року і першим конфіскованим трофеєм став корабель із назвою «Маунт Вернон», Монро вирішив, що це був акт поетичної справедливості з боку Провидіння. Крім того, він сподівався, що Бенджамін Франклін Бейч вважатиме за доречне опублікувати, під псевдонімом, звичайно ж, деякі його конфіденційні повідомлення з Парижа, в яких опротестовувалися

найбільш обурливі положення Договору Джея. І все це виходило з-під пера офіційного американського емісара при французькому уряді⁴⁵.

Менш радикальний, але ще заплутаніший приклад цього самого світобачення зринув на поверхню в середині Вашингтонової команди саме тоді, коли в серпні 1795 року президент ухвалював рішення передати Договір Джея на розгляд Сенату. Наступником Джеферсона на посаді державного секретаря був Едмунд Рендольф — як і Монро, представник другого ешелону вірджинської династії, головною рекомендацією якого на цю посаду була його непохитна відданість Вашингтону, а головною політичною звичкою — без кінця-краю хитатися з приводу будь-якого рішення, яке вимагало чітких власних переконань. Бідолаха Рендольф — загалом порядна людина, яка просто не розуміла, що діється, — дав бесіду французькому послові Жозефу Фоше, який уже повертався зі Сполучених Штатів додому. Фоше виклав головні моменти розмови в депеші, яку згодом перехопив у морі британський крейсер. Британці більш ніж охоче передали депешу американському урядові. Наступного дня після того, як Вашингтон прочитав її вголос перед усім кабінетом, Рендольф подав заяву про відставку⁴⁶.

Те, що стверджував Фоше в депеші, і те, що нам відомо на основі потонних наукових розвідок, розходиться. Згідно з Фоше, Рендольф хотів хабаря за здійснення якогось таємничого плану на підтримку Повстання через віскі. Хоча Рендольф майже достеменно не винний у цьому, загальний зміст і тон повідомлення Фоше свідчать, що Рендольф зв'язався йому в своєму особистому неприйнятті всієї внутрішньої та зовнішньої політики Вашингтонової адміністрації, нарікаючи на піднесення «класу фінансистів», які націлювалися на відновлення монархії, засуджуючи захоплення американської торгівлі «зухвалою Англією», зображуючи себе єдиним голосом «патріотичної партії» в уряді і останньою надією на повернення до притомності безтямного і повністю спантеличеного президента Вашингтона. Злощасні висловлювання Рендольфа насправді не були зрадницькими, що він протягом решти свого життя марно намагався пояснити у своєму туманному стилі. Насправді, його просто-на-просто спіймали на такій самій розмові, яку в листах провадив Джеферсон зі своїми друзями, а Монро безцеремонно починав у Парижі з будь-ким, хто готовий був слухати. Думка про те, що учасники диявольської змови фінансистів і монархістів захопили контроль над федеральним урядом прямісінько під носом у Вашингтона, була настільки поширеною серед політичної еліти Вірджинії, що вони повністю втратили відчуття того, наскільки конспіраційними їхні погляди здавалися тим, хто не поділяв їхньої думки⁴⁷.

Тож коли Вашингтон сів за написання свого «Прощального звернення», на найближчому політичному обрії маячили три найпомітніші проблеми, які привертали його увагу. По-перше, йому потрібно було продемонструвати, що хоч він готувався до відставки, але справами керував і що будь-які чутки про старечість і нездатність виконувати обов'язки – груба неправда. По-друге, він хотів прокласти проміжний шлях і зробити це стриманим тоном, щоб тим самим витіснити своїх найпалкіших критиків на узбіччя тодішньої полеміки, де їхні верескливі звинувачення, емоційно заряджена мова та напориста моральна впевненість зачахнуть у заслуженому забутті. По-третє, віртуоз відходу від справ хотів зробити зі свого остаточного прощання з публічною ареною нагоду для викладу власного розуміння істинного значення Американської революції. Насамперед вона означала, що слід триматися разом яко єдиному народові – так само, як колись трималася разом Континентальна армія, тому ті, хто робить із зовнішньої політики інструмент розбрату у внутрішньополітичному житті – і все це в ім'я революційних принципів Америки, – мимохіть підривають ту справу, за яку вважають, що борються. Він востаннє вступив у бій, розмістивши своє знамено у найвиднішому місці в центрі поля бою і закликаючи війська збиратися довкола нього замість того, щоб хаотично кидатися в романтичні кавалерійські атаки на периферії, і запевняючи їх своїм прикладом, що достатньо їм просто-на-просто утримати вказану ним позицію, і вони знову здобудуть перемогу.

Спосіб написання «Прощального звернення», як виявилось, блискуче ілюструє головну ідею цього тексту – потребу підпорядковувати вузькі інтереси ширшій справі. Кілька поколінь науковців не шкодували чорнил, щоб з'ясувати, хто написав більшу частину слів звернення, які зрештою потрапили в друк та в підручники з історії. Наче хибний слід, питання авторства заманювало істориків, які влаштували гонитву за справжнім автором, у непролазні лабіринти доказів. А тим часом об'єкт гонитви неприховано розмістився прямо на стежині доказів – настільки неприховано, що його не помічали. Йдеться про те, що написання «Прощального звернення» було за своєю суттю колективним процесом. Деякі слова належали Медисону; більшість слів написав Гамільтон; всі ідеї вніс Вашингтон. Створення чорнового варіанту «Прощального звернення» та його подальше редагування, по суті, стало метафорою для тих колективних зусиль, до яких Вашингтон закликав увесь американський народ⁴⁸.

Історія почалася за чотири роки до того, в травні 1792 року, коли

Вашингтон звернувся до Медисона з проханням допомогти йому в написанні прощального слова. Повністю переконаний, що він відійде від справ після одного президентського терміну, Вашингтон обрав Медисона через те, що ті двоє членів кабінету, яким він довіряв найбільше — Гамільтон і Джеферсон, — занадто тісно асоціювалися з партійними протистояннями, які він збирався засудити. Медисон зробив детальні нотатки на основі трьох бесід із Вашингтоном, а потім написав проєкт документа, в якому в багатьох вузлових місцях використовувалися власні слова президента: «дух партійності в уряді ставав новим джерелом труднощів»; «всі ми діти однієї країни»; «суттєві інтереси [країни] однакові... відмінності в середині неї, похідні від клімату й ґрунту, утворюють природний взаємозв'язок частин» і сприятимуть формуванню «дружнього і постійного союзу». Саме Медисон першим запропонував, щоб «Прощальне звернення» не оприлюднювалося в формі промови перед Конгресом, а вийшло друком на шпальтах газет як «пряме звернення до народу, котрий є вашим єдиним виборцем». Коли Вашингтон вислухав одноставну пораду всіх членів свого кабінету й неохоче погодився на другий президентський термін, він сховав Медисонів начерк у довгу шухляду чекати слушної нагоди⁴⁹.

Наступна ж нагода трапилася рівно через чотири роки. 15 травня 1796 року Вашингтон надіслав Гамільтонові «перший начерк» заяви про відставку, яка мала довести до відома громадськості його намір відійти від публічного життя, — і цього разу жодні переконування не могли змінити його думку. Перша частина документа повторювала Медисонів начерк 1792 року, що було вельми іронічним на той час, адже Медисон очолив республіканську опозицію проти Вашингтонової політики в Конгресі і дуже промовисто втілював партійний дух, проти якого застерігали його ж слова. (Федералісти називали Медисона «генералом» опозиції, а Джеферсона, його наставника, усамітненого в Монтичелло, «генералісімусом».) Вашингтон використав ранній начерк Медисона з двох міркувань. По-перше, в ньому чіткою і переконливою мовою висловлювалася головна думка, яку він хотів донести, щодо підпорядкування регіональних та ідеологічних відмінностей ширшим національним цілям. Тепер вона могла стати ще більш резонансною, бо начерк написав політик, який забув про цей урок. По-друге, завдяки використанню цього начерку він досягав оприлюднення того факту, що хотів відійти від справ ще чотири роки тому, тож його нинішнє рішення насправді було кульмінацією давно виношуваного бажання⁵⁰.

Останнє міркування було особливо важливим для Вашингтона. Його найнищівніші критики тепер стверджували, що через свою під-

тримку непопулярного Договору Джея він став непрохідним кандидатом на виборах 1796 року, а отже, його рішення відійти від справ насправді було не добровільним вчинком, а вимушеним визнанням політичних реалій. Гамільтон спробував переконати Вашингтона, що його чутливість до цього питання зайва, що якщо він захоче піти на третій термін, то переможе без зусиль. (І Гамільтон, поза сумнівом, мав рацію.) Проте Вашингтон не хотів залишити й тіні сумніву в тому, що його рішення відійти від справ було повністю добровільним. Це було питання як особистої гордості, так і важливого політичного прецеденту. Використовуючи Медисонів начерк 1792 року, він надавав розголосу своєму небажанню йти навіть на другий термін, а отже, підсилював правдоподібність своєї добровільної відмови від третього. Як написав Вашингтон, «він допоможе ослабити або й повністю спростувати деякі докори... зокрема, думку про падіння популярності та невіру в переобрання, [які] будуть швидко й справно кинуті в мій бік»⁵¹.

Друга частина першого начерку, який Вашингтон надіслав Гамільтонові, зосереджувалася на питаннях зовнішньої політики, якими був позначений другий термін його президенства. Він добре знав, що Гамільтон підтримував Договір Джея. (Навіть рекомендував, щоб Гамільтон порадився з Джеєм перед тим, як узятися за перо.) Але він також доводив до відома Гамільтона, що ніякі з його або Джеєвих проанглійських нахилів не повинні просочитися в проект документа; в ньому повинна підкреслюватися нейтральність Америки і «підтримуватися істинні й постійні інтереси країни». Тобто повинні домінувати Вашингтонові, а не Гамільтонові погляди. Гамільтон буде автором начерку, але автором документа буде Вашингтон. «Я завжди прагну порівнювати думки тих, кому довіряю, між собою, — пояснював Вашингтон, — а потім (не перебуваючи під їхнім тиском) — зі своїми, щоб добути якнайбільше користі з усього». Гамільтонові не потрібні були інструкції щодо процедури, бо це був той самий процес, який Вашингтон запровадив у своєму штабі яко головнокомандувач Континентальної армії, а потім у своєму кабінеті яко президент країни. Гамільтон відігравав однакову роль у обох контекстах. Усі важливі рішення були колективними подіями, під час яких радники, наче спиці в колесі, робили свої внески, зазвичай у письмовій формі. А потім усі ці доробки для кінцевого рішення — зокрема вибору остаточних формулювань — стікалися в центр, яким завжди виступав Вашингтон⁵².

Гамільтон також розумів, що його просять написати звернення не тільки до сучасників, а й до нащадків. «Я поставив собі за мету зробити цей акт важливим і довготривалим у його користі, — пояснював

він Вашингтонові, – й уникати будь-яких справедливих зіткнень із теперішніми протестами, вміщуючи роздуми й думки, які зберігатимуть актуальність, витримуватимуть випробування часом і підуть на користь майбутній репутації». Він присвятив цілих два подальші місяці редагуванню Вашингтонового начерку, підсилюючи давніше Медисонове обґрунтування потреби підніматися вище партійних відмінностей і об'єднуватися довкола обраних представників загальнонаціонального уряду⁵³.

30 липня він надіслав плоди своїх зусиль Вашингтонові, котрий охарактеризував Гамільтонів проект як «надзвичайно вдалий і саме такий, яким слід наставляти». Його єдине застереження стосувалося розміру: «Здається мені, наявний текст навряд чи зможуть умістити всі колонки великої газети, – зазначав він, коментуючи під кінець: – Та, може, я помиляюся». (Він таки помилявся.) Гамільтон не був так упевнений, що бездоганно впорався із завданням, тож негайно почав роботу над абсолютно новим проектом, який надіслав Вашингтонові через два тижні. Проте Вашингтону попередня версія подобалася більше⁵⁴.

Протягом наступного місяця редаговані версії цього проекту кілька разів пересилалися в один та інший бік, поки Вашингтон домагався від Гамільтона чіткіших формулювань, видаляв одні фрагменти, додаючи інші: «Я видаляю все, що в чорновику позначене як неважливе, – писав він 25 серпня. – Коли бачитимете якісь нотатки на берегах, написані олівцем, прошу вас висловити з приводу них ваші зрілі міркування». Якщо Гамільтон вважатиме доречним власноруч внести додаткові виправлення, хай він «так чітко вписує їх між рядками, витирає або пояснює на берегах, щоб не могло статися жодної помилки». Вашингтон не хотів, щоб у текст в останню хвилину закралися якісь зміни без його схвалення. Навіть коли остаточний текст був готовий до друку в вересні, він власноруч вніс зміни в 174 рядки з 1086 і відредагував пунктуацію по всьому тексту – це був останній перегляд, «проведений дуже скрупульозно», як зазначив друкар. Є всі підстави стверджувати, що назва цього документа – «Прощальне звернення Вашингтона» – дуже влучна⁵⁵.

В чому полягав внесок Гамільтона? Головно в тому, що він створив Вашингтоновим ідеям риторичний каркас, який підтримував урочистий і піднесений тон по всьому тексту, і забезпечив відчутну силу аргументів та пропорційність у розгортанні Вашингтонової думки, котра сама характеризувалася самовпевненістю, що наскрізною ниткою пронизувала головну тему звернення – обговорення майбутнього держави. Гамільтон

мав майже бездоганний хист говорити мовою Вашингтона, адже як офіцер штабу під час війни починав свою публічну кар'єру з написання чорновиків листів і наказів, які подавалися Вашингтону на підпис. Тож у нього була набита рука підпорядковувати свої власні потяги та стиль ширшим цілям, які ставив Вашингтон. Колективний характер роботи над «Прошальним зверненням» майже не залишив слідів. Попри участь кількох осіб в складанні проекту документа, майже неможливо сказати, де закінчується один голос і вступає інший.

Проте Гамільтон і сам був таким віртуозом, якому не було рівних серед революційного покоління за вмінням писати сильні тексти за короткий час, що в деяких місцях «Прошального звернення» проривається його власний упізнаваний голос. Наприклад, хоч Вашингтон погоджувався із Гамільтоновим трактуванням конституційного врегулювання 1787–1788 років, лише Гамільтон міг сформулювати цю позицію в такий спосіб:

Ця форма правління – плід нашого власного вибору, зробленого без стороннього впливу й страху, ухваленого після всебічного вивчення стану справ та розважливого обговорення, повністю вільного в своїх принципах, в розподілі повноважень, – поєднуючи безпеку з енергією і містячи в собі положення для самокорекції, справедливо претендує на вашу довіру й підтримку. [...] Сама ідея влади та права народу встановлювати форму правління передбачає обов'язок кожного індивіда користися встановленою урядом⁵⁶.

В питанні загальнонаціонального інтересу Америки та відповідної йому зовнішньої політики ідеї знов-таки суто вашингтонівські, але висловлені з гамільтонівськими інтонаціями:

Велика роль нашої поведінки у відносинах із чужоземними країнами полягає у внесенні якнайменшого політичного компонента в комерційні зносини з ними. [...] Європа має коло першорядних інтересів, які не мають до нас жодного стосунку або лише якийсь дуже віддалений стосунок. Тому вона часто поринає в чвари, причини яких нам цілковито чужі. [...] Тож наша істинна політика – триматися безпечної відстані від постійних альянсів із будь-якою частиною зовнішнього світу. [...] Безглуздо одній країні очікувати безкорисливих послуг з боку іншої. [...] Не існує більшої помилки, ніж очікувати або розраховувати на щирі підтримку однією країною іншої. Це ілюзія, яку вилікує досвід і яку справжня самоповага повинна відкидати⁵⁷.

Коли Гамільтон показав остаточний варіант цього уривку Джонові Джею, щоб почути його зауваження, той висловив захват стилем уривку, але в нього викликала дискомфорт головна теза: «Мені здається, — писав він Вашингтонові, — що не зовсім обачно говорити, що ми ніколи не можемо розраховувати на безкорисливі послуги від іншої країни, оскільки ця теза натякає на те, що держави завжди керуються або повинні керуватися винятково корисливими мотивами». Зауваження Джея надійшло запізно — «Прощальне звернення» вже перебувало в друці, — проте воно нічого б не змінило. Вашингтон мав на увазі саме те, що написав Гамільтон. Розрахунки Джея на майбутню доброту Англії, як і Джеферсонові розрахунки на солідарність Франції з Америкою, були всього-на-всього зворушливою сентиментальщиною, дитячими ілюзіями в реальному світі міжнародних відносин⁵⁸.

Окрім убивчої переконливості і влучних зворотів, Гамільтон добре прислужився ще й тим, що врятував Вашингтона від його власного сентименталізму. У травневому начерку Вашингтон мав такий абзац на початку:

Я не домагався посади, якою ви вшанували мене... [і тепер маю] сиве волосся людини, котра, за винятком інтервалу між закінченням Революційної війни та створенням нового уряду, в цивільний і військовий спосіб сорок п'ять років — найкращі роки свого життя — служила своїй країні; [чи можна] дати їй змогу тихо відійти в могилу — і щоб її помилки, хоч як численні, якщо вони не злочинні, були відправлені в домовину забуття, так само як і сама ця людина відійде від справ у садбі усамітнення⁵⁹.

Гамільтон прибрав згадки про «сиве волосся», «найкращі роки свого життя» та «помилки, хоч як численні». Він також модифікував ображений тон цього уривку, перенісши його з початку в кінець «Прощального звернення», де воно справляло би враження не так зворушливого крику серця, як гідної особистої заяви. Вашингтон зрозумів цінність цього вдосконалення, подякувавши Гамільтону за те, що той позбавив його «зайвої зарозумілості», тобто Гамільтонове редагування приховало рани або принаймні не дало президентові надміру демонстративно їх виставляти⁶⁰.

Гамільтонове чуття на Вашингтонові думки підвело його тільки один раз, але цей момент — а отже, і видалений фрагмент «Прощального звернення» — дозволяє краще розгледіти деталі загальнонаціонального

проекту Вашингтона, який він намагався викласти. Під час роботи над чорновим варіантом улітку 1796 року Вашингтон закликав Гамільтона додати окрему секцію про створення національного університету в столиці, яка саме будувалася на березі Потомаку. Гамільтон цілком слушно заперечив тим, що настільки конкретна пропозиція не доречна у зверненні, яке піднімається на значно більшу висоту. Натомість він рекомендував зробити цю пропозицію восени в прощальному зверненні до Конгресу. Проте Вашингтон стояв на своєму, наполягаючи, щоб цей задум фігурував у «Прощальному зверненні»: «Широ кажучи, — пояснював він, — я сумніваюся, що якщо цю пораду дати законодавчому органу, то вона зараз матиме більший ефект, ніж раніше. [Таке подання] може применшити те велике значення, яке я в неї вкладаю. Тому я маю достатні мотиви винести цю справу перед громадськістю в тій чи тій формі під час завершальних актів мого відходу від політичного життя... щоб народ задумався про важливість цього заходу»⁶¹.

Кінець кінцем Гамільтон здався, хоч і неохоче. В останню мить він додав короткий абзац на два речення, неідеально розміщений посередині «Прощального звернення», у якому закликав створити «установи для загального поширення знання» і робив досить невинну заяву про те, що «громадська думка має бути просвічена». Вашингтон не вдовольнився зробленим, але вирішив облишити це питання. При цьому він повідомив Гамільтону, що дещо було впуснене, адже його надії на створення національного університету були пов'язані з дечим масштабнішим: «Протягом підліткового періоду життя, коли формуються дружні зв'язки і звички, які надовго залишаються з особою, — пояснював він, — молодь, тобто молоді чоловіки з різних частин Сполучених Штатів, збиралися би разом і поступово би з'ясовували для себе, що немає виправданих причин для тих заздрощів і упереджень, які одна частина Союзу виношує проти іншої. [...] Що, як не перемішування людей із різних частин Сполучених Штатів під час Війни, стерло ці враження? Століття мирного спілкування не зробило би стільки, як сім років побратимства за зброєю»⁶².

Це ще одна типово вашингтонівська ідея: закорінена в його досвіді часів війни; одночасно проста і важлива; заснована на прогнозуванні майбутніх процесів на основі тенденцій, які тоді ще тільки набирали чіткої форми, але зараз, у ретроспективі, здаються самоочевидними. Як і його хибна одержимість спорудження каналів на Потомаку, кампанія зі створення національного університету в столиці не дала результату. Проте обидва нереалізовані задуми були візіонерськими проектами, пов'язаними із ширшими сподіваннями. У випадку національного

університету йшлося про усвідомлення того, що Сполучені Штати – це держава, яка перебуває в процесі становлення, а її населення – це народ у процесі формування. Час, мало того – значний час, потрібен буде, щоб відбулося згуртування цього великого, географічно розсіяного і розмаїтого населення. Проте установи, зосереджені на загальнонаціональних завданнях – на кшталт Континентальної армії під час війни, – пришвидшать цей процес і допоможуть Америці проминути ту небезпечну й проблемну стадію розвитку, під час якої розпад чи навіть громадянська війна залишаються реальною загрозою.

По всьому тексту «Прощального звернення» Вашингтон наставляв американців сприймати себе як колективну цілісність зі спільною долею. Нам ці настанови здаються настільки самозрозумілими через те, що ми живемо в майбутньому часі, який Вашингтон уявляв. Однак його напучування щодо загальнонаціональної єдності були не описом, а побажанням на майбутнє, не нагадуванням про те, ким ми є, а прогнозом, ким ми можемо стати. Мало того, сам акт напучування задумувався для того, щоб, говорячи про цей вислід як неминучий (хоча Вашингтон, безсумнівно, знав, що це не так), збільшити шанси на його здійснення. В кінцевому підсумку «Прощальне звернення» було насамперед великим пророцтвом, до якого додавалися поради, як його реалізувати.

Воно було також, принаймні імпліцитно, виправданням сильної руки президента протягом 1790-х років, яку критики Вашингтона таврували як прояв монархізму. Без республіканського короля на початку, стверджував він, нова квазідержава під назвою Сполучені Штати ніколи би не мала шансу досягти своєї довгочасної мети; вона би швидко пішла на дно. В певному сенсі Вашингтон обґрунтовував своє президенство як важливий виняток із твердих республіканських принципів. Далі на шляху, коли американський народ досягне вищої згуртованості завдяки спільному досвіду завоювання континенту та завдяки плину часу, більш волонтаристські звички, які лежать в основі республіканської ментальності, зможуть проявитися повніше. Проте поки що центр повинен тримати. Це означало, що потрібен міцний федеральний уряд із достатніми повноваженнями, щоб змушувати громадян платити податки й дотримуватися законів. Ветерани Континентальної армії на кшталт Гамільтона й Джона Маршала добре розуміли цю важливу думку. Цікаво, що два вожаки республіканської опозиції – Джеферсон і Медисон – ніколи не служили в армії. Тож зрозуміло, чому вони цього не усвідомлювали.

Як же молодій державі здолати шлях через першу стадію розвитку

без Вашингтона? У «Прощальному зверненні» Вашингтон запропонував загальну відповідь: сприймати себе яко єдину державу; підпорядковувати свої регіональні та політичні відмінності своїй спільній американській ідентичності; вбачати в федеральному урядові, який представляє колективні інтереси, союзника, а не ворога (це «ми», а не «вони»). У своєму восьмому й останньому посланні до Конгресу, виголошеному наступного грудня, Вашингтон запропонував конкретнішу рекомендацію. Його критики-республіканці характеризували Договір Джея як пакт із дияволом, котрий неминуче призведе до внутрішньополітичної та дипломатичної катастрофи. Проте востаннє оглядаючи обрїй, Вашингтон бачив тільки те, що скрізь оселяється спокій: тривають успішні перемовини про договори з ворожими індіанськими племенами на південному й західному прикордонні; британці, виконуючи положення Договору Джея, відводять свої війська із постів на заході; завдяки насамперед відновленню торгівлі з Великою Британією американська економіка оживає, а доходи від активнішої торгівлі забезпечують швидше скорочення загальнонаціонального боргу, ніж очікувалося. Єдиною прикрістю на політичному обрїї була Франція, чїй крейсери зривали американське судноплавство у Вест-Індії. Вашингтон радив зберігати терпіння в цій «квазівійні» з Французькою Республікою, прогнозуючи (правильно, як з'ясувалося), що «дух справедливості, щирості й дружби... в кінцевому підсумку здобуде перемогу». Своїми переконаннями він неначебто казав, що впевненість — це самоздійснюване пророцтво, а тим паче в тих випадках, коли впевненість обгрунтована⁶³.

Заглиблюючись у ще більшу конкретику, Вашингтон припускав, що його відхід із загальнонаціональної політики вимагатиме розширення, а не звуження повноважень федерального уряду, щоб компенсувати його відсутність. Він рекомендував, щоб Конгрес здійснив цілу нову хвилю федеральних ініціатив: нову програму заохочення вітчизняних мануфактур; аналогічну програму субсидування вдосконалень у сільському господарстві; створення національного університету (його давня ідея-фікс) і національної військової академії; збільшення флоту для захисту американських кораблів у Середземному та Карибському морях; покращення оплати роботи федеральних чиновників, щоб державна служба не залежала від приватного багатства. Це була найбільш розмашиста президентська програма розширення федеральної влади, доки Джон Квінсі Адамс не запропонував аналогічний проект в своєму інавгураційному зверненні 1825 року. Протягом ХІХ століття цю традицію переймуть Партія вігів Генрі Клея та Республіканська партія Авраама Лінкольна, а Демократична партія Ендрю Джексона відкида-

тиме її. Безпосередньо ж у контексті 1796 року Вашингтон, вочевидь, хотів сказати, що відхід від справ єдиного республіканського короля Америки породжував нагальну потребу створити доцентрові сили, інституціоналізовані на федеральному рівні, для забезпечення функцій зосередження діяльності, які він особисто виконував⁶⁴.

І нарешті, ким же був той американський народ, який потрібно було зв'язати узами єдності? Якщо Вашингтон хотів, щоб загальнонаціональний уряд сприймався як частина «ми», а не як «вони», то як він означував це «ми»? Своє «Прощальне звернення» він адресував «друзям і співгромадянам». Хоч він, безумовно, вважав, що цей опис широко і всеохопно обіймає всі регіони та частини Сполучених Штатів, його формулювання охоплювало не всіх жителів. Ядро аудиторії, яку він бачив в уяві перед собою, становили ті дорослі білі чоловіки, які володіли достатнім майном, щоб мати право голосу. Ці чоловіки були єдиними громадянами в вузькому значенні слова. Гамільтону він говорив, що «Прощальне звернення» націлювалося конкретно на «йоменів нашої країни», маючи на увазі звичайних фермерів, котрі обробляли невеликі ділянки землі й утримували господарства. Так у поле зору потрапляють жінки й діти, не як повноцінні громадяни, певна річ, але як частина американського народу, чия політична ідентичність визначалася родиною і репрезентувалася чоловіком — головою господарства. Вони були другорядними громадянами, але, поза сумнівом, американцями. Безземельні жителі села та зубожілі містяни випадали з картини, але вони — а вірогідніше, їхні нащадки — з часом можуть проторувати собі шлях до американського громадянства. Вони зараховувалися до його складу, хай навіть потенційно і на майбутнє⁶⁵.

Найбільшою незгаданою і, либонь, незарахованою групою було чорне населення, близько 90 % якого перебували в рабстві. В «Прощальній промові» Вашингтон ні словом не обмовився про рабство, дотримуючись мовчанки, яку на початку його президентства Конгрес проголосив своєю офіційною позицією в цьому питанні. Мовчанка, звісно, може сказати багато. Й у випадку Вашингтона негласним посланням був мораторій на порушення цієї найконтroversійнішої теми, яка більше за будь-яку іншу проблему володіла потенціалом зруйнувати нестійкий союз, який він вважав головним плодом усього свого життя і своєю найважливішою політичною спадщиною. Оскільки першорядною метою «Прощального звернення» було утвердження цієї спадщини і популяризація загальнонаціонального проекту, то Вашингтон найменше хотів порушувати в ньому тему, котра становила найвідчутнішу загрозу всій справі. Як і Медисон у 1790 році, він волів прибрати питання

рабства з політичного порядку денного. Проте на відміну від Медисона та більшості його земляків із Вірджинії є одна причина гадати, що Вашингтон вважав, що мораторій на рабство яко політичну проблему повинен закінчитися в 1808 році, коли Конституція дозволить припинити работоргівлю.

Його мовчанка в питанні про рабство мала стратегічний характер, адже Вашингтон був переконаний, що рабство – це ракова пухлина на тілі американської держави, яку наразі було не можливо видалити, не вбивши при цьому пацієнта. Дуже цікавим є питання про те, чи уявляв Вашингтон майбутнє Америки після рабства, коли афро-американське населення зможе влитися в лави американських громадян. У випадку майже всіх провідних представників вірджинської династії відповідь на це питання була однозначно заперечною. Навіть ті з них, на кшталт Джеферсона й Медисона, котрі з нетерпінням чекали остаточного зникнення рабства, вважали, що всіх звільнених чорних слід буде переселити в інше місце. Вашингтон ніколи не схвалював цей висновок. Так само він ніколи не вдавався до расових обґрунтувань нижчості чорних, що робив Джеферсон у своїх «Нотатках про штат Вірджинія». Він схильний був вважати становище чорного населення наслідком виховання, а не їхньої природи – тобто він покладав вину на саме рабство, адже воно запобігало розвитку старанності й відповідальності, які природним чином поступово з'являться після емансипації⁶⁶.

Ще до 1796 року він почав робити нотатки для свого заповіту, в остаточному варіанті якого заклав докладні положення, щоб усіх його рабів відпустили на волю після смерті його дружини. Ще докладніше він розписав, як слід частинами продати маєток Маунт Вернон і частину виторгу використати на підтримку звільнених з його маєтку рабів та їхніх дітей упродовж кількох десятиліть. Його дії в цьому питанні, як завжди, говорять більше за його слова. Вони свідчать, що він вважав своїм обов'язком навіть із могили допомагати своїм колишнім рабам у переході до вільного життя на території Сполучених Штатів. Чи уявляв він, щоб колись у майбутньому білі й чорні гармонійно співіснували пліч-о-пліч, достеменно не відомо. Але вже тим, що він залишив це питання відкритим, Вашингтон виділяється на тлі політичної еліти Вірджинії.

Він не тільки міг уявити, а й справді уявляв залучення корінних американців у громадянське життя Сполучених Штатів. Наприкінці серпня 1796 року, паралельно працюючи над останніми редагуваннями «Прощального звернення», Вашингтон написав «Звернення до народу черокі». З вузькоюридичного погляду, кожне з індіанських племен на

схід від Міссисипі вже було народом або корінним квазінародом на території Сполучених Штатів, яка зростала. В цьому, звісно, крилася головна проблема і передумови для неминучої трагедії. Адже в Вашингтонових прогнозах американське населення нестримно й невблаганно рухатиметься на захід: «Я багато роздумував на цю тему, – звертався він до черокі, – і палко бажаю, що різні індіанські племена, а також їхні сусіди – білі люди – могли щедро насолоджуватися всіма благами, які роблять життя затишним і щасливим. Я обмірковував, як цього досягти, і знайшов тільки один шлях, який приведе їх до цього бажаного результату. Хотілося б, щоб цим шляхом пішли всі індіанські народи»⁶⁷.

«Єдиний шлях», про який говорив Вашингтон, вимагав, щоб індіанці усвідомили, що противитися розселенню білого населення – рівноцінно самогубству. Єдине реалістичне розв'язання для індіанців – прийняти неминуче, відмовитися від мисливсько-збиральницького господарства, яке для ефективності вимагає великих ділянок землі, прийняти сільське господарство за головний спосіб життя і поступово, впродовж життя кількох поколінь дозволити асимілювати себе в складі більшої американської нації. Вашингтон визнавав, що просить забагато, що «на цей шлях дещо важко ступити», позаяк він означає придушення свого цілком зрозумілого пориву не здаватися і зречення багатьох із їхньої найсамобутніших і найдорожчих серцю племінних цінностей. Готуючись до власної відставки, він, по суті, заохочував індіанські племена піти у відставку зі свого традиційного способу життя: «Те, що я вам раджу, – з присмаком суму писав він, – я збираюся зробити й сам. Після того, як у небі зміняться кілька місяців, я покину велике місто й усамітнюся на своєму хуторі. Там я займуся питаннями збільшення поголів'я моїх корів, овець та інших корисних тварин». Якщо індіанці підуть за його прикладом, мирне співжиття індіанців і білих настане природним чином, і впродовж наступного століття відбудеться їх поступове злиття в єдиний американський народ. Хоча моральні недоліки та культурна зарозумілість Вашингтонової поради можуть різати вухо сьогоденній американській аудиторії, можна зробити два очевидних висновки. По-перше, ця порада повністю відповідала духові його невблаганного реалізму, згідно з яким історія завжди дає обмежений вибір. По-друге, його пропозиція відкривала індіанцям шлях стати частиною змішаного народу, який називається американцями⁶⁸.

Реакція на «Прощальне звернення» очікувано розділилася. Переважна більшість громадськості відреагувала бурхливим жалем, шкодуючи, що центральна постать американського політичного життя останньої

четверті століття покидає їх, але прийнявши його послання, за словами одного члена кабінету, «яко висловлення загальної думки народу Сполучених Штатів». Тим часом республіканська преса оспорила його застереження проти політичних поділів у середині країни та щодо дипломатичної орієнтації за кордоном яко «ремствування хворої голови». В «*Auroga*» Бенджамін Франклін Бейч повторив давнє звинувачення Вашингтона в зрадницькій діяльності на користь англійського уряду під час війни. «Цей чоловік є знаменитістю в одному аспекті, — характеризував Бейча Вашингтон, — у тому, що його наклепи може перевершити тільки його ж безсоромність. У тому й тому він неперевершений». Одним із його останніх вчинків на посаді президента було внесення в Державний департамент свого спростування звинувачень, висловлених Бейчем, які, як давно з'ясували історики, ґрунтувалися на підробних англійських документах. Із посади він пішов у березні 1797 року під гучні оплески величезної армії своїх прибічників та свист значно меншої групи критиків⁶⁹.

Проїжджаючи на шляху до Маунт Вернон через Александрію, він зупинився в місті, щоб виступити з промовою, в якій повторив свою відданість принципам, викладеним у «Прощальному зверненні». «Хмари можуть з'являтися і, безсумнівно, з'являтимуться на небосхилі наших політичних справ під час різних поворотів подій, — заявляв він. — Однак тверде дотримання цих принципів не тільки розсіє їх, а й зробить наші перспективи ще яскравішими на тлі таких тимчасових потемнінь». Він зберігав непохитну впевненість у своїй правоті до самісінького кінця, хоча «тимчасові потемніння», які наставали в результаті вивержень республіканської преси — про те, що Франція — міжнародний союзник Америки, а власний національний уряд — її внутрішній ворог, — викликали в нього приступи відчаю та періодичні спалахи гніву в знаменитому вашингтонівському стилі. (Навіть усамітнівшись під своїми «виногородами й смоківницями», він продовжував передплачувати десять газет.) Більше ніж будь-який інший великий лідер в американській історії, він звик гнути свою лінію і так само звик, що історія підтверджує його правоту. Проте його останні два з половиною роки в Маунт Вернон були затьмарені невідступним побоюванням, що країна знехтує його останньою порадою, а його спадщину, а з нею і його місце в історії забудуть⁷⁰.

Частково його проблеми були наслідком його місця розташування. Маунт Вернон лежить у межах Вірджинії, а цей штат став осередком республіканської опозиції, котра постановила собі переорієнтувати зовнішню політику і розвалити всю будову загальнонаціонального

суверенітету, за яку стояв Вашингтон. Фактично Маунт Вернон перетворився на анклав посеред ворожої території, оточений сусідами, відданими вірджинській версії американської республіки. Вашингтон, колись бувши верховним вірджинцем, тепер у їхніх очах став перебіжчиком у табір противника. Із колись універсального розв'язання всіх проблем тепер Вашингтон сам став для них серйозною проблемою, своєрідним троянським конем, неприховано встановленим прямо посеред вірджинської фортеці. Той факт, що протягом останніх років життя він багато часу й енергії присвячував нагляду за спорудженням нової столиці на Потомаці, котра, згідно з раніше ухваленим рішенням, мала носити його ім'я, лише підтверджував їхні найбільші страхи. Адже те місто і приписана йому назва символізували змову, яка загрожувала, як вважав Джеферсон і його послідовники, всьому тому, що відстоювала Вірджинія. Вашингтон, зі свого боку, ще більше підіграв своїм вірджинським критикам, коли спонукав свого нерідного внука піти навчатися в Гарвард, щоб уникнути провінційного характеру освіти, панівного в Старому домініоні. Дедалі більшою мірою він мислив про рідний штат у тому самому руслі, що й про індіанські племена в своєму листі до черокі. Доля вказувала американській державі в одному напрямку, і якщо племінні вожаки Вірджинії обрали інший, хай так і буде; але тим самим вони ставлять себе на хибний бік історії⁷¹.

Кінець настав 14 грудня 1799 року. Попереднього дня, коли стало зрозуміло, що поєднання пневмонії із кровопусканням і припіканням шкіри, за допомогою яких лікарі намагалися поставити його на ноги, може мати лише один результат, Вашингтон наказав лікарям припинити своє варварство й дати йому спокійно померти: «Я просто відходжу, — повідомив він усім, хто зібрався довкола ліжка. — Поховайте мене гідно, але не кладіть тіло у склеп перш ніж мине три дні після смерті. [...] Розумієте?». Хоч він не мав ілюзій щодо власного безсмертя, але, вочевидь, боявся, що його можуть поховати ще живим, напевно, думаючи, що саме так сталося з Ісусом. Його останніми словами були: «Це добре». Як завжди, самостійний, останнє, що він зробив, — пощупав свій пульс і в ту ж мить упокоївся⁷².

Співпраця

Завдяки олімпійському статусу Вашингтона молода американська республіка не знала змагальних виборів президента до 1796 року. Як саме слід провести таку подію, щоб при цьому не розвалити країну на частини, – це було предметом здогадів та імпровізацій. Хоч якась подоба усталеного механізму функціонування політичних партій почала кристалізуватися під час дебатів з приводу Договору Джея, не існувало нічого такого, що хоча б віддалік нагадувало структуру організованих передвиборчих кампаній політичних партій. Метод обрання виборників у дивну вигадку під назвою «колегія виборників» різнився від штату до штату. А сама думка про те, що кандидат повинен відкрито просити віддати за нього голоси, суперечила принциповому припущенню, що така поведінка є симптомом непридатності на посаду загальнонаціонального масштабу.

Хоч під час другого Вашингтонового терміну сформувалася чітка політична відмінність між федералістами й республіканцями, а автори полум'яних передовиць у популярній пресі метали блискавки від імені кожного з таборів, партійні назви та позиції в конкретних питаннях важили менше, ніж революційні заслуги потенційного кандидата. Пам'ять про дух 1776 року була все ще свіжою навіть через двадцять років, тож головною умовою для обрання на посаду президента була історична роль кандидата в досягненні американської незалежності між 1776 і 1789 роками. Підходили лише ті лідери, які висунулися на передній план на загальнонаціональному рівні і стали на захист великої справи тоді, коли її успіх був непевним і сумнівним.

Повний список потенційних кандидатів містив від двадцяти до тридцяти імен, серед яких гарячою підтримкою користувалися Сем'юел Адамс, Александер Гамільтон, Патрик Генрі та Джеймс Медисон. Але чотири імені очолювали майже будь-який список: Джордж Вашингтон, Бенджамін Франклін, Джон Адамс і Томас Джефферсон. Станом на

1796 рік Вашингтон уже виконав свій обов'язок. Франклін уже помер. Тож очевидними кандидатами залишалися Адамс і Джеферсон. Весною 1796 року всім було зрозуміло, що основна боротьба розгорнеться між ними.

Це була різношерста пара, але всі вважали, що історія зробила їх парою. Різношерстість була очевидною: Адамс – кущий, повний, аж надміру відвертий представник Нової Англії; Джеферсон – довготелесий, худорлявий, закрутистий у розмові вірджинець; Адамс – легкозаймистий, ба навіть забіякуватий говорун, улюбленою формою розмови якого була суперечка; Джеферсон – завжди суха й самозамкнена загадковість, котрий вважав дискусію і суперечку порушенням природної гармонії, яку відчував у середині своєї голови. Список можна довго продовжувати – янкі і кавалер, оратор і письменник, бульдог і хорт. Це була дивна пара Американської революції¹.

Саме Революція звела їх разом. Вони працювали пліч-о-пліч у Континентальному конгресі: спершу – як непохитні противники примирення з Англією, а потім – як члени комітету зі складання Декларації незалежності. 1784 року вони знову зустрілися в Парижі, де Джеферсон став неофіційним членом родини Адамсів і, як писала Ебігейл Адамс, «єдиною людиною, з якою мій чоловік може спілкуватися повністю вільно й відверто». Наступного року Джеферсон на кілька тижнів навідався до Адамса в Лондон, де ці два головних представники Америки в Європі разом пережили приниження, коли Георг III демонстративно повернувся до них спиною під час урочистої церемонії при дворі. Адамс ніколи не забуде цієї події, як і не забуде друга, котрий стояв тоді поруч із ним².

Між ними, певна річ, були важливі політичні та ідеологічні розходження, котрі стали основою для протилежних позицій, які вони зайняли в партійних війнах 1790-х років. Але як споріднені душі, які разом пройшли через найвизначальніші події революційної доби та свого життя, Адамс і Джеферсон були прив'язані один до одного на особистому й емоційному рівнях так, що ця прив'язаність переважала будь-які філософські розходження. Це були привілейовані члени «братської ватаги», які разом переживали муки й екстази 1776 року. Жодні подальші розбіжності не могли похитнути цієї засадничої прив'язаності. Вони знали, любили й довіряли один одному з причин, які не потребують пояснення.

Отже, два головних претенденти на президентство в 1796 році не тільки володіли бездоганною революційною репутацією, а й заслужили її в одній команді. В межах революційного покоління було кілька інших

прикладів випадкової співпраці, які вплинули на перебіг історії: Вашингтон і Гамільтон під час війни, а потім знову під час другого президентського терміну Вашингтона; Гамільтон і Медисон над «Нотатками федераліста»; Медисон і Джеферсон у створенні республіканської опозиції проти фінансової програми Гамільтона, а потім – проти Договору Джея. Проте почасти через те, що тандем Адамса й Джеферсона здався опорою і символом співпраці між групами з різними інтересами, він виділяється з-поміж усіх інших прикладів яко найвидатніша історія співпраці. Вибирати між ними двома означало вибирати між головою і серцем Американської революції.

Якщо за головний критерій брати революційну репутацію, то Адамсу фактично не було рівних. Його кар'єру, ба навіть усе його життя визначала Американська революція; а він, зі свого боку, зробив незалежність Америки справою всього свого життя. Хоч Франклін і Гамільтон могли стверджувати, що вони прийшли з глибших низів, Адамс також належав до видатних американських постатей, які би не лишили сліду по собі, якби народились у Англії або Європі.

Натомість він народився у Брейнтрі, що за 19 кілометрів на південь від Бостона, в 1735 році і був сином фермера й шевця. Батько відправив сина на навчання до Гарварду, сподіваючись, що той стане священиком. Упродовж десяти років після закінчення коледжу Адамс шукав у глибинах своєї душі ознак божого покликання, водночас заробляючи на життя вчителюванням на селі, а потім – роботою помічника юриста. В середині 1760-х років сталися дві переломні події, які визначили його долю. По-перше, в 1764 році він одружився з Ебігейл Сміт, що стало початком їхнього партнерства, яке характеризувалося непересічною рівністю та близькістю. По-друге, в 1765 році він приєднався до лідерів опозиції проти Закону про гербовий збір, а відтак – проти всіх аспектів британської політики в американських колоніях. Американська незалежність стала його духовним покликанням, місією, яку він виконував із пристрасною відданістю протестантського пастора пізніших часів, чиєю паствою був увесь американський народ.

Адамс і його двоюрідний брат Сем'юел, котрих могли терзати сумніви щодо себе, але не щодо своєї справи, стали найпомітнішими противниками британської влади в Новій Англії на час скликання Континентального конгресу в 1774 році. В дебатах Континентального конгресу Джон Адамс зажив слави «Атланта незалежності» за відкидання будь-яких варіантів примирення з Англією і за свій памфлет «Роздуми про уряд», з якого черпали інструкції кілька штатів, укладаючи

свої конституції. Хоча деякі делегати Конгресу продовжували шукати способів уникнути розриву з Англією, Адамс наполягав на тому, що Революція вже почалася. Він успішно пролобіював призначення Вашингтона головнокомандувачем Континентальної армії і особисто обрав Джеферсона для написання проекту Декларації незалежності – це були два стратегічних рішення, задумані, щоб заручитися підтримкою справи незалежності Вірджинією. Майже цілий рік він головував у Раді війни і забезпечення, виконуючи обов'язки міністра оборони під час найнапруженішої і найменш певної стадії боротьби.

1777 року Конгрес відрядив його з Франкліном до Парижа домовлятися про альянс із Францією. В 1779 році він на кілька місяців повернувся додому, чого якраз вистачило, щоб самотужки написати проект конституції Масагусетсу. Далі настав час їхати назад до Парижа – працювати над мирним договором, який мав закінчити війну. Там у нього на все життя сформувалася неприязнь до Франкліна, котрий вважав, що Адамс нестерпно аскетичний і одержимо прискіпливий. (Адамс гадав, що Франклін наївно розцінює мотиви французів, котрі насправді були проти Англії, але не за Америку, і що він сп'янів від своєї роздутої слави найсправжнішого американця в Парижі.) До 1788 року він залишався в Європі: спершу працюючи з Джеферсоном над правовим визнанням нової американської держави, а також над отриманням позик від голандських банкірів із Амстердама, а потім яко перший представник Америки при англійському уряді, де ще раз утвердився в своєму вічному переконанні, що Англія «переймається нами не більше ніж індіанцями-семінолами». Багато хто шкодував через його відсутність на Конституційному конвенті, адже разом із Медисоном він вважався найкращим в Америці знавцем державного правління. Своім часом у Лондоні він скористався, щоб написати тритомну працю з політичної філософії під назвою «Захист Конституції Сполучених Штатів», в якій підкреслювалися переваги сильної виконавчої гілки, двопалатного законодавчого органу та принципу стримувань і противаг. До Америки він повернувся якраз вчасно, щоб бути обраним на посаду першого віце-президента Сполучених Штатів, що більшість оглядачів, як і він сам, вважали народним мандатом за його історичний внесок у здобуття незалежності. В американському пантеоні, коли Франклін лежав на смертнім одрі, Адамс поступався тільки самому Вашингтону³.

Його репутація постраждала від двох майже злощасних прикростей, одна з яких була наслідком обставин поза його контролем, а інша – наслідком його незговірливості. В першому випадку Адамс мав нещастя стати першим посідачем того, що він назвав «найменш зна-

чушою посадою, будь-коли створеною руками людини або вигаданою її уявою». Подальші посадачі посади віце-президента доповнили список напівжартівливих нарікань на сидіння в цій престижній політичній клітці (наприклад, вона «не варта відра пловків»), але саме Адамс започаткував цю традицію, бо був першим видатним американським державним діячем, якому на власному досвіді довелося спізнати парадокс перебування за крок від найбільшої влади, марніючи при цьому від політичного безсилля⁴.

Згідно з Конституцією, у віце-президента було два обов'язки: стати в нагоді, якщо помре, захворіє або буде усунутий із посади президент; та тимчасово головувати в Сенаті, маючи голос лише у випадку нічийного голосування. За вісім років перебування на посаді Адамсу випало надавати більше вирішальних голосів для розв'язання нічийного результату – щонайменше тридцять один раз, щонайбільше тридцять вісім разів, – ніж будь-якому подальшому віце-президентові в американській історії, почасти через те, що менший розмір Сенату підвищував імовірність нічийного результату. Проте після початкового Адамсового пориву до участі в дебатах члени Сенату вирішили, що віце-президент не має права виступати. «Це, поза сумнівом, покарання, коли чуєш, як інші говорять по п'ять годин на день, – писав Адамс дружині, – і взагалі не мати свободи висловитися самому, особливо через те, що половина почутого здається мені молодечим, необдуманим і недосвідченим». Це була епічна іронія: людина, яка уславилася jako невтомний речник незалежності на Континентальному конгресі, мусила мовчки сидіти в законодавчих органах нової системи влади. «Моя посада, – скаржився Адамс, – занадто жорстоке обмеження для такого сина свободи». Від великого вулкану американських політичних дебатів вимагалось, щоб він обмежився винятково приватними виверженнями⁵.

Так час від часу й ставалося в його приватному листуванні з Ебігейл, котра залишалася вдома в Квінсі, що в штаті Масачусетс, та з давніми революційними побратимами на кшталт Бенджаміна Раша. Адамс дуже побивався, що його ізолювали й позбавили голосу в Сенаті, наче старого бойового коня, в котрого ще були сили на кілька атак, але його відправили на пасовисько, коли довкола ще точилися вирішальні битви за напрямок розвитку республіки. І його гіркота – Адамс все-таки залишався Адамсом – знайшла барвисте й болісне вираження в його тирадах про несправедливість ситуації: «Історія нашої Революції буде однією суцільною брехнею від початку до кінця, – писав він Рашу в 1790 році. – Суть усієї історії буде така: др. Франклін своїм електричним прутом оперішив Землю і з неї вискочив генерал Вашингтон. Цей

Франклін наелектризував його своїм прутом, і відтоді ці двоє керували всією політикою, переговорами, законодавством і війною». Адамс вважав, що його досвід і вишкіл добре підготували його до центральної ролі в історичній драмі боротьби за перемогу й захист Американської революції. Натомість, його відтіснили на узбіччя, наче маргінального гравця, тим часом як запізнілі прибульці на кшталт Гамільтона й Медисона грали головну скрипку⁶.

Ще гірше було те, що обов'язки в Сенаті запобігали його участі в засіданнях кабінету. Вашингтон рідко радився з ним у політичних питаннях, вочевидь вважаючи, що посада віце-президента була законодавчою і розміщувалася в Сенаті; а отже, залучення Адамса до рішень виконавчої гілки порушувало би конституційну доктрину поділу влади. Коли його самого питали про неучасть у президентських нарадах, Адамс без ентузіазму давав те саме конституційне пояснення: «Виконавча влада повністю поза моєю компетенцією, — пояснював він, — і це настільки тонкі для мене речі, що я старанно уникаю вплутування в них». Він шалено хотів, щоб із ним консультувалися, але був занадто гордим, щоб нав'язуватися. Він вірно підтримував усі головні ініціативи адміністрації Вашингтона, зокрема й фінансовий план Гамільтона, придушення Повстання через віскі, Декларацію про нейтралітет і Договір Джея, хоча майже не мав ніякого впливу на їх формулювання і навіть в приватному режимі висловлював деякі застереження щодо зв'язків Гамільтона з банкірами й спекулянтами. Було важко уявити цього вічного борця, легкозаймистого захисника Американської революції стороннім і невидимим, але саме таким зробила його посада віце-президента⁷.

Адамс насправді сам посприяв своєму перетворенню на маргінальну постать своїми ремарками на першому засіданні Сенату — ще до того, як було ухвалено, що віце-президент не має права брати участь у дебатах. Обговорювалося дрібне питання етикету: як члени Конгресу повинні звертатися до президента? Хоч питання зовсім не епохальне, але мало символічне значення через одержиму підозріливість американців до всього монархічного, що витало під час розмов про повноваження президента за нової Конституції. Будь-хто, хто виступав за сильну виконавчу владу, ризикував наклепати на себе звинувачення в монархізмі, а отже, в зраді республіканських принципів Американської революції.

Адамс був настільки впевненим у своїй бездоганній революційній репутації, що вважав себе невразливим до будь-яких таких звинувачень. Однак коли він повчав Сенат про те, що владу слід забезпечити вишуканим церемоніалом, запропонувавши звертатися до президента

Вашингтона «Ваша Величність» або «Ваша Високість», його слова стали об'єктом кількох уїдливих жартів, зокрема, припущення, що під час тривалого перебування в Англії він став жертвою «манії знатності» і телер, напевно, хоче, щоб до нього зверталися «Ваша Огрядність» або «герцог Брейнтрійський». Джеферсон заявив, що капітулює перед глупою Адамсовою пропозиції, назвавши її «найсміхотворнішою річчю, яку мені будь-коли доводилося чути»⁸.

Адамс спробував за допомогою жартів виборсатися з монархічної трясовини, стверджуючи, що просто-на-просто хотів дати виконавчій гілці влади шанс у протистоянні з грізними повноваженнями законодавчого органу. «Дрібні риби з'їдять велику, – жартував він, – якщо велика не проковтне дрібних». Якщо таврувати всі формальні титули, писав він Бенджаміну Рашу, то, може, час дітям Раша називати свого батька «Беном»⁹.

Проте більшою мірою Адамс кипів, вибухав і намагався захистити себе. Завжди будучи запеклим сперечальником і вважаючи, що зобов'язаний відреагувати на кожен виклик, Адамс відмовлявся поступатися думкою, що новій системі правління в Америці потрібна сильна виконавча гілка. В циклі з тридцять однієї статті, надрукованої в «Gazette of the United States», а потім опублікованої під назвою «Роздуми про Давілу», він доводив, що всі стабільні системи правління потребують «монархічного принципу», тобто наявності однієї постаті, яка втілює волю народу і захищає пересічних громадян від неминучого нарощування влади багатшими й родовитішими. В більшості європейській країн, продовжував він, монархії, мабуть, слід залишатися спадковою на найближче майбутнє, щоб уможливити поступовий перехід до повноцінної організації влади за республіканськими принципами.

Така заява наче спеціально сформульована так, що викликати непорозуміння, що вона й зробила. Решту Адамсового життя довкола нього тримався туман підозри в тому, нібито він хотів відновити спадкову монархію в Америці, а коли стане президентом, то проголосить себе довічним королем, а свого сина Джона Квінсі – наступником. Він міг до кінця світу доводити, що ці звинувачення безглузді – саме такими вони насправді були і саме так він чинив, – але він сам прив'язав собі до хвоста бляшану банку з тавром «монархіст», котра потім торохтіла крізь довгі роки та сторінки книг з історії. Оскільки Вашингтон не мав дітей – батько цілої країни майже напевно був безплідним, – його менше чіпали зі звинуваченням у намірах започаткувати спадкову монархію. (Цікаво, що серед перших шести президентів тільки Адамс мав сина.)

Якщо Вашингтон став квазімонархічним президентом, якому можна довіряти, то Адамс став таємним монархістом, якому не слід довіряти¹⁰.

Статті зі збірки «Роздуми про Давілу» фактично стали основою для першої серйозної тріщини в його дружбі з Джеферсоном. Видавець «Прав людини» Тома Пейна надрукував рекламну рецензію на цю книжку. Це була цитата з Джеферсона, котрий гадав, що її опублікують анонімно. Джеферсон побіжно згадав «політичні ересі» з «Роздумів про Давілу», котрі, як усі знали, написав Адамс. Адамс глибоко образився, заявляючи, що Джеферсон ліпше за інших мав би знати, що він не навернувся до монархізму під час перебування в Європі. Джеферсон пошкодував, що так сталося, пояснюючи Вашингтонові: «Боюся, що необережність видавця скомпрометувала мене в очах друга, п. Адамса, котрого як найчеснішого й найбезкорисливішого з живих людей я щирсердо шаную». Далі відбувся обмін делікатними листами, в яких Джеферсон спробував нагадати Адамсові, що їхня цінна дружба не залежить від повної згоди щодо форми правління. Адамс, якому явно дошкулило, відповів своїм типовим агресивним тоном: «Я не знаю вашої думки щодо найкращої форми правління. Ми з вами ніколи не мали серйозної розмови, яку б я міг пригадати, про природу правління. Ті перебіжні натяки, якими ми обмінювалися, були жартівливими й поверховими і ніколи не доходили до якихось пояснень». Зробивши цей випад, Адамс відступив на безпечнішу територію: «Дружба між нами, яка тривала п'ятнадцять років без найменших перерв і, досі, без тіні підозри, завжди була і досі залишається дуже дорогою моєму серцю»¹¹.

Так само вона була дорогою для Джеферсона – настільки, що він ладен був викривити свою зачаткову переконаність у тому, що Адамс дозволив «скористатися собою монархічним федералістам» і, хай ненавмисно, наділив своїм величезним престижем ростучу змову проти революційних принципів, які команда Адамса й Джеферсона колись своїми силами сформулювала. Принаймні так він говорив і писав іншим. Адамсові ж, з іншого боку, він доводив, що його коментарі про «Роздуми про Давілу» були неправильно витлумачені, що він насправді «не покликався на жодні тексти, які вважав вашими». Це була відверта неправда, але в очах Джеферсона її виправдовувало прагнення зберегти дружбу. Стиль Адамса був такий: наскочити, покричати, виголосити тираду, а потім обійнятися. В душі ж Джеферсона було ухилитися, вдати, а потім переконати себе, що все добре¹².

Певний час поєднання цих двох діаметрально протилежних стилів спрацьовувало. Протягом більшої частини першого Вашингтонового терміну Адамс і Джеферсон підтримували сердечні відносини, хоч

усім було видно, що вони стояли на протилежних боках прізви, яка розверзалася між федералістами й республіканцями. Допомогало те, що Адамса заглушили й не слухали через його посаду віце-президента, а Джеферсон хоч таємно радив Медисону, як найкраще протидіяти Гамільтоновій фінансовій програмі, разом із тим був офіційним членом адміністрації Вашингтона. В 1793 році Джеферсон супроводжував Адамса, коли той вступав у Американське філософське товариство. Адамс коментував Ебігейл, що «ми все ще в злагоді», маючи на увазі, що дружба трималася, але ледь-ледь¹³.

Захопленість Джеферсона Французькою революцією, попри всі її дикі й криваві крайнощі, вивела Адамса з рівноваги. Думка про те, що карколомні події у Франції мають якийсь зв'язок із Американською революцією, для Адамса була повним божевіллям. («Дантон, Робесп'єр, Марат та інші сказилися, – писав він Джонові Квінсі в 1793 році. – У Франції посіяли зуби дракона, і на їх місці проростуть потвори».) Він почав характеризувати Джеферсона яко небезпечного мрійника, котрий, як і багато його колег-вірджинців, так глибоко погруз у боргах перед британськими кредиторами, що його судження про європейські справи заражені хворобливою формою англофобії, котра заважає безсторонньо зрозуміти заморські інтереси Америки. Йому слід «вилізти з-під своїх боргів... і співвіднести свій стиль і життя зі своїм доходом». Таким чином, Джеферсон став людиною, «отруєною амбіціями, а його характер – озлобленим на конституцію та адміністрацію»¹⁴.

На той момент, коли наприкінці 1793 року Джеферсон звільнився з посади державного секретаря, від знаменитої дружби залишалися тільки слабкі сліди, які затрималися у вигляді ностальгічних спогадів у пам'яті Адамса: «Я так довго мав звичку добре думати про його здібності та загальні добрі наміри, – зізнавався він Ебігейл, – що не можу без суму сприймати цю подію [відставку Джеферсона]. [...] Але брак щирості, затята упередженість, проти всіх форм державної влади, його реальна упередженість попри всі заяви... допомогли мені змиритися з цим, тож я не оплакуватиму його. [...] Його голова нині отруєна пристрастю, упередженням і розбратом»¹⁵.

Як досвідчений знавець поведінки Джеферсона, Адамс скептично розцінював рішення свого колишнього друга піти з публічного життя: «Джеферсон думає цим учинком здобути репутацію скромної, помірної, смиренної людини, повністю позбавленої амбіцій чи марнославства, – пояснював він Джонові Квінсі. – Він може навіть себе в цьому переконати. Проте якщо з'явиться нагода, світ побачить і він відчує, що він не менш амбіційний за Олівера Кромвелля, дарма що не

воїн». У певному сенсі Адамс стверджував, що розуміє психологічні мотиви Джеферсонового усамітнення в Монтічелло краще за самого Джеферсона. Він уже збагнув, що, враховуючи розвинені Джеферсонові психологічні механізми заперечення, які не дозволяють йому самому поговорити з собою, той тимчасово відійшов від справ, і невдовзі два давніх колеги зйдуться в змаганні за президентство. Великій співпраці судилося стати великим змаганням¹⁶.

Найпроникливішим знавцем Джеферсона за всі часи, принаймні впродовж усієї тривалості їхньої кар'єри, був Джеймс Медисон. Якщо в партнерстві з Адамсом Джеферсон був молодшою стороною, то в партнерстві з Медисоном він був старшим. Якщо перед Адамсом він часто відступав, зважаючи на вікову різницю, то в відносинах із Медисоном Джеферсон домінував з тієї самої причини. Їхня співпраця почалася в Вірджинії під час Революції, а потім зміцніла протягом 1780-х років, коли Джеферсон перебував у Парижі, а Медисон став його найбільш довіреним джерелом інформації про політичні події вдома, особливо про складання проекту та ратифікацію Конституції, котра стала найбільшим творчим злетом у житті Медисона і єдиним випадком, коли він діяв незалежно від впливу Джеферсона.

Хоч довіра між ними досягла майже беззастережного рівня на початок 1790-х років, коли вони разом очолили опозицію проти внутрішньої та зовнішньої політики федералістів, їхньому партнерству бракувало драматичного характеру співпраці Адамса й Джеферсона, котра стала символом творчої напруги між Новою Англією та Вірджинією та злиттям ідеологічних і темпераментних протилежностей заради спільної справи. За темпераментом Медисон був протилежністю Джеферсона — менш розмашистим у своєму інтелектуальному стилі, ретельнішим і точнішим, прозою на тлі Джеферсонової поезії, — проте через те, що він інстинктивно підпорядковував свої переконання волі Джеферсона, між ними ніколи не відбувалося відкритих зіткнень, які надіяли діалоги Адамса й Джеферсона їхнім динамічним виміром. Якщо складки на тканині співпраці Адамса й Джеферсона були джерелом її магії, то альянс Джеферсона й Медисона не мав складок, а тому був менш магічним, зате гладкішим і продуктивнішим.

Якщо Адамса й Джеферсона доля звела як американців спершу в 1776 році, коли вони відстоювали незалежність від Великої Британії, а потім у 1780-ті роки, коли вони виступали двома головними посланцями Америки в Європі, то Джеферсон і Медисон зійшлися як вірджинці, які прагнули забезпечити перемогу вірджинських інтересів у системі

загальнонаціональної влади. Хоча ця справа була більш провінційною, зате мала перевагу краще узгодженого та вужче сфокусованого порядку денного, в якому кожен із них відігравав чітко означену роль.

Джеферсон був великим стратегом, а Медисон – спритним тактиком. «Я завжди радий отримувати ваші розпорядження, – писав він Джеферсонові в 1794 році, – і далі відписуватиму вам рядок-другий, коли траплятиметься нагода». Джеферсон шойно усамітнися в Монтичелло, тішачись тамтешнім затишком, а Медисон наново занурювався в політичні війни в Філадельфії. Лист Медисона став сигналом до повнення партнерства, яке можна вважати найуспішнішим політичним партнерством в американській історії. І хоч Джеферсон не знав цього, чи то вважав за належне приховувати це від себе, цей самий лист став сигналом до початку його президентської виборчої кампанії¹⁷.

В листуванні цього відлюдницького періоду Джеферсон повністю уникав політики, натомість зосереджуючись на своїх задумах із перебудови Монтичелло, системи сівозміни, дещо чудернацькій пропозиції перевести Женевський університет до Вірджинії та найкращому процесі виробництва гною. В листах до Медисона він також фігурує як Джеферсон із Монтичелло, державний муж, який став фермером, ізолюваним у «моєму віддаленому кантоні». Політика іноді прокрадалася в діалоги, наче екзотична рослина серед розповідей про вику як ідеальну рільничу культуру для сівозміни. Натомість Медисонові листи переповнені політичними новинами зі столиці: про підступи Гамільтона й гадане підробляння облікових книг у міністерстві фінансів, про лихо-вісну і надміру гостру реакцію Вашингтона на Повстання через віскі, про наростання опозиції проти Договору Джея, – при цьому багато листів закодовані, щоб збити зі сліду шпиків на пошті¹⁸.

Медисон тишком-нишком диригував кампанією республіканців, щоб зробити Джеферсона наступником Вашингтона. В жовтні 1795 року Монтичелло відвідав Аарон Бер, мабуть, для того, щоб домовитися про підтримку Джеферсона голосами виборників із Нью-Йорку за умови, що його самого буде внесено в бюлетень як віце-президента. Інші провідники республіканців, як-от Джон Беклі – спікер Палати представників – зосередили увагу на політичних угрупованнях Пенсильванії – ще одного вузлового штату. З іншого боку, федералістські редактори газет і полемісти, відчувши наростання кампанії на підтримку Джеферсона, почали посилювати пропаганду проти Джеферсона: він зазнав принизливої невдачі на посаді губернатора Вірджинії, утікши під наступом британських військ; він закоренілий франкофіл; він інтелектуальний мрійник, «якому більше личить бути професором

у коледжі, президентом філософського товариства... але достоту не першим чиновником великої держави». Поки все це вирувало довкола нього, сам Джеферсон вдавав повне невідання про своє кандидатство. Він би зміг незворушно присягти на Біблії, що жодна з цих ініціатив не походила від нього¹⁹.

Медисон стиха й потайки керував усіма деталями. Він розумів – і це був найважливіший аспект їхньої співпраці, – що повернення Джеферсона на політичну арену залежало від підтримання самоомани в голові його наставника, начебто цього повернення ніколи не буде. Джеферсон потребував того, що ми б назвали «самозапереченням», не тільки для досягнення публічних цілей, а й для свого приватного спокою. В співпраці Джеферсона й Медисона останній був відповідальним не тільки за всі марудні деталі, а й за відгороджування свого шефа від політичних амбіцій, які нуртували в його душі.

Ще навіть улітку 1796 року, коли відхід Вашингтона від справ був встановленим фактом, а про балотування Джеферсона на посаду президента говорила вся країна, сам Джеферсон стверджував, що нічого не знає про кампанію на його підтримку. Медисон провів чотири місяці в Монпельє, що за кілька кілометрів від Монтичелло, але жодного разу не відвідав Джеферсона, побоюючись, що може завести розмову, яка розладнає самозаперечувальні механізми Джеферсона. «Я не бачився з Джеферсоном, – писав він у закодованому листі до Монро, – і *вважав за краще не дати йому нагоди протестувати* перед своїм *другом проти участі в цьому змаганні*». Тож Джеферсон, мабуть, був останньою особою в Америці, яка визнала, що він веде боротьбу за крісло президента зі своїм давнім другом із Масачусетсу²⁰.

А тим часом у Квінсі цей самий його друг також почав танок зі своїми амбіціями. Партнером Адамса в цьому танку була Ебігейл, чії політичні інстинкти могли позмагатися з легендарними вміннями Медисона і чие знання емоційного складу свого чоловіка не мало рівних. Вона завжди була його найбільш довіреною особою, особою, якій він міг звіритися в зневірі в собі, в своєму марнославстві та в думках, які переповнювали його. Але тепер, коли Джеферсон перейшов у інший табір, а їхня колишня дружба зводилася до обміну ввічливими і нервово ухильними листами, Ебігейл стала головним і в більшості випадків єдиним соратником Адамса. Одна з причин того, що Адамс щороку тікав із Філадельфії на дев'ять місяців – крім нестерпної літньої спеки, щорічних спалахів жовтої лихоманки та зневаги до своєї посади, – полягала в тому, що йому потрібно було бути з нею.

Як на глум, про те, що вони говорили одне одному, коли були разом,

ми можемо знати тільки з листів, які вони писали, коли розлучалися. Протягом місяців, коли засідав Конгрес, вони писали одне одному по два-три рази щотижня. Значна частина листування має грайливий особистий характер: «Жодному чоловікові, якому перевалило за шістдесят, не можна дозволяти відлучатися від родини більш ніж на три місяці за один раз», – скаржилася Ебігейл невдовзі після того, як Адамс вирушив у Філадельфію. «Ой, якби поруч був бюст, на який я міг би схилити голову, – відповідав Адамс. – Але як же ти ризикуєш, натякаючи чи шепочучи про “шістдесят”. Будь я поруч, то швидко довів би тобі, що мені не більше сорока»²¹.

Проте так само часто Адамс користувався листуванням з Ебігейл, щоб зняти з себе тягар думок, які йому не дозволяв висловити публічно його безмовний статус у Сенаті. Якість виступів у Сенаті, нарікав він, сильно відстає від стандартів Континентального конгресу, хоч його привабив плинний і недбалий стиль Аарона Бера, «товстого, як качка, і червоного, як півень у курятнику». Він тужив за компанією та політичними порадами своєї дружини: «Хочеться сидіти й розмовляти з тобою щовечора про наші дебати. А я зараз сиджу сам і обмірковую політичні варіанти та здогади». Ебігейл звернула увагу на його слова про наперед визначений перебіг Французької революції, але дивилася на події дещо оптимістичніше: «Я думаю про Францію протягом довгих безсонних годин перед світанком, – писала вона. – Зараз мені здається, що настане час і їхня славна армія подарує їм уряд усупереч всім їхнім звичаям. Але що це буде за уряд – сказати важко»²².

Ебігейл різко відповіла республіканським критикам Договору Джея, називаючи їх «бездумними яacobінцями й партійними тваринами». Адамс погодився, хоча також вважав, що прив'язаність до Англії, яку плекають «крайні», тобто радикальні федералісти, так само хибна, як і інтрижка республіканців із Францією: «Хотілося б, щоб це лихо й ворожнеча пом'якшили вдачу й принизили пиху Джона Буля*, адже він ще недостатньо скромний. Якщо я не помиляюся, то Америка приречена одного дня розтоптати його пиху. Але сподіваюся, що нам не скоро доведеться братися за це неприємне завдання». Як і Вашингтон, він вважав Договір Джея тверезим, хоч і гіркуватим кроком, який мав на меті відкласти війну з Англією десь на кількадесят років. А тим часом, сподівався він, Англія і Франція смертельно виснажать одна одну. Щодо Георга III, то цей «божевільний ідіот ніколи не вилікується», але, як і в часи революції, «його ідіотство – наш порятунок»²³.

* Джон Буль (*англ.* John Bull) – зневажливе прізвисько англійців.

Коли Адамс різко висловився про брак формальної освіти та знання класики у Вашингтона, Ебігейл насварила його: Вашингтон – єдина людина, крім її чоловіка, здатна бути безсторонньою, і не слід присікуватися до нього за спиною. Якби хтось інший зробив йому настільки відверте зауваження, Адамс би вивергнувся, наче Везувій. Однак політичній пораді з уст Ебігейл він завжди був радий. «Пиши більше, – просив Адамс. – В них більше гарних думок, тонких прийомів і материнської мудрості, ніж у всьому, що я чув [у Сенаті] протягом цілого тижня». Ебігейл відхиляла такі похвали яко чистісіньке підлабузництво. «Що за звалище мої листи – політика, домашні події, господарські справи – підпалюй ними сигари». Натомість він смакував і зберігав їх²⁴.

Потім настала черга чутливого питання президентства. На якомусь безмовному рівні Адамс знав – а отже, знала й Ебігейл, – що він вважає цю посаду своїм революційним правом. Ніхто інший, за винятком хіба Джеферсона, не може зрівнятися з його заслугами в боротьбі за незалежність. Для чого він знемагав всі ті втрачені роки в нікчемному кріслі віце-президента, якщо не скористатися ним яко сходинкою для досягнення головного крісла? Як і Джеферсон – ба як будь-який наділений почуттям гідності державний діяч тієї епохи, за винятком, мабуть, Бера, – Адамс не мав наміру змагатися за цю посаду. (Бер мав і відповідно діяв.) «Я налаштований бути мовчазним глядачем цієї дурної і нечестивої гри, – пояснював він Ебігейл, – насолоджуючись нею яко комедією, фарсом або гімнастичною виставою в “Седлерз-Велз”^{*}». А потім додав щиросерду відмовку: «Втім, я ще не знаю, як житиму без цього»²⁵.

Це й була типова для Адамса поведінка: спершу заперечувати свої політичні амбіції, як і Джеферсон; потім зіткнутися з ними, відчутти вину за них, почуватися незручно через них; а далі знехотя визнати, що вони були частиною його особистості. Наступник Вашингтона успадкує «титанічний тягар... і буде дуже часто хитатися й спотикатися». Хто при здоровому розумі захоче взятися за таку справу? Крім того, він не був створений для церемонійних обов'язків: «Я ненавиджу промови, послання, звернення й відповіді, прокламації і всякі такі роблені, завчені, неприродні речі, – писав він пригнічено Ебігейл. – Я ненавиджу офіційні прийоми й урочисті зали. Ненавиджу говорити перед тисячею людей, яким нічого не маю сказати». А потім знову запізнала відвертість: «Утім, усе це я можу»²⁶.

* «Седлерз-Велз» (англ. Sadler's Wells) – театр у Лондоні.

Ебігейл впорядковувала свої відповіді так, щоб разом із чоловіком долати його внутрішню одисею до неминучого. Так, президентство — невдячна робота, «надзвичайно неприємне крісло, наповнене колючими шипшинами й будяками, ремством, критиканством, наклепами, лихослів'ям». Однак — це її версія його внутрішньої переорієнтації — «руці провидіння треба скоритися і піти переднакресленим шляхом». Чи означало це, що вона згодна бути з ним під час боротьби за президентство і погодиться бути з ним, якщо він виграє вибори? Ебігейл відмовлялася відповідати на це питання до пізньої зими 1796 року. «Мое самолюбство спонукає мене бути не першою в Римі», — з удаваною скромністю відповідала вона. Її єдина політична амбіція — «панувати в серці мого чоловіка. Це мій престол, і на ньому я хочу бути абсолютною [правителькою]». З іншого боку, якщо його оберуть президентом, то це буде «утішна й славна нагорода» за життя, віддане ним на служіння суспільству, і йому явно знадобиться «дружина, яка витатиме довкола тебе, перев'язуватиме твої скроні, змішуватиме твою настоянку і наливатиме тобі каву». Адамс був у захваті: «Ой! Гей! О люба! Я твій найбільш люблячий друг назавжди». Маючи плече Ебігейл поруч, він насправді не потребуватиме жодного кабінету²⁷.

Тепер, коли своїх внутрішніх демонів він вивів на чисту воду й заручився підтримкою Ебігейл, співпраця почала пришвидшуватися. В березні—квітні 1796 року Адамс із командою почав розраховувати електоральні прогнози по кожному штату окремо. Він хвилювався, що Нова Англія, можливо, й не об'єднається довкола його кандидатури. Вона була впевнена, що Нова Англія твердо стоятиме за ним. (І вона мала рацію.) Звіти з Нью-Йорку й Пенсильванії повідомляли про сильний сплеск популярності Джеферсона, котрий однозначно був головним конкурентом. Адамс очікував, що різниця в результатах голосування буде незначною, ба навіть можлива нічия з Джеферсоном, і тоді визначення переможця передадуть в Палату представників. А що коли Джеферсон фінішує на другому місці з незначним відставанням, а отже, стане віце-президентом? (До ухвалення 12-ї поправки виборники голосували за двох кандидатів, а не за один список із двох осіб.) Чи не створює це загрози «кризи в державних справах», коли президент і віце-президент представлятимуть «протиборчі табори»? Ебігейл вважала, що ці домисли занадто гіпотетичні, щоб ними зараз перейматися. (В цьому випадку події довели, що вона не мала рації.) Мало того, в її серці ще залишалися теплі почуття до Джеферсона, і вона вірила, що він цілком здатний приєднатися до Адамсової команди: «Хоча він хибив у політиці, хоча він раніше захищав “Права людини” Тома Пейна і хоча

він часто помилявся з людьми й заходами, я не вважаю його неширою або зіпсованою людиною». Всі ці тривожні додумування про потенційні невдачі й кризи, сварила вона його, не пасують людині, котра може стати найвищим сановником країни. Недавно їй снилося, розповідала Ебігейл, наче їде вона в кареті, коли зненацька на неї полетіли кілька великих гарматних ядер. Всі вони вибухнули в повітрі, не долетівши до її екіпажу, а металеві уламки, не завдавши шкоди, впали на підльоті. Це був чіткий знак: не тривожа. Виборці й боги на їхньому боці²⁸.

Події засвідчили, що Ебігейл була наполовину правою. Голоси виборців розподілилися за регіонами: Адамс здобув Нову Англію, а Джеферсон – Південь. Поки повільно стікалися результати з різних штатів, а це розтяглося до грудня, в Адамса відбулося кілька спалахів тривожності, які вимагали втручання Ебігейл для відновлення його самовладання. В списку федералістів тандемом стояли Адамс і Томас Пінкні із Південної Кароліни. Закулісні каверзи Гамільтона створювали загрозу, що Пінкні обійде Адамса, хоча сам Гамільтон стверджував, що його головна мета – вибити Джеферсона зі змагання. В певну мить, коли здавалося, що Пінкні може перемогти, а Адамс фінішує другим, мудрець із Квінсі вибухнув: Пінкні – це «ніхто»; приниження від підпорядкування йому – це більше, ніж Адамс може стерпіти; він відмовиться від посади віце-президента, якщо закінчить вибори з другим результатом. Однак 30 грудня, коли результати з Вірджинії та Південної Кароліни показали, що Адамс здобув по одному голосу виборника в кожному з цих південних штатів, Адамс припинив шаленіти і почав святкувати. «Джон Адамс ще ніколи в житті не почувався настільки супокійним», – писав він Ебігейл. Це була перемога з мізерним відривом, але він таки переважив Джеферсона 71 проти 68 голосів виборників. Пінкні фінішував третім теж із невеликим відривом, а Бер, котрий був у тандемі з Джеферсоном, опинився далеко позаду²⁹.

Впродовж усього затяжного процесу підрахунку голосів виборників Джеферсон займав позицію, яка поєднувала напускну байдужість із навмисною забудькуватістю. Зрозуміло, він усвідомлював, що бере участь у виборах. Медисон надслав у Монтичелло звіти з підрахунками по кожному штату, які також публікувалися в місцевій пресі. Хоча Джеферсон вдавав, нібито надто зайнятий перебудовою Монтичелло та своєю системою сівозміни, щоб помічати такі речі, якась таємна частина його думок була, безперечно, зайнята виборами, адже він спрогнозував, що Адамс переможе з відривом у три голоси виборників – точний прогноз – за два місяці до того, коли це стало офіційним фактом.

28 грудня він написав вітального листа Адамсу, шкодуючи про «всілякі дрібні інциденти, [які] трапилися або були спровоковані, щоб розділити нас», і заперечуючи будь-яке бажання брати участь у президентських виборах: «Я не прагну керувати людьми, — пояснював він. — Це болюче і невдячне завдання». Він також доклав окремих зусиль, щоб спростувати чутки, нібито обурювався, що муситиме працювати під керівництвом свого давнього друга і недавнього політичного опонента: «Я не можу мати якихось почуттів проти другого становища після п. Адамса. Я за віком молодший за нього, тож був нижче за нього в Конгресі, нижче за нього на дипломатичній службі, ще пізніше — нижче за нього на державній службі». А в Квінсі Ебігейл повторила свою незмінну переконаність, що Джеферсонові можна довіряти, що він відновить свою давню близькість із її чоловіком. «Ти знаєш, — звирялася вона Адамсу, — мої дружні почуття до цього джентльмена витримали всі його недоліки й помилки, на які я аж ніяк не закривала очі. Переконана, що він досі залишається нашим другом»³⁰.

Протягом наступних кількох тижнів Адамс і Джеферсон розробили дві однаково переконливі, але абсолютно несумісні політичні стратегії у відповідь на дещо незручне відновлення їхньої співпраці як політичного тандему. Обидві стратегії відштовхувалися від реалістичного визнання того факту, що хоч би хто прийшов на зміну Вашингтонові на посаду президента, новий президент наштовхнеться на величезні проблеми, частково пов'язані з глибоким політичним розколом у питаннях зовнішньої політики, які переслідували Вашингтона під час другого терміну, але головно зумовлені тим, що Вашингтон був обранцем долі як найвидатніший тогочасний американець, а отже, був засадничо незамінним. Відштовхуючись від цього відправного пункту, вони розробили діаметрально протилежні стратегії дії.

Головним елементом Адамсової стратегії було залучення Джеферсона в своє довірене коло і до участі в нарадах — фактично це була спроба створити двопартійну адміністрацію, в якій би Джеферсон мав можливості та вплив, яких бракувало самому Адамсу на посаді віцепрезидента в адміністрації Вашингтона. Адамс почав розкривати ці наміри в приватних розмовах, знаючи, що сказане ним буде переказане Джеферсону. Так і сталося: «Мої друзі повідомляють, що п. А. говорить про мене дуже дружельбно, — коментував Джеферсон, — і задоволений перспективою керувати урядом у погодженні зі мною». Адамс пропонував відновити й оживити давню співпрацю 1776 року. Якщо жоден окремо взятий лідер не може надіятися, що йому вдасться заповнити порожнечу, породжену відходом Вашингтона від справ, то, можливо,

відновлена команда Адамса й Джеферсона, котра блискуче впоралася з попередніми політичними завданнями, матиме хоча б шанс на успіх у несенні штандарту загальнонаціонального лідерства, який так високо підняв Вашингтон. Ебігейл підтримала цю ініціативу; мало того, цілком можливо, що вона першою висловила цю ідею, будучи переконаною, що політичні розходження між Джеферсоном і її чоловіком не знищили їхньої взаємної прив'язаності та довіри, яка міцніла всі передущі двадцять років дружби³¹.

Довіра мала вирішальне значення. Майже в усіх дискусіях 1790-х років про внутрішню та зовнішню політику Адамс і Джеферсон опинялися по різні боки. І кожен із них різко й безжально засуджував іншого, відштовхуючись від своїх відмінних переконань про належний подальший перебіг Американської революції. Проте Адамс вирізнявся тим, що був схильний вважати, що будь-які, навіть серйозні, політичні й ідеологічні розходження можуть в кінцевому підсумку бути предметом переговорів, якщо існує особиста довіра та прихильність. Тобто в Адамсовому баченні приязнь тріумфувала над ідеологією.

Кілька найближчих друзів Адамса – Сем'юел Адамс, Елбридж Гері, Бенджамін Раш, Мерсі Отис Ворен – були ревними республіканцями, але мали його повну довіру. Він особливо охоче вибачав або забував про політичні розходження, коли інша особа була одним із «братської ватаги» 1776 року. В його думках, писав Фішер Еймз, затрималася «сильна революційна домішка, [і він] обожноє характер, принципи й засоби, які революційна система... легітимізувала, і... гроша ламаного не дасть за будь-яку репутацію, яка не коренилася й не виростала з тих часів». За цим критерієм Джеферсон був надійнішим колегою, ніж непохитні федералісти, котрі були неохочими або всього-на-всього другорядними учасниками кульмінаційної стадії революційної драми. «Його [Джеферсонові] таланти я знаю дуже добре, – писав Адамс до Гері, знаючи що слова з цього листа дійдуть до Монтичелло, – і завжди вірив у його гідність, чесність, любов до країни та його друзів»³².

Оскільки тоді ще не існувало повноцінного апарату сучасної політичної партійної системи, Адамс висував свою пробну схему дво-партійної ініціативи неформально – через листи й розмови, які, як він знав, будуть підхоплені пресою. Саме такими каналами Джеферсон дізнався, що Адамс задумує по-справжньому сміливу відповідь на найгострішу проблему свого президентства – відправити делегацію до Франції, аналогічну місії Джея до Англії, щоб домовитися про угоду, яка би запобігала війні ще й із цією великою європейською державою. Мало того, Адамс дозволив витекти інформації про те, що збирається

призначити керівником делегації Джеферсона або Медисона, тобто залучити керівництво Республіканської партії до формування зовнішньої політики. Коли до Медисона донеслися відголоски цих чуток, він не йняв їм віри: «В газети просочилася інформація, що до Франції відбуде екстраординарний посол, – писав він Джеферсону, – і що цим послом буду я. Не маю підстав вважати, щоб у першій частині цієї історії було хоча б зерня правди; а друга частина – чистісінька вигадка»³³.

Проте чутки відповідали істині. Ебігейл схвалила цю ініціативу. Знов-таки, ця ідея, можливо, зародилася саме в неї, адже спілкування в подружжі Адамсів було настільки вільноплинним і нерозділеним, що з'ясувати першість фактично неможливо. Коли пробні кулі цієї ідеї були підсунуті кільком відданим федералістам, вони також не могли в неї повірити, оскільки вважали такий намір добровільним затягуванням троянського коня в федералістську фортецю. Адамс дізнався реакцію федералістів і сказав Ебігейл, що якщо так буде й далі, то він пригрозить, що «звільниться з посади і дасть Джеферсону змогу привести їх до миру, багатства й могутності, якщо той захоче». Хай там як, він був певен, що експеримент із двопартійністю збільшує шанси на посправжньому нейтральну зовнішню політику Америки, яку намагався провадити Вашингтон і якої прагнула переважна більшість американців: «В нас не буде ні Джона Буля, ні Луї Бебуна», – жартував він із Ебігейл. Його відповіддю незгодним представникам обох партій було одне зухвале слово: «Замовкніть»³⁴.

Джеферсон був майстром мовчанки, особливо коли не погоджувався. Проте ранні листи та витік інформації з Монтичелло вказує, що він фактично був схильний погодитися і розглянути можливість двопартійного політичного альянсу, який би базувався на особистій довірі учасників колишньої великої співпраці. Він повторив тезу, одночасно щиро й оманливу, що спантеличився, коли дізнався, що став кандидатом на президентство. «Ніколи в житті я жодній людині не говорив і слова на цю тему, – зазначав він, – доки не з'ясував, що моє ім'я висунуте змагатися з п. Адамсом». Фактично він стверджував, що почувався досить ніяково через те, що його виставили проти людини, яку він вважав майже старшим братом і яка мала вагоміші підстави обійняти президентську посаду відповідно до свого старшинства та досвіду: «Мало хто повірить в такі мої настрої, – говорив він зятеві, – але вони від того не стануть менш істинними: я щиро хотів бути радше другим ніж першим за результатами голосування». Коли суперечка довкола голосів виборників з Вермонту створила загрозу нічиєї в підсумку, яка би перевела розв'язання питання в Палату представників, Джеферсон

проговорився, що він поступиться Адамсові, аби «запобігти явищу псевдопрезидентства на такій ранній стадії». Його позиція була взірцем великодушності та витонченого залагодження проблем³⁵.

Це не була просто видимість, але лише верхній шар Джеферсонових думок. Наступний шар його думок переймався, як і Адамс, довгою тінню Джорджа Вашингтона. Домішуючи метафори в нехарактерний для себе спосіб, він зізнався Медисону в своїх глибших причинах прийняття Адамсової перемоги: «Президент [Вашингтон] щасливчик, що вийшов саме тоді, коли бульбашка має от-от луснути, заливши інших тримати торбу. Проте оскільки з його відходом труднощі почнуть проявлятися, ви побачите, що їх будуть приписувати новій адміністрації, тож і цього разу звичне для нього везіння не підвело його: він зробив собі репутацію, пожавши плоди заслуг інших, а їм залишив тягар своїх помилок». Він був упевнений, що «жодна людина не зійде з цієї посади з тією репутацією, яка привела її на неї». Прогулюючись угіддями Монтичелло з гостем із Франції, він роз'яснював йому своє стратегічне бачення упертих політичних реалій: «В нинішньому стані Сполучених Штатів, розділених між двома партіями, котрі обмінюються звинуваченнями у віроломстві та зраді... це високе місце [посада президента] оточене небезпечними скелями, і не вистачить ніяких, навіть найвидатніших здібностей, щоб не розбитися об жодну з них». Якщо Вашингтон мав змогу підійматися над партійною боротьбою, то «наступний президент Сполучених Штатів буде лише президентом однієї партії». Між партіями не існує безпечної спільної території, а тільки нейтральна смуга, зборознена перехресним обстрілом із обох боків³⁶.

З погляду Джеферсона, Адамс фактично пропонував, щоб вони вдвох стали спиною до спини в цій зоні смерті. До честі Джеферсона, його першим інстинктом було прийняти цю пропозицію. Привітавши Адамса з перемогою на виборах і запевнивши його, що «я ніколи ні на мить не сумнівався в такому результаті», Джеферсон попередив його про партійні суперечки, з якими його адміністрації доведеться мати справу. «Відтоді, як ви поставили свій підпис під Паризьким договором, — лиховісно зазначав Джеферсон, — на нашому небосхилі ще не збиралося стільки темних хмар». Проте він матиме за приємність і честь зіграти конструктивну роль у подоланні країною цього складного моменту і відродити давній патріотичний дух 1776-го, «коли ми працювали заради нашої незалежності». В останніх рядках він дав розмиту обіцянку відновити давнє партнерство³⁷.

Адамс не тямив би себе від радості, якби отримав цього листа, враховуючи манірну мову їхніх останніх досить силуваних листів, адже

тепер Джеферсон у всьому йшов йому назустріч. Проте лист не був відправлений. Замість цього Джеферсон дав його прочитати Медисону, щоб переконатися в його правильності. Медисон же навів шість причин, чому Джеферсонів жест підтримки може породити неприйнятні політичні ризики. Останній і найважливіший аргумент звучав так: «Враховуючи вірогідність того, що політичний курс адміністрації п. А. може змусити республіканський табір перейти в опозицію, і загальну непевність положення, в яке зайдуть наші справи, можуть виникнути справжні незручності, якщо дати йому в руки письмовий доказ похвал і довіри, що їх вам підказує особиста делікатність і дружба». Одне слово, Джеферсон повинен був обрати між прихильністю до Адамса, відчутною і широко відомою, та обов'язками лідера Республіканської партії. Якщо головним наміром Джеферсона було засвідчити своє ностальгічне почуття прихильності, то Медисон пропонував, щоб частина листа просочилася до їхніх спільних друзів. (Фактично Медисон уже впорався з цією частиною дипломатії, надіславши відповідні слова Бенджаміну Рашу, котрий, гадалося, передасть їх Адамсові, що й сталося.) Проте Джеферсонові не слід втягуватися в процеси ведення політики адміністрацією Адамса, щоб не скомпрометувати себе в ролі лідера республіканської опозиції³⁸.

Коли Медисон пропонував тактичні поради такого роду, Джеферсон майже завжди дослухався. Проте цього разу він хотів довести до відома Медисона, що йому це дається через силу: «П. А. і я були задушевними друзями з самісінького початку революції, — пояснював він. — Відхилення від того політичного курсу, який раніше нас об'єднував, не ослабило моєї впевненості в щирості його серця, і я хочу, щоб він знав про це». Сказавши це і належним чином зафіксувавши в одній частині своєї душі, Джеферсон далі погодився, що дипломатичний витік про ці почуття вдовольнить його сумління. «Щодо моєї участі в адміністрації, — далі зазначав Джеферсон, — то якщо він має на увазі участь у діяльності виконавчого кабінету, то як обов'язки, так і нахили зачинають переді мною двері такої можливості». Під «обов'язками» Джеферсон мав на увазі свою відповідальність за керування опозицією президенту Адамсу, а під «нахилами» — особисту відразу до суперечок і політичних дебатів у середині кабінету, які йому пропонував Адамс. «Я не маю бажання, — підсумовував він, — щодня спускатися на арену, наче гладіатор, щоб там мучитися від кожного конфлікту». Замість того, щоб визнати, що він обрав вірність партії замість вірності Адамсу — у Джеферсона ідеологія тріумфувала над приязню, — він натомість пояснював своє рішення особистим характером. В нього просто не було бажання й відповідної

витривалості, щоб відстоювати республіканський порядок денний із середини кабінету. Хоч Джеферсон був психологічно нездатним сприймати себе за лідера партії, насправді він ним уже став³⁹.

Це було гірке для нього особисто і політично доленосне рішення. Адамс не знав про нього ще кілька тижнів. Повідомлення, які він отримував від спільних друзів, підкреслювали шляхетність Джеферсонового духу, попри поразку. Це вселяло надію. Ебігейл залишалася впевненою, що Джеферсону можна довіряти, що двопартійна спрямованість – це правильний курс і що внесення видатного республіканця – мабуть, Медисона – до складу мирної делегації, яка мала вирушити до Парижа, – це тверезий крок. Із іншого боку, федералісти, яких Адамс обрав до свого кабінету – він залишив Вашингтонових радників, що стало його найгрубішим промахом, – погрожували груповим звільненням, якщо Адамс спробує реалізувати свою двопартійну стратегію. (З ретроспективного погляду це найкраще, що могло би статися з Адамсом.) Як новий президент збирався вийти з цього глухого кута, якби Джеферсон погодився відновити співпрацю, залишається загадкою.

Драматична розв'язка настала в ході зустрічі віч-на-віч. 6 березня 1797 року Адамс і Джеферсон вечеряли з Вашингтоном у президентському будинку в Філадельфії. Адамс дізнався, що Джеферсон не бажає входити до складу кабінету і що ні Джеферсон, ні Медисон не збираються приєднуватися до мирної делегації, яка вирушить у Францію. Джеферсон дізнався, що Адамс бореться зі своїми радниками-федералістами, котрі противляться активній участі Джеферсона в діяльності адміністрації. Вони вийшли з президентського будинку разом і спустилися по Маркет-стріт до 5-ї вулиці, опинившись за два квартали від того самого місця, де за двадцять один рік до того Джеферсон склав текст Декларації незалежності, що його Адамс потім рішуче відстоював перед Континентальним конгресом. Як пізніше згадував Джеферсон, «він попросився і з тих пір більш ніколи не говорив мені жодного слова на цю тему і не радився зі мною з жодних питань урядування». Проте, звісно ж, Джеферсон із власної волі віддав перевагу аномальній ролі опонента адміністрації, членом якої сам офіційно вважався⁴⁰.

Через кілька днів на церемонії складання присяги віце-президента Джеферсон пожартував, що в нього вже вицвіли спогади про парламентські процедури – це було чітким сигналом того, що він збирається проводити час на посаді, займаючись невинною справою – спостереженням за дебатами в Сенаті. Коли 13 березня Адамс склав президентську присягу, він повідомив Ебігейл, що Вашингтон упівголоса пробурмотів: «Гей! Я вже майже там, а ти вже майже тут! Побачимо,

хто з нас буде щасливішим». Як і очікувалося, це зітхання Вашингтона під час покидання посади викликало багато коментарів у пресі. Адамс повідомляв Ебігейл, що все було так, наче «сонце сідало, здолавши всю свою орбіту, а інше сходило (хоч не так яскраво)». Оглядачі з проникливішим розумінням історії звертали увагу на те, що перший перехід влади на виконавчому рівні пройшов без збоїв, майже як заведений порядок. Відразу після інавгураційної церемонії Джеферсон вибрався назад у Монтичелло, щоб створити там республіканський уряд у екзилі і вичікувати на неминучі катастрофи, які спіткають його давнього друга. А сам Адамс, залишившись без підтримки Джеферсона віч-на-віч із федералістським кабінетом, повним людей, вірних Гамільтону, міг поклатися тільки на Ебігейл – єдиного товариша, якому міг по-справжньому довіряти. У зверненнях до неї він поєднував незмінну любов із відчаєм: «Ніколи в житті не хотів твоєї поради й допомоги більше, ніж зараз, – волав він. – Часи зараз вирішальні й небезпечні, тому ти потрібна мені тут, щоб допомагати. [...] Покинь наш хутір на милість вітрів. Нічого не можемо зробити без тебе»⁴¹.

Озираючись на всю американську історію, навряд чи вдасться знайти президентський термін, настільки забарвлений однією зовнішньополітичною проблемою і водночас настільки позначений внутрішнім розколом довкола способу розв'язання цієї проблеми. Президентський термін Адамса може правити за класичний приклад історичної істини про те, що успадковані обставини задають параметри, в яких набуває конкретної форми керівна діяльність президента, тобто що історія формує президентів, а не навпаки. Користуючись всіма перевагами погляду з висоти сучасності, можемо сказати, що зроблена в 1796 році Джеферсоном стратегічна оцінка видається дедалі прозорливішою: будь-хто, хто прийде відразу після Вашингтона, приречений на невдачу.

Крім страхітливого завдання замінити найбільшого героя в американській історії, Адамс зіткнувся з подвійною дилемою. З одного боку, країна вже вела неоголошену війну з французькими піратами в Атлантичному океані та Карибському морі. Поставало очевидне питання: слід Сполученим Штатам оголосити війну проти Франції чи шукати дипломатичного виходу з ситуації? Адамс обрав останній варіант; як і Вашингтон, він був відданим прихильником нейтральності за будь-яку ціну. Цей намір він супроводжував розбудовою військово-морського флоту, аби бути готовим до оборонної війни в разі зриву перемовин із Францією.

З ретроспективного погляду це була адекватна, мало того – єдина

реалістична політична стратегія. Проте для успішних перемовин потрібно було, щоб французький уряд залишався стабільним і перебував під враженням військової міці Америки, яке би істотно збільшувало переговорну силу Сполучених Штатів. Жодна з цих умов не задовольнялася, поки Адамс займав посаду президента. До впровадження Наполеоном диктатури французький уряд, згодом названий Директорією, являв собою псевдокоаліцію мінливих політичних груп, від природи не здатних керувати чи досягти згоди. Мало того, з погляду французів — і те саме можна сказати про бачення справ англійцями — молода американська республіка була в кращому разі фоновим шумом, а частіше — порожнім звуком у контексті ширшої англо-французької боротьби за верховенство на континенті. Одне слово, на міжнародному рівні не існувало фундаментальних передумов, потрібних для розв'язання центральної проблеми Адамсового президентства. Проблема за означенням була нерозв'язною⁴².

З іншого боку, стан справ ще погіршився від того, що безкінечна полеміка між федералістами й республіканцями виродилася в ідеологічну війну. Кожна зі сторін широко вважала іншу зрадником головних принципів Американської революції. Політичний консенсус, який тримався протягом першого терміну Вашингтона, а потім почав розпадатися на табори федералістів і республіканців під впливом Повстання через віскі та Договору Джея, повністю завалився в 1797 році. Джеферсон говорив від імені багатьох учасників цієї бузувірської і помийної політичної культури, охарактеризувавши її як фундаментальну втрату довіри між колишніми друзями. «Люди, які були близькими все своє життя, — розповідав він, — тепер переходять на інший бік вулиці, щоб не зустрітися, і відвертають голову в інший бік, щоб не довелося торкатися капелюха». Тут він уперше використав фразу «стіна відокремлення», котра зажила слави пізніше як опис належних відносин між церквою і державою; однак попервах цією фразою він описував політичне та ідеологічне розмежування між федералістами й республіканцями: «Політика й партійна ненависть руйнує тут щастя кожного, — повідомляв він дочці. — Вони, наче саламандри, вважають вогонь своєю стихією»⁴³.

Джеферсонова інтерпретація наростання міжпартійної війни великою мірою мала іронічний характер, адже він сам доклався до руйнування міжособистісної довіри і повної відмови між міжпартійної співпраці, коли відхилив пропозицію Адамса відновити давнє партнерство. Проте Джеферсон був досить типовим у цьому плані, оплакуючи появу прірви між давніми колегами і водночас зміцнюючи барикади зі свого боку. Федералісти й республіканці однаковим чином звинувачували

своїх опонентів у вузьколобому партійному бузувірстві, жодним словом не допускаючи, ба навіть не усвідомлюючи, що їхня власна поведінка також відповідає тій характеристиці, яку вони давали своїм ворогам.

В політичній культурі 1790-х років ще не існувало ідеї легітимної опозиції, а еволюція політичних партій відбувалася в середовищі, в якому слово «party» («партія») продовжували сприймати як епітет*. По суті, лідерам революційного покоління бракувало термінів для опису форми політичного життя, яку вони винаходили. А успадкована ними термінологія заганяла наявні політичні відмінності та розходження в такі словесні форми, які тільки загострювали їх безкомпромісний характер. Як і Джеферсон, Адамс сприймав наявну безвихідь як результат розпаду взаємної довіри: «Ти свідок того, — писав він Джонові Квінсі з приводу Джеферсонової опозиції, — наскільки неохоче я визнав його безнадійним. Лише з дуже великою неохотою мені доводиться дивитися на нього як на людину, чиї думки спотворені упередженнями. [...] Хай там як він мудрий і обізнаний яко філософ, яко політик він — дитина і наївна жертва партійного обману»⁴⁴.

Отже, на внутрішньополітичній арені Адамс успадкував дуже наелектризовану політичну атмосферу, не менш лиховісну й неподатну, ніж клубок міжнародних проблем. Його становище було справді безпрецедентним за кількома ознаками: його віце-президент фактично очолював опозиційну партію; його кабінет зберігав вірність пам'яті про Вашингтона, котру, на думку кількох його членів, утілював Александер Гамільтон, який офіційно повністю вийшов із державного апарату; з політичних партій викристалізувалися доктринерські ідеологічні табори, але жодна зі сторін ні на словах, ні в думках не була здатною сприймати іншу інакше, ніж зрадницею; і нарешті, один із головних принципів всього експерименту з республіканською формою правління, згідно з яким будь-яку внутрішню і зовнішню політику може забезпечити легітимністю тільки громадська думка, наділав новим рівнем впливу пресу, котра ще не сформувала стійких правил поведінки і критеріїв розрізнення чуток від достовірних репортажів. Це був рецепт політичного хаосу, розповзання якого навіть невгамовному Вашингтону було

* За способом словотворення англійське слово «party», яким позначається політична партія, є прикметником, утвореним від іменника «part», що означає «частина», «сторона», «бік». Таким чином, слово «party» як епітет попервах означало «частковий», «боковий», «однобокий», а його подальша субстантивация сигналізувала втрапу початкового консенсусу.

б нелегко стримати. Ніхто інший, зокрема й Адамс, не мали шансу вистояти під його натиском.

Якщо дивлячись із висоти сучасності, ми маємо змогу реалістично оцінити історичні умови, котрі задавали обмежені параметри, в яких набувала обрисів політика Адамса на посаді президента, то цей самий погляд вимагає врахування того, що ніхто з головних тогочасних гравців не володів відповідним ясновидінням, щоб збагнути, що історія приготувала для них. (Вони вірили, що творять історію, а не навпаки.) По суті, політичні інституції та федеральний уряд були занадто новими й недоформованими, щоб ефективно впоратися з зовнішніми та внутрішніми викликами, з якими зіткнулася молода країна.

Те, що відбулося після цього, було дуже імпровізаційним і глибоко особистим. Адамс фактично ігнорував свій кабінет, більшість членів якого у будь-якому разі були лояльнішими до Гамільтона. Натомість він звертався за порадою тільки до своєї родини, що на практиці зробило Ебігейл його одноосібним жіночим кабінетом. Джеферсон поновив партнерство з Медисоном, але тепер ролі помінялися: Джеферсон узявся активно керувати республіканською опозицією з резиденції уряду в Філадельфії, а Медисон ділився своєю політичною мудрістю зі свого усамітнення в Монпельє. Хоч офіційні центри влади залишалися в виконавчих і конгресових будинках Філадельфії, по-справжньому ефективні центри влади перемістилися в два політичні партнерства, скріплені особистою довірою. Не змігши відродити велику співпрацю революційної доби, Адамс і Джеферсон пішли окремими шляхами разом зі своїми новими повірниками.

Співпраця Адамсів набула майже племінного характеру. Сам Адамс, хоч і був дуже досвідченим державним діячем і дипломатом, не мав жодного досвіду виконавчої діяльності. Він ніколи не був губернатором, на відміну від Джеферсона, чи військовим командувачем, на противагу Вашингтону. Він вважав роль партійного лідера федералістів не те що негожою, а й вкрай несумісною із його обов'язками яко президента, котрий повинен стояти вище партійних чвар, як це робив Вашингтон, і ухвалювати рішення яко «король-патріот», котрий переймається винятково довгочасними інтересами держави. Як наслідок, йому ніколи навіть не спадало на думку, що йому слід керувати політичними фракціями в Конгресі або в своєму кабінеті. Натомість він покладатиметься на власні судження і на поради своєї родини та довірених друзів.

Цим пояснюються два його перші й найбільш суперечливі рішення. Першим із них Адамс наполіг на залученні до складу мирної делегації,

яка вирушала до Франції, Елбриджа Гері. Останній був своєрідним аналогом Бенджаміна Раша, але з Нової Англії: приємний критикан із тісними особистими зв'язками з родиною Адамсів, але з ідеологічними переконаннями, які непередбачувано виялися по всьому політичному ландшафту. Найсвіжіший бриз заніс його в республіканський табір яко непохитного захисника Французької революції, що було головною причиною, чому Ебігейл вважала, що в Гері «завихрення в голові». Адамс теж попереджав Гері не сплутувати те, що відбувається у Франції, із Американською революцією. «Французи не більше здатні до республіканського врядування, – твердив він, – ніж сніжка здатна пролежати цілий тиждень на вулицях Філадельфії під палючим сонцем». Попри застереження Ебігейл, Адамс хотів, щоб Гері взяв участь у мирній делегації, аби продемонструвати свої двопартійні принципи та мати гарантію, що отримає неупереджені звіти від довіреного друга⁴⁵.

По-друге, він призначив свого сина Джона Квінсі послом Америки в Пруссії. Син заперечував проти цього, вважаючи, що це призначення накличе звинувачення в непотизмі і підживить підозри, що Адамс готує наступника на посаду президента: «Твої причини не витримують критики, – заперечував Адамс. – Це найменш обгрунтована думка, яку ти коли-небудь висловлював». Це була класична Адамсова бравада, коли він із криком відхиляв політичну пораду, хоч знав, що вона розумна, відмовляючись слухатися, бо вона була відверто політичною і всього-навсього самозахисною. Понад усе він хотів, щоб Джон Квінсі перебував в одній із дипломатичних столиць Європи яко його особистий інформатор. «Хочу, щоб ти продовжував відверто писати мені, – просив він, а потім додавав: – і обережніше – державній установі». Він стане його власним державним секретарем. Адамс довіряв непересічному знанню своїм сином європейських справ більше, ніж офіційним звітам⁴⁶.

Обидва ці рішення принесли дивіденди вже наступного року, коли перспективи прямої війни з Францією здавалися неминучими. Як завжди спритний і безпринципний Талейран, міністр закордонних справ Франції, відмовився прийняти американську мирну делегацію, а потім відправив трьох агентів із вимогою хабаря на 50 тисяч фунтів-стерлінгів яко передумову будь-яких подальших перемовин. Коли до Адамса дійшли деталі цього обурливого ульгиматуму, він наказав делегації повертатися додому, але приховав від Конгресу та громадськості офіційні депеші, в яких повідомлялося про вимогу хабаря. Ебігейл назвала це рішення «дуже болісною річчю», адже «президент не зможе скористатися своєю найсильнішою картою». Проте Адамс знав, що народна реакція на так звану справу XYZ (за кодovими назвами трьох французьких агентів)

викличе хвилю патріотизму та нестримної войовничості. Відклавши публікацію депеш, він виграв час. А за цей час завжди самодіяльний Гері зумів залишитися в Парижі, щоб неофіційно домовлятися з французькими дипломатами про уникнення війни. У своїх звітах він радив потерпіти, бо серед членів Директорії міцніло розуміння того, що вимога хабаря була жажливим прорахунком. Мережа джерел Джона Квінсі також заохочувала вдатися до поінформованого затягування. Попри значний тиск федералістів у Конгресі і наростання воєнних настроїв після оприлюднення справи XYZ, Адамс, керуючись насамперед цими повідомленнями, живив надію, що примирення буде досягнуто⁴⁷.

Ебігейл була його головним внутрішньополітичним міністром без портфеля. Насправді Адамс не мав якоїсь внутрішньої політики, мало того вважав, що звертати увагу на мінливі коливання громадської думки та запеклі партійні бої в пресі президентові не годиться, адже він зобов'язаний залишатися незворушним перед такими хитаннями суспільних настроїв. Ебігейл зазвичай підкріплювала його віру в незалежність виконавчої влади. Джеферсон, пояснювала вона, поводить себе наче верба, яка гнеться від кожного подуву політичного вітру. А її чоловік, з іншого боку, нагадує дуб: «Вітер може вирвати його з землі із корінням. Він може переламатися. Але він ніколи не зігнеться»⁴⁸.

Разом із тим, вона уважно стежила за гарячими партійними суперечками в республіканських газетах і регулярно інформувала чоловіка про махінації та звинувачення з боку опозиції. Коли передовиця в «Аутога» описала Адамса «старим, задерикуватим, лисим, сліпим і кульгавим», Ебігейл пожартувала, що тільки вона володіє відповідним інтимним знанням, щоб говорити про його фізичний стан. Народна реакція на справу XYZ викликала сплеск ворожості до прибічників Франції в Америці, і Ебігейл із задоволенням відзначала появу антиджеферсонівських передовиць Вільяма Кобета в «Porcupine's Gazette», де Джеферсона називали головою «офранцуженої фракції в нашій країні» і провідним членом «американської Директорії». Вона насолоджувалася, коли повідомляла про почутий тост із нагоди 4-го липня: «Джон Адамс. Хай він, як *Самсон*, переб'є тисячі французів *щелепною кісткою* Джеферсона». Вона розповідала про плітки, які ходять вулицями Філадельфії про плани проведення профранцузьких демонстрацій, які буцімто підбурює «найбільший із усіх великих негідників, той зрадник своєї країни – пекельний мерзотник Джеферсон». Вона прогнозувала, що лідери республіканців «займуть на шкалі національного престижу те саме місце, на якому перебували торі під час Революції»⁴⁹.

Хоча ніколи достеменно не стане відомо, але є вагомі докази того,

що Ебігейл зіграла вирішальну роль у переконуванні свого чоловіка підтримати чотири законодавчих акти, які отримали спільну назву Законів про чужинців і підбурювання до заколоту. Ці ганебні закони — поза сумнівом, найгрубіший промах його президентства — передбачали депортацію та позбавлення права голосу народжених за кордоном резидентів, здебільшого французів, які схилялися на бік Республіканської партії, і визнавали злочином публікацію «будь-яких хибних, скандальних і злісних текстів проти уряду Сполучених Штатів». Адамс пішов у могилу, стверджуючи, що ці закони ніколи не користувалися його підтримкою, що їх головними ентузіастами були федералістські екстремісти в Конгресі і що він підписав їх без задоволення і охоти⁵⁰.

Все було справді так, але він усе-таки підписав закони, попри власні застереження і всупереч порадам поміркованих федералістів на кшталт Джона Маршала. (Навіть Гамільтон, котрий у кінцевому підсумку підтримав пакет законів, у кращому разі прохолодно і з острахом ставився до прецеденту, започаткованого Законом про підбурювання до заколоту.) А Ебігейл, зі свого боку, не відчувала жодних докорів сумління: «Нічого не допоможе, поки Конгрес не ухвалить закон про підбурювання», — писала вона сестрі навесні 1798 року, котрий потім дозволить, щоб «гнів громадськості впав на їхні [республіканських редакторів] віддані голови. [...] В будь-якій іншій країні Бейч із усіма його статтями був би давно заарештований». Її любов до чоловіка та сприйняття себе як головного охоронця й берегині його президентства спонукали відкидати будь-які сумніви. Вона навіть спонукала до того, щоб на підставі Закону про чужинців було усунуто Альберта Галатина, народженого в Швейцарії лідера Республіканської партії в Палаті представників. Галатин, зазначала вона, «цей лицемірний, хитрий, обережний Касій, цей чужоземний прибулець», винен у зрадницькій поведінці, адже виступав із промовама і вносив поправки, «які перешкоджають їхній справі та не дозволяють досягти її цілей». Галатин, як і всі поплічники з Джеферсонового табору, мають розглядатися «яко зрадники своєї країни»⁵¹.

В кінцевому підсумку, певна річ, Адамс сам несе відповідальність за підписання цих відверто партійних законів, які шкодять його історичній репутації. Проте якщо він завжди наполягав, що Закони про чужинців і підбурювання до заколоту ніколи не користувалися його охочою підтримкою, то тверде схвалення цих законів з боку Ебігейл майже напевно схилило шальки терезів на користь позитивного рішення. Інакше кажучи, якби вона була проти, важко уявити, щоб Адамс пішов

на крок, зроблений ним. Це єдиний випадок, коли змішування їхніх переконань та особистої близькості збило його зі шляху.

Як на глум, найвизначніше — і в довгочасній перспективі найуспішніше — рішення Адамсового президентства було ухвалене, коли Ебігейл в Квінсі оклигувала від приступу ревматизму, а федералісти, які виступали проти цього рішення, пояснювали його її відсутністю. Йдеться про Адамсове відверто імпульсивне рішення, оголошене 18 лютого 1799 року, відправити до Франції ще одну мирну делегацію. Теодор Седжвік, один із лідерів федералістів у Конгресі, стверджував, що його наче «громом ударило», і підсумував реакцію своїх колег-федералістів: «Якби найнищому серцю і найздібнішій голові в світі дали змогу вибрати найбільш руйнівний захід, то, напевно, це був би саме той захід, який він [Адамс] ухвалив». Тимоті Пікеринг, нелояльний державний секретар, якого Адамс став зневажати, також говорив, що почувався, наче «вдарений громом», і запропонував проникливе трактування Адамсових мотивів: «Його було ухвалено без будь-яких *консультацій із жодним членом уряду з дуже зрозумілої причини — бо він знав, що всі ми виступимо проти цього заходу*». Ебігейл повідомляла, що всі непохитні федералістські анклавів Нової Англії були заскочені зненацька: «Вся їхня спільнота схожа зараз на зграю наляканих голубів; ні в кого немає готових пояснень»⁵².

Пояснення, які можна було знайти в філадельфійській пресі, зводилися до того, що Адамс вчинив імпульсивно, бо не мав під боком своєї політично мудрої дружини, яка би відговорила його від такого вчинку. Протягом передущих двох місяців він справді неодноразово нарікав прилюдно і приватно, що не добре відчувається в ролі «пустельника» і що йому «бракує моєї говірливої дружини». Ебігейл звернула увагу на передовицю в «*Republic's Gazette*», автор якої шкодував з приводу її відсутності: «Гадаю, — писала вона чоловікові, — вони захочуть, щоб хтось зігрівав тебе». Тож оголошення нової мирної ініціативи додало правдоподібності звинуваченням у тому, що без Ебігейл Адамс утратив рівновагу або й розум. Адамс жартував над цими історіями: «Вони повинні порадувати твоє марнославство, — писав він до Ебігейл, — достатньою мірою, щоб ти одужала та приїхала сюди». Зі свого боку, Ебігейл теж відповіла жартом, додавши при цьому слова підтримки: «Це було досить зухвало, але стара жінка може сказати їм, що вони помиляються, бо вважає цей захід спритним політичним ходом»⁵³.

Таким самим був і вердикт історії, оскільки призначена Адамсом делегація врешті-решт домовилася про дипломатичне припинення «квазівійни» з Францією; Адамсове рішення стало першою вагомою

імплементацією Вашингтонових ідей із «Прощального звернення», а також прецедентом для американської ізоляції від європейських воєн, котрий впливатиме на американську зовнішню політику більше ніж століття. Проте в безпосередньому контексті партійних воєн, які тоді точилися, одностороннє Адамсове рішення було політичним самогубством: «Він сам на своїх плечах виніс весь тягар цього непопулярного рішення, — зазначала Ебігейл, — знаючи, що воно... породить зливу лайки, яка виліється на його голову. Як він і очікував, його паплюжитимуть і обмовлятимуть вороги, чого не можна було уникнути, проте *серед його друзів* багато горластих голосів приєдналося до цього хору». Ебігейл мала на увазі те, що Адамс зважився відчужити себе від більшості Федералістської партії, котра вважала, що його політика занадто профранцузька, а ухвалене ним рішення радше личило б Джеферсону та республіканцям. Передовиці з «Porcupine's Gazette» повернули зброю проти нього. Серед федералістів ходили чутки, що їхній колишній лідер втратив душевну рівновагу. (Адамс, відчувши притік сили, писав Ебігейл, що може зараз скористатися Законом про підбурювання до заклоту, щоб закрити федералістську пресу.) Він був архетипним утіленням президента без партії⁵⁴.

Чому він пішов на цей крок? Схоже, в його голові поєдналися три взаємопов'язані причини, які дали вирішальний імпульс зовнішній політиці, котра доти металася між несумісними порядками денними федералістів і республіканців.

По-перше, його давні підозри до Гамільтона переросли в нестримну відразу, а відтак — відверту особисту ненависть. Цілих два роки Гамільтон за лаштунками давав розпорядження Адамсовому кабінету. Хоч Адамс мав уявлення про ці махінації, він не звертав на них особливої уваги; зрештою, він ніколи особливо не рахувався зі своїм кабінетом. Однак улітку 1798 року Гамільтон переконав колег-федералістів у Конгресі схвалити створення значно розширеної Тимчасової армії (згодом названої Новою армією) на 10–30 тисяч солдат для підготовки до очікуваної війни з Францією. Адамс завжди підтримував військову підготовку більше, ніж дипломатичні маневри, прагнучи вразити французький уряд рішучістю Америки. Проте він віддавав однозначну перевагу військово-морським силам, які називав «плавучими батареями і дерев'яними мурами». Постійна армія викликала в нього неприємне враження як за своєю суттю небезпечна і дорога річ. «Полки скрізь дорого коштують, — пояснював він міністрові оборони, — а в цій країні більше, ніж у будь-якій іншій країні під сонцем». Який може бути сенс у великій американській сухопутній армії, якщо конфлікт із Францією

відбувається в північних морях? «На сьогодні, – писав він, – шанси побачити французьку армію тут не вищі, ніж побачити її на небесах»⁵⁵.

А потім Адамс збагнув усю жажливість картини. Гамільтон збирався зробити Нову армію знаряддям особистої влади. Було наперед зрозуміло, що Вашингтона викличуть із відставки, щоб він очолив це військо, але так само передбачувано було те, що літній генерал передасть реальне командування своєму колишньому помічникові. Адамс запідозрив, що Гамільтон, якому він раніше не довіряв, а тепер сильно недолюбливав, бачив себе американським Наполеоном, готовим оголосити військовий стан і виставити себе єдиним спасителем. Ебігейл вторувала цим підозрам, називаючи Гамільтона «другим Бонапартом», про імперіалістичні задуми якого можна тільки здогадуватися. (Якби вони могли почитати Гамільтонове приватне листування, то з'ясували би всю грандіозність його планів: він сподівався пройти зі своєю переможною армією через Вірджинію, де з непокірливими республіканцями обійдуться як із учасниками Повстання через віскі, потім на південь через луїзіанські території в Мексику та Перу, щоб визволити все населення від французького й іспанського панування та запропонувати їм приєднатися до розширеної американської республіки.) Хоч Адамс сам підтримав Закони про чужинців і підбурювання до заколоту, перспектива армії з Гамільтоном на чолі, яка марширує невідомо куди, породжувала в уяві загрозливі образи падіння республіканської влади на початку останнього класичного акту драми – військової диктатури. Ніхто інший не усвідомлював цього історичного сценарію краще за Адамса. І ніхто, навіть Джеферсон, не ненавидів Гамільтона більше, ніж Адамс. Ебігейл назвала рішення поновити перемовини з Францією «спритним політичним ходом», бо він запобігав війні з Францією і тим самим усував потребу в Гамільтоновій армії⁵⁶.

По-друге, повідомлення, які Адамс отримував від Джона Квінсі з Прусії, базовані на інформації від мережі контактів останнього в Парижі й Амстердамі, містили нові докази того, що Талейран тепер зацікавлений у мирі зі Сполученими Штатами. В січні 1799 року з Європи повернувся другий син Адамса Томас Бойлстон, привізши додаткові депеші від Джона Квінсі, в яких говорилося, що Талейран готовий не тільки прийняти американську мирну делегацію, а й обговорити можливість компенсації за американські втрати на морі, понесені протягом останніх трьох років. Хоч би яким імпульсивним поставало людневе рішення Адамса в очах зовнішніх спостерігачів, воно було кульмінацією глибокого обмірковування, яке спиралося на дипломатичні поради від

найбільш довіреного і стратегічно розташованого повірника, котрим був його власний син.

По-третє, Адамс отримував глибоке особисте задоволення від односторонніх принципових вчинків, які не підпорядковувалися порядком денним жодної з політичних партій. Той факт, що рішення відправити делегацію знизило його популярність, що більшість оглядачів кваліфікували його як політичне самогубство, в його очах лише підтвердив правильність цього рішення. Посада президента, на його думку, була задумана, щоб її посідач міг витати над партійними сварками та підніматися вище партійних версій загальнонаціонального інтересу. Ще помітніше те, що його енергія повністю розкривалася, коли довгочасний державний інтерес (як він його розумів) зіштовхувався з політичними імперативами моменту.

Відмітний стиль Адамса можна описати як «просвічену незгоду», яка полягала в тому, що він шукав нагод показати, часто демонстративно, свою здатність до самопожертви. Так він виступав на захист британських військ, звинувачених у здійсненні Бостонської різанини, наполягав на незалежності Америки в Континентальному конгресі ще за цілий рік до того, як це стало модним, вимагав піднесенішої концепції президентської влади, попри звинувачення в монархізмі. Все це були прояви Адамсового стилю, іконоборчого темпераменту білої ворони, яка тішилася відчуженням. (Джон Квінсі, а потім правнук Генрі Адамс демонстрували таку саму модель поведінки протягом наступного століття, що наштовхує на думку, що нахил до неї був у них у крові.) Політичні умови 1798 року довкола посади президента були наче створені для того, щоб він продемонстрував свою надмірну добросовісність. Хоч Ебігейл залишалася поруч із ним весь час, для Адамса це була співпраця з його власними демонами й сумнівами, його власна декларація незалежності.

Зовсім інакше всі внутрішні та міжнародні виклики, з якими зіткнувся під час президентства Адамс, виглядали для Джеферсона й Медисона. Відхиливши Адамсову пропозицію і ставши на чолі республіканської опозиції, вони зімкнули лави довкола власних щирих переконань і тлумачили кілька криз, із якими він зіштовхнувся, як можливості розхитати позиції Федералістської партії, котра, на їхнє щире переконання, організовувала змову проти справжніх заповідей Американської революції. «Нічого не робити і вигравати час, все сприяє нам», – писав Джеферсон Медисону. Неподатливість французького питання та «глибокий розкол усередині федералістського табору» між гамільтоніанцями

і, як говорив Джеферсон, «адамітами» працювали на їх користь. Щоб республіканський порядок денний переміг, федералістський порядок денний повинен зазнати невдачі. Хоч Адамс ніколи не почувався зручно в жодній із партійних категорій і кінець кінцем рішуче почав віддаляти себе від обох сторін, як обраний лідер федералістів він неминуче мав стати об'єктом нападок з боку організованої республіканської опозиції⁵⁷.

Медисон, на відміну від Джеферсона, ніколи не мав особистої приязні до Адамса, тож йому було легше очолити опозицію в тавруванні мотивів і вдачі Адамса:

Мабуть, ніколи не було більшого контрасту між двома характерами, ніж між нинішнім президентом і його попередником. [...] Один холодний, поважний і обачний, а інший – безрозсудний, запалюється від кожної іскри, яка влучає в його пристрасті. Один завжди стежив за громадською думкою і готовий був виконувати її там, де не міг на неї вплинути; а інший кривдить її найгіршими думками й учинками. В. – герой з поля бою, який, утім, умів подолати будь-яку небезпеку в кабінеті. А. не має жодних натяків на характер солдата, справжнісінький Дон Кіхот на державній службі. Перший – головний чиновник держави, який скрізь і завжди широко шукав миру, хай навіть помиляючись із засобами; а останній докладає стільки ж зусиль, щоб устрягнути у війну, скільки перший докладав, щоб уникати її.

Останній пункт став предметом віри для Джеферсона й Медисона, котрі були переконані, що Адамс прагне війни з Францією. Медисон проголосив Адамса «єдиною перешкодою для врегулювання і справжньою причиною війни, якщо вона почнеться»⁵⁸.

Джеферсон і Медисон навіть зуміли переконати себе, що Адамс сфабрикував всю справу XYZ, щоб мобілізувати народну підтримку для оголошення війни. Талейран, говорили вони одне одному, не настільки дурний і не мерзотник, щоб вимагати хабаря з американської мирної делегації. Адамс змайстрував «наклеп на французький уряд» яко частину свого «шахрайського експерименту». Замість того, щоб побачити в Адамсовому рішенні відкласти оприлюднення депеш, в яких розповідалося про хабар, прояв розсудливості й гідну справжнього державного мужа спробу уникнути войовничих вимог громадськості, Медисон стверджував, що час оприлюднення був розрахований так, щоб завдати максимальної шкоди. «Довіра, якою наділили п. Адамса за дух примирення з Францією, просто дивовижна», – уїдливо зазна-

чав Медисон, натякаючи, що ця довіра була абсолютно незаслуженою. Коли Джеферсон несміливо заявив, що його давній друг колись був людиною революційних принципів, Медисон заперечив: «Кожна відповідь, яку він дає, дедалі краще розкриває його справжні принципи. [...] Скасування монархії, складається враження, не було одним із його революційних принципів. Чи завжди він відверто зізнавався в цьому – про це найкраще знають ті, хто знав його з 1776 року». По суті, це означало, що Джеферсону слід спекатися ностальгічних спогадів. Адамс був зрадником⁵⁹.

Хоча Джеферсон, безперечно, знав краще, він не заперечував. Натомість він повідомляв про чутки в коридорах Конгресу, начебто Адамс якось заявив, «що в нього настільки низька довіра до Франції, що якщо вона погодиться на найсприятливішу угоду, він вважатиме своїм обов'язком відхилити її». (Насправді Адамс саме в той час читав прохання Гері поновити зусилля з укладення миру.) Ще одна чутка з вулиць Філадельфії дійшла до вух Джеферсона: просочилася інформація, що Вашингтон виступає проти зовнішньої політики Адамса. (Було якраз навпаки: Вашингтон схвалював ініціативу Адамса яко дієву імплементацію його довгочасного наполягання на нейтралітеті Америки.) Згідно зі ще однією чуткою, Адамс за лаштунками намагався зірвати плани з переміщення столиці на Потомак (також не відповідало істині). А потім, коли в лютому 1799 року президент оголосив про своє неочікуване рішення відправити нову мирну делегацію до Франції, Джеферсон інформував Медисона, що ця «всім подія подія» була нав'язана Адамсу. Джеферсон мав надійні докази того, що Талейран погрожував дати витік інформації про свою попередню мирну ініціативу, якщо Адамс не відповість взаємністю. «Зверніть увагу, що говорю про це лише як про гіпотезу, – писав Джеферсон Медисону, – але оперту на процеси та індикатори, які проходять в нас перед очима» (все при-тягнуте за вуха)⁶⁰.

Якщо найважливішою функцією співпраці в середині родини Адамсів було відгородити, а потім ізолювати Адамса від ідеологічних воєн, які точилися між політичними партіями, то найважливішою функцією співпраці Джеферсона й Медисона було зміцнювати переконаність один одного в правильності безкомпромісної атаки на президента, яка часто велася без елементарних спроб перевірити правильність фактів. У їхній уяві ставки були надзвичайно високими, а федералістська загроза ставила весь республіканський експеримент під загрозу, йшла війна на смерть, у якій не брали полонених. Вони переконали себе, що Адамс –

ворог, а потім розкладали всі докази довкола цього непохитного, хоч і надзвичайно сумнівного переконання.

Майже гераклівська сила Джеферсонової самоомани також допомагала підтримувати чистоту справи, принаймні в його голові. В 1798 році він замовив Джеймсу Келендеру, загальновідомому скандалісту, котрий недавно розкрив історію про перелюбство Гамільтона з Марією Рейнольдс, написати дискредитаційну статтю про Адамса. У памфлеті «Наші перспективи» Келендер видав результат на-гора, описавши Адамса як «сивоголового палія», котрий однаково хотів почати війну з Францією і проголосити себе довічним президентом, а сина Джона Квінсі зробити наступником. Коли пізніше Джеферсону висунули звинувачення, що будучи віце-президентом, він платив Келендеру за написання викривальних памфлетів проти президента, Джеферсон заявив, що нічого не знав про це. Келендер зрештою опублікував викривальні листи від Джеферсона, які неспростовно доводили його причетність, але Джеферсон широко здивувався цим листам, припустивши, що свої найглибші секрети він, мабуть, ховає не від своїх ворогів, а від самого себе⁶¹.

Коли Конгрес почав обговорення Закону про підбурювання до заклоту в 1798 році, Джеферсон попервах боявся, що цей документ спрямований проти нього. Він скаржився Джеймсові Монро, що «моє ім'я згадується по всьому місту, нібито воно фігурує в злочинному листуванні з французькою директорією». Передовиці федералістських газет звинувачували його в переданні інформації французькому уряду через профранцузьких агентів у Америці та регулярних зустрічах із Бенджаміном Франкліном Бейчем, редактором «Аугога» – головного органу опозиції. Джеферсон у приватному спілкуванні з Медисоном визнавав, що ці звинувачення по суті обґрунтовані. Хоч він займав другорядне становище в адміністрації Адамса, зате був, за словами лідера федералістів у Палаті представників, «життєвою снагою і душею опозиції». Джеферсон виправдовувався тим, що його консультації з Бейчем не були підпільними зустрічами; він справді зустрічався з Бейчем багато разів, але всупереч федералістським звинуваченням не «замикався» з ним наодинці. В глибині своєї душі Джеферсон просто-на-просто не вважав свою поведінку підбурювальною або зрадницькою. Натомість винним у зраді був федералістський уряд, хай навіть законно обраний⁶².

В цьому й полягала суть проблеми. Джеферсон широко вірив, а Медисон підкріплював цю віру, що федералісти відібрали владу в американського народу. Попри електоральний мандат, програми й політичні заходи, що їх здійснювали федералісти на загальнонаціональному рівні – широкі повноваження федерального уряду, міжнародний ней-

тралітет, який тісніше зближував Сполучені Штати з Англією, ніж із Францією, — йшли врозріз із духом 1776-го року. Прийняття Законів про чужинців та підбурювання до заколоту, потім створення Нової армії зайвий раз підтверджували, що федералістський порядок денний порушував центральні принципи Американської революції, навіюючи спогади про обмеження британським Парламентом колоніальної преси та дислокування британських військ у головних містах колоній. Як можна опір таким заходам називати зараз зрадою, якщо в минулому він був легітимним проявом американської незгоди?

Правові параметри, які би вможливили відповідь на це питання, на той час ще не викристалізувалися. За сучасними стандартами активна роль Джеферсона в підживленні антипрезидентської пропаганди та його причетність до витоку інформації профранцузьким активістам на кшталт Бейча є карними правопорушеннями на межі зі зрадою. Але в такому разі Гамільтон теж був винен в аналогічній неперебірливості в своїх контактах із проанглійськими активістами під час перемовин, які передували укладенню Договору Джея. А його поведінка з підпільного інструктування Адамсового кабінету підривала конституційний авторитет виконавчої гілки влади, що в наші часи привело би його за ґрати. Проте коли тільки десять років минуло від часу ухвалення й ратифікації Конституції, означення зрадницьких і підбурювальних дій залишалося розмитим і проблематичним, оскільки йому бракувало історичних підказок, які міг дати тільки досвід. Не маючи згоди щодо цілей Американської революції та положень Конституції, як федералісти, так і республіканці безладно блукали морем взаємних звинувачень і однобічних тлумачень. Центр не міг тримати, бо його не існувало.

Кульмінація співпраці між Джеферсоном і Медисоном припала на цей бурхливий політичний час. Йдеться про спільне написання ними постанов штатів Кентукі й Вірджинія. 2–3 липня Джеферсон відвідав Медисона в Монпельє, щоб порадитися з приводу реакції на Закон про підбурювання до заколоту, який Сенат схвалив наступного дня. (Федералісти, як на глум, думали, що це найкращий спосіб відзначити День незалежності.) Вони домовилися видати серію памфлетів проти «вільомської влади», як говорив Джеферсон. Працюючи самостійно в Монтичелло, Джеферсон уклав документ, який у серпні–вересні отримає назву Постанови штату Кентукі. Його головна теза полягала в тому, що Закон про підбурювання до заколоту був неконституційним, бо порушував природне право громадян кожного штату самостійно керувати своїми внутрішніми справами. Мало того, кожен штат «володіє природним правом у випадках, які не охоплюються договором»,

тобто в усіх випадках, які Конституція прямим текстом не відносить до юрисдикції федерального уряду, «від свого імені анулювати будь-які зазіхання на владу в межах його території з боку інших сторін». Це була класична позиція, яка наголошувала на правах штатів, увінчана категоричною заявою, що штати можуть анулювати федеральні закони та мають легітимне право відокремитися (як писав Джеферсон, «відрізатися»), якщо федеральний конгрес або суди підуть наперекір їх рішенням. Якщо Закон про підбурювання до заколоту був серйозною загрозою для громадянських свобод, то відповідь Джеферсона була не менш серйозною загрозою для суверенітету загальнонаціонального уряду та збереження союзу⁶³.

На щастя для Джеферсона, президія законодавчого зібрання штату Кентукі вирішила видалити з його проекту фрагменти, в яких схвалювалося право нуліфікації, вочевидь через те, що вважало таку відверту непокору федеральним законам надмірним і необов'язковим ризиком. Ліпше продумані аргументи Медисона, оприлюднені як Постанови штату Вірджинія, потрапили в загальнонаціональну пресу і мали ту саму мету – засудити Закон про підбурювання до заколоту, але без згадування про нуліфікацію. Фактично в Постановах штату Вірджинія Закони про чужинців і підбурювання до заколоту описувалися як «тривожні відхилення» від Конституції, які порушували гарантії свободи слова, застережені в 1-й поправці. Замість того, щоб виступати проти влади федерального уряду, Медисон покликався на захисні механізми, які забезпечувала ця сама федеральна влада, непрямо натякаючи, що федеральні суди, а не окремі штати повинні бути тлумачами Конституції. Якщо логіка Джеферсона вела його в бік договірної теорії Конституції, котру згодом у 1861 році прийняла Конфедерація, то аргументи Медисона тяжіли до сучасної доктрини судового нагляду та конституційних гарантій свободи слова та преси⁶⁴.

Коли Медисон висловлювався з приводу конституційних питань, Джеферсон завжди прислухався. Одному з довірених друзів із Вірджинії він повторив своє переконання, що «істинні принципи нашого федеративного договору» зберігають за штатами суверенітет над усією внутрішньою політикою; якщо Конгрес не анулює Закон про підбурювання до повстання, «нам слід відокремитися від союзу, який ми дуже цінуємо, але не поступатися самоврядними правами, які ми за собою закріплювали». Проте після особистого візиту Медисона у вересні 1799 року Джеферсон погодився пом'якшити свою позицію щодо відокремлення «не тільки з поваги до його судження», як пояснив він, «а й через те, що нам слід думати про відокремлення тільки через грубі й масштабні

порушення», тобто, як він раніше писав у Декларації незалежності, після «довгої низки правопорушень». Завбачливе й тихе втручання Медисона врятувало Джеферсона від сецесіоністських висновків, які той виводив зі своїх революційних принципів, і вміло приховало глибоку розбіжність між їхніми поглядами на Конституцію. Імперативи їхньої співпраці, а також потреба єдиним фронтом виступати проти федералістів переважали над розходженням їхніх думок у питанні про місце розташування суверенітету в структурі американської республіки⁶⁵.

В політичному житті існує небагато універсальних законів, але одним із них керувалися республіканці протягом останнього року Адамсового президентства: не слід втручатися, коли ваш ворог активно займається самознищенням. Тільки-но федералісти почали переслідувати республіканських редакторів і публіцистів, згідно з положеннями Закону про підбурювання до заколоту – загалом до суду було подано вісімнадцять обвинувачень, – відразу стало зрозуміло, що судове переслідування використовуватимуть jako спосіб гоніння. Більшість обвинувачених стали місцевими героями і публічними мучениками. Медисон швидко збагнув, що «наша публічна недуга сама створить проти себе ліки», маючи на увазі, що судилища, на яких федералістські юристи накидалися на республіканську опозицію з кричущо упередженими обвинуваченнями, лише допомагали повернути більше людей до справи, яку ці юристи хотіли придушити. Загроза переслідування чужинців вікликала зустрічний вогонь проти самих федералістів, коли ірландські іммігранти Нью-Йорку та німці Пенсильванії, колись непохитні прибічники адміністрації Адамса, стали масово перекидатися на бік республіканців⁶⁶.

Те, що Джеферсон назвав «відьомською владою», почало перетворюватися на політичну комедію, в якій об'єктом глузування стали федералісти. Приміром, у Нью-Джерсі, коли п'яного редактора-республіканця звинуватили в непристойній згадці про президентові сідниці, присяжні схвалили виправдальний вирок на тій підставі, що істинність є легітимним виправданням. Не обійшлося й без іронії. Так сталося, що під час відбування покарання за наклеп в ричмондській в'язниці Джеймс Келендер уперше почув чутки про статеві зв'язки Джеферсона з рабинею-мулаткою Селі Гемінгс. Згодом він оприлюднить цю історію, вирішивши, що Джеферсон недостатньому йому заплатив за памфлет про Адамса⁶⁷.

Проте цей ласий шматок для скандалу, який остаточно підтвердили лише в 1998 році за допомогою аналізу ДНК, вигулькнув надто

пізно, щоб допомогти Адамсу в передвиборчій кампанії 1800 року. Мало того, темна смуга невезіння або несвоечасності супроводжувала його до самісінького кінця президентського терміну. Відраджена його одностороннім рішенням до Франції мирна делегація домовилася про укладення угоди, яка закінчувала «квазівійну», але ця добра новина надійшла надто пізно, щоб вплинути на голосування. Крім того, Нова армія, проти якої виступав Адамс, вважаючи її надлишковою, настільки обтяжила федеральний бюджет, що потрібно було шукати нові джерела доходів. Навіть коли армію розпустили – це було одночасно заслугою і полегшенням для Адамса, – вартість її попереднього скликання однаково лежала на плечах виборців. Адамс примудрився впустити належні йому політичні нагороди, а натомість наразився на критику, на яку заслуговували інші.

Запропонована раніше Ебігейл характеристика змагання між Адамсом і Джеферсоном яко протистояння дуба та верби виявилася пророчою. Найкращий приклад вищої гнучкості Джеферсона походить із зовнішньополітичного фронту. Протягом президентства Адамса Джеферсон і його республіканські послідовники наполягали, що Французька революція – це продовження Американської революції на європейському ґрунті, а тому в Франції слід вбачати головного міжнародного союзника Америки. Проте коли Наполеон повалив французьку республіку й оголосив себе повновладним диктатором, як Адамс і передбачав, Джеферсон швидко змінив свою позицію, щоб пристосуватися до нової реальності. «[Американському народу] дуже важливо зрозуміти, що його характер і становище суттєво відрізняються від Франції, – зауважував він у 1800 році, – і хоч би як складатиметься доля республіканства там, ми в змозі зберегти його неушкодженим тут». Це була саме та нейтральна зовнішня політика, до якої Вашингтон і Адамс спонукали протягом цілого десятиріччя і яку Джеферсон засуджував як зраду духу 1776-го року. Перетворення Джеферсона відбувалося настільки швидко, що мало хто встиг помітити, наскільки спритно він відкинув головну зброю, якою республіканці боролися проти двох федералістських адміністрацій. У цій зброї тепер не було потреби, як добре розуміли Джеферсон і Медисон, оскільки краща організованість республіканців на рівні штатів фактично гарантувала їм перемогу на найближчих президентських виборах⁶⁸.

Враховуючи смугу прикрого невезіння, несвоечасність та добре організовану політичну стратегію його противників-республіканців, Адамс насправді показав дуже добрий результат, коли були пораховані всі голоси. Він перевершив федералістських кандидатів до Конгресу,

яких змели з посад республіканці своєю тотальною перемогою. Якщо не рахувати штат Нью-Йорк, то він здобув навіть більше голосів виборників, ніж у 1796 році. Проте, значною мірою через спритні політичні маневри Аарона Бера, всі дванадцять голосів виборників від Нью-Йорку дісталися Джеферсону. Ще в травні 1800 року Ебігейл, відповідальна за підрахунок голосів у Адамсовій команді, передбачала, що «Нью-Йорк визначатиме баланс на тирезах, тиресах, тересах (тепер правильно? здається, ні)». Хоч вона не знала, як правильно пишеться слово «терези», але розуміла, де вирішуватиметься доля виборів. У кінцевому підсумку її чоловік поступився тандемові Джеферсона й Бера 73 проти 65⁶⁹.

Хоча наступна подія сталася, либонь, надто пізно, щоб справити хоч якийсь вплив на вислід виборів, найдраматичніший акт цієї виборчої кампанії інсценізував Гамільтон. У жовтні він написав і сам опублікував памфлет на 54 сторінки, в якому різко критикував характер Адамса, називаючи його від народження непостійною істотою, людиною, якою керує марнославство та її власна спотворена версія незалежності, жалюгідним клубком смикань і спалахів, котрий «не годиться на посаду голови держави». Адамс відреагував з нехарактерним для нього спокоем на цю особисту помсту: «Я певен, — зазначав він, — що це завдасть більше шкоди йому, ніж мені». І він мав рацію. З'явившись надто пізно, щоб вплинути на уподобання виборців, Гамільтонів викривальний памфлет розкрив тільки те, що в середині федералістського табору пролягла глибока тріщина, виставлена тепер на всезагальний огляд, і що Гамільтон сам не зовсім при своєму розумі. В політичному плані Гамільтонів памфлет був не менш фатальним, ба навіть самогубчим, ніж його пізніше рішення зійтися з Аароном Бером на полі під Вігокеном. Його репутація після цього вже не відновилася⁷⁰.

Те саме можна сказати про Федералістську партію. Співпраця Джеферсона й Медисона мала на меті не просто здобути федеральну владу для республіканців. Як красномовно висловився сам Джеферсон, їхня вища мета полягала в тому, щоб «потопити федералізм у безодні, з якої не можна спливати». Коли Медисон оголосив, що справа республіканців тепер здобула «повну перемогу», він мав на увазі не тільки те, що вони здобули посаду президента і контроль у Конгресі, а й те, що Федералістська партія опинилася в повному сум'ятті. Хоч анклав федералістського впливу зберігалися в Новій Англії протягом потомного десятиліття, федералізм jako загальнонаціональний рух, здатний домінувати в дискусіях про політичний курс Америки, вичерпав свою енергію. На той момент Джеферсон ще не вигадав фразу «революція 1800 року», щоб описати успіх республіканців, а історики ще не ви-

тлумачили цю подію як народження більш демократичного різновиду політичного життя — тлумачення, яке мало би що сказало самому Джеферсону. (Він гадав, що його перемога була вороттям, а не відкриттям — відродженням принципів 1776-го і відмовою від конституційного врегулювання 1787-го як його намагалися означити федералісти.) З історичного погляду коректно говорити тільки про те, що ніхто насправді не знав, що позитивного для загальнонаціонального уряду ніс у собі триумф республіканців. Але було зрозуміло, що особлива версія політичного життя і політичного лідерства, яку втілювали адміністрації Вашингтона й Адамса, зазнала нищівної поразки. Політичне життя майбутнього втілювала співпраця Джеферсона й Медисона. Співпраця Адамсів утілювала політичне життя минулого⁷¹.

Разом із ним помирав постулат, який займав центральну позицію в Адамсовому сприйнятті політичного життя та себе в ньому. Цей постулат припускав існування довгочасного колективного інтересу республіки, окремого від партійної належності, ба навіть вищого за все політичне життя. І обов'язок американського державного діяча — вгадувати цей суспільний інтерес, водночас старанно ігноруючи — аж до впадання в блаженне забуття — окремішні інтереси конкретних груп виборців. Після 1800 року те, що Адамс називав «монархічним принципом», відмерло в американській політичній культурі разом зі зверхнім нехтуванням, яке Вашингтон і Адамс практикували щодо «моральності партійного життя». Таке нехтування було можливим завдяки революційній репутації: ті, хто брав участь у створенні республіки, заслуговують на довіру яко відповідальні державні діячі. Проте пам'ять про Революцію згасала, і так само згасала довіра, яку ця пам'ять живила. Звісно, Джеферсон належав до «братської ватаги» і неодноразово нагадував про це, але його обрання сигналізувало кінець епохи. «Народ» прийшов на зміну «громадськості» яко суверенне джерело політичної мудрості. Жоден політичний лідер не міг вдавати, що він стоїть вище політичних боїв. Як правильно зрозумів Джеферсон, з моменту відходу у відставку Вашингтона будь-який американський президент повинен бути головою політичної партії.

Жоден із членів Адамсової команди не міг зрозуміти цей історичний перехід інакше як лиховісний симптом моральної деградації. «Джеферсон має партію, — їдко зазначав Адамс. — Гамільтон має партію. Але федерація не має партії». Якщо чеснота вже не є ідеалом в американській політиці, то йому в ній немає місця. Якщо Адамсів тип державного діяча став анахронізмом — саме так і було, — то Адамсове президентство слугує гідним пам'ятником на честь його відходу в минуле. В лютому

1800 року Адамс підписав Мортфонтенську угоду, яка офіційно припинила ворожнечу з Францією. Він покидав посаду, знаючи, що його дискредитована політика та одноосібний стиль дали результат. За його ж словами, він «завів корабель... у мирний і безпечний порт»⁷².

Як на глум, останнім обов'язком, який виконала команда Адамса, був нагляд за переїздом федеральних інституцій на місце їх постійного перебування на Потомаці. Хоч увесь архів виконавчого апарату зайняв лишень сім вантажних ящиків, Ебігейл нарікала на фізичні незручності, пов'язані з цим останнім завданням, а також на холодні, порожні і ще не завершені кімнати президентського будинку. Протягом кількох наступних тижнів трималася непевність, чи саме Джеферсон стане наступним мешканцем цих покоїв, оскільки остаточний підрахунок голосів виборників завершився нічиєю між ним і Бером. Ходили чутки, нібито Адамс збирався скласти повноваження, щоб Джеферсон яко віцепрезидент посів його місце і в такий спосіб розв'язалася конституційна криза. Адамс висловив свою думку, що виборці однозначно обирали саме Джеферсона, і він головний у списку, а Бер був «наче повітряна куля, наповнена горючим повітрям». Урешті-решт, криза минула, коли на тридцять шостому голосуванні Палата представників таки віддала перемогу Джеферсону⁷³.

Попри всю гіркоту їхніх відносин за останні вісім років та політичні рани, завдані Джеферсоном за останні чотири роки Адамсового президентства, Ебігейл наполягла, щоб чоловік запросив їхнього «колишнього друга» на чай із тістечком перед тим, як вона за кілька тижнів до інавгурації вирушить до Квінсі. Хоча жодних документальних відомостей про цю розмову немає, але Джеферсон заздалегідь повідомляв Медисону, що знає Адамсів дуже добре, тож очікує «великодушного й гостинного ставлення». Хай там як, у день інавгурації Адамса не було поруч із Джеферсоном, коли той верхи долав усіяну пеньками Пенсильванія-авеню на шляху до ще недобудованого Капітолію. Замість того, щоб удостоїти своєю присутністю цю подію, Адамс о четвертій годині ранку покинув місто на поштової кареті, щоб приєднатися до Ебігейл. Із Джеферсоном він не перекинеться жодним словом протягом наступних дванадцяти років⁷⁴.

Дружба

АДАМС ПРАВИЛЬНО розумів, що його 800-кілометровий шлях до Квінсі означав остаточне сходження з політичної сцени. Прибувши додому, він зауважив, що сарай повний морських водоростей, які відразу викликали характерно необережний коментар: він провів «добру обладку... честь і чесноти в обмін на добриво». Коли в день його повернення пронеслася буря, Адамс витлумачив її яко передвістя, що проблеми переслідують його й у відставці, зміниться лише те, що «замість революцій у моральному, інтелектуальному та політичному світі відбуватиметься бродіння в стихіях». Яко людина, яка доклала руку до цих політичних революцій, він стверджував, що почувається абсолютно комфортно в штормовій погоді. Але хіба у похилому 66-річному віці не настав час, коли природно хочеться якогось покою? «Далеко сховавшись від усіх інтриг і ставши недосяжним для всіх малих і великих пристрастей, які баламутять світ, — пояснював він, — я розраховую на більше затишшя, ніж будь-коли мав у житті»¹.

Проблема Адамса була не в тому, що шторми переслідували його, а радше в тому, що вони вирували всередині його душі, хоч куди він ішов. Якось у липні 1801 року Ебігейл заскочила його в полі, де він працював разом із найманими робітниками, коли Адамс, махаючи серпом, бурмотів різні паскудства про своїх політичних опонентів. Із листів нам відомо, що список його ворогів очолював Гамільтон; він називав його «позашлюбним вилупком рознощика шотландського віскі», котрий «мав амбіції, як у Бонапарта, але поступався йому хоробрістю і, якби не я, втягнув би нас у зовнішню війну з Францією і в громадянську війну з самими собою»².

Не далеко відставав від Гамільтона Адамсів колишній друг і наступник у президентському кріслі. Хоча ненависті до Джеферсона було менше, зате завдана ним рана — глибшою. Вони разом зробили дуже багато: боролися з усіма незгодами в 1776 році, представляли Америку

в Європі протягом 1780-х років, піднялися над усіма політичними розходженнями під час президентства Вашингтона. Проте Адамс вважав, що протягом його президентства Джеферсон зрадив їхній дружбі. І все це було зроблено настільки непрямом і вміло, наче грабіжником, який не залишає відбитків пальців. Джеферсон був «людиною-примарою», вважав тепер Адамс, а його характер нагадував «великі ріки, в яких неможливо побачити дно і які течуть беззвучно». Коментуючи інших своїх ворогів, Адамс проявляв неабиякий хист. Тома Пейна, приміром, він називав «Сатиром нашого часу... поміссю свині й шеняти, породженою диким кнуром із вовчицею». Проте для Джеферсона колоритні епітети і зневажливі образи так легко не підбиралися. Важко дати конкретну характеристику, коли суть людини – невлівимість³.

Характер непростих почуттів Адамса до Джеферсона врешті-решт проявився через Ебігейл. Привід для цього був сумний. У 1804 році молодша дочка Джеферсона Марія Джеферсон Епс померла від складних пологів. Ебігейл вирішила написати співчутливого листа, пояснивши що «причини різного роду стримували моє перо, доки бурхливі почуття не прорвалися з мого серця». Вона пригадувала, як доглядала Марію в дев'ятирічному віці, коли вони щойно прибули в Лондон. «Вже довгий час я вигадувала якусь подію в цьому житті, котра б викликала почуття взаємної симпатії», – зізнавалася вона Джеферсону, але втрата дитини стерла всі її раціональні задуми. Вона хотіла донести до Джеферсона, що її серце в цю сумну годину з ним⁴.

Зазвичай Джеферсон мав бездоганний слух, коли йшлося про інтерпретацію тону листа. Проте в цьому випадку він прогледів чіткі попереджувальні сигнали від Ебігейл і витлумачив її слова jako запрошення відновити дружбу з родиною Адамсів. Він скористався цією нагодою, щоб окинути поглядом довгий шлях політичного партнерства, який вони пройшли з її чоловіком. Їхня взаємна приязнь «супроводжувала нас протягом довгих і важливих епізодів», писав він, і «різним висновкам, які ми робили з читання політичних текстів та роздумів, не дозволяли ослаблювати нашу взаємоповагу». Хоча вони двічі змагалися між собою за президентське крісло, він наполягав, що «ми ніколи не ставали на шляху один одного». Політичне суперництво ніколи не псувало їхньої особистої поваги один до одного.

Був тільки один випадок, зізнавався Джеферсон, коли рішення Адамса вразило його як «особисто недружнє». Це було призначення федералістів на кілька вакантних суддівських посад протягом останніх тижнів перебування Адамса в кріслі президента. Ці призначення, дещо невлучно названі «опівнічними суддями», були зроблені вже після пре-

зидентських виборів, а отже, не дали Джеферсону скористатися можливістю обрати своїх людей. (Головною образою було призначення Джона Маршала головою Верховного Суду – мабуть, це була найтривкіша антиджеферсонівська спадщина Адамса почасти через видатну кар’єру Маршала на цій посаді, а почасти через крайню взаємну зневагу між ним і Джеферсоном.) Проте ця образа, на думку Джеферсона, «давала дружбі можливість проявити прощення», тож «після недовгих роздумів про це... я широсердо простив і повернувся до тієї самої високої оцінки й поваги до нього [Адамса], якої довгий час дотримувався»⁵.

Джеферсонів лист викликав у Ебігейл керований гнів. «Ви зволили порушити деякі теми, які вимагають відповіді», – почала вона лиховісно. Сама думка, що Джеферсон може вважати себе ображеною стороною з моральним правом прощати її чоловіка, була для неї абсурдною. Тепер, коли Джеферсон сам порушив питання політичної зради, він мусить «вибачити за свободу цього діалогу [...], в якому будуть скинені окови, які за інших умов обмежували б мене». Довго придушуваний гнів нарешті прорвався: «І тепер, сер, я відверто розповім вам, що розірвало узи колишньої дружби і кинуло на вас світло, яке дуже відрізнялося від того, в якому я раніше вас сприймала».

Після натхненного обґрунтування права свого чоловіка призначати суддів, доки він залишався на посаді, Ебігейл пішла у фронтальний наступ на особистий характер Джеферсона. Впродовж президентства Адамса, заявляла вона, Джеферсон використовував свою посаду віцепрезидента, щоб підривати політику людини, котру він був обраний підтримувати. Це вже було вельми негарно. Але найгірші кривди припали на виборчу кампанію 1800 року. Джеферсон ніс вину за «найогидніші наклепи і найбрудніші фальшивки» тієї прикрої кампанії. Вдаючи безкорисливість і непричетність, він таємно наймав скандалістів на кшталт Джеймса Келендера, щоб зводити на Адамса наклепницькі й обурливі звинувачення: у Адамса розлад психіки; він збирається коронувати себе на американського монарха; Адамс має намір призначити Джона Квінсі своїм наступником на посаді президента. «Ось це, сер, я вважаю особистою образою, – відзначала Ебігейл, – мечем, який розрубав Гордіїв вузол». Вона вважала вельми іронічним і повністю справедливим те, що ниций Келендер урешті-решт спрямував свою зброю проти Джеферсона, звинувативши його в статевих зв'язках із домашньою рабинею Селі Гемінгс. «Змія, яку ви виплекали й пригріли, – зловтішно коментувала вона, – вкусила руку, яка її вигодувала». А отже, якщо може йти мова про якесь прощення взагалі, то тільки про прощення з боку Адамса. А подумати про чистоту свого сумління

слід якраз Джеферсону. Завершила вона останнім словесним ляпасом: «Рани друга зобов'язують»⁶.

За весь час свого обширного листування Джеферсон ніколи не отримував листа на кшталт цього. Його репутацію намагалися очорнити різні наклепники, певна ніч, але федералістські критики здебільшого нападали на нього в публічній пресі, від чого він завжди міг відмахнутися як від партійної пропаганди. Натомість докори з боку Ебігейл мали приватний і особистий характер, були висловлені людиною, яку він поважав і вважав близьким другом, та стосувалися не так політичних переконань, як питань честі й довіри. Його першим поривом було відхилити звинувачення на тій підставі, що обидва табори – республіканці й федералісти – однаковою мірою використовували брехню й перекручення під час виборів 1800 року і що йому перепало не менше, ніж Адамсу, «наклепів і неправд». (Це була чиста правда.) Мало того, далі він заперечував, щоб «хоч хто-небудь, хто знав нас обох, міг подумати, щоб хтось із нас міг займатися такою брудною роботою». Фактично він стверджував, що жоднісіньким чином не пов'язаний із наклепами Келендера на Адамса. (Це була брехня.) «До тих, хто бажає думати погано про мене, – писав він, – я навчився бути байдужим». Але до тих, хто на кшталт Ебігейл «має гострий розум і потребує лише правди, щоб привести його до ладу, я не можу бути пасивним»⁷.

Ебігейл не могла такого стерпіти. На її думку, Джеферсонові виправдання лише зайвий раз підтверджували його нещирість. Про його співучасть у залаштункових політичних інтригах було загально відомо. Попервах Ебігейл закривала очі на очевидне, бо, як сама пояснила, «серцю потрібно багато, дуже багато часу, щоб утвердитися в тому, що підказує йому розум». Навіть зараз, зізнавалася вона, «в грудях клеочуть почуття, хоча повага звідти вже вивітрилася». Проте неможливо заперечувати, що Джеферсон віддав у заставу свою честь, щоб перемагти на виборах. Його критики-федералісти завжди звинувачували його, що він більше керується партійними інтересами, ніж принципами. «Пере-прошую, сер, що доводиться це сказати, – підсумовувала вона, – але боюся, що вони мають рацію»⁸.

Можна з достатньою упевненістю говорити, що Ебігейл у цьому короткому обміні листами виступала як від свого імені, так і від імені чоловіка. Тож Адамсова команда висувала проти Джеферсона два серйозні звинувачення в порушенні неписаного кодексу політичної честі, який вважався обов'язковим для провідного класу революційного покоління. Перше звинувачення виглядає дуже дивним і абсолютно анахронічним для нас: Джеферсона картали за те, що він особисто брав

участь у своїй президентській кампанії і вів її лише з однією метою – перемогти на виборах. У цьому полягає суть звинувачення, що він «керувався партійними інтересами». Така поведінка стала прийнятною, навіть очікуваною частиною політичного ландшафту в другій третині XIX століття, після чого закріпилася назавжди. Проте в контексті революційного покоління відданість одній політичній партії вважалася нелегітимною. Вона розходилася з чеснотою й безсторонністю, які вважалися важливими рисами особи, підхожої для нагляду за громадськими справами. Ні Вашингтон, ні Адамс не брали безпосередньої участі в своїх передвиборчих кампаніях. І навіть Джеферсон, котрий став першим президентом, який зламав цю традицію, мусив діяти таємно, а потім категорично заперечувати свою причетність перед Ебігейл. Джеферсону, до речі, належить один із найрізкіших тогочасних осудів впливу політичних партій. Відданість партії він називав «крайньою деградацією вільного й морального суб'єкта» і стверджував, що «якщо на небеса не пускатимуть без партійної належності, то я туди навіть не намагатимуся потрапити»⁹.

Ставлення Джеферсона до політичних партій, як і його позиція в питанні рабства, було глибоко суперечливим. В обох випадках добropорядна публічна позиція – рабству потрібно покласти край, а політичні партії – це пагубні утворення, які роз'їдають республіканські цінності, – безнадійно розходилася з його власною поведінкою та політичними інтересами. І в обох випадках Джеферсон знайшов можливість переконати себе, що ці видимі суперечності були лише позірними. У випадку своєї активної залаштункової ролі в президентській кампанії 1800 року Джеферсон широко вірив, що перемога федералістів означатиме крах духу 1776 року. Він вважав виправданим вдаватися до будь-яких засобів, які перешкоджають реалізації цього жажливого результату. А потім він стільки разів спростовував свою безпосередню участь у кампанії, що, мабуть, сам почав вірити в свої брехні. Ось чому непохитні відмови Ебігейл прийняти його аргументи в цьому питанні глибоко зачепили його. Він не звик, щоб хтось – навіть він сам – ставив під сумнів його слова і викривав його вибачення.

Друге звинувачення було більш особистим: він поливав брудом людину, яку називав своїм давнім другом. Зокрема, Джеферсон підтримував полемічну діяльність Келендера, спрямовану проти адміністрації Адамса, хоча знав, що Келендер безсоромно перекручує факти. Адамс не мав жодних монархічних амбіцій, хоча вірив, що сильна виконавча вертикаль потрібна. Він не хотів війни з Францією, хоча вважав, що нейтралітет для Америки важливіший за франко-американський альянс.

Обидві позиції були в руслі улюбленої політичної стратегії Вашингтона. Проте на відміну від Вашингтона, в Адамса були вразливі місця, які Джеферсон використовував заради власної політичної вигоди. Якби ці безсоромні перебільшення ініціював Медисон або будь-хто з дрібніших політичних виконавців, це було би вже дуже недобре. А схвалення наклепів з боку самого Джеферсона рівнялося зраді. Воно мало чим відрізнялося від залаштуноквого обмовлення Гамільтоном Бера за винятком того, що у випадку з Адамсом обмовлення заслуговує на більший осуд, адже, по суті, воно не відповідало дійсності. Якби Адамс був прихильником дуельного кодексу (але ні він, ні Джеферсон такими не були), то сприйняв би таке паплюження своєї особистості як ідеальну нагоду для розв'язання суперечки за допомогою пістолетів на полі честі. Адже на найвищому рівні політичного життя ранньої республіки відносини залишалися глибоко особистими, спиралися на взаємну довіру, а отже, були вразливими до зрад, коли публічне перетиналося з приватним.

Хоча Джеферсон, мабуть, гадав, що Ебігейл ділиться їхнім листуванням із чоловіком, Адамс насправді вперше побачив листи лише через кілька місяців. Прочитавши їх, він зробив запис до відома: «Все це листування почали й вели без мого найменшого відома, і сьогодні вранці за бажанням пані Адамс я повністю ознайомився з ним. У цей час і в цьому місці не маю жодних коментарів щодо нього». На наступні вісім років між Квінсі і Монтічелло залягла мертва тиша¹⁰.

Весь цей час Джеферсон був надто зайнятий, щоб ностальгічно перейматися втратою друга. Його перший президентський термін добігав кінця як один із найбільш успішних в американській історії, увінчавшись Луїзіанською купівлею (1803), котра майже подвоїла територію країни. Натомість його другий термін пройшов під знаком внутрішніх бід та зовнішньополітичних невдач, увінчавшись безславним Законом про ембарго (1807), який розорив економіку, але не запобіг війні з Англією. Оцінюючи президентство Джеферсона, Адамс змішував справедливу критику його політики із упередженими коментарями про його характер:

У п. Джеферсона є підстави задуматися над своєю діяльністю. Не знаю, як він відганятиме муки совісті, коли піде у відставку. Мабуть, він розуміє, що залишає уряд у безмірно гіршому стані, ніж отримав, і що так сталося через його власні помилки або неуцтво. Можу тільки побажати, щоб його телескопи й математичні інструменти допомогли йому почуватися щасливим. Однак якщо я не помиляюся щодо його

амбіцій, [...] то він зрубає гілку, на якій сидить. [...] Я не тримаю гніву на нього, хоча він підтримував і фінансував майже кожного негідника, котрий був моїм ворогом¹¹.

Хоч Адамс і позував із напускною безжурністю та байдужістю, йому насправді не давало спокою зростання репутації Джеферсона як головної постаті тієї епохи. Адамс пам'ятав, що Джеферсон грав дуже непомітну роль у Континентальному конгресі. Тоді як він, Джон Адамс, виступав із полум'яними промовами, котрі врешті-решт підштовхнули їхніх неохочих колег на вирішальний розрив із Англією, Джеферсон відсиджувався ззаду, наче сором'язливий школяр, настільки приголомшений, що «за весь час, поки я сидів із ним у Конгресі, мені ніколи не доводилося чути від нього три речення поспіль». Однак зараз у зв'язку зі щорічними святкуваннями 4 липня Декларація незалежності зайняла помітніше місце в громадській пам'яті, спрощуючи заплутанішу, але історично правильнішу версію події і перетворюючи Джеферсона з другорядної постаті на головну дійову особу драми. «Чи може бути більший переворот на сцені, ніж розмови про Джеферсонове авторство Декларації незалежності?». Джеферсон, поза сумнівом, володіє вишуканим стилем, що, власне, було головною причиною, чому він, Адамс, довірив саме йому написати проект цього знаменитого документа. Проте він не був ні рушієм, ні будителем, а всього-навсього укладачем проекту; написані ним слова були літературним вираженням ідей, які багато років передавалися з уст в уста в Конгресі та різних колоніальних законодавчих зібраннях. Дебати в Конгресі, які закінчилися схваленням документа, вів Адамс, тоді як Джеферсон мовчав і понуро слухав, як делегати чикрижать його формулювання. Те, що насправді було «театральною інтермедією», зараз закарбовують у пам'яті як кульмінаційний момент революційної драми. «Джеферсон утік, прихопивши сценічний ефект, – побивався Адамс, – і всю славу, яку він приносить»¹².

Адамс не належав до типу людей, які мовчки терпітимуть наругу. Його заздрість до Джеферсона була відчутною, а невгамовне марнославство неприховано виступало наперед, коли він відновлював суперечливі моменти минулого у затишку своєї пам'яті, а потім розповідав про явно своєкорисливі відкриття довіреним друзям на кшталт Бенджаміна Раша. Щоправда, літньому мудрецю з Квінсі більше не було чого робити. Джеферсон виконував обов'язки президента, які поглинали весь час, а потім займався двома великими проектами, запланованими до здійснення після відставки: завершенням архітектурної перебудови

Монтічелло та заснуванням Університету Вірджинії. В Адамса ж був тільки один проект, і цей проект чекав реалізації в його внутрішньому світі. Він зосередився, ба навіть стратив розум на внутрішній архітектурі своїх спогадів, конструюванні Адамсової версії американської історії та просторого покою для себе в американському пантеоні.

Він займався, як би ми зараз сказали, терапією: без кінця-краю стинався всередині себе зі своїми внутрішніми демонами, сидячи обабіч каміна в кріслі, яке з ноткою самоіронії називав «моїм престолом»; безконтрольно пересмикуючись, коли намагався скласти автобіографію, котра перетворювалася на низку залпів по його політичних противниках (серед яких головною мішенню, поза сумнівом, був Гамільтон) і уривалася буквально посеред речення, коли він усвідомлював, що все це лише катарсис, якому бракує зв'язності; дратуючи свого давнього друга Мерсі Отис Ворен нестримними спалахами гніву через те, що в її тритомній «Історії Американської революції» (1805) він не став головною дійовою особою. Ворен відповіла тим самим: «Я настільки розгублена смыслом ваших абзаців та хаотичним стилем, яким ваші гнівні й непослідовні листи написані, — пояснювала вона, — що навіть не знаю, з чого почати». Закінчила вона убивчим діагнозом Адамсових листів до неї яко неупорядкованої низки словесних імпульсів і «найбільш капризних, злісних і марних текстів, які мені будь-коли доводилося читати».

Не знітившись, він започаткував новий цикл спогадів, які публікував у «Boston Patriot», щоб «поставити все на свої місця». Цей задум швидко дав поштовх ще одному каскаду емоційних вибухів. «Хай осли собі ревуть чи сміються з цього, — виключно заявляв він, — але я ось-ось дам моїм критикам і ворогам достатньо поживи, щоб вони наїлися досита. [...] Я не звертатиму уваги на їхню базарну лайку». Пишучи свої майже нескінченні статті в «Boston Patriot», він порівнював себе із диким звіром, який «зубами вхопив один кінець мотузки, яку підйомний механізм підтягує вгору через бурю криків, петард і ракет, які щосекунди спалахують і загораються довкола нього», і хоча «палючі язики вогню змушують його стогнати, сумувати й ричати, він не відпустить мотузку». Грубо кажучи, Адамс доводив себе до напівнестями, гарячково, але марно намагаючись відстояти свою позицію. Кожна спроба відновити свою репутацію лише підтверджувала те, що Гамільтон заявляв у своєму нищому памфлеті під час президентської кампанії 1800 року, — що в Адамса від народження нестійкий характер, який часто не здатен опанувати власні емоційні пориви¹³.

В 1805 році Адамс поновив листування з Бенджаміном Рашем, фактично зробивши в ньому такий самий висновок про себе: «В моєму

житті було багато випадків, коли мої думки розпалювалися настільки, — зізнавався Адамс, — що повністю припиняли зважати на світло, в якому мої слова, вчинки і навіть тексти постають в очах інших. [...] Ті кілька слідів, які залишаються від мене, повинні, на мою думку, потрапити до нащадків у такій плутанині й безладі, як пройшло моє життя». Листування з Рашем, яке тривало вісім років, дало Адамсу змогу зітнутися зі своїми внутрішніми демонами та вигнати їх у процесі написання низки листів, які стали найяскравішими, найвеселішими і найщирішими посланнями за все його життя. Раш встановив правила цієї гри честі з високими ставками, запропонувавши, щоб вони оминали звичайні теми й повідомляли один одному про свої сновидіння¹⁴.

Адамс захопився за цю пропозицію і заявив, що готовий грати зі своїм давнім другом у гру «сновидіння за сновидіння». Раш почав із «незвичайного сновидіння», дія якого відбувається в 1790 році, коли якийсь схиблений ізгой обіцяє натовпу, що може «викликати дощ, сонце або вітер з будь-якої сторони світу, як йому заманеться». Раш витлумачив цього пишномовного безумця як символічну постать, яка уособлює всіх тих політичних лідерів молодого країни, які заявляли, що можуть керувати громадською думкою. Адамс згодом зробив зустрічний крок: «Мені снилося, що я зійшов на високий ешафот посеред великого поля у Версалі, а довкола зібрався незліченний натовп із 25 мільйонів». Проте цей натовп складався не з людей. У ньому були всі «мешканці королівського звіринця», зокрема леви, слони, дикі кішки, шури, білки, кити, акули — перелік розтягнувся на кілька абзаців, — які порвали одне одного на шматки, поки він намагався розповісти їм про переваги «неперекручених принципів свободи, рівності й братерства серед усіх живих істот». Під кінець сновидіння йому довелося тікати зі сцени, а «мій одяг зірвали з плечей і пошматували з ніг до голови шкіру»¹⁵.

Як і належить діалогу, побудованому на звітах із зон підсвідомого, в листуванні Адамса й Раша часто підкреслювалася сила ірраціонального. Адамс згадав одного перукаря з Бостона, котрий вживав фразу «трішки тріснутий», коли говорив про злегка божевільних. «Я давно вважав філософів XVIII століття та майже всіх науковців і письменників “тріснутими”... і що сонце, місяць і зорі відправили всіх цих безумців сюди у заслання». А потім, підтримуючи, як завжди, жартівливий тон із Рашем, закінчив таким самокритичним жартом: «Мушу написати вам, що моя дружина, котрій заманулося прочитати цей лист у мене на столі, просить передати вам, що “вважає, що моя голова також має невелику тріщину”, та я й сам не далекий від такої думки»¹⁶.

Адамс усе життя мав схильність дивитися на зовнішній світ як на

проекцію емоцій, які вирували в середині нього. Встановлені в листуванні з Рашем правила чесності та відвертості дозволили цій проекції без будь-яких стримувань проявити себе. Питання, яке він порушив перед іншими, одночасно пікантне й зворушливе, було непідробним криком його душі: «Як же мені, бідолашному невігласу, постати перед нащадками, щоб відрізнятися від інших великих людей нашої доби?». У своїх щомісячних листах до Раша Адамс виробив відповідь на це питання. Листування Адамса й Раша часто відбувалося в душі «божевільного Капелюшника», коли вони обмінювалися історіями та бувальщинами, які можна було б назвати «Адамс і Раш у Дивокраї». Проте під покровом цієї комедії приховувалася надзвичайно серйозна думка¹⁷.

Ця думка випереджала свій час, провіщаючи розрізнення між історією-як-вона-переживалася та історією-як-вона-пам'ятається, яке лежить в основі знаменитого твору Льва Толстого «Війна і мир». (Головна думка – про те, що всі бездоганні історичні наративи є пізнішими конструкціями, – лежить в основі всієї постмодерної критики традиційних історичних теорій.) Під заохочувальним впливом Раша та своїх сновидінь Адамс збагнув, що акт перетворення Американської революції на історію віддає перевагу добору подій і героїв, які добре вписуються в певну драматичну формулу, тим самим викривляючи значно заплутаніший і непослідовний досвід, який переживали самі учасники, котрі творили цю історію. Написання Джеферсоном Декларації незалежності – чудовий приклад такого драматичного викривлення. Революція в такому романтичному поданні перетворилася на один магічний момент натхнення, який невблаганно вів до переднакресленого здобуття Американської незалежності.

З іншого боку, як добре пам'ятав Адамс, «всі великі кардинальні питання 1774–1778 років щодо людей і заходів» були надзвичайно спірними й проблематичними. Зазвичай вони «вирішувалися з перевагою в голос одного штату, а цей голос часто вирішувався з перевагою в голос однієї особи». Солдатам біля Саратоги* і державним діячам у коридорах Філадельфії ніщо не здавалося однозначним, неминучим чи навіть зрозумілим: «Це була рвана, строката політика, якою вона є і зараз, завжди була і буде без кінця-краю». Справжньою драмою Американської революції, яка повністю відповідала Адамсовим спогадам та бурхливому стану його душі, була її невтруйна нечупарність. Цей

* Саратога (*англ.* Saratoga) – місто в штаті Нью-Йорк, біля якого в вересні–жовтні 1777 року відбувся один із переломних боїв Війни за незалежність Сполучених Штатів.

висновок вдихає нове життя у те захопливе, але моторошне відчуття, яке поділяли всі головні гравці того часу — відчуття, що вони кожним своїм кроком творили все це, імпровізуючи на межі катастрофи¹⁸.

Адамс мав незаперечний авторитет для того, щоб виступити з деконструйованою версією Американської революції. Цей авторитет він завжди міг підперти неспростовною заявою, що був «присутній при сотворінні». Він брав участь у більшості, якщо не в усіх вирішальних подіях від кризи Закону про гербовий збір у 1765 році до складання повноважень президента у 1801 році. Всіх головних гравців він знав особисто. Це відразу підсилювало довіру до нього в уподобаній ним ролі правдивого оповідача, здатного зірвати покров з усіх піднесених викладів Революції і показати хаотичну реальність, яка крилася під ним. Скажімо, підтримка незалежності завжди була хиткою і змінювалася з кожною перемогою або поразкою на полі бою, що часто-густо було наслідком чистісінького везіння. Або рішення розмістити федеральну столицю на Потомаці було результатом залаштункової домовленості, якій передувала така кількість таємних переторгів і хабарів, що ніхто ніколи не зможе розплутати всю цю історію¹⁹.

Так само всі героїчні портрети великих людей були романтизованими викривленнями. Наприклад, Франклін був, безперечно, блискучим науковцем і вмілим стилістом, але безплідним політичним мислителем і дипломатом-ошуканцем, котрий використав більшу частину свого перебування в Парижі на залицяння з молодшими жінками салонного типу. Вашингтон був незаперечним американським патріархом, але більше актором, ніж лідером, який бездоганно ставав у показні пози «в шекспірівському стилі... блискуче граючи в драматичних виставах». Крім того, він був погано начитаний, рідко сам писав свої промови і, згідно зі словами одного з членів його кабінету, «не міг написати й одного речення без орфографічних помилок». Загалом головними зискачами всіх цих щедро прикрашених історій ставали вірджинці, хоча, зазначав Адамс, «жоден хлопчина у [шотландському] високогір'ї не може зрівнятися за клановістю із кожним вірджинцем, якого я в житті зустрів». До того ж вірджинці були найкращими знавцями, як використовувати «хвалителів» (так їх називав Адамс) — це ті, кого б ми зараз назвали «піарниками», або фахівцями зі зв'язків із громадськістю. «Ці хвалителі, Раше, — єдині, хто може усунути скандал, — зазначав Адамс. — Ні ти, ні я ніколи не користувалися їхніми послугами, тому довкола нас панували скандали». Коли Раш дещо лукаво нагадав, що Адамс і сам користувався федералістськими «хвалителями», згадавши, зокрема, Вільяма Кобета, Адамс присягнув, що нічого не знав: «Зараз можу запевнити вас своєю

честю і нашою дружбою, що ніколи не бачив Кобета в обличчя; і не зможу впізнати його, якщо він трапиться у моїй тарілці каші»²⁰.

Ця остання ремарка хоч і характерна для жартів, якими обмінювалися Адамс і Раш, водночас розкриває глибоко егоїстичні мотиви, якими керувався Адамс, починаючи свою кампанію за реалістичнішу, неміфологізовану версію Американської революції. Його звернення до деконструйованої історії справді було інтелектуальним проривом, який випереджав час, однак не може бути й сумніву, що дискредитувати драматизований виклад революційної доби Адамса спонукало його власне ображене марнославство. Відверто кажучи, такі версії історії не відводили *йому* зіркової ролі в драмі. По суті справи, його критика історичних фікцій, які поширювалися у вигляді привабливих істин, більше нагадувала кампанію за знищення всіх пам'ятників через те, що скульптор не зміг створити задовільний пам'ятник йому самому.

З іншого боку, Адамс володів вродженим хистом створювати деконструйовані інтерпретації історії, свого життя, практично будь-чого, бо саме так він бачив світ. За вдачею він був від природи імпульсивним, легкозаймистим, інстинктивно нешанобливим. Всім його головним опублікованим працям із політичної філософії, зокрема «Захисту Конституції Сполучених Штатів Америки» та «Роздумам про Давілу», а також неопублікованій автобіографії, бракує послідовності. Це не так праці, як щоденникові нотатки, складені з розкиданих записів його внутрішніх розмов із самим собою, які відштовхувалися одна від одної під непередбачуваними кутами. Хоча його найзапекліші вороги, головню Франклін і Гамільтон, стверджували, що безладні манери Адамса свідчать про психічну хворобу, в нещодавніх наукових розвідках було висунуто припущення, що проблема могла мати фізичний характер: можливо, Адамс хворів на гіпертиреозидизм, або Базедову хворобу. Проте для нас першопрчина його стану менш важлива, ніж її системні прояви – вроджена нездатність відмежовувати свої думки від почуттів, які вони викликали. Цей стан спонукав його не довіряти будь-яким чисто раціональним описам поведінки людей як несумісним із пристраснішими пориваннями, які він відчував у середині своєї особистості. Якось він писав Рашу: «Не дай себе ошукати. Не існує такого старого ченця у Франції, ба навіть у всій Європі, який би холоднокровно дивився на дівчину в розквіті краси». Ці самі внутрішні поривання спонукали його вважати всі бездоганно симетричні наративи або історії, які містять очевидну мораль і розповідають про неймовірних героїв, як чистої води вигадки. Таких речей для нього не існувало, як і прямих ліній у природі²¹.

Проте їх вважав реальними його колишній друг із Монтичелло, котрий значну частину свого дорослого життя тримав свою голову і своє серце в окремих кутках своєї особистості. Починаючи з 1807 року ім'я Джеферсона час від часу вигулькує в листах Адамса до Раша. Доти Джеферсон був забороненою темою. Коли його попросили розповісти про знамените партнерство з Джеферсоном у перші дні Американської революції, Адамс вдався до стандартної відмовки: «Ви сильно помиляєтеся, кажучи, що ніхто з нині живих не знає так багато про діяльність п. Джеферсона, як я, — наполягав Адамс. — Про нього мені відомо мало». Проте в розмовах із Рашем Адамс почав використовувати Джеферсона як приклад загадкового темпераменту, якому судилося зайняти вагоме місце в історичних книгах²².

Він згадав про вихід Джеферсона у відставку з адміністрації Вашингтона в 1793 році, який, очевидно, був хитрим тактичним відступом, задуманим, щоб зайняти зручну позицію для подальшого сходження «на вершину піраміди» — тобто на посаду президента, — але який республіканська преса називала «безпретензійним, нечестолюбним і повністю безкорисливим». Джеферсон якимось чином зумів навіть переконати себе, що його не беруть жодні спокуси, і щасливо усамітнився на весь цей час на вершині своєї гори. «Коли одна з двох найбільших партій країни зацікавлена виставити якусь особу безкорисливою, — не без подиву констатував Адамс, — навіть ті, хто вважають це брехнею, так часто повторюватимуть це одне одному, що врешті-решт повірять, що це правда»²³.

Ця сама модель втілювалася пізніше в 1790-ті роки, коли Джеферсон дотримувався двох помилкових суджень про європейські справи. Згідно з першим, Англія «шкандибала до свого кінця», її економіка обвалювалася, тож «вона невдовзі збанкрутує і не зможе зберігати свою перевагу на морі». Згідно з другою помилковою думкою, «ще хибнішою і ще фатальнішою», Франція показувала шлях у майбутнє, в ній «буде створено вільний республіканський уряд і навіть урівняльну демократію, а монархію і знать у Франції знищать назавжди». І все це відбудеться мирно й без пролиття крові. Як показали події, Джеферсон в обох випадках помилявся. І в обох випадках Адамс не погоджувався з Джеферсоном і виявився правим. Проте попри недооцінку Англії та переоцінку Франції, репутація і популярність Джеферсона стрімко зростала. «Маю добрі причини пам'ятати це, — пригадував Адамс, — бо моя думка про Французьку революцію викликала холодність до мене серед моїх революційних друзів і прихильність до п. Джеферсона, котра

вибухнула прокльонами на мою адресу і улесливими панегіриками на адресу п. Джеферсона».

І знову Джеферсон скористався своїми унікальними здібностями, щоб стати головним зискачем романтизованих версій історії: почасти завдяки здатності до самоомани, яка дозволяла йому абсолютно щиро заперечувати марнославство й амбіції, які причаїлися в його душі, а почасти завдяки тому, що моралістичні категорії, які визначали його політичне мислення, бездоганно вписувалися в романтичну формулу, якої потребувала історіографія. Той факт, що ці категорії були явними ілюзіями (приміром, Французька революція не була європейською версією Американської революції), важив менше, ніж той факт, що вони підтверджували сильнодійну і привабливу міфологію, що була куди принаднішою за плутанішу реальність. Завдяки складному поєднанню дворушництва зі схильністю Джеферсон став утіленням готовності вірити. Він жив не так брехнею, як вигадкою, в яку повірив і сам²⁴.

Адамс же став вважати себе дзеркальною протилежністю Джеферсона: «На мою честь ніколи не будуть споруджуватися мавзолеї, пам'ятники й монументи, – смиренно писав він Рашу. – Не буде написано хвалебних од, не виголошуватимуться величальні промови, щоб передати нащадкам мій образ у яскравих кольорах. Навіть не в справжніх кольорах. Мені нестерпне все, крім останнього». Усвідомлення непривабливої правди потребує часу. Адамсу знадобилися цілі десять років гніву й обурень, пом'якшені переведенням його відчаю у комедію, яка розігрувалася в листуванні з Рашем, проте це усвідомлення далось Адамсові природно, адже він усю свою кар'єру тим і займався, що проповідував непривабливі істини всім іншим. Якщо Джеферсон, здавалося, був приречений говорити людям те, що вони хотіли чути, то Адамс тепер визнавав, що його доля протилежна: говорити людям те, що їм потрібно знати²⁵.

Таким був упокорений, але гіркуватий настрій Адамса в 1809 році, коли Раш розповів про свій найдивовижніший на той час сон. Йому наснилося, що Адамс написав короткого листа Джеферсону, привітавши того із недавнім відходом від публічного життя. Джеферсон відповів на цей великодушний жест із не меншою прихильністю. Після цього два великих патріархи протягом кількох років листувалися, щиросердо зізнавшись у взаємних помилках, поділившись своїми глибокими роздумами про значення американської незалежності та відновивши свою знамениту дружбу. А потім два філософи-царі «майже одночасно пішли в могилу, багаті своїми роками та вдячністю й похвалами своєї країни...

і до їхніх численних заслуг і почестей нащадки додали те, що вони були друзями-суперниками»²⁶.

Адамс відповів негайно: «Знову мрія! Не маю жодних заперечень проти вашого сновидіння, крім того, що воно не є історією. Воно може бути пророцтвом». Далі він запропонував сатиричну версію своїх стосунків із Джеферсоном, стверджуючи, що «ніколи не було навіть короткої перерви в дружбі з п. Джеферсоном, наскільки мені відомо». За цією зручною неправдою йшло гумористичне самовихваляння: «Ви маєте пам'ятати, що Джеферсон — юнак проти мене. Я щонайменше на десять років старший від нього за віком і на двадцять років раніше за нього прийшов у політику. Можу сміливо сказати, що був його наставником у політиці і навчив його всього, що було доброго й твердого в усій його політичній поведінці». Хіба можна бути недоброзичливим до учня? З іншого боку, враховуючи молодший статус Джеферсона, хіба не йому б належало виступити ініціатором примирення? «Якщо мені надійде лист від нього, — східно завершував Адамс, — я прийму й відповім на нього». Одне слово, Джеферсон повинен простягнути руку першим²⁷.

Та до цього не йшлося. Раш одночасно листувався з Джеферсоном, дещо оманливо натякаючи, нібито Адамс тепер готовий до примирення і вже майже лежить на смертному одрі: «Перекоаний, що крок назустріч із вашого боку буде милий серцю п. Адамса, — пояснював Раш. — Стоячи на краю могили, він тепер повністю покладається на плече своїх давніх революційних друзів». Однак Джеферсон не клюнув на цю наживку, будучи переконаним, що в попередньому обміні листами з Ебігейл він уже зробив героїчну спробу, яку безцеремонно відхилили. Тож тепер Адамсова черга спробувати навести мости. Ось такими були справи протягом наступних двох років: два мудреці крутилися довкола одне одного, позначаючи свою територію, наче старі пси, обнюхуючи територію можливого примирення, але не наважуючись скоротити дистанцію²⁸.

Дистанція скоротилася в 1811 році, коли Едвард Коулз, протеже Джеферсона, який намагався (як з'ясувалося — марно) переконати свого наставника зайняти рішучішу позицію в протидії рабству, навідався до Адамса в Квінсі. Адамс дав йому знати, що його політичні розходження з Джеферсоном так і не вбили в його душі прихильності до цього чоловіка. «Я завжди любив Джеферсона, — говорив він Коулзу, — і досі люблю». Коли ці слова дійшли до вух Джеферсона — а Адамс знав, що так станеться, — Джеферсон оголосив про зміну своєї позиції. «Досить з мене», — писав він Рашу, додавши, що знав Адамса як «завжди чесну

людину, часто велику, але іноді некоректну і квапливу в судженнях». Останнє застереження наново поглиблювало прірву, яку попередня фраза, здавалося, частково замостила. Прірва стала безоднею, коли Джеферсон почав пояснювати, що завжди цінував Адамсові судження, «за єдиним винятком його політичних думок». Ця теза приблизно рівноцінна тезі про те, що папа римський непогрішимий у всьому, за винятком питань віри й моралі²⁹.

На Різдво 1811 року Адамс сповістив Раша, що знає про його доброзичливу подвійну гру jako посередника: «Я добре розумію, Раше, що ви домагаєтеся від Джеферсона, щоб він написав мені, так само, як домагаєтеся від мене, щоб я написав йому». Адамс також дуже добре розумів, що Раш пересилає редаговані версії його листів Джеферсону, прибираючи з них потенційно образливі місця. В цьому різдвяному листі Адамс окинув поглядом всю гаму своїх політичних розходжень із Джеферсоном, перемішавши серйозні розбіжності (наприклад, Закони про чужинців і підбурювання до заколоту, Французька революція, американський військово-морський флот) із веселим переліком особистих відмінностей (наприклад, за свого президентства Адамс влаштував прийоми один раз на тиждень, а в Джеферсона весь президентський термін був суцільним прийомом; Джеферсон вважав, що свободі більше подобається пряме волосся, а Адамс гадав, що кучеряве волосся «не менш республіканське за пряме»). Саме такий тон Адамс хотів передати Джеферсону: досі незгодний із принципами й політичними заходами Джеферсона, але повністю готовий до керованого діалогу з гумором і дипломатичною безжурністю; вогонь ще жеврів, але великий вулкан революційного покоління нарешті затих³⁰.

Кінець кінцем, саме Адамс зробив вирішальний крок. 1 січня 1812 року з Квінсі в Монтичелло був надісланий короткий, але привітний лист, у якому переповідалися родинні новини та згадувалися «два домотканих сувої», відправлені окремим пакунком. Раш не тямив себе від радості, будучи повністю переконаним, що зміг влаштувати примирення: «Мене тішить, що між вами і вашим давнім другом п. Джеферсоном почалося листування, – триумфально писав він Адамсу. – Я вважаю вас і його північним і південним полюсами Американської революції. Одні говорили, інші писали, ще інші – боролися за те, щоб вона відбулася й збереглася, але ви і п. Джеферсон *думали* за всіх нас». Адамс підтримав урочистий настрій, приховуючи своє самолюбство під маскою жартів і досить фальшивого прикидання, нібито його знаменита дружба з Джеферсоном ніколи по-справжньому не припинялася: «Ось вам і ваш сон... ваше пророцтво збулося! Ви зробили диво! Ви

встановили мир між сторонами, які ніколи не ворогували. [...] Одне слово, могутні покійні володарі гір Волестон і Монтичелло завдяки вашим заклинанням... повернулися до життя». В такому ж напускному жартівливому стилі він невдовзі почав називати свій маєток у Квінсі «Монтецилло», що, за його словами, означало «дуже маленька гора», з поваги до Джеферсонового Монтичелло, що означало «маленька гора». Він наполягав, що Раш робить із його примирення з Джеферсоном більше, ніж воно заслуговує. На кону не стояло нічого вікопомного чи історично значущого. «Це всього-на-всього так само, як один моряк зустрічає товариша-моряка після двадцятип'ятирічної розлуки, – жартував Адамс, – і звертається до нього: як поживаєш, Джеку?»³¹.

Це порівняння було дуже далеким від істини. Адамс на цей час, поза сумнівом, зумів частково опанувати своє завжди неспокійне марнославство. Але його заперечувальне ставлення до розриву в їхніх стосунках – який розрив і яка зрада? – було не більше, ніж прикиданням. Уже сам початок листування засвідчив, що під поверхнею ввічливості ховається незручна напруга. Джеферсон небезпідставно припустив, що «два домотканих сувої», які надіслав Адамс, є натяком на тканини вітчизняного виробництва і символізують економічну реакцію Америки на ембарго, влучно нагадуючи про старі добрі дні, коли Адамс і Джеферсон уперше приєдналися до руху за незалежність. Тож Джеферсон відповів розлогим трактатом про переваги вітчизняного виробництва та спогадами про рух проти імпорту в 1760-ті роки, але пізніше з'ясував, що Адамс писав метафорично. Надісланий подарунок виявився копією недавньої двотомної праці Джона Квінсі «Лекції з риторики та красномовства».

Чому ж Адамс усе-таки зробив цей доленосний крок, який започаткував чотирнадцятирічний обмін 158 листами – листування, яке прийнято вважати інтелектуальною кульмінацією досягнень революційного покоління і найзахопливішим листуванням між видатними державними діячами в американській історії? Дружба і взаємна довіра, на яку воно спиралося, ще не відновилися станом на 1812 рік. Якраз навпаки, саме це листування відродить дружбу. Що ж спонукало Адамса простягнути руку над прірвою, яка пролягла між Квінсі й Монтичелло, а потім відповідати більш ніж двома листами на кожну звістку від Джеферсона?

Спадають на думку кілька взаємопов'язаних відповідей на це питання. По-перше, між цими двома чоловіками було чимало незавершених справ, зокрема, обидві сторони визнавали, що дійшли фундаментально різних висновків щодо смислу Американської революції. Адамс був переконаний, що в книгах з історії домінуватиме Джеферсонова версія історії, хоча вона хибна. Поновлення листування з Джеферсоном

давало Адамсу змогу кинути виклик джеферсонівській версії, та ще й зробити це у формі письмових документів, які майже напевно самі стануть важливою історичною пам'яткою. «Ви і я не повинні померти, — з ноткою гіркоти писав Адамс в одному з перших листів, — перш ніж пояснимо себе одне одному». Проте обидва чоловіки знали, що вони надсилають свої листи не тільки одне одному, а й нащадкам³².

По-друге, примирення і подальше листування дало Адамсу змогу приєднатися до Джеферсона як ще одній зірці в добре зрежисованому останньому акті революційної драми. Більшість років після виходу у відставку Адамс займався викриванням таких дій як грубих перекручень історії. Але всі ці роки він також захоплювався вигодами, які дістаються будь-кому, хто готовий позувати для нащадків у міфологічному дусі. Якщо тільки він зуміє тримати себе під контролем, якщо зможе сказати слова, які історія хоче почути, якщо зможе втиснути себе в героїчну форму для відливання статуй, то ще матиме можливість здобути свій квиток у безсмертя.

І АДАМС, І ДЖЕФЕРСОН чудово знали свої ролі, особливо в їх Цицеронівській версії як пара патріархів, які відійшли від політики і піднялися вище будь-яких амбіцій і суперечок. Діалог, який вони вели з 1812 по 1826 рік, можна читати на кількох рівнях, але головне джерело його привабливості для нас криється в його елегантному тоні: образ двох американських ідолів, котрі безтурботно озираються на Революцію, яку здійснили, обмінюючись пишномовними монологами на всі вічні теми, звертаючись одне до одного крізь усі свої політичні відмінності і до нас крізь віки. Якби ми захотіли уявити, як міг відбуватися цей діалог в реальності, то отримали б приблизно таку картину: стоїть, випроставшись, високий Джеферсон у своїй відомій монументальній позі зі схрещеними на грудях руками, як він мав звичку робити, тоді як значно нижчий Адамс ходить взад-вперед біля нього, махаючи в повітрі кулаками у своєму нервовому й жвавому стилі, періодично зупиняючись, щоб схопити Джеферсона за вилоги і сказати якусь непоштиву річ.

Це, звісно, штучна і позерська версія, яка має негайно викликати в нас скептицизм. (У розумінні Адамса, це не історія, а романтика.) Проте з кількох причин цю зваблиту картину не слід відразу відкидати. По-перше, дружба *справді* відновилася, а примирення було досягнуте в ході листування. Остаточний доказ цього з'явився в 1823 році, коли Джеферсон відреагував на низку листів, які з'явилися в газетах. Ці листи Адамс написав значно раніше, описавши в них Джеферсона як двоєдушного політичного фанатика. «Будьте певні, дорогий сер, —

писав Джеферсон Адамсу, — що на мене не справлять ані найменшого враження будь-які спроби, зроблені зараз, розкидати колючки на подушці віку, гідності й мудрості та посіяти плевели між двома друзями, які дружать уже майже півстоліття. Благаю вас, не сушити голову і не тривожитися через цю нечестиву спробу похитнути спокій вашої душі, і прошу вас викинути це з голови». Адамс не міг стримати радість. Він наполіг, щоб Джеферсоного листа прочитали вголос перед усією розширеною родиною за ранковим столом, назвавши його «найкращим листом із будь-коли написаних... якраз таким листом, якого я очікував, але безмірно краще написаним». Він завершив свою відповідь адамсівським залпом проти «сварливих і роздратованих висловів політиків», а потім підписався: «Дж. А. У свої 89 років все ще надто товстий, щоб прожити довше». Це явно була не драматична витівка. Давню дружбу було повністю відновлено³³.

По-друге, неймовірний симетричний кінець діалогу огортає всю цю історію та розповіді про неї надзвичайними драматичними чарами. Раш передбачав, що двоє патріархів примиряться, а потім відійдуть у могилу «майже одночасно». Проте їхня кончина перевершила навіть Рашеве сновидіння. (Жоден серйозний письменник-прозаїк не наважився би на такий сюжетний хід.) Вони померли за п'ять годин один від одного точно на п'ятдесяту річницю від дня і майже від години офіційного оголошення американської незалежності світу в 1776 році. Це можна називати як завгодно: дивом, випадковістю чи бажанням двох сильних особистостей піти з життя у призначений час і згідно зі сценарієм. Але сталося саме так.

По-третє, їхнє листування можна читати як розлогу розмову між двома богами на горі Олімп, оскільки обоє старанно намагалися справити таке враження: «Та куди ж це завела мене стареча балакучість? — задавав риторичне питання Джеферсон. — У політику, з якою я остаточно розпрощався. [...] Я відмовився від газет на користь Тацита і Фукідида, Ньютона й Евкліда; і почуваюся значно щасливіше». Адамс відповів демонстрацією власної обізнаності в класиці та літературного смаку: «Я читав Фукідида й Тацита так часто на різних етапах життя, що їхній вишуканий, ґрунтовний і чарівний стиль уже набрид мені», — а потім пожартував, що «моя передсмертна багатослівність із гаком відплатила вашій “старечій балакучості”»³⁴.

Найбільш пам'ятні листи переважно не вимагали жодних постановок чи навмисного позування, адже два мудреці могли обговорювати безліч безпечних тем, які не створювали загрози конфлікту і давали змогу показово демонструвати свою словесну майстерність. Зрештою, це були

два найдосвідченіших автори листів своєї епохи, чоловіки, котрі протягом своєї довгої кар'єри, проведеної за письмовим столом, виробили оригінальні стилі письма, які бездоганно передавали їхні різні характери. Тож Джеферсон давав волю своєму пишномовству, коли заходила мова про процес старіння та їхні взаємні розуміння моральності: «Але наші машини на сьогодні пропрацювали вже від 70 до 80 років, – стоїчно констатував він, – і нам слід очікувати, що вони – зношені, як є: тут болтик, там коліща, зараз шестірня, потім пружина, – заглухатимуть, хоч би скільки ми їх лагодили, і все це кінець кінцем припинить рухатися». Адамс відповів тим самим, але з одним застереженням: «Інколи мені лячно, що моя “машина” “припинить рухатися” не дуже скоро; адже я найбільше боюся “померти на вершині”», маючи на увазі, що не хоче ставати немічним і обтяжувати свою родину. Далі він дорікнув Джеферсону, що той говорить, наче старий. З усіх початкових підписантів Декларації незалежності «ви були наймолодшим і найбільш енергійним душею і тілом», а тому, найвірогідніше, Джеферсон буде останнім із них, хто покине світ. Як на останню людину в будинку, яка лягає спати, на Джеферсона буде покладений обов'язок щільно зачинити камін і «розгребти попіл на деревному вугіллі»³⁵.

Більшість сучасних читачів цього листування добре знають про Джеферсонів хист до письма, але з подивом з'ясовують, що Адамс не поступався йому в цій словесній дуелі, ба навіть саме він написав найбільш цитовані рядки. Наприклад, коли Джеферсон докладно розписав походження корінного населення Північної Америки, Адамс відкинув усі тогочасні теорії про початкову людність континенту: «Я так само можу припустити, що блудний син, розважаючись із однією зі своїх дівчат, дістався Америки в яечній шкаралупі Матінки Кері* і залишив там плоди їхніх амурних утіх». Або коли Джеферсон завів мову про розвиток оригінальної американської мови, стверджуючи, що «кузнею, в якій виковуються нові [слова]», є повсякденний вжиток, а не словники англійської мови, укладені вченими на кшталт Сем'юела Джонсона, Адамс вибухнув барвистою тирадою. Всі словники англійської мови, заявляв він, – це залишки тієї самої британської тиранії, яку назавжди знищила Американська революція. «Словник Джонсона нас зобов'язує не більше, – заявляв він, – ніж канонічне** право Ан-

* Матінка Кері (*англ.* Mother Carey) – персонаж демонології англійських і американських моряків, уособлення грізної морської стихії.

** Тут Адамс зробив промовисту опіску. Замість «сапоп» (канонічний) він написав «cannon» (гарматний, канонадний, канонерський).

глії». За яким правом цей Сем'юел Джонсон відмовляє йому, Джонові Адамсу, в праві вільно створювати свою власну лексику? «Я маю не менше право створити слово, — наполягав він, — ніж цей педантичний цинік-бузувір і чорноризець»³⁶.

Якщо говорити про слова, то Адамсова проза в листуванні настільки виразна й гостра почасті через те, що Адамс вкладав більше зусиль у листування, ніж Джеферсон. Із-під його пера вийшло більше пам'ятних рядків, бо він написав більше слів. Коли стрімкий потік, який ринув із Квінсі, почав загрожувати затопленням Монтичелло, він вибачився, що так далеко вирвався вперед. Джеферсон вибачився у відповідь, пояснивши, що отримує понад 1200 листів на рік, і всі вони вимагають відповіді, тож йому важко зрівнятися з Адамсовим темпом. Адамс відповів, що отримує значно менше, але не відповідає на більшість із них, щоб зосередити всю свою нібито гаснучу енергію на Джеферсоні.

Крім великого словесного об'єму, привертає увагу ще й напористість Адамсової прози, яка відображає його більш агресивний і конфронтаційний темперамент. У Джеферсона був плавний, ліричний, ритмічний і мелодійний стиль. Для нього слова були чимось на кшталт заспокійливих бризів, які віяли зі сторінки на сторінку. В Адамса ж був збуджений, смиканий, крикливий, вередливий стиль. Слова для нього були чимось на кшталт зброї, створеної, щоб простромлювати ними сторінки або вибухати над ними сяючими повітряними розривами. Хоч Адамсів стиль породив цілу низку незабутніх афористичних шедеврів, він був найгіршим можливим засобом для дотримання дипломатичних тонкощів. Джеферсон міг бездоганно дотримуватися сценарію і залишатися в ролі філософа-царя до кінця. Якби справа залежала від нього, то напівбожественна версія діалогу між ним і Адамсом виконала би своє призначення інсценізованої вистави для нащадків. Однак Адамс, попри всі запевнення, що досяг цицеронівської безтурботності, був від природи нездатний залишатися в ролі. Для нього єдиним значущим видом розмови була дискусія. І саме на неї діалог із Джеферсоном у кінцевому підсумку перетворився. У такому контексті можна найкраще зрозуміти історичну значущість цього діалогу.

АДАМС ПОВОДИВСЯ ДОБРЕ десь більше року. За цей час він усе-таки зробив кілька кидків, здебільшого уколів на адресу Джеферсона за те, що той не зміг підготувати країну до Війни 1812 року, зокрема, занедбавши розбудову американського військового флоту, котрий завжди був Адамсовим улюбленцем. Завжди дипломатичний, Джеферсон ні-

коли повністю не визнавав Адамсової правоти в питанні розширення флоту, але коли американський флот переміг у кількох перших битвах війни, Джеферсон прихильно зазначив, що «успіх нашого невеликого флоту... має втішити вас більше за більшість інших людей, адже ви були першим і постійним прибічником дерев'яних мурів». Ще далі в минулому лежали похованими потенційно вибухонебезпечні питання. Обидва чоловіки розуміли, що порушення цих питань може поставити під загрозу щойно досягнуте примирення³⁷.

Перший Адамсів вибух стався у червні 1813 року і спричинив ланцюгову реакцію вибухів, які розтяглися на наступні шість місяців. (Загалом Адамс написав за цей час тридцять листів, а Джеферсон п'ять.) Детонацію викликала публікація Джеферсоного листа, написаного в 1801 році Джозефу Пристлі, англійському науковцю і відомому критику християнства. У цьому листі Джеферсон побіжно згадував Адамса як ретрограда, який опирається будь-яким формам прогресу і є радше одним із представників «старовини», ніж «нового часу». «Дух, який ви приписали мені у листі до п. Пристлі, зовсім не відповідає мені, – протестував Адамс, – і я вимагаю – у французькому значенні слова “вимагати” – доказів». Відчувши, що Адамс починає заводитися, Джеферсон відповів розлогим листом. Лист до Пристлі, за його словами, був «конфіденційним посланням» і «не призначався, щоб непокоїти громадськість». Далі він нагадав Адамсу, що в той час ще точилися партійні війни, в яких обидві сторони провинилися надмірними звинуваченнями одна одної, і що його справжньою мішенню були федералісти, які збезчестили його власні уявлення про врядування як небезпечні нововведення³⁸.

Після цього він зробив справжнє зізнання і висловив своєрідне вибачення. Адамс став об'єктом критики в листі через те, що був прапорноносцем Федералістської партії. Проте Джеферсон завжди знав, що Адамс не вписується в партійні лунки: «Я покликався на вас, [але] весь лист свідчить, що я мав на увазі їх», – пояснював Джеферсон. «Щиро кажучи, мій любий добродію, ми аж ніяк не вважали вас автором усіх тих заходів, які вам ставили на карб. Ці заходи прикривали вашим ім'ям, але ми були переконані, що їм бракувало вашого схвалення». (Зауважмо колективне «ми», яким Джеферсон мимохіть підтверджує, що Республіканська партія вела скоординовану кампанію.) По суті, Адамс опинився на лінії вогню, який насправді був спрямований проти гамільтонівського крила Федералістської партії: «Тож, ви вчинете дуже несправедливо зі мною, – підсумовував Джеферсон, – якщо приймати-

мете на себе те, що призначалося людям, які були вашими таємними, а тепер стали відкритими ворогами»³⁹.

Це було дуже винахідливе пояснення. Воно перекладало вину за розрив дружби на гамільтонців, котрих, як він добре знав, Адамс глибоко зневажав, а потім запрошувало Адамса принаймні ретроспективно приєднатися до республіканського табору полеміки. Проблема з Адамсом полягала в тому, що він, звичайно ж, не хотів приєднуватися до жодної партії; мало того, його відмітною рисою завжди було намагання втілити добродієний ідеал – вашингтонівську квазімонархічну модель керівництва виконавчою гілкою – і залишатися вище будь-яких політичних партій. Явним, хоч і не заявленим лейтмотивом Джеферсоного листа була думка про те, що така варта захвату постава вже неможлива в американському політичному житті. Адамс потрапив під перехресний вогонь, породжений новими умовами та партійними імперативами, яким ці умови дали життя. Найважливіше те, що, керуючись цінністю їхньої дружби, Джеферсон визнав, що його залаштункова критика Адамса була умисним перекрученням. Хоча він прямо не вибачався, адже пояснював усе диктатом сил, які не міг контролювати, зате принаймні зробив значну поступку.

Адамс першим ділом вистрелив кількома освітлювальними патронами, щоб показати неточності в Джеферсоновому викладі його президентства – неточності, які Джеферсон і сам уже визнав: «У цьому листуванні я не маю інших намірів, тільки догодити вам і собі, – зазначав він, додаючи: – Моя репутація настільки перетворилася на розвагу для громадськості за п'ятдесят років і залишиться такою для нащадків, що я називаю її жмутком тополевого пуху, який носить в поривчастому літньому повітрі». Джеферсон згадував Закон про чужинців та підбурювання до заколоту як одне з головних джерел партійної ненависті. «Оскільки ваше ім'я яко віце-президента стоїть під ним, – декларував Адамс, – поруч із моїм ім'ям яко президента, я не бачу причин, чому вас не вважають настільки ж відповідальним за нього, як і мене». Джеферсон ужив фразу «тогочасне роздмухування страхів», описуючи наелектризовану атмосферу кінця 1790-х років. Адамс почав із шалом згадувати, як під його будинком збиралися натовпи, протестуючи проти його рішення відрядити мирну делегацію до Франції: «Не маю сумніву, що ви ночами швидко занурювалися в філософський спокій, – уїдливо зазначав Адамс, – поки десять тисяч людей, а може, більше марширували вулицями Філадельфії. [...] Що ви тепер думаете про роздмухування страхів, п. Джеферсон?». Джеферсон звинувачував федералістів у левовій частці партійних лиходійств.

Адамс же вважав, що відповідальність порівну належить обом партіям: «Обидві партії роздували штучні страхи, — підсумовував він, — і якби мене покликали свідчити під присягою... в мене не було би щирішої відповіді, ніж така простонародна: “Киньте їх у торбу, стряхніть її і чекайте, хто вилізе першим”». Хоч як анахронічно це може звучати для Джеферсоного вуха, але він, Джон Адамс, піде в могилу, зневажаючи партійне політичне життя⁴⁰.

Це був переломний момент листування. З літа 1813 року діалог із нерухомої картини застиглих у величних позах патріархів перетворився на полеміку між двома протиборчими версіями революційної спадщини. Тепер, коли відновилася взаємна довіра, з-під сукна були витягнуті всі незгадувані теми. Найкращим індикатором стану Адамсової душі завжди була Ебігейл. І 15 липня 1813 року вона зробила невеликий допис до листа свого чоловіка, який був її першим посланням Джеферсону після гнівних листів, які вона написала йому за дев'ять років до того. «Я вже довгенько шукала місця в листах мого чудового чоловіка, щоб уставити свій привіт від давнього друга, — писала вона, — адже досі ціную і бережу дружбу, попри всі зміни і збурення, які відбулися з того часу, як ми познайомилися, і так, я переконана, буде й далі, Е. Адамс». Голос Ебігейл був найпевнішим знаком того, що Джеферсона пробачили. Дружба, пролежавши в довгому ящику, повністю ніколи не вмирала. Відроджена взаємна прихильність дозволила їм тепер діяти відповідно до класичного Адамсового вислову: не померти, поки не пояснять себе одне одному⁴¹.

Хоч інтелектуальний порядок денний їхнього подальшого діалогу встановлював Адамс, Джеферсон мимовільно виводив дискусію в ширший контекст. Він навіть намагався згладити вину за свою несправедливу характеристику Адамса jako любителя «старовини». Тепер він хотів задокументувати, що згоден із Адамсом у тому, що хоча прогрес науки не викликає сумнівів, деякі політичні принципи є вічними істинами, які однаково розуміли в старовину і зараз: «Ті самі політичні партії, які зараз струшують С[получені] Ш[тати], існували в усі часи, — зазначав він. — І фактично терміни “віги” і “торі” однаково належать природничій та суспільній історії. Вони відповідають вдачі, Конституції і духу різних індивідів». Чи не була це спроба Джеферсона в обхідний спосіб натякнути, що він і Адамс розігрували позачасову політичну дискусію? Мірою читання його довгого листа стає зрозуміло, що Джеферсон насправді намагався вмістити свою дружбу і потемну ворожнечу з Адамсом у ширший контекст, щоб побачити її через безстороннісі окуляри історії⁴².

Згідно з джеферсонівською версією історії, Адамс і Джеферсон спершу пліч-о-пліч боролися проти торі, потім служили своїй справі в Європі яко енергійна команда, після чого повернулися і знову стали на службу в новому загальнонаціональному уряді. А потім класична дихотомія знову виступила наперед:

знову була проведена лінія поділу, ми розпалися на дві сторони, кожна з яких по-своєму хотіла спрямувати діяльність уряду; одна прагнула зміцнити найбільш народну гілку, тоді як інша – зміцнити постійніші гілки і розширити сферу їх діяльності. Тут ви і я вперше розійшлися: а оскільки ми на той час довше брали участь у політичному житті, ніж будь-хто інший, і наші імена були відомі нашим співгромадянам, партія, яка вважала, що ви мислите з нею однаково, поставила вас у себе на чолі, а інша з тієї самої причини обрала мене. [...] Ми й самі потерпали, як ви влучно висловилися, від того, що були пасивними об'єктами публічних дискусій. І партії вели ці дискусії – про людей, заходи та погляди – із такою ворожістю, злістю й непорядністю, яким доти не було аналогу. [...] Тоді мені здалося, що розходження в думках і партійні відмінності існували з часу першої появи влади і до сьогодні; і що довкола того самого питання, яке нині ділить нашу країну, вони існуватимуть у всі майбутні часи; і що кожен обирає собі сторону на користь багатьох або кількох, відповідно до своєї конституції та обставин, у яких перебуває⁴³.

Це класичний приклад Джеферсонових поглядів, а елегантна простота його наративної структури дає змогу переконатися, що Адамс був абсолютно правий, коли захоплювався Джеферсоновим умінням розмістити себе в сюжетній лінії, яка нестримно приваблюватиме майбутніх істориків. Джеферсонів розум послідовно сприймав світ крізь призму протиборчих дихотомій: віги проти торі; нове проти старого; Америка проти Європи; сільські умови проти міських; білі проти чорних. Цей список можна нескінченно продовжувати, але він завжди зводиться до протиборства сил світла проти сил мороку, між якими не залишається місця ні для чого іншого. Те, що Адамс називав романтикою, насправді було мелодрамою. І та конкретна версія, яку тепер Джеферсон пропонував Адамсу, відводила федералістам роль новітніх торі, котрі зрадили спадщину Американської революції, зіпсованих охоронців привілейованих «кількох», які демонстративно стали до зброї проти джеферсонівських «багатьох».

Як же так могло статися? Адже навіть Джеферсон визнавав, що

Адамс не зовсім уписувався в ригідні партійні формули. «Якщо ваші цілі та думки хибно зрозуміли, — зазначав Джеферсон, — якщо дії та принципи інших були хибно приписані вам, що, на мою думку, і сталося, то роз'яснивши їх, ви вчинете справедливо щодо себе». По суті, він пропонував Адамсу викласти свою версію і залишити її на суд нащадків, якщо Адамс бачить іншу закономірність у історичному вихорі, який вони пережили⁴⁴.

Саме це Адамс і намагався зробити вже понад десятиліття. Як ми вже бачили, плодом його діяльності була сумбурна мішанина вимучених заперечень, нескінчених заяв і марних демонстрацій ображеної гордості — і все це вело до тривожного висновку, що не існувало ніяких закономірностей, які можна було би виявити. Всі закономірності вигадують белетристи, маскуючись під істориків. Проблиски неджеферсонівської схеми проглядалися крізь потоки слів, які вивергав Адамс. Чіткий поділ на вігів і торі не узгоджувався із його знанням політичного ландшафту 1770-х років. Від третини і до половини американського народу, гадав він, були байдужі і орієнтувалися на сильніший вітер конкретного моменту. Політичний поділ 1790-х також розходився з Джеферсоновими категоріями, позаяк і прибічники, і противники могутнішого загальнонаціонального уряду були щирими вігами. Ні він, ні Вашингтон не вважали себе зрадниками революційної справи. Вони бачили в своїх федералістських програмах радше здійснення, ніж зраду американської незалежності. Так само джеферсонівське розрізнення «кількох» і «багатьох» не дуже добре спрацьовує на південь від Потомаку, хіба в тому іронічному сенсі, що лише кілька вірджинців готові були порушити заборонену тему, яка визначала їхнє життя та їхні статки і кидала довгу тінь на їхню захмарну честь.

Але поблисків не достатньо, щоб склалася оповідь. А Джеферсон мав оповідь. За відсутності послідовної альтернативи, наділеної не меншою привабливістю, його оповідь була приречена закріпитися в книжках про історію. Адамс відчував, що ця оповідь не була правдивою, навіть сумнівався, чи взагалі існує така річ, як правдива оповідь. Зате коли Джеферсон настільки гарно виклав її перед ним улітку 1813 року, Адамс принаймні отримав мішень, на якій можна було зосередити свою чималу вогневу потугу. Він був бездарним як архітектор великих наративів і знав про це. Він не володів спритністю, якої вимагало написання великої праці з історії чи філософії. Зате він був природженим нонконформістом, критиком від народження, чия енергія досягала повного розквіту в ході інтелектуальних ізометричних вправ над сформо-

ваними об'єктами у вигляді чіткої ідей. Тепер Джеферсон став таким сформованим об'єктом, на який він готувався стрибнути.

Розмовний формат листування з Джеферсоном також ідеально підходив для його темпераменту, оскільки допускав, щоб теми обговорення вигулькували, відступали, потім знову епізодично з'являлися без будь-яких претензій на цілісну текстуру. Ці зустрічні ритми діалогу добре підходили епізодичним сплескам його думок. Як наслідок, ніякий лаконічний і впорядкований виклад перебіжної полеміки, яку Адамс вів із Джеферсоном після 1813 року, не здатен схопити її динамічного характеру. Все, що тут можна вдіяти – виділити головні точки розбіжностей, а потім встановити тематичний порядок, який виведе на глибші висновки з їхньої полеміки, весь час пам'ятаючи, що отримана впорядкованість сама є нашим конструктом.

Головна дискусія, яка точилася в їхніх листах 1813–1814 років, стосувалася різних розумінь соціальної рівності та ролі еліт у керуванні та керуванні американською республікою. Ніколи не обмовившись про це й словом, вони говорили про себе та інших видатних представників революційного покоління. Поштовхом до дискусії став довгий лист Джеферсона про «кількох» і «багатьох» та його супровідна теза про те, що головним вічним політичним питанням завжди було таке: «Сила народу чи сила аристократів переможе». Навіть завжди задириливий Адамс розумів, що це копане-перекопане питання, тож почав зі згідливого речення: «Саме так», писав він Джеферсону, розрізнення між «кількома і багатьма... так само давнє, як Аристотель», і вічне протистояння між ними є головною причиною, чому сучасним людям варто повчитися політиці у стародавніх. Налагодивши таким чином спільну мову, Адамс відразу повернув у напрямку, який завжди заганяв його в політичну халепу, завівши мову про неминучу роль, яку еліти виконують у здійсненні історії. Він пригадав, що саме Джеферсон уперше спонукав його «написати щось про аристократію», коли вони тридцять років тому разом перебували в Лондоні. «Я невдовзі взявся за роботу і з того часу писав на цю тему. Мені більш ніколи не доводилося бути настільки безталанним у донесенні своєї думки»⁴⁵.

«Ваші “аристократи”», – роз'яснював він Джеферсону, – найважчі для керування істоти з усього в загальній теорії та практиці керування державою». У своєму «Захисті Конституції Сполучених Штатів» Адамс присвятив три томи нещадної і нескінченної прози, щоб показати, що політична влада незмінно перебуває в руках кількох видатних індивідів і родин. Хай ідеться про феодалських баронів середньовічної Франції,

земельну знать елизаветинської Англії, купецький клас колоніальної Нової Англії чи великі плантаторські родини Чесапікського регіону, історія свідчить, що маса «багатьох» завжди підкоряється цим «кілком». Чому? «Я сказав би, що це заповідь Всемогутнього Бога, конститутивна частина людської природи, вкарбована в текстуру Всесвіту», – відповідав Адамс. «Хай філософи та політики гризуться і граються словами, але вони ніколи не втечуть від цього. Їхній єдиний ресурс – контролювати це». В розумінні Адамса аристократії для суспільства були тим самим, що пристрасність для окремого індивіда – постійним утворенням, яке можна стримувати за допомогою дисципліни та вмілого спрямування в корисне русло, але яке не можливо повністю усунути. «Навіть якщо ви думаєте, що можете усунути її, – застерігав Адамс, – аристократія, наче водоплавний птах, пірне на вікі під воду, а потім випірне зі ще яскравішим оперенням». Усі джеферсонівські наспіви про рівність – омани, які потурають схильності людства вірити в неможливу мрію. «Нерівність духу і тіла настільки міцно закріплена Всемогутнім Богом у конституції людської природи, – заявляв Адамс, – що жодне мистецтво і жодна політика ніколи не зможуть вирівняти людей на якомусь рівні»⁴⁶.

Відповідь Джеферсона базувалася на двох розрізненнях, які вказували на значно оптимістичніші перспективи. По-перше, він визнавав існування «природної аристократії серед людей», яка ґрунтувалася на «чеснотах і талантах». Але була ще штучна, або «псевдоаристократія, яка ґрунтувалася на багатстві та народженні і якій бракувало як чеснот, так і талантів». Хіба метою республіканського експерименту, започаткуванню якого в Америці вони сприяли, не було створення умов для добору природних аристократів та перешкоджання піднесенню штучних облудників, а отже, відокремлення «зерна від полови»? І хіба цього не сталося під час і після Американської революції, коли «братерська ватага», яку він і Адамс утілюють, стала явним переможцем процесу республіканського добору⁴⁷?

По-друге, Джеферсон висловив думку, що Адамсів опис влади аристократів підходить до Європи, де феодальні привілеї, родові титули та вужчі економічні можливості створили умови, які підтримували класовий поділ. У Америці ж не існувало ні феодальних баронів, ні родинних гербів, і «кожен може отримати землю, щоб обробляти самому, як йому заманеться», тож штучні еліти не можуть бути довговічними. Джеферсон, дещо безпричинно, зазначив, що, можливо, в Новій Англії пережитки феодалізму збереглися і збивали Адамса з пантелику. В Масачусетсі й Коннектикуті досі затрималося благоговіння перед деякими родинами,

через що урядові посади перетворилися майже на спадкове надбання цих родин. Зате у Вірджинії закони, які скасовували право первородства і майоратне успадкування, були прийняті під час Революції. «Ці закони, які я особисто розробив, були сокирою, яка приклалася до кореневища псевдоаристократії», — стверджував Джеферсон. Цим самим його закони розчистили простір для постановня політичних інституцій, які побудовані на принципі заслуг і, хай навіть у недосконалій формі, рівності можливостей. Закінчив Джеферсон на люб'язній ноті. «Отож, я висловив свою думку з приводу питання, в якому ми розходимося, — зазначав він, — маючи на меті не посперечатися, оскільки ми вже надто старі, щоб змінювати свою думку, яка формувалася в процесі ціложиттєвих пошуків і роздумів, а відгукнутися на один із ваших попередніх листів, у якому ви зазначали, що ми не повинні померти, поки не пояснимо себе одне одному»⁴⁸.

Адамс не погодився з обома розрізненнями. Європа, певна річ, обтяжена аристократичною спадщиною та значними нерівностями за багатством, яких у такому масштабі не було в Америці. Проте боротьба за багатство і владу так само породить нерівномірні результати в Америці, якщо тільки не вважати, що людська природа зазнає якоїсь магічної метаморфози під час подорожі з Європи в Америку, або що Американська революція викликала фундаментальну трансформацію людської особистості. «Зрештою, — зазначав Адамс, — поки існує власність, вона нагромаджуватиметься в індивідів і родин. [...] Повторюся, доки ідея та існування власності допускаються і закріплюються в суспільстві, відбуватиметься її нагромадження, і снігова куля, котячись, зростатиме». Таким чином, Джеферсонова версія безкласового американського суспільства — нездійсненна мрія, оскільки джерелом проблеми був не європейський феодалізм, а природа людини. Якщо ж говорити про Джеферсонів опис егалітарних умов у Вірджинії, то «жодна небиллиця не буде більш потішною». Далі Адамс обмежився згадкою про панівну роль, яку в Чесапїкському регіоні відіграє плантаторський клас, жодним словом не згадавши той факт, що 40 % населення становили раби — феодальний пережиток разючих і лиховісних масштабів⁴⁹.

І нарешті, Адамс інформував Джеферсона: «Ваше розрізнення природної та штучної аристократії здається мені не дуже добре обґрунтованим». Відокремити багатство від таланту можна в теорії, але на практиці та в усіх суспільствах вони нерозривно переплетені: «П'ятьма опорами аристократії, — стверджував він, — є краса, багатство, походження, талант і чесноти. І будь-яка з перших трьох в будь-який час може заглушити будь-яку або обидві останні». Проте так ніколи не

станеться, бо якості, які Джеферсон вважав штучними, і якості, які він відніс до природних, перемішані в людській природі, а потім ще раз перемішані в суспільстві в таку суміш, яку неможливо розділити на Джеферсонові чисті складники⁵⁰.

В окремому листуванні, яке Адамс вів приблизно в цей самий час із Джоном Тейлором — ще одним видатним вірджинським плантатором і політичним мислителем, котрий також критикував Адамсові погляди на аристократію, — він звертав увагу на іронічність ситуації. Сина фермера та шевця з Нової Англії звинувачує в аристократичних симпатіях власник рабів і величезних маєтностей, значну частину яких він успадкував від родини своєї дружини. «Якщо ви будете нарікати, що я перейшов на особистості, — пояснював Адамс Тейлорові, — я визнаю це. Мало того, я зробив це умисно, щоб справити на вас глибше враження». Хоч ці самі слова могли стосуватися й Джеферсона, котрий також володів десь двома сотнями рабів і десятками тисяч гектарів земель, чималу частину яких успадкував від свого тестя, Адамс ніколи не говорив йому про це прямо. (Найгострішим випадком із його боку був його постійно повторюваний жарт про різницю між Монтичелло і Монтецилло.) Адамс був готовий визнати Джеферсона привілейованим членом природної аристократії, яка спочатку звершила, а потім закріпила Американську революцію. Проте як і більшість представників вірджинської династії, його сходження на пік революційної еліти не було наслідком винятково таланту та чесноти⁵¹.

Адамс ніколи не міг збагнути, але Джеферсон розумів інтуїтивно, що саме слово «аристократія» в політичній культурі постреволюційної Америки стало епітетом. Хоч Адамс, без сумніву, мав рацію щодо непропорційної влади, якою впродовж історії користувалися еліти, і хоч революційне покоління зуміло запровадити республіканську форму правління значною мірою завдяки тому, що на ранніх і найуразливіших стадіях країною керувала невелика група обдарованих державних діячів, «республіканська аристократія» була такою самою логічною суперечністю, як і «республіканський король». Цей термін розходився з осьовим принципом революційної спадщини, згідно з яким суверенним джерелом будь-якої політичної влади виступає весь народ. Тож єдиною допустимою політичною елітою могла бути тільки така, яка зрікалася елітного статусу і оголошувала себе речником «багатьох», а не «кількох». Республіканці першими в 1790-ті роки збагнули цей фундаментальний факт американської політичної культури. А федералісти, котрі не меншою мірою за республіканців були соціально-економічною елітою, зазнали краху через те, що ніколи його не усвідомили. Адамс

міг до кінця світу доводити, що американський експеримент із республіканською формою правління вдався завдяки тому, що поставив собі на службу енергію і таланти найкращих і найяскравіших громадян, ту саму «братерську вагагу», яку він і Джеферсон символізували, але доки він називав це коло людей «аристократією» – хай природною чи штучною, – він нехтував самою республіканською спадщиною.

Інший ланцюг полемічних сутічок, який почався в 1815 році і до кінця супроводжував їхнє листування, стосувався Французької революції. Адамс любив порушувати цю тему в листуванні з іншими, особливо Бенджаміном Рашем, позаяк у цьому випадку події виправдали його завчасні побоювання, котрі на початку 1790-х років вікликали перші тріщини у відносинах із Джеферсоном, а потім стали вузловим елементом республіканської полеміки проти Адамса під час президентської кампанії 1800 року. Проте якраз Джеферсон почав обговорювати це питання в листуванні, зробивши це в цілковито примирливий спосіб: «Ваші прогнози... виявилися ближчими до істини за мої; але й вони недооцінили масштабів, адже замість одного мільйона в результаті цих конвульсій втратили життя від 8 до 10 мільйонів людей. У 89-му я не вірив, що вони триватимуть так довго, а тим паче, що обійдуться такою великою кров'ю». Далі Джеферсон визнав, що Адамсове критичне ставлення до Французької революції було однією з головних причин його непопулярності. Тепер, коли Наполеона остаточно розбито – звістка про Ватерлоо щойно досягла Америки – і вислід ні в кого не викликає сумнівів, Джеферсон люб'язно зазначав, що завинив Адамсу прохання про вибачення за «зрив довіри, на який ви настільки справедливо нарікали і через який ніхто більше не переживав за мене»⁵².

Лише ґрунтовно знаючи політичну історію 1790-х років, можна збагнути, яку велику поступку та особисте розкаяння зробив у цьому листі Джеферсон. Адамс миттєво відчув значущість написаного. «Не знаю, що сказати про ваш лист, – писав він, – але він один із найбільш відрадних листів, які я будь-коли отримував». Адже Джеферсон не просто визнавав, що його оптимістична оцінка подій у революційній Франції була хибною; він також визнавав, що Республіканська партія (і він разом із нею) вела політичні ігри з Французькою революцією, щоб похитнути Адамса в його президентському кріслі. Джеферсон намагався відшкодувати те, що родина Адамсів зі зрозумілих причин вважала «винятковим актом» зради. Він нарешті сказав, що шкодує⁵³.

Адамс припустив, що Джеферсон хибно зрозумів значення Французької революції – щиро помилившись, а не зманіпулювавши ним у політичних цілях, – через помилковий спосіб мислення, до якого

підштовхує нове французьке слово «ідеологія». Наполеон популяризував це слово, але вперше його вжив французький філософ Дестют де Трасі, праці якого виклика́ли у Джеферсона надзвичайний захват. Адамс стверджував, що його зачарувало це нове слово «через загальний принцип захоплення усім, чого ми не можемо зрозуміти». Що таке «ідеологія»? – питав він жартівливо: «Означає вона ідіотизм? Науку про брак здорового глузду. Науку божевілля? Теорію маячні?». Як пояснював Адамс, це слово створили французькі філософи, і воно стало наріжним каменем їхнього утопічного стилю мислення та чільним принципом їхньої «школи глупоти». Воно вказувало на сукупність ідей і сподівань на кшталт досконалої людини чи соціальної рівності, про які філософи помилково гадали, що їх можна втілити в реальність, бо вони існували в їхніх головах. Джеферсон і сам мислив у цьому французькому стилі, стверджував Адамс, плутаючи спокусливі перспективи, які він створював у своїй уяві, із обмеженішими можливостями, які допускала історія. Критиків Джеферсонових мрійливих видінь, зокрема Адамса, звинувачували, що вони відкидають ідеї взагалі, але насправді вони просто-на-просто викривали їх ілюзорний характер⁵⁴.

Отже, «ідеологія» забезпечила Джеферсону політично привабливу профранцузьку платформу, котра, як виявилось, давала неймовірні риторичні вигоди, попри всю свою хибність. Джеферсон вважав, що Франція – це провісник майбутнього, а Англія – пережиток минулого. «Мене зачаровує плавність і стрімкість ваших думок, – зазначав Адамс, – але я сумніваюся у вашому висновку». Адамс вірно передбачав, що Англія, а не Франція була приречена стати панівною силою у Європі ХІХ століття, хоча в нього, як і в Джеферсона, збереглися глибокі підозри щодо англійських помислів про Америку, адже це була незмінна частина спадщини їхнього спільного досвіду участі в Американській революції. «Їх із коліски привчають зневажати, знущатися, ображати й кривдити нас», – писав Адамс про англійців, додаючи від свого неослабного чуття реальності: «Британія ніколи не буде нашим другом, доки ми не станемо її господарями». І Адамс, і Джеферсон, як з'ясувалося, до таких глибин були просякнуті досвідом відчайдушної боротьби проти Англії, що не змогли передбачити англо-американського альянсу, який складеться у вікторіанську добу і кріпнудиме надалі⁵⁵.

Зате обоє передчували, виходячи з різних міркувань, майбутній регіональний розкол між Північчю і Півднем, які їхня співпраця об'єднувала. «Боюся, збереження нашого союзу наштовхнеться на більші труднощі, – застерігав Адамс, – ніж ті, з якими мали справу ви і я, наші батьки, брати, учні та сини, створюючи його». Джеферсон погоджу-

вався, хоча ця тема торкалася найбільш вибухонебезпечного питання: замовчуваного явища рабства. Навіть завжди прямолінійний Адамс розумів, що ця тема заборонена, що цей терен за обоюсторонньою згодою проголошено недоторканим. За винятком одного випадку, діалог між Адамсом і Джеферсоном, в якому відверто розглядалися протидіючі ідеї та пориви Американської революції, також втілював неофіційну політику замовчування, якої дотримувалося революційне покоління щодо одного з найбільш кричущих розходжень у його поглядах⁵⁶.

Цей виняток стався в 1819 році під впливом дебатов щодо ухвалення Місурійського компромісу. До того часу Адамс і Джеферсон не тільки уникали цієї теми в своєму листуванні; кожен із них незалежно від іншого проголосив цю проблему нерозв'язною: «Понад п'ятдесят років воно привертало мою увагу і викликало тривогу, — зізнавався Адамс у 1817 році. — Не вистачить цілого грубого фоліанту, щоб умістити всі мої розумові потуги на цю тему. Але навіть у кінці праці я би залишив свого читача і себе самого в тих самих сумнівах про те, що робити, з яких і починав». Зі свого боку, Джеферсон продовжував повторювати доводи на користь уникання теми, які виробив у 1805 році: «Я старанно уникав будь-яких публічних дій або проявів цієї теми», — заявляв він, пояснюючи, що скасування рабства — це завдання наступного покоління, «яке зможе взяти його на себе і довести до логічного кінця»⁵⁷.

Попри те, що дебати про місурійське питання, по суті, зводилися до поширення рабства на нові території, затяжні дискусії в стінах Палати представників відбувалися за неухильного дотримання кодексу мовчанки, зосереджуючись винятково на конституційному питанні про юрисдикцію федерації та юрисдикцію штатів, а не на самій проблемі рабства. Джеферсон, зі свого боку, гнівався, що це питання взагалі стало предметом обговорення: «Проте місурійське питання — це підводний риф, який відсіче у нас місурійський край шляхом повстання і бозна-що ще відсіче, — скаржився він Адамсу. — Від битви біля Банкер-Гіл* до Паризького договору перед нами не поставало настільки лиховісних питань». Джеферсон дуже добре розумів, що конституційна полеміка

* Битва біля Банкер-Гіл (англ. Bunker Hill) — перша битва американської Війни за незалежність, яка відбулася 17 липня 1775 року між британським регулярним військом та загонами американських добровольців неподалік від Бостона. Хоча американські сили здали позиції і відступили, успіх був на їхньому боці, оскільки вони завдали вдвічі більших втрат британцям, ніж зазнали самі, і підняли собі моральний дух, переконавшись, що добровольча міліція може успішно протистояти регулярній армії.

з приводу юрисдикції федерального уряду всього-на-всього маскувала глибинніше питання, яке стояло на кону, про що і написав Адамсу:

Справжнє питання, яким його бачать штати, насичені цим знедоленим населенням, таке: чи дадуть нашим рабам свободу і кинджал? Адже якщо Конгрес матиме повноваження регулювати становище жителів штатів у межах цих штатів, то йому нічого не варто буде проголосити, що всі повинні бути вільними. Невже нам потрібно... пережити ще одну Пелопонеську війну, щоб установити верховенство між ними. Відповідь на це питання покаже майбутнє, але сподіваюся, що ні ви, ні я її не побачимо. Поза сумнівом, вони ще трохи пограються в підняття ставок, даючи нам час зійти зі шляху⁵⁸.

Адамс, зазвичай більш апокаліптичний із них двох, цього разу зайняв оптимістичнішу позицію в джеферсонівському дусі. «Маю надію, буде знайдено той чи той добродійний шлях розв'язання цього дуже заплутаного вузла», – заспокоював він. Проте з іншими своїми адресатами – тільки не з Джеферсоном – він був набагато відвертішим: «Рабство негрів – це лихо колосальних масштабів, – писав він Вільяму Тюдору, – і я вкрай негативно ставлюся до допущення рабства на Місурійській території». Мало того, він схвалював початок дискусії, про яку Джеферсон не хотів чути: «Нам слід прямо зараз розв'язати питання поширення рабства, – говорилося в його листі до невістки, – бо інакше воно закарбується на нашому національному характері і закладе підвалини для великих бід, ба навіть для роз'єднання». А в конституційному питанні він вважав юрисдикцію федерального уряду над західними територіями окремим випадком прецеденту, встановленого, як на глум, діями Джеферсона під час Луїзіанської купівлі⁵⁹.

Протягом подальших чотирьох десятиліть загальнонаціональна полеміка з приводу рабства та його поширення на захід часто оформлювалася у вигляді дискусії про наміри засновників держави. В цьому питанні два незаперечні патріархи висловлювали свої тлумачення революційної спадщини в питанні рабства, які фундаментально розходилися. Версія Джеферсона вела до доктрини «народного суверенітету», якої дотримувався Стивен Дуглас, до ідеї прав штатів, яку сповідував Джон Келгун, і нарешті, до Конфедерації. Адамсова ж версія вела напряду до ідеї «поділеного дому», яку висловив Авраам Лінкольн, до переконання, що скасування рабства – це моральний імператив, який революційне покоління заповіло своїм нащадкам, і до доктрини федерального суверенітету, закріпленої перемогою Союзу в Громадянській війні. Коли

справа доходила до рабства, здавалося, що не існує єдиного погляду, а тільки суперечливі первісні наміри.

Головною спадщиною революційного покоління були, звичайно ж, уникання і мовчанка. Джеферсон настільки енергійно виступав проти обговорення місурійського питання, бо воно порушувало цю спадщину. «В найгнітючіші моменти Революційної війни, — писав він у 1820 році, — я ніколи не мав таких поганих передчуттів, які навіює мені це джерело». В останньому листі на цю тему Адамс також вирішив дотриматися неписаного кодексу і забрати свої тривоги в могилу: «Рабство я вважав темною хмарою, яка вже півстоліття нависає над цією країною. [...] Можу сказати, мені здавалося, що армії негрів, які наступають і контрнаступають, виблискуючи своєю зброєю, витали в повітрі. Мене настільки страшило це явище, що я не стомлювався повторювати в минулі часи джентльменам із Півдня, що не можу досягнути цю проблему; мушу залишити її на вас. Я голосуватиму за невжиття жодних заходів проти ваших рішень». Ні Революція, ні молода республіка не досягли би успіху без підтримки південних штатів, тому Адамс ввіряв вірджинцям керування рухом проти рабства. Станом на 1820 рік стало зрозуміло, що вони провалили цю місію, найбільш наочним символом чого був Джеферсон. Однак Адамс вирішив дотриматися обітниці мовчанки, принаймні в спілкуванні з Джеферсоном, тим самим віддаючи перевагу етикетові дружби над своїми моральними застереженнями і водночас зробивши з діалогу між Квінсі та Монтічелло промовистий прояв найбільш проблематичної спадщини революційного покоління⁶⁰.

Після 1820 року листування між ними втратило полемічну гостроту і повернулося в русло неквапливого елегантного стилю. Останній порив стався у 1819 році, коли в одній газеті з'явився документ, неначебто написаний групою жителів Мекленбурзького округу, що в штаті Північна Кароліна, в травні 1775 року і неймовірно схожий за текстом на один із останніх Джеферсонових проектів Декларації незалежності. Адамс звернув увагу Джеферсона на це відкриття, зазначаючи, що шкодує, що не знав про документ у той час: «Я би зробив так, щоб він лунав і відлунював у залі Конгресу за п'ятнадцять місяців до вашої Декларації незалежності». Ніщо не могло краще активувати всі фібри Джеферсонової душі, адже його чільна роль у написанні Декларації незалежності була основою його претензій на вічну славу. Він відреагував оперативним, наполовіши, що «цей документ фальшивий» і закликавши Адамса до скептичного ставлення, «доки не буде надано позитивних і офіційних

доказів його автентичності». Адамс швидко запевнив Джеферсона, що тепер вважає, що «ці Мекленбурзькі резолюції підробні». А тим часом іншим адресатам він писав прямо протилежне: «Я радше повірю, що десяток квіток гортензії, які зараз у мене перед очима, є витвором випадковості, — жартував він, — ніж у те, що Мекленбурзькі резолюції та декларація п. Джеферсона не походять одні від одної»⁶¹.

Адамс отримав велике задоволення від мекленбурзького інциденту — не так через те, що вважав Джеферсона плагіатором, як через те, що вважав, що винятковий наголос на одній людині, одному моменті та одному документі викривляє історію Американської революції. Хоча Мекленбурзьку декларацію згодом було викрито jako підробку, вона влучно відображала Адамсову думку про те, що драма руху за незалежність розігрувалася на багатьох сценах і мала багато кульмінаційних моментів, крім 4 липня 1776 року. В своїх спогадах найважливішим моментом він називав 15 травня 1776 року, коли Континентальний конгрес ухвалив постанову, яка передбачала прийняття нових конституцій у всіх штатах. (Не дивно, що саме Адамс розробив і проштовхнув цю постанову.) Згідно з версією Адамса, це рішення було по-справжньому переломним, бо воно створило окремі й незалежні американські уряди. Воно також означало, що Революція була відповідальною і позитивною орієнтацією на нові форми політичної дисципліни, які коренилися в досвіді давніх колоніальних урядів, а не просто негативним відмежуванням від Англії та повним розривом із минулим, як могло здатися з Джеферсоною Декларації. Згідно з Адамсом, Революція досягла успіху завдяки тому, що зберігала зв'язки з минулим, а це означало, що вона взагалі не була повноцінною революцією в тому сенсі, який у це слово вкладав Джеферсон⁶².

Хоч короткий обмін думками з приводу Мекленбурзької декларації наблизився до цієї важливої відмінності в поглядах, дипломатичні імперативи діалогу не допускали її повного розкриття. Станом на 1820 рік навіть Адамс припинив стріляти своїми освітлювальними ракетами і перейняв Джеферсонову поставу милостивої дволикості, вважаючи за краще ризикувати викриттям у лицемірстві, ніж дружбою. Хоча його перо й далі залишалося гострим, небезпечні вибухи ширості ослабли, особливо після смерті Ебігейл у жовтні 1818 року. (Коли вона, помираючи, лежала в ліжку, Адамс зберігав спокій, але сказав присутнім родичам: «Хотілось би мені лежати поруч і померти теж».) Джеферсон завжди стверджував, що жодне покоління не повинне затримуватися понад відведений йому час, що на кожному поколінні лежить мо-

ральне зобов'язання розчистити простір для наступного покоління, відступивши вбік. Тепер обидва патріархи почувалися так, наче вони пережили свій час. Озиратися на прожите життя, писав Джеферсон, майже «те саме, що озиратися на поле бою. Всі, всі мертві. І тільки ми одні залишаємося серед нового покоління, яке не знає нас і яке не знаємо ми»⁶³.

Злигодні старості почали витісняти більш спірні теми. «Покручені зап'ястя й пальці уповільнюють і утруднюють писання, — нарікав Джеферсон. — Але пишучи вам, я забуваю про все це, поринаючи у спогади давніх часів, коли молодість і здоров'я дозволяли знаходити щастя в усьому. Я на мить забуваю про сиву зиму нашого віку, коли ми не можемо думати ні про що інше, крім того, як зігрітися і як скоротати наші важкі години, доки дружня рука смерті не звільнить нас від усього». Адамс погоджувався, що спогади про минуле — все, що лишилося, і він також був схильний згадувати тільки те, що було доброго: «Я з захватом озираюся на ті золоті дні, коли Вірджинія і Масачусетс жили й діяли разом наче братерська ватага, — пригадував він, і хоч кінець був близький, — поки я дихаю, я буду вашим другом»⁶⁴.

Для них потойбічне життя було не так нагодою зустрітися з Богом, як можливістю поговорити між собою та з іншими учасниками «братерської ватаги». «Якби ж то нам знову зустрітися... з нашими давніми колегами й отримати від них печать їхнього схвалення». Адамс пристав на думку, що возз'єднання на небесах дозволить їм добре насміятися над своїми земними глупствами та слабостями, але він заговорить із Франклінім лише після того, як цей великий чоловік відбуде належну покуту за свої гріхи. Жоден із них не вважав небеса чимось більшим за метафору. Адамс був відомий своїм переконанням, що віра у вічне життя значно важливіша за саму таку річ. «Якщо буде з'ясовано або продемонстровано, що немає ніякого майбутнього стану, — повідомляв він одному другові, — і оскільки наше існування в такому разі буде в наших руках, я би порадив кожному чоловікові, жінці і дитині приймати опіум». Або, як він написав Джеферсону, «якщо нас чекає розчарування, ми про це ніколи не дізнаємося». Кожен із них ухилявся від ставки на потойбічне життя, готуючи особисті документи для нащадків, бо це був єдиний простір, де вони знали, що безсмертя їм гарантоване. І обоє сприймали листи, які пишуть одне одному, як вінець цього свого останнього проекту⁶⁵.

Немає сумніву в тому, що під кінець життя емоційний зв'язок між двома патріархами був відновлений, а дружба відроджена. Їм більше

не треба було позувати яко партнерам; їхнє позування свідчило про глибоке почуття прихильності. Ця близькість почасти зав'язалася завдяки тому, що листування їхніх похилих років дало обом мудрецам змогу окинути поглядом і обґрунтувати їхні різні розуміння історії, яку вони проживали і творили разом. Джеферсон вніс свої правки і зробив деякі важливі поступки. Адамс висловив свої чварливі і пристрасні заперечення проти джеферсоніанських побудов у своєму останньому катарсисі. Дехто схильний небезпідставно вважати, що кожен із них розпізнав у іншому ті інтелектуальні та особистісні риси, яких бракувало йому самому; що вони, по суті, довершували одне одного; що фрагменти історії Американської революції можуть утворити цілісну картину, лише коли їх скласти разом. Проте значно приземленіша правда в тому, що вони ніколи не розглядали, а отже, так повністю й не розв'язали всі політичні розходження між собою; вони просто-напросто перечекали їх.

На початку листування Адамс тримав глибоку образу на Джеферсона за наклепи, які той підтримував під час Адамсового президентства. До 1823 року вся тема скандалів перетворилася на ностальгічний жарт. Адамс прочитав у газетах, що Джеферсон зібрав «колекцію вирізок із газет і памфлетів, у яких вас паплюжать, поливають брудом і безчестять». Це була чудова ідея, і Адамс шкодував, що не дійшов до цього першим: «Яким же бовдуром я був усе життя і якими телепнями були мої діти і внуки, що ніхто з нас не здогадався зібрати таку колекцію. Якби ми мали її, то я певен, що мав би більшу купу, ніж ви». Джеферсон шкодував, що розчаровує Адамса, але газетна історія була вигадкою; він не збирав колекції наклепів на себе. Але якби збирав, «то одним би томом не обійшлося, а вийшла би багатотомна енциклопедія»⁶⁶.

Вони перетворилися на живі реліквії. В 1824 році маркіз де Лафает, великий французький борець за американську незалежність, прибув із останнім візитом в Америку. Монтичелло та Квінсі були обов'язковими зупинками на його маршруті. В обох місцях щоб побачити зустріч гостя із господарями зійшлися великі натовпи. Очевидці цих подій розповідали, що побачили, як востаннє матеріалізувалися два привиди минулої епохи, щоб збагатити нинішнє покоління. До обох мудреців також навідався американський скульптор Джон Генрі Бровер, попросивши зняти з них «прижиттєві маски», із яких потім збирався зробити достовірні скульптури їхніх облич і голів – фактично, зробити реалістичних ідолів із ідолів. (Для Джеферсона цей процес, у ході якого на голову наливалися кілька шарів гарячої гіпсової суміші, був настільки

неприємним, що він присягнувся «назавжди розпрощатися з бюстами й портретами».) Його останнє «прощай» Адамсу справляло таке саме дивне враження, нібито спілкуються дві живі статуї. Він довірив доставку свого останнього листа внукові Томасу Джеферсону Рендольфу, котрий вирушав у Бостон і планував зупинитися в Квінсі: «Як і інші молоді люди, він хотів би у свої похилі літа переказувати зимовими вечорами тим, хто збереться довкола, те, що знає про героїчну добу, яка передувала його народженню, і кого з аргонавтів йому пощастило побачити наживо». Для більшості американців, які досягали зрілості в 1820-ті роки Американська революція вже давно стала подією далекого минулого, загорнутою в ореол священності, коли когорта героїв мала честь побачити Бога. Було дивно уявити, щоб хтось із них ще залишався живим⁶⁷.

А вони були живі. З наближенням п'ятдесятої річниці Дня незалежності в Монтичелло та Квінсі з усієї країни потекли звернення, в яких патріархів запрошували поділитися їхньою мудрістю та спогадами про все, що було. Джеферсон, серйозно хворий на розлад травного тракту, який зрештою виявиться фатальним для нього, зібрав усі сили для останнього польоту красномовства. Кілька днів він працював над начерком листа в комітет, відповідальний за організацію церемоній до Дня незалежності у Вашингтоні, перекреслюючи і переписуючи формулювання з не меншою прискіпливістю до деталей, ніж під час написання самої Декларації. Він висловлював жаль, що погіршення стану здоров'я не дозволяє йому особисто відвідати церемонії і долучитися до «невеликої ватаги, залишків дружини достойників, які приєдналися до нас того дня». (Лише троє з первісних підписантів Декларації дожили до її п'ятдесятиріччя: Адамс, Джеферсон і Чарльз Керол із Мериленду.) Далі він запропонував джеферсонівську версію того, що ж зробила «дружина достойників»:

Хай для світу це буде – і я вірю, що так і станеться (в одних частинах раніше, в інших пізніше, але рано чи пізно так буде скрізь) – сигналом до пробудження та розривання кайданів, якими чернече невігластво та заботони переконали людей скувати себе, та до прийняття благ і безпеки самоврядування. [...] Всі очі вже прозріли або прозрівають від світла прав людини. Повсюдне поширення світла науки вже освітило своїми променями очевидну істину про те, що маси людей не народилися із сідлами на спинах, а упривілейована меншість не народилася в чоботах зі шпорами, щоб легітимно осідлати масу і їздити верхи на ній з ласки Божої. Для інших все це підстави для надій; для нас же

хай щорічне повернення цього свята завжди освіжатиме пам'ять про ці права та неослабну відданість їм⁶⁸.

Це і є класичне джеферсонівське видіння. В ньому Американська революція подається як вибух, який відірвав Америку від Англії, від Європи, від самого минулого, став сигналом до початку світової боротьби за звільнення з-під усіх форм гноблення, яка приречена пронестися усім світом. У цьому формулюванні будь-які форми влади, які не походять від особистості, тавруються і критикуються. Американська революція не просто скасувала тиранію англійського короля і Парламенту, а кинула виклик усім політичним інституціям із будь-якою примусовою владою, зокрема, і таку форму державного правління, яку в 1790-ті роки створили федералісти.

Натхненна риторика цієї заяви не була оригінальною. Вислови «сідла на спинах» та «упривілейована меншість.. у чоботях зі шпорами» були вихоплені зі знаменитої промови полковника Ричарда Рамбольда – солдата-пуританина, якого в 1685 році звинуватили у зраді, і він виголосив свою промову, стоячи на шибениці. В Джеферсоновій бібліотеці було кілька книг із англійської історії, в яких подавалася промова Рамбольда. (Можливо, дивлячись у вічі смерті, як і Рамбольд, Джеферсон вважав, що має повне право приписати собі улюблений фрагмент красномовства.) Проте ця запозичена риторика була лише дрібним елементом в унікальному джеферсонівському посланні, яке було риторичним *за своєю суттю*, тобто розглядало різні питання на запаморочливій висоті, з якої всі відповіді здавалися самоочевидними і не залишали реального вибору. Це й було першоджерело його оманливого шарму. Джеферсонівські видіння завжди витали високо. Вони існували на вищих рівнях понад докучливими деталями, наче теорія великого вибуху Американської революції, тепер природно приречена на загальносвітове визнання поза будь-якими сумнівами та людським впливом⁶⁹.

Адамс також отримував багато запитів від федеральних і штатських комітетів, відповідальних за організацію святкування, яке називали «ювілеєм незалежності». Як завжди нешанобливий, він певний час відмовлявся, наполягаючи, що 4-те липня – неправильна дата, що взагалі не можна говорити про одну правильну дату, а ухвалення Декларації незалежності – лише декоративна подія, позбавлена будь-якого ширшого історичного значення. Коли делегація з Квінсі навідалася до нього, щоб попросити виголосити тост на місцевому святкуванні, Адамс був небагатослівним: «Я скажу тільки: незалежність назавжди», – відповів

він. Коли його попросили висловитися докладніше або пояснити, він відмовився, напологши: «Ні слова більше».

Врешті-решт кілька друзів таки зуміли витиснути кілька докладніших речень із зазвичай говірливого патріарха. Він визнав, що доба Американської революції була «вікопомною епохою на скрижалах історії людства», але історія ще не винесла остаточного присуду щодо її значущості. Він сумнівався в тому, що республіканські принципи, посяяні поколінням засновників, проростуть на чужому ґрунті. Ні Європа, ні Латинська Америка не готові до них. Навіть у Сполучених Штатах подальша доля цих принципів залишається непевною. Він застерігав, що Америці «судилося в майбутній історії стати найяскравішою або найтемнішою сторінкою, залежно від уживання чи зловживання, яке *людський розум* знайде тим політичним інституціям, які їх із часом почнуть визначати». Адамса попросили попозувати перед нащадками, а він почав метати пересторогами про виклики⁷⁰.

Формула Адамса була прямою протилежністю Джеферсонової. Їй бракувало ліричного красномовства, і вона не струменіла оптимізмом джеферсонівської версії, бо була прив'язана до практичного чуття залежності від випадкових умов, яке Адамс засвоїв під час своєї довгої кар'єри. У розумінні Адамса, Американська революція все ще залишалася експериментом, плаванням у невивчені моря, в які ніколи успішно не запливав жоден державний корабель. Не існувало жодних карт чи схем, які би допомагали обирати напрямок руху республіканському уряду, який стверджував, що свій авторитет і легітимність черпає із громадської думки – вельми туманного джерела суверенітету, який може бути так само поривчастим і непередбачуваним, як хвиля океану. Йому випало бути членом екіпажу в цій першій подорожі, навіть потримати штурвал, тож він знав не гірше за будь-кого і краще за більшість, що в кількох випадках вони були майже розбитися й затонули та що між ними протягом 1790-х років точилися запеклі суперечки про правильний курс. Джеферсон думав, що достатньо було знятися з якоря, відчалити від британських берегів і викинути європейський вантаж, щоб корабель поплив назустріч легендарній заграві. Адамс вважав, що знає краще, і до останнього подиху зберіг переконаність у тому, що наділений широкими повноваженнями федеральний уряд за федералістською моделлю був реалізацією, а не зрадою того курсу, який вони обрали на початку. Без утвердженого центрального уряду, який може кермувати все ще вразливою американською республікою, новий екіпаж майже напевно розіб'ється об велетенську скелю, яка називається рабством, – скелю,

яка бовваніє прямо попереду на півшляху і яку навіть Джеферсон із острахом називав «підводним рифом».

Більш телеологічна Джеферсонова версія все-таки закріпилася в книжках із історії, як Адамс і здогадувався. Її успіху посприяв останній акт долі, що його кожен тоді й зараз вважав безсумнівним діянням Божим. Ввечері 3 липня 1826 року Джеферсон упав у кому. Останні зрозумілі слова, котрі він прошепотів лікарю та родині, яка зібралася біля ліжка, свідчили, що він сподівався зробити зі своєї смерті драматичну виставу: «Вже 4-те?». Четверте липня ще не настало, але він дотягнув у непритомному стані за північ того магічного дня. Того самого ранку Джон Адамс звалився зі свого улюбленого крісла для читання. Він знепритомнів майже в ту саму мить, коли пішов із життя Джеферсон. Кінець настав швидко, приблизно о 17:30 того дня. Він отямився на коротку мить, сказав, що більше нічого не слід робити, щоб відтягувати неминуче, і з болісним зусиллям своїми останніми словами передав останнє вітання давньому другові: «Томас Джеферсон пережив», – або, згідно з іншою версією: «Томас Джеферсон ще живий». Хоч би яка з версій правильна, на ту мить він уже помилявся, але мав рацію на віки⁷¹.

ПРИМІТКИ

Наведені нижче примітки є результатом моїх зусиль розважливо підійти до звичайних правил наукового цитування. Повний перелік усіх книг і статей, до яких я звертався, займе десь стільки сторінок, як і сам текст. Такий підхід мені здається надто громіздким. Він перевищує потреби більшості читачів і обтяжить книгу надміру показною ерудицією. Я залишив посилання на всі першоджерела, які цитуються в тексті, а також на вторинні джерела, які здаються мені основоположними або які справили однозначний вплив на мої погляди. Річ у тім, що ця книжка – це конденсат мого тридцятирічного читання історичної літератури про революційну добу. Докладний перелік усіх наукових впливів, які сформували моє розуміння революційного покоління, вилився би в велетенський список, який однаково не зміг би охопити всієї правди. З метою хоч часткової компенсації свого гріха неповноти я доповнив примітки своєю оцінкою згадуваних джерел, тим самим принагідно даючи їм присмак бібліографічного огляду.

СПИСОК СКОРОЧЕНЬ

- Adams* *The Microfilm Edition of the Adams Papers*, 608 reels (Boston, 1954–1959).
- AHR* *American Historical Review*.
- Boyd Julian P. Boyd et al., eds., *The Papers of Thomas Jefferson*, 26 vols. to date (Princeton, 1950–).
- Cappon Lester G. Cappon, ed., *The Adams-Jefferson Letters: The Complete Correspondence Between Thomas Jefferson and Abigail and John Adams*, 2 vols. (Chapel Hill, 1959).
- Fitzpatrick John C. Fitzpatrick, ed., *Writings of George Washington*, 39 vols. (Washington, D.C., 1931–1939).
- Ford Paul Leicester Ford, ed., *The Writings of Thomas Jefferson*, 10 vols. (New York, 1892–1899).
- JAH* *Journal of American History*.
- JER* *Journal of the Early Republic*.
- JSH* *Journal of Southern History*.
- NEQ* *New England Quarterly*.
- Rutland Robert A. Rutland et al., *The Papers of James Madison*, 22 vols. to date (Charlottesville, 1962–).

- Smith James Morton Smith, ed., *The Republic of Letters: The Correspondence Between Thomas Jefferson and James Madison, 1776–1826*, 3 vols. (New York, 1995).
- Spur* John A. Schutz and Douglass Adair, eds., *The Spur of Fame: Dialogues of John Adams and Benjamin Rush, 1805–1813* (San Marino, 1966).
- Syrett Harold Syrett, ed., *The Papers of Alexander Hamilton*, 26 vols. (New York, 1974–1992).
- VMHB* *Virginia Magazine of History and Biography*.
- WMQ* *William and Mary Quarterly*, 3d ser.
- Works* Charles Francis Adams, ed., *The Works of John Adams, Second President of the United States*, 10 vols. (Boston, 1850–1856).
- Writings* George Washington, *Writings*, John Rhodehamel, ed., *Library of America* (New York, 1997).

ПЕРЕДМОВА. ПОКОЛІННЯ

- 1 Adams to Nathan Webb, 12 October 1755, *Works*, vol. 1, 23–34; Adams to Abigail Adams, 2 June 1776, Lyman Butterfield, ed., *Adams Family Correspondence*, 3 vols. (Cambridge, 1963), vol. 2, 3; Adams to Benjamin Rush, 21 May 1807, *Spur*, 89.
- 2 Francis Fukuyama, *The End of History and the Last Man* (New York, 1993).
- 3 Benjamin Rush to Adams, 20 July 1811, *Spur*, 183.
- 4 Ira Gruber, *The Howe Brothers and the American Revolution* (Williamsburg, 1972); Kevin Phillips, *The Cousins' War: Religion, Politics, and the Triumph of Anglo-America* (New York, 1999), 291–299.
- 5 *Writings*, 517.
- 6 Див. фундаментальне дослідження республіканської ідеології та характерного для неї непримиренного відкидання будь-якої консолідованої влади: Bernard Bailyn, *Ideological Origins of the American Revolution* (Cambridge, 1967); про те саме за період 1780-х років класичним дослідженням є: Gordon Wood, *The Creation of the American Republic* (Chapel Hill, 1969); загальноновживаним джерелом про те саме за період 1790-х років є: Lance Banning, *The Jeffersonian Persuasion: Evolution of a Party Ideology* (Ithaca, N.Y., 1978).
- 7 Adams to Benjamin Rush, 10 July 1812, *Spur*, 231–232.
- 8 T. H. Breen, “Ideology and Nationalism on the Eve of the American Revolution: Revisions *Once More* in Need of Revising,” *JAH* 84 (June 1997): 13–39; John Murrin, “A Roof Without Walls: The Dilemma of American National Identity,” in Richard Beeman, Stephen Botein, Edward Carter, eds., *Beyond Confederation: Origins of the Constitution and American National Identity* (Chapel Hill, 1987), 334–338.
- 9 Jefferson to William Fleming, 1 July 1776, *Boyd*, vol. 1, 411–412; U.S. Bureau of Census, *First Census* (Baltimore, 1966), 6–8.
- 10 Laurel Thatcher Ulrich, *A Midwife's Tale: The Life of Martha Ballard Based on Her Diary, 1785–1812* (New York, 1990); Robert E. Desrochers, Jr., “‘Not Fade Away’: The Narrative of Venture Smith, an African American in the Early

- Republic,” *JAH* 84 (June 1997): 40–66. Ще один можливий підхід полягав у вивченні політичної культури «знизу», тобто того, як настанови формувалися в публічних церемоніях і ритуалах на місцевому рівні. Найкращим зразком такого роду аналізу є: David Waldstreicher, *In the Midst of Perpetual Fêtes: The Making of American Nationalism, 1776–1820* (Chapel Hill, 1997).
- 11 Mercy Otis Warren, *History of the Rise, Progress, and Termination of the American Revolution*, 3 vols. (Boston, 1805); John Marshall, *The Life of George Washington*, 5 vols. (Philadelphia, 1804–1807).
 - 12 На думку про повторюваність полеміки Американської революції мене наштовхнув аналіз аналогічного процесу з Французькою революцією у кн.: François Furet, *Interpreting the French Revolution*, trans. Elburg Foster (Cambridge, England, 1981).
 - 13 Martin Smelser, “The Federalist Period as an Age of Passion,” *American Quarterly* 10 (Winter 1958): 391–419; див. також: John R. Howe, Jr., “Republican Thought and the Political Violence of the 1790s,” *American Quarterly* 19 (Summer 1967): 147–165.
 - 14 Вайтгед висловив цю думку в розмові з Пері Мілером, яку Мілер переказав у збірці своїх есеїв: Perry Miller, *Nature’s Nation* (Cambridge, 1967), 3–4. Зручний огляд життя дев’яноста дев’яти осіб, які підписали Декларацію незалежності і Конституцію, див. у: Richard D. Brown, “The Founding Fathers of 1776 and 1787: A Collective View,” *WMQ* 33 (July 1976): 465–480.
 - 15 Douglass Adair, “Fame and the Founding Fathers,” in Trevor Colbourn, ed., *Fame and the Founding Fathers: Essays by Douglass Adair* (New York, 1974), 3–26.

РОЗДІЛ І. ДУЕЛЬ

- 1 Найоригінальнішу і найсвіжішу інтерпретацію дуелі див. у: Joanne Freeman, “Duelling as Politics: Reinterpreting the Burr-Hamilton Duel,” *WMQ* 53 (April 1996): 289–318. Найповніший виклад цієї історії можна знайти у: W. J. Rorabaugh, “The Political Duel in the Early Republic,” *JER* 15 (Spring 1995): 1–23. Всі біографи Бера й Гамільтона, певна річ, також приділяють увагу цій дуелі. Загальноновживаною збіркою документів на цю тему є: Harold C. Syrett and Jean G. Cooke, eds., *Interview at Weehawken* (Middletown, Conn., 1960). Авторитетною збіркою із вишуканою і проникливою супровідною вступною статтею є: Syrett, vol. 26, 235–349.
- 2 Див. загальноновживану біографію Бера: Milton Lomask, *Aaron Burr*, 2 vols. (New York, 1979–1982). Досі корисною завдяки оригінальним матеріалам залишається: James Parton, *The Life and Times of Aaron Burr* (New York, 1864).
- 3 Існує кілька чудових біографій Гамільтона. Загальноновживаною є: Broadus Mitchell, *Alexander Hamilton*, 2 vols. (New York, 1957–1962). Легкою для читання вважається: John C. Miller, *Alexander Hamilton and the Growth of the New Nation* (New York, 1964), до якої тепер долучилася: Richard Brookhiser, *Alexander Hamilton, American* (New York, 1999). Найбільш критично його біографію подано у: Jacob Ernest Cooke, *Alexander Hamilton: A Biography*

- (New York, 1979). Давня, але надійна біографія із чудовим викладом дуелі міститься у: Nathan Schachner, *Alexander Hamilton* (New York, 1946).
- 4 “Statement on Impending Duel with Aaron Burr,” Syrett, vol. 26, 278–281.
 - 5 Parton, *The Life and Times of Aaron Burr*, 349–355 містить розкішний опис місця дуелі, яким воно було через п’ятдесят років після самої події.
 - 6 Із усіх праць, присвячених історії дуелі як інституції, найкориснішими я вважаю такі: Edward L. Ayers, *Vengeance and Justice: Crime and Punishment in the 19th Century American South* (New York, 1984); V. G. Kiernan, *The Duel in European History: Honor and the Reign of Aristocracy* (Oxford, 1986); Lorenzo Sabine, *Notes on Duels and Dueling...* (Boston, 1855); Bertram Wyatt-Brown, *Southern Honor: Ethics and Behavior in the Old South* (New York, 1982).
 - 7 Merrill Lindsay, “Pistols Shed Light on Famed Duel,” *Smithsonian*, November 1971, 94–98; див. також: Virginius Dabney, “The Mystery of the Hamilton-Burr Duel,” *New York*, March 29, 1976, 37–41.
 - 8 Syrett, vol. 26, 306–308.
 - 9 David Hosack to William Coleman, 17 August 1804, *ibid.*, 344–347.
 - 10 Joint Statement by William P. Van Ness and Nathaniel Pendleton on the Duel Between Alexander Hamilton and Aaron Burr, 17 July 1804, *ibid.*, 333–336.
 - 11 Benjamin Moore to Coleman, 12 July 1804, *ibid.*, 314–317.
 - 12 *Ibid.*, 322–329.
 - 13 William Coleman, *A Collection of the Facts and Documents, Relative to the Death of Major-General Hamilton* (New York, 1804), де оглянуто висвітлення смерті Гамільтона та численні панегірики на його адресу в тогочасних газетах. Я також переглядав передовиці Джеймса Читема з нападками на Бера в «American Citizen» в липні–серпні 1804 року, а також прихильні до Бера передовиці в «Morning Chronicle» за той самий період. Історію про воскову композиції із Бером у засідці взято з: Parton, *The Life and Times of Aaron Burr*, 616.
 - 14 Див. листування між ван Несом і Пендлтоном, а також: “Joint Statement,” Syrett, vol. 26, 329–336.
 - 15 Див. кілька документів і приміток у: *ibid.*, 335–340.
 - 16 Науковці сходяться на Гамільтоновій версії дуелі насамперед через те, що вона була панівною в тогочасному висвітленні події в пресі, а також через те, що вона єдина узгоджується із Гамільтоновою ремаркою про заряджений пістолет. Хоч абсолютна впевненість для нас недосяжна, так звана проблема затримки здається мені нездоланною перешкодою для визнання істинності гамільтоніанської версії. З цієї причини, хоч істина, напевно, залишиться недосяжною з хоч якоюсь мірою достеменності, запропонована на цих сторінках інтерпретація є найбільш правдоподібною і найбільш відповідною тому, що юристи називають «наявністю переконливіших свідчень». У ній також визнається те, про що найбільше турбуються прибічники Гамільтона: його задекларований намір не стріляти в Бера. В прихильній до Бера версії цей факт оспорується. Див.: Samuel Engle Burr, *The Burr-Hamilton Duel and Related Matters* (San Antonio, 1971).
 - 17 Burr to Van Ness, 9 July 1804, Syrett, vol. 26, 295–296. Про традицію наці-

- люватися так, щоб поранити, але не вбити, див.: Hamilton Cochrane, *Noted American Duels and Hostile Encounters* (Philadelphia, 1963); Don C. Seitz, *Famous American Duels* (New York, 1919); та Evarts B. Greene, "The Code of Honor in Colonial and Revolutionary Times, with Special Reference to New England," *Publications of the Colonial Society of Massachusetts* 26 (1927): 367–368.
- 18 Charles D. Cooper to Philip Schuyler, 23 April 1804, Syrett, vol. 26, 243–246; див. також: Burr to Hamilton, 18 June 1804, *ibid.*, 241–243.
- 19 Hamilton to Burr, 20 June 1804, *ibid.*, 247–249.
- 20 Burr to Hamilton, 21, 22 June 1804, *ibid.*, 249–250, 255.
- 21 Burr to Van Ness, 25 June 1804; "Instructions to Van Ness," 22–23 June 1804; Van Ness to Pendleton, 26 June 1804, *ibid.*, 256–269.
- 22 Burr to Van Ness, 25 June 1804, *ibid.*, 265.
- 23 Pendleton to Van Ness, 26 June 1804, *ibid.*, 270–271.
- 24 Burr to Van Ness, 26 June 1804; Van Ness to Pendleton, 27 June 1804, *ibid.*, 266–267, 272–273. Слова Рендольфа див. у: Syrett and Cooke, eds., *Interview at Weehawken*, 171.
- 25 Burr's "Instructions to Van Ness," 26 June 1804; Van Ness to Pendleton, 27 June 1804, *ibid.*, 266–267, 272–273.
- 26 Mary-Jo Kline, ed., *Political Correspondence and Public Papers of Aaron Burr* 2 vols. (Princeton, 1983), vol. 2, 876–883 – див. редакторську примітку про Бера й дуель; див. також: Parton, *The Life and Times of Aaron Burr*, 352–353 про настрої Бера напередодні дуелі.
- 27 Спостереження Трамбула і пісеньку, яку будітмо співав Гамільтон, див. у: Douglass Adair, "What Was Hamilton's 'Favorite Song'?" *WMQ* 12 (April 1955): 298–307.
- 28 Редакторські примітки у: Syrett, vol. 26, 292–293; Hamilton to James A. Hamilton, June 1804, *ibid.*, 281–282.
- 29 *Ibid.*, 279–281.
- 30 *Ibid.*, 280.
- 31 Anthony Merry to Lord Harroby, 6 August 1804, Kline, ed., *Burr Papers*, vol. 2, 891–893.
- 32 Ayers, *Vengeance and Justice*, 8–15, 275; Bertram Wyatt-Brown, "Andrew Jackson's Honor," *JER* 17 (1997): 7–8; Kenneth S. Greenberg, "The Nose, the Lie, and the Duel in the Antebellum South," *AHR* 95 (1990): 57–74.
- 33 Henry Adams, *History of the United States of America During the Administrations of Thomas Jefferson and James Madison*, 2 vols. (New York, 1986), vol. 1, 429–430.
- 34 Цей огляд політичного суперництва базується на багатьох джерелах, але найлаконічніший синтез усієї інформації можна знайти у: Syrett, vol. 26, 238–239.
- 35 Syrett and Cooke, eds., *Interview at Weehawken*, 16–17.
- 36 Hamilton to Oliver Wolcott, Jr., 16 December 1800, Syrett, vol. 25, 257–258.
- 37 Найприхильнішу до Бера інтерпретацію його поведінки під час президент-

ської драми 1801 року див. у: Lomask, *Aaron Burr*, vol. 2, 268–295, проте навіть у ній він постає радше не винним у правопорушенні, ніж правим.

- 38 Найкращий короткий нарис характеру Бера – одночасно справедливий і критичний – див. у: Stanley Elkins and Eric McKittrick, *The Age of Federalism: The Early American Republic, 1787–1800* (New York, 1993), 743–746.
- 39 Adams, *History*, vol. 1, 409–430; див. також: Henry Adams, ed., *Documents Relating to New England Federalism, 1800–1815* (Boston, 1905), 46–63, 107–330, 338–365.
- 40 Hamilton to Theodore Sedgwick, 10 July 1804, Syrett, vol. 26, 309; див. також розлогі редакторські примітки у: *ibid.*, 310.
- 41 Найкращою книгою про засадничу некрystalізованість американського політичного життя цієї доби є: James Roger Sharp, *American Politics in the Early Republic: The New Nation in Crisis* (New Haven, 1993).
- 42 Мається на увазі судовий процес «народ проти Кросвела», який відбувся в лютому 1804 року. На цьому процесі Гамільтон захищав редактора дрібної сільської газети, яка влучно називалася «The Wasp» («Оса»), котрого звинуватили в публікації наклепницьких заяв проти Адамса, Джеферсона і Вашингтона. Гамільтон доводив, що попри ухвалу суду нижчої інстанції, зроблену всупереч цьому принципу, правдивість є легітимним аргументом проти звинувачень у наклепі. Цю справу він програв, але наступного року законодавче зібрання штату Нью-Йорк затвердило новий закон про наклепи, в якому використовувалися формулювання Гамільтона. Див. повний виклад у: Cooke, *Alexander Hamilton*, 359.
- 43 Основоположною розвідкою про вразливий стан політичного життя ранньої республіки є: John R. Howe, Jr., “Republican Thought and the Political Violence of the 1790s,” *American Quarterly* 19 (Spring 1967): 148–165. Цієї теми також торкається одна авторитетна історія політичної культури: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, зокрема 3–50.
- 44 Про убогі політичні перспективи Бера див.: Lomask, *Aaron Burr*, vol. 1, 302; про Гамільтона див.: Cooke, *Alexander Hamilton*, 238. Див. слова Джона Квінсі Адамса у: Adams, ed., *Documents*, 167. Цитату з Голмза див. у: Leonard Levy, ed., *American Constitutional Law: Historical Essays* (New York, 1966), 57.

Розділ II. ВЕЧЕРЯ

- 1 Джеферсонову версію вечері див. у: Boyd, vol. 17, 205–207. Проблеми тлумачення цієї події розглянуто в таких трьох наукових публікаціях: Jacob E. Cooke, “The Compromise of 1790,” *WMQ* 27 (1970): 523–545; Kenneth Bowling, “Dinner at Jefferson’s: A Note on Jacob E. Cooke’s ‘The Compromise of 1790,’” *WMQ* 28 (1971): 629–648; Norman K. Risjord, “The Compromise of 1790: New Evidence on the Dinner Table Bargain,” *WMQ* 33 (1976): 309–314.
- 2 *New York Journal*, 27 July 1790, цит. за: Boyd, vol. 17, 182.
- 3 Jefferson to James Monroe, 20 June 1790, Boyd, vol. 16, 536–538. Див. також: Monroe to Jefferson, 3 July 1790, *ibid.*, 596–597.
- 4 Boyd, vol. 17, 207.

- 5 Про Медисона jako самобутнього політичного мислителя див.: Lance Banning, *The Sacred Fire of Liberty: James Madison and the Founding of the Federal Republic* (Ithaca, N.Y., 1995); Drew McCoy, *The Last of the Fathers: James Madison and the Republican Legacy* (Cambridge, 1989); та Marvin Meyers, ed., *The Mind of the Founder: Sources of the Political Thought of James Madison* (Hanover, N.H., 1981).
- 6 Найгрунтовніший, але стислий виклад кар'єри Медисона протягом 1780-х років див. у вступних статтях до його листування з Джеферсоном за ці роки у кн.: Smith, vol. 1, 204–661.
- 7 Загальноживаною біографією Медисона є: Irving Brant, *James Madison*, 6 vols. (Indianapolis, 1941–1961). Див. також: Ralph Ketcham, *James Madison: A Biography* (New York, 1971) та Jack N. Rakove, *James Madison and the Creation of the American Republic* (Glenview, Ill., 1990). Цитату взято з: Madison to Jared Sparks, 1 June 1831, Gaillard Hunt, ed., *The Writings of James Madison*, 10 vols. (New York, 1890–1910), vol. 9, 460.
- 8 Цитату взято з: McCoy, *The Last of the Fathers*, xiii.
- 9 Adrienne Koch, *Jefferson and Madison: The Great Collaboration* (New York, 1950). Слова Джона Квінсі Адамса взято з: Smith, vol. 1, 2.
- 10 Hamilton to Madison, 12 October 1789, Rutland, vol. 12, 434–435; про погляди Джеферсона на Конституцію під час його перебування в Парижі див.: Joseph J. Ellis, *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (New York, 1997), 97–105.
- 11 Див. авторитетну працю про Джеферсонову ідею покоління: Herbert E. Sloan, *Principle and Interest: Thomas Jefferson and the Problem of Debt* (New York, 1995).
- 12 Найкращим вторинним викладом Медисонового навернення є: Stanley Elkins and Eric McKittrick, *The Age of Federalism: The Early American Republic, 1787–1800* (New York, 1993), 77–92.
- 13 *Report Relative to a Provision for the Support of Public Credit*, у кн.: Syrett, vol. 6, 52–168, де також є корисна редакторська примітка про головні особливості Гамільтонового плану.
- 14 Див. промову Медисона в Палаті представників від 11 лютого 1790 року у кн.: Rutland, vol. 13, 34–39; див. також: Madison to Jefferson, 24 January 1790, *ibid.*, 3–4. Benjamin Rush to Madison, 18 February 1790, *ibid.*, 45–47.
- 15 *Ibid.*, 36–37, 47–56, 58–59.
- 16 Головні промови Медисона, виголошені в Палаті представників проти передання боргів, див. у: *ibid.*, 60–62, 65–66, 81–82, 163–174.
- 17 Madison to Jefferson, 8 March 1790; Madison to Edmund Randolph, 21 March 1790; Madison to Henry Lee, 13 April 1790, *ibid.*, 95, 110, 147–148.
- 18 Lee to Madison, 4 March, 3 April 1790, *ibid.*, 87–91, 136–137.
- 19 Madison to Edmund Pendleton, 2 May 1790; George Nicholas to Madison, 3 May 1790; Edward Carrington to Madison, 7 April 1790, *ibid.*, 184–185, 187, 142.
- 20 Madison to Jefferson, 17 April 1790, *ibid.*, 151.
- 21 Цей портрет особистості Гамільтона є моїм власним інтерпретативним узагальненням із численних біографій. Його невпевненості в собі відведено

- центральну роль у праці: Jacob Ernest Cooke, *Alexander Hamilton: A Biography* (New York, 1979), v–vi.
- 22 Ця тема топтана-перетоптана кількома когортами істориків і біографів. Із усіх біографів найбільш провокативною та оригінальною в цьому аспекті я вважаю працю: Forrest McDonald, *Alexander Hamilton* (New York, 1979), 117–188, а найнадійнішою та найобґрунтованішою: Cooke, *Alexander Hamilton*, 73–84. Контекст «Доповіді про кредитоспроможність держави» лаконічно й розважливо розглянутий у редакторській примітці в праці: Syrett, vol. 6, 51–65.
- 23 Гамільтонові аргументи проти «розрізнення» викладено у: Syrett, vol. 6, 70–78, а редакторські документи подано у: *ibid.*, 58–59.
- 24 *Ibid.*, 70, 80–82.
- 25 Цитату про «ремонт парканів» узято з: Cooke, *Alexander Hamilton*, 94. Подана тут і в подальших абзацах інтерпретація ґрунтується на звичайних джерелах. Двома найвпливовішими вторинними працями, на мою думку, є: Jacob E. Cooke, ed., *The Reports of Alexander Hamilton*, vii–xxiii, та: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 93–136. В останній розглядається здатність Гамільтона до «проекції», під якої автори мають на увазі вміння передбачати або прогнозувати економічні тенденції. Моя теза полягає в тому, що Гамільтонове «проекування» майбутнього було здебільшого екстраполяцією його специфічного характеру.
- 26 Madison to Lee, 13 April 1790, Rutland, vol. 22, 147–148.
- 27 Див.: Hamilton to Lee, 1 December 1789, Syrett, vi, i; Hamilton to William Duer, 4–7 April 1790, *ibid.*, 346–347 про звільнення і редакторську примітку про неспростовні злочинства Дуера. Згідно з сучасними оцінками, загалом він прибрав до власної кишені близько \$ 300 тисяч із фондів федерального уряду.
- 28 Найкращим недавнім дослідженням скрутного економічного становища вірджинської еліти є: Bruce A. Ragsdale, *A Planter's Republic: The Search for Economic Independence in Revolutionary Virginia* (Madison, 1994). До давніших, але ще корисних праць можна зарахувати: Т. Н. Breen, *Tobacco Culture: The Mentality of the Great Tidewater Planters on the Eve of the American Revolution* (Princeton, 1985) та Norman Risjord, *Chesapeake Politics, 1781–1800* (New York, 1978), 84–123. Про економічне становище Джеферсона та його психологічні наслідки див.: Sloan, *Principle and Interest*, 86–124.
- 29 Про стан Джеферсона навесні див.: Jefferson to Thomas Mann Randolph, 9 May 1790, Boyd, vol. 16, 416. Про стан здоров'я Вашингтона див.: Randolph, 16 May 1790; Jefferson to William Short, 27 May 1790, *ibid.*, 429, 444. Головним об'єктом уваги Джеферсона в цей час був його звіт про міри і ваги: 602–675.
- 30 Про паризькі роки Джеферсона див.: Dumas Malone, *Jefferson and His Time*, 6 vols. (Boston, 1948–1981), vol. 2 та Ellis, *American Sphinx*, 64–117. Цитату взято з: Jefferson to Francis Hopkinson, 13 March 1789, Boyd, vol. 14, 650.
- 31 Pauline Maier, *American Scripture: Making the Declaration of Independence* (New York, 1997), 154–208.

- 32 Jefferson to Randolph, 18 April 1790; Jefferson to Lee, 26 April 1790; Jefferson to Randolph, 30 May 1790; Jefferson to George Mason, 13 June 1790, Boyd, vol. 16, 351, 385–386, 449, 493.
- 33 Kenneth Bowling, *The Creation of Washington, D.C.: The Idea and Location of the American Capital* (Fairfax, Va., 1991), x–xi, 148.
- 34 *Ibid.*, 129–138, 161–181.
- 35 Madison to Pendleton, 20 June 1790, Rutland, vol. 13, 252–253; Richard Peters to Jefferson, 20 June 1790, Boyd, vol. 16, 539.
- 36 Промову Медисона в Палаті представників див. у: Rutland, vol. 12, 369–370, 396, 416–417.
- 37 Bowling, *The Creation of Washington*, 190–191. Наступна праця хоч і з’явилася занадто пізно, щоб вплинути на мою інтерпретацію, але викликала в мене захват: С. М. Harris, “Washington’s Gamble, L’Enfant’s Dream: Politics, Design, and the Founding of the National Capital,” *WMQ* 56 (July 1999): 527–564.
- 38 *Ibid.*, 106–126, 164–166.
- 39 Madison to Pendleton, 20 June 1790, Rutland, vol. 13, 252–253.
- 40 Risjord, “The Compromise of 1790,” 309; Bowling, *The Creation of Washington*, 179–185; редакторська примітка у: Rutland, vol. 13, 243–246.
- 41 Див.: Cooke, “The Compromise of 1790,” 523–545, де підкреслюється відсутність прямого зв’язку між цими двома проблемами (переданням боргів і розташуванням столиці). Автор вважає, що згоди було досягнуто в ході численних зустрічей, які передували вечері в Джеферсона. На мою думку, зустріч у Джеферсона скріпила угоду, зокрема на ній було доведено до кінця перемовини щодо боргу Вірджинії. Проте якби угода не була пов’язана з питанням осідку уряду, то ні Джеферсон, ні Медисон не пішли би на неї.
- 42 Jefferson to George Gilmer, 27 June, 25 July 1790, Boyd, vol. 16, 269, 575. Загальноживаним дослідженням федерального боргу та боргу штатів є: E. James Ferguson, *The Power of the Purse: A History of American Public Finance* (Chapel Hill, 1961). Кілька відносно незначних уточнень зроблено у: William G. Anderson, *Price of Liberty: The Public Debt of the American Revolution* (Charlottesville, 1983).
- 43 Цитати з «Daily Advertiser» передруковані у: Boyd, vol. 17, 452, 460. Див. також: Bowling, *The Creation of Washington*, 201.
- 44 “Jefferson’s Report to Washington on Meeting Held at Georgetown,” 14 September 1790, Boyd, vol. 17, 461–462.
- 45 Про вересневу подорож Джеферсона і Медисона потомацьким регіоном див.: Thomas Lee Shippen to William Shippen, 15 September 1790, *ibid.*, 464–465; про розмову у Маунт Вернон див.: Jefferson to Washington, 17 September 1790, *ibid.*, 466–467. Про угоду Медисона, щоб усі рішення було передано виконавчій гілці влади, див.: “Memorandum on the Residence Act,” 29 August 1790, Rutland, vol. 13, 294–296. Про землеволодіння Вашингтона на території, яка відводилася під столицю, див.: Bowling, *The Creation of Washington*, 212–213.
- 46 Jefferson to Washington, 27 October 1790, Boyd, vol. 17, 643–644; промову Медисона в Палаті представників передруковано в: Rutland, vol. 12, 264–266.

- 47 John Harvie, Jr., to Jefferson, 3 August 1790, Boyd, vol. 17, 296; Carrington to Madison, 24 December 1790, Rutland, vol. 13, 331–332, де наводяться формулювання з вірджинської резолюції, які я подаю в тексті.
- 48 *Federal Gazette*, 20 November 1790, цит. за: Boyd, vol. 17, 459.
- 49 “Conjectures About the New Constitution,” 17–30 September 1787, Syrett, vol. 6, 59; Hamilton to John Jay, 13 November 1790, Syrett, vol. 7, 149–150.
- 50 Ці теми по-різному розглядаються в таких трьох наукових книгах: Richard Buel, Jr., *Securing the Revolution: Ideology in American Politics, 1789–1815* (Ithaca, N.Y., 1972); Roger Sharp, *American Politics in the Early Republic: The New Nation in Crisis* (New Haven, 1993), в якій особливо добре показано випадковий і нестійкий характер конституційного врегулювання; та Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, де цю проблематичну тему вміщено в її панорамний контекст.
- 51 Adams to Francis Vanderkemp, 24 November 1818, *Adams*, reel 122.
- 52 Про будівництво м. Вашингтон протягом 1790-х років див.: Bob Arnebeck, *Through a Fiery Trial: Building Washington, 1790–1800* (Lanham, Md., 1991). Фундаментальним дослідженням про особливі фізичні умови, які нова столиця наклала на політичне життя, є: James Sterling Young, *The Washington Community, 1800–1828* (New York, 1966).
- 53 Грунтовні роздуми про національні та культурні наслідки того, що нова столиця розміщувалася в сільській місцевості, див. у: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 163–193.

Розділ III. Мовчанка

- 1 Linda Grant De Pauw et al., *Documentary History of the First Federal Congress of the United States*, 15 vols. (Baltimore, 1972), vol. 12, 277–87. Дебати з приводу квакерських петицій згадуються лише побіжно в більшості вторинних джерел про цей період. Див., напр.: Stanley Elkins and Eric McKittrick, *The Age of Federalism: The Early American Republic, 1787–1800* (New York, 1993), 151–152. Остання і найповніша наукова праця на цю тему: Richard S. Newman, “Prelude to the Gag Rule: Southern Reaction to Antislavery Petitions in the First Federal Congress,” *JER* 16 (1996): 571–599. Див. також: Howard Ohline, “Slavery, Economics, and Congressional Politics,” *JSH* 46 (1980): 355–360.
- 2 *First Congress*, vol. 12, 287–288.
- 3 *Ibid.*, 289–290.
- 4 *First Congress*, vol. 3, 294. Найдоступнішою публікацією петицій є: Alfred Zilvermit, *The First Emancipation: The Abolition of Slavery in the North* (Chicago, 1967), 159–160.
- 5 На цю тему написано дуже-дуже багато. Найкращими на сьогодні оглядами теми є: Donald L. Robinson, *Slavery in the Structure of American Politics* (New York, 1971), 201–247; David Brion Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution* (Ithaca, N.Y., 1975), 122–131; Duncan J. MacLeod, *Slavery, Race and the American Revolution* (Cambridge, 1974), 37–39; Paul Finkelman, *Slavery and the Founders: Race and Liberty in the Age of Jefferson* (London, 1996), 1–33. Див.

- також: Sylvia R. Frey, *Water from the Rock: Black Resistance in a Revolutionary Age* (Princeton, 1991).
- 6 *First Congress*, vol. 12, 296.
 - 7 *Ibid.*, 307–308.
 - 8 *Ibid.*, 308–310.
 - 9 *Ibid.*, 297–298, 310–311. Існує кілька версій дебатів, задокументованих у «First Congress» на основі газетних звітів, опублікованих у той час, і офіційного викладу в «Congressional Register». Всі ці джерела лише в рідкісних випадках містять розходження, але відрізняються за розміром і докладністю.
 - 10 *Ibid.*, 308.
 - 11 *Ibid.*, 296–297, 307.
 - 12 *Ibid.*, 298–299, 305–306.
 - 13 *Ibid.*, 311.
 - 14 *Ibid.*, 312.
 - 15 *First Congress*, vol. 3, 295–296.
 - 16 У кн.: Gary V. Nash, *Race and Revolution* (Madison, 1990), 3–24 пропонується найпоширеніша неоаболіціоністська інтерпретація революційної доби. В усіх загальноживаних працях на цю тему підкреслюються надмірні очікування, які породила революційна ідеологія: Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*, 48–55; Robinson, *Slavery in the Structure of American Politics*, 98–130; Winthrop Jordan, *White Over Black: American Attitudes Towards the Negro, 1550–1812* (Chapel Hill, 1968), 269–314. Про резонансність та квазі-релігійність Декларації незалежності див.: Pauline Maier, *American Scripture: Making the Declaration of Independence* (New York, 1997). Див. також збірку статей: Ira Berlin and Ronald Hoffman, eds., *Slavery and Freedom in the Age of the American Revolution* (Charlottesville, 1983).
 - 17 Robinson, *Slavery in the Structure of American Politics*, 124–129; MacLeod, *Slavery, Race and the American Revolution*, 21–29; Quaker Petition to the Continental Congress, 4 October 1783, Record Group 360, National Archives, Washington, D.C. Найкращою збіркою документів про цю стадію руху за скасування рабства є: Roger Burns, ed., *Am I Not a Man and a Brother: The Antislavery Crusade of Revolutionary America, 1688–1788* (New York, 1977), 397–490. Авторитетною працею про саме рабство є: Philip Morgan, *Slave Counterpoint: Black Culture in the Eighteenth-Century Chesapeake and Low Country* (Chapel Hill, 1998).
 - 18 Silversmit, *The First Emancipation*, 109–138.
 - 19 Robert McColley, *Slavery in Jeffersonian Virginia* (Urbana, Ill., 1964), 141–162. Про аболіціоністські ініціативи Джеферсона в ці роки див.: Joseph J. Ellis, *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (New York, 1997), 144–146.
 - 20 Цей абзац – моя спроба здолати дослідницьке мінне поле, на яке натрапляє кожен, хто намагається пояснити аномальний характер рабства в контексті ідеологічної спадщини Американської революції. Загальноприйнятою працею, в якій досить тонко аналізуються іронії та інтелектуальні суперечності, залишається: Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*. Найпереконливіші аргументи щодо радикальних висновків із революційної

- ідеології наведено у: Gordon S. Wood, *The Radicalism of the American Revolution* (New York, 1992), де підкреслено егалітарну спадщину, котра, помалу поширившись, створила демократичне суспільство, яке в 1830-ті роки описав Алексис де Токвіль. Проте якщо брати рабство за лакмусовий папірець революційної ідеології, то ця спадщина виглядає не так радикально. Найкращим поданням цієї версії є: William W. Freehling, “The Founding Fathers, Conditional Antislavery, and the Nonradicalism of the American Revolution,” in William W. Freehling, ed., *The Reinterpretation of American History: Slavery and the Civil War* (New York, 1994), 76–84.
- 21 Ці слова Медисон сказав під час дебатів у Конституційному конвенті (28 червня 1787 року). Цит. за: Max Farrand, ed., *The Records of the Federal Convention of 1787*, 4 vols. (New Haven, 1937), vol. 1, 486–487. Останнім найстислішим дослідженням ролі рабства на Конвенті є: Finkelman, *Slavery and the Founders*, 1–33. Новаторський науковий аналіз здійснено у: Staughton Lynd, ed., *Class Conflict, Slavery, and the United States Constitution: Ten Essays* (Indianapolis, 1967). Найбільш усебічну оцінку в ширшому контексті «початкових намірів» можна знайти у: Jack N. Rakove, *Original Meanings: Politics and Ideas in the Making of the Constitution* (New York, 1996), 58, 70–74, 90–93.
- 22 *Records*, vol. 2 221–223, 364–365, 396–403.
- 23 *Records*, vol. 1, 605; vol. 2, 306.
- 24 Див.: Finkelman, *Slavery and the Founders*, 34–57, де можна знайти найсвіжішу наукову оцінку Ордонансу про північний захід, яка підкреслює його глибинну неоднозначність. Значно оптимістичнішу інтерпретацію запропоновано у: William W. Freehling, “The Founding Fathers and Slavery,” *AHR* 77 (1972): 81–93. Див. також: Peter Onuf, “From Constitution to Higher Law: The Reinterpretation of the Northwest Ordinance,” *Ohio History* 94 (1985): 5–33.
- 25 Finkelman, *Slavery and the Founders*, 19–31; Rakove, *Original Meanings*, 85–89.
- 26 Jonathan Elliot, ed., *The Debates in the Several State Conventions on the Adoption of the Federal Constitution*, 5 vols. (Philadelphia, 1896), vol. 2, 41, 149, 484.
- 27 Elliot, ed., *Debates*, vol. 4, 286.
- 28 McColley, *Slavery and Jeffersonian Virginia*, 120, 163–190. Ремарку Медисона про 3/5 виборчого голосу див. у: Clinton Rossiter, ed., *The Federalist Papers* (New York, 1961), 338–339.
- 29 Elliot, ed., *Debates*, vol. 3, 273, 452–453, 598–599. Чудовим оглядом ширшого комплексу проблем, породжених туманністю Конституції в питанні рабства, є: William Wiecek, *The Sources of Antislavery Constitutionalism in America, 1760–1840* (Ithaca, N.Y., 1977).
- 30 *First Congress*, vol. 12, 649–662.
- 31 Це огульна заява, але вона базується на доказах (наведених на подальших кількох сторінках) та узгоджується із найкращим оглядом цієї теми, яким є: Larry Tise, *Proslavery: A History of the Defense of Slavery in America, 1701–1840* (Athens, Ga., 1987).
- 32 *First Congress*, vol. 12, 719–721, 725–735.
- 33 *Ibid.*, 750–761.

- 34 Див.: Tise, *Proslavery*, 97–123, де стверджується, що навіть аргумент про «позитивне добро» був елементом позиції Далекого півдня ще під час революційної доби. Я би не заходив настільки далеко, хоча представники Далекого півдня справді доводили, що африканці віддають перевагу життю в рабстві, ніж в убозстві на свободі або в Африці. Проте під час революційної доби бракувало іншого: тези про те, що умови життя рабів на Півдні кращі за умови життя фабричних робітників на Півночі. Цей аргумент не міг з'явитися, бо ще не було фабрик. Я переконаний, що наприкінці XVIII століття позиція прибічників рабства була більше орієнтована на оборону, ніж на наступ. Див., напр.: Eric R. Papenfuss, *The Evils of Necessity: Robert Goodloe Harper and the Moral Dilemma of Slavery* (Philadelphia, 1997) та John P. Kaminski, ed., *A Necessary Evil? Slavery and the Debate Over the Constitution* (Madison, 1994).
- 35 Найбільш витончену аргументацію про те, що специфічно расова ідеологія з'явилася в цей період, див. у: Barbara Jeanne Fields, "Slavery, Race and Ideology in the United States of America," *New Left Review* 181 (1990): 95–118. Авторитетним джерелом доводив про те, що расові установки та переконання існували здавна, є: Jordan, *White Over Black*. На цих сторінках я намагаюся довести, що до початку цього періоду в послідовній або відвертій расовій ідеології не було потреби, бо рабство інституціоналізувало припущення про вищість білих англосаксів і робило зайвою будь-яку відверту або систематичну расову ідеологію. Як найжорсткіше расове законодавство в американській історії з'явилося після скасування рабства наприкінці XIX століття, так само найдієвіші расові аргументи зринули в кінці XVIII століття, коли над рабством нависла загроза. Проте базові цінності, на які спиралися всі формальні доводи і закони, існували протягом багатьох передущих століть. Обговорення расових наслідків пропонованої печаті Сполучених Штатів див. у: Robinson, *Slavery in the Structure of American Politics*, 135.
- 36 Фразу про «революційний час» взято з: Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*, 306. З одного боку, книжка Дейвіса залишається найпроникливішим і найгрунтовнішим аналізом тривалого історичного моменту, коли доля рабства зависла в повітрі після Революції. З іншого боку, через те, що в ній п'ятдесятирічний період розглядається як цілісний фрагмент, численні тенденції цього періоду розвиваються в одну ширшу тенденцію, і тому неминучість остаточної невдачі руху проти рабства кидає тінь на всю книжку. Найпереконливіші докази на користь життєздатності загальнонаціональної програми скасування рабства наведено у: Nash, *Race and Revolution*, де підкреслюється історична можливість, хоч і не вказується конкретна дата зникнення цієї можливості, але при цьому повністю нехтуються могутні сили, які стояли на шляху будь-яких ініціатив зі скасування рабства, а далі робиться досить дивний висновок, що головну відповідальність, навіть вину, за невдачу несе на собі Північ. Наведені на цих сторінках докази, які здаються мені неспростовними, вказують натомість, що вирішальне значення мала Вірджинія.
- 37 Плани Ферфекса і Такера передруковано у: Nash, *Race and Revolution*, 146–165. Найкращий аналіз елементів, із яких склалися всі плани по-

ступової емансипації, що надходили з Вирджинії, див. у: Jordan, *White Over Black*, 555–567.

- 38 Див.: Robinson, *Slavery in the Structure of American Politics*, 6–8, де наводяться конкретні економічні розрахунки та аргументується однозначно негативний висновок, згідно з яким «політичні процеси не могли ліквідувати рабство протягом періоду становлення». У кн.: Nash, *Race and Revolution*, 5–6, 20 не наводяться економічні докази здійсненності емансипації, але припускається, що нездатність вжити вирішальних заходів мала моральний і політичний характер, і підкреслюється брак ініціативи з боку Півночі. Тим самим натякається, що вартість емансипації не була захмарною. Див. також: Freehling, “The Founding Fathers, Conditional Antislavery, and the Nonradicalism of the American Revolution,” 76–84, де обирається поміркований проміжний варіант і хоч не наводяться систематичні економічні аргументи, зате висувається думка, що збіг політичних, економічних і расових чинників звужував доступні варіанти вибору і майже гарантував, що рабство збережеться надалі. Про зворотну еволюцію Джеферсона від авангарду до ар’єргарду антирабовласницького руху див.: Ellis, *American Sphinx*, 146–152.
- 39 Згідно з планом Такера, планувалося звільнити лише рабінь після досягнення ними двадцятивосьмирічного віку, потім їхніх дітей, коли ті досягали такого самого віку. (Плани поступової емансипації, прийняті в Нью-Йорку та Нью-Джерсі містили аналогічні положення, щоб розтягнути в часі наслідки та економічну ціну лібералізації.) Такер наголошував на розтягуванні в часі якої головної особливості свого плану, котрий не передбачав жодної ціни, яку мало би сплатити тогочасне покоління. Він не навів якоїсь конкретної оцінки розміру компенсації. Моя власна оцінка розміру фонду погашення становить близько \$ 50 мільйонів. Проте це всього лише інформований здогад. Попри це, мої розрахунки показують реалістичність економічних параметрів, які закладалися в найбільш практичні з усіх висунутих планів. Можливо, доречною була б плавуча компенсація, яка би заохочувала якнайшвидшу емансипацію, винагороджуючи рабовласників, які не чекали офіційного крайнього терміну.
- 40 У статті: Freehling, “The Founding Fathers, Conditional Antislavery, and the Nonradicalism of the American Revolution,” 83 ця сама думка проводиться ще наполегливіше: «Ніякого такого байдужого до кольору шкіри, до етнічності, до гендера соціального порядку ніколи не існувало ні на цих берегах, ні деінде».
- 41 P. J. Staudenraus, *The African Colonization Movement, 1816–1865* (New York, 1961) – загальноовживана праця. Див. також: George M. Fredrickson, *The Black Image in the White Mind: The Debate on Afro-American Character and Destiny, 1817–1914* (New York, 1971). Серед усіх видатних державних діячів того часу найбільше уваги африканському варіанту приділив Медисон. Гарне узагальнення його поглядів див. у: Drew McCoy, *The Last of the Fathers: James Madison and the Republican Legacy* (Cambridge, 1989), 279–283.
- 42 Видатною біографією Франкліна залишається книга: Carl Van Doren, *Benjamin Franklin* (New York, 1938). Найкращою недавньою біографією є: Esmond

- Wright, *Franklin of Philadelphia* (Cambridge, 1986). Про доробок Франкліна як ученого див.: I. Bernard Cohen, *Science and the Founding Fathers* (New York, 1995), 135–195. Класичною спробою розхитати історичну репутацію Франкліна є: D. H. Lawrence, *Studies in Classic American Literature* (New York, 1924), 15–27. Про зміну образу Франкліна в історії див.: Nian-Sheng Huang, *Benjamin Franklin in American Thought and Culture* (Philadelphia, 1994). Проникливу оцінку Франклінового характеру запропоновано у: Robert Middlekauf, *Benjamin Franklin and His Enemies* (Berkeley, 1996). І ці наукові джерела – лише верхівка айсберга. Про оцінку Джеферсоном Франкліна як другого після Вашингтона, а всіх інших – як третього ешелону див. у: Jefferson to William Carmichael, 12 August 1788, Boyd, vol. 13, 502.
- 43 Про ранню кар’єру Франкліна на політичній арені Пенсильванії див.: William Hanna, *Benjamin Franklin and Pennsylvania Politics* (Stanford, 1964). Про англійський період його життя див.: Verner W. Crane, *Benjamin Franklin's Letters to the Press, 1758–1775* (Chapel Hill, 1950). Нарешті про паризький період див.: Claude-Ann Lopez, *Mon Cher Papa: Franklin and the Ladies of Paris* (New Haven, 1990).
- 44 Франклінову петицію проти рабства на Конституційному конвенті див. у: *Records*, vol. 3, 361. Тенч Кокс, член Пенсильванського аболіціоністського товариства, закликав його відкликати петицію, бо «зараз невідходячий час і невідходяче місце, щоб наважитися на її подання» (цит. за: Davis, *The Problem of Slavery in the Age of Revolution*, 321).
- 45 Albert H. Smyth, ed., *The Writings of Benjamin Franklin*, 10 vols. (New York, 1907), vol. 10, 87–91.
- 46 *First Congress*, vol. 12, 809–810, 812–822, 825–827.
- 47 З усіх видатних державних діячів, які в цей час вважали мовчанку найвищою формою лідерства, найбільше інтригує Вашингтон, бо він був найбільшим рабовласником (понад триста рабів жили на кількох його плантаціях) і він – і, мабуть, тільки він – був здатен змінити політичний контекст, якби захотів цього. Слова Вашингтона процитовано за: Washington to John Mercer, 9 September 1786, John C. Fitzpatrick, ed., *The Writings of George Washington*, 39 vols. (Washington, D.C., 1931–1944), vol. 29, 5. Див. також: Fritz Hirschfeld, *George Washington and Slavery: A Documentary Portrayal* (St. Louis, 1997). Інтерв’ю з редакторами сучасного видання документів Вашингтона на цю тему див. у: Sarah Booth Conroy, *Washington Post*, February 16, 1998. Певна річ, серед покоління засновників Вашингтон був найвищим утіленням «дару небалакучості», як говорив Джон Адамс. Знаючи, що сталося далі, можемо сказати, що це був єдиний випадок, коли краще б його дар зрадив йому.
- 48 Madison to Edmund Randolph, 21 March 1790; Madison to Benjamin Rush, 20 March 1790, Rutland, vol. 13, 109–110.
- 49 Madison to Rush, 20 March 1790; Thomas Pleasants, Jr., to Madison, 10 July 1790; Madison to Robert Pleasants, 30 October 1791, Rutland, vol. 13, 109, 271, vol. 14, 117. Див. також: McColley, *Slavery in Jeffersonian Virginia*, 182.
- 50 Madison to Rush, 20 March 1790, Rutland, vol. 13, 109. Найпроникливішою

- оцінкою двозначних поглядів Медисона на рабство є: McCoy, *The Last of the Fathers*, 217–322.
- 51 Madison to Randolph, 21 March 1790, Rutland, vol. 13, 110.
- 52 *First Congress*, vol. 12, 832–844. John Pemberton to James Pemberton, 16 March 1790, цит. за: Nash, *Race and Revolution*, 41.
- 53 Про дебати і голосування з приводу доповіді комітету див. у: *First Congress*, vol. 3, 338–339.
- 54 *Ibid.*, 340–341.
- 55 Остаточну версію постанови див. у: *Ibid.*, 341. Коментар Медисона взято з: *First Congress*, vol. 12, 842. Слова Вашингтона цитуються за: Washington to David Stuart, 28 March 1790, Fitzpatrick, vol. 31, 28–30.
- 56 Про петицію 1792 року див.: *Annals of Congress*, 2d Congress, 2d Session, 728–731. Коментар Вебстера див. у: Daniel Webster to John Bolton, 17 May 1833, Charles Wiltse, ed., *The Papers of Daniel Webster*, 7 vols. (Hanover, N.H., 1974–1986), vol. 3, 252–253.
- 57 *First Congress*, vol. 3, 375.

РОЗДІЛ IV. ПРОЩАННЯ

- 1 Про міфологію, яка склалася довкола постаті Вашингтона, блискуче розповідається в таких трьох книгах: Marcus Cunliffe, *George Washington, Man and Monument* (Boston, Paul Longmore, *The Invention of George Washington* (Berkeley, 1988); Barry Schwartz, *The Making of an American Symbol* (New York, 1987).
- 2 Longmore, *The Invention*, 24; Schwartz, *The Making American Symbol*, 127; Richard Brookhiser, *Founding Father: Rediscovering George Washington* (New York, 1996), 22–23.
- 3 Albert H. Smyth, ed., *The Writings of Benjamin Franklin*, 10 vols. (New York, 1907), vol. 10, 111–112.
- 4 Jefferson to Washington, 23 May 1792, Boyd, vol. 22, 123; Schwartz, *The Making of an American Symbol*, 38–39; Gary Wills, *Cincinnatus: George Washington and the Enlightenment* (New York, 1984).
- 5 Victor H. Paltsits, ed., *Washington's Farewell Address* (New York, 1935), 2–3.
- 6 Matthew Spalding and Patrick J. Garrity, *A Sacred Union of Citizens: George Washington's Farewell Address and the American Character* (Lanham, Md., 1996) – це найсвіжіша і найґрунтовніша наукова розвідка на цю тему. Історіографію див. у: Burton J. Kaufman, *Washington's Farewell Address: The View from the Twentieth Century* (Chicago, 1969). У кн.: Stanley Elkins and Eric McKittrick, *The Age of Federalism: The Early American Republic, 1787–1800* (New York, 1993), 489–528 пропонується найбільш проникливий аналіз ширших наслідків відходу Вашингтона від політичного життя для політичної культури 1790-х років.
- 7 Spalding and Garrity, *A Sacred Union*, 45–48; Paltsits, ed., *Washington's Farewell Address*, 308–309.
- 8 Див.: Syrett, vol. 20, 169–173, де є блискуча редакторська примітка про роль Гамільтона; Paltsits, ed., *Washington's Farewell Address*, 30–31; слова Еймза цит.

- за: Smith, vol. 2, 940; Madison to Monroe, 14 May 1796, Smith, vol. 2, 941. James Thomas Flexner, *George Washington: Anguish and Farewell, 1793–1799* (Boston, 1972), 292–307.
- 9 John Adams to Abigail Adams, 14 January 1797, цит. за.: Smith, vol. 2, 895. Про джеферсонівську версію Цицеронівської поведінки див. у: Joseph J. Ellis, *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (New York, 1997), 139–141.
 - 10 Чудовий опис зовнішності Вашингтона, а також цитату з Раша див. у: Schwartz, *The Making of an American Symbol*, 18–19. Також добре описано зовнішність Вашингтона у кн.: Brookhiser, *Founding Father*, 114–115. Найкращий тогочасний опис фізичних рис Вашингтона, зроблений художником, чие око було добре натреноване підмічати такі речі, див. у: Mantle Fielding, *Gilbert Stuart's Portraits of Washington* (Philadelphia, 1933), 77–80. Власну розповідь Вашингтона про старіння див. у: Washington to Robert Lewis, 26 June 1796, Fitzpatrick, vol. 35, 99.
 - 11 Адамс про Вашингтона «дар небалакучості» пише у: Adams to Benjamin Rush, 22 April 1812, Alexander Biddle, ed., *Old Family Letters* (Philadelphia, 1892), 161–173, 375–381.
 - 12 Слова Джеферсона цитуються за: Ford, vol. 1, 168. Такого самого роду відомості див. у: Jefferson to Madison, 9 June 1793, Smith, vol. 2, 780–782. Про ознаки фізичного занепаду розповідається у: Flexner, *George Washington*, 156–157.
 - 13 *Aurora*, 17 October 1796.
 - 14 *Ibid.*, 6 March 1796; Schwartz, *The Making of an American Symbol*, 68, 99; John Keane, *Tom Paine: A Political Life* (Boston, 1995), 430–452.
 - 15 Washington to David Humphreys, 12 June 1796, Fitzpatrick, vol. 35, 91–92.
 - 16 Цитату з газети подано за: Douglas S. Freeman, *George Washington: A Biography*, 7 vols. (New York, 1948–1957), vol. 7, 321. Про королівський стиль Вашингтона див., зокрема: Schwartz, *The Making of an American Symbol*, 48–61.
 - 17 Найпроникливішим тогочасним коментатором унікального і надзвичайно парадоксального статусу Вашингтона був Джон Адамс, котрий визнавав гостру потребу в єдиному лідері, довкола якої гуртувався би загальнонаціональний уряд, але котрий одночасно усвідомлював загрози, які тягнуть за собою спроби виставити Вашингтона надлюдиною. Найвідвертіше цю дилему розглянуто в листах Адамса до Бенджаміна Раша, написаних першим невдовзі після відставки. Див.: *Spur*, 185–186.
 - 18 Найкращим синтезом різних наукових інтерпретацій «Прощального звернення» є: Arthur A. Markowitz, “Washington’s Farewell and the Historians,” *Pennsylvania Magazine of History and Biography*, 94 (1970): 173–191. Див. особливо: Felix Gilbert, *To the Farewell Address: Ideas of Early American Foreign Policy* (Princeton, 1961).
 - 19 Найпроникливіший виклад Вашингтонового драматичного таланту відходити від справ див. у: Wills, *Cincinnatus*, 3–16.
 - 20 Про його промову перед армією, а потім звернення до Конгресу після скла-

- дання повноважень див.: *Writings*, 542–545, 547–550. Про репліку Георга III див.: *Wills, Cincinnatus*, 13.
- 21 Двома видатними науковими працями на цю тему є: Don Higginbotham, *George Washington and the American Military Tradition* (Athens, Ga., 1985) та Charles Royster, *A Revolutionary People at War: The Continental Army and American Character* (Chapel Hill, 1979).
- 22 Washington to John Barrister, 21 April 1778, *Fitzpatrick*, vol. 6, 107–108.
- 23 Рішення стратити Андре було одним із найбільш непопулярних вчинків Вашингтона за період війни і викликало жваве листування. Див.: *Writings*, 387–390.
- 24 Washington to Henry Laurens, 14 November 1778, *Fitzpatrick*, vol. 13, 254–257. Значущість цієї тези підкреслюється в біографічному есеї про Вашингтона у кн.: Edmund S. Morgan, *The Meaning of Independence* (New York, 1976), 47–48.
- 25 *Writings*, 516–517.
- 26 *Ibid.*, 517.
- 27 Isaiah Berlin, *The Hedgehog and the Fox: An Essay on Tolstoy's View of History* (London, 1954).
- 28 Washington to Humphreys, 3 March 1794, *Fitzpatrick*, vol. 32, 398–399.
- 29 *Writings*, 840; Washington to Charles Carroll, 1 May 1796, *Fitzpatrick*, vol. 37, 29–31.
- 30 Див.: Lawrence Kaplan, *Entangling Alliances with None: American Foreign Policy in the Age of Jefferson* (Kent, Ohio, 1987), де підкреслюється консенсус, який існував серед політичних лідерів Америки; Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 375–450, де партійні поділи трактуються як серйозніші прояви глибокого розколу. На мою думку, ці автори ближчі до істини.
- 31 В цьому питанні основоположними є такі три наукові праці: Samuel Flag Bemis, *Jay's Treaty: A Study in Commerce and Diplomacy* (New Haven, 1962); Jerald A. Combs, *The Jay Treaty: Political Background of the Founding Fathers* (Berkeley, 1970); Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 375–450.
- 32 Smith, vol. 2, 882–883; Adams to William Cunningham, 15 October 1808, *Correspondence Between the Honorable John Adams... and William Cunningham, Esq.* (Boston, 1823), 34; Washington to Edmund Randolph, 31 July 1795, *Fitzpatrick*, vol. 34, 266.
- 33 Madison to Jefferson, 4 April 1796, Smith, vol. 2, 929–930; Jefferson to Edward Rutledge, 30 November 1795, Ford, vol. 7, 39–40.
- 34 Smith, vol. 2, 887–888; Jefferson to Monroe, 21 March 1796, Ford, vol. 7, 67–68.
- 35 Jefferson to Madison, 27 March 1796; Madison to Jefferson, 9 May 1796, Smith, vol. 2, 928, 937; Jefferson to Monroe, 12 June 1796, Ford, vol. 7, 80. Джеферсон влучно оцінював причини ратифікації Договору Джея, проте хоча вплив Вашингтона таки зіграв вирішальну роль, йому надзвичайно посприяли зміни настроїв серед виборців, пов'язані із доступом до західних теренів. Обіцянка англійців покинути фортеці, фактично виконавши зобов'язання, прописані в Паризькій угоді 1783 року, була так само важливим каталізато-

ром цієї зміни. Не менш важливою була новина про укладення Договору Пінкні, згідно з яким Іспанія гарантувала доступ до ріки Місисипі, тим самим розширюючи перспективи заселення і торгівлі на величезних просторах внутрішніх районів континенту.

- 36 Повніший виклад цього аспекту поглядів Джеферсона див. у: Ellis, *American Sphinx*, зокрема 151–152.
- 37 Цих конспірологічних поглядів Джеферсон дотримувався у своїх «Ремарках» – збірці бувальщин і пліток, які він збирав для подальшої публікації після складання повноважень президента. Про самі ці бувальщини див.: Ford, vol. 1, 168–178. Найкращий аналіз «Ремарок» проведено у: Joanne Freeman, “Slander, Poison, Whispers and Fame: Jefferson ‘Anas’ and Political Gossip in the Early Republic,” *JER* 15 (1995): 25–58. Найвідвертішою заявою Джеферсона, з якої взято фразу «всі вони живуть у містах», була: “Notes on Professor Ebeling’s Letter of July 30, 1785,” Ford, vol. 7, 44–49.
- 38 Про Повстання через віскі див.: Thomas P. Slaughter, *The Whiskey Rebellion* (New York, 1986). Про реакцію Вашингтона на цей бунт див. у: Richard H. Kohn, “The Washington Administration’s Decision to Crush the Whiskey Rebellion,” *JAH* 59 (1972): 567–574.
- 39 Jefferson to Mann Page, 30 August 1795, Ford, vol. 7, 24–25. Див. також: Jefferson to Monroe, 26 May 1795, Ford, vol. 7, 16–17; Jefferson to Madison, 30 October 1794, Smith, vol. 2, 858. Загальновизнаною оцінкою конспірологічних поглядів Джеферсона є: Lance Banning, *The Jeffersonian Persuasion: Evolution of a Party Ideology* (Ithaca, N.Y., 1978).
- 40 Jefferson to Phillip Mazzei, 24 April 1796, Ford, vol. 7, 72–78. Цей лист згодом опублікувала нью-йоркська газета «The Minerva» 14 березня 1797 року. Після його публікації будь-яке листування між Маунт Вернон і Монтичелло припинилося.
- 41 Цит. за: Jefferson to Tench Coxe, 1 June 1795, Ford, vol. 7, 22.
- 42 Jefferson to Coxe, 1 May 1794; Jefferson William Short, 3 January 1793, Ford, vol. 6, 507–508, 153–156.
- 43 Jefferson to Monroe, 16 July 1796, Ford, vol. 7, 89.
- 44 Washington to Jefferson, 6 July 1794, *Writings*, 951–954. Прихильну до Джеферсона версію цього епізоду див. у: Dumas Malone, *Jefferson and His Times*, 6 vols. (Boston, 1948–1981), vol. 3, 307–311.
- 45 Найкращий аналіз поведінки Монро яко посла у Франції див. у: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 497–504. Вашингтон спробував оцінити серйозність заяв Монро у таких листах: Washington to Hamilton, 26 June 1796, Syrett, vol. 20, 239; Washington to Secretary of State, 25 July and 27 July, 1796; Washington to Monroe, 26 August 1796, Fitzpatrick, vol. 35, 155, 157, 187–190. Див. також примітку про схвалення з боку Монро захоплення французами американських кораблів у кн.: Fitzpatrick, vol. 35, 155, 157, 187–190. Іншу примітку про те саме див. у: Syrett, vol. 20, 227.
- 46 Найлаконічніший виклад фіаско Рендольфа у сучасній науковій літературі див. у: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 424–431. Див. також два давніших, але все ще корисних виклади: W. C. Ford, “Edmund Randolph on

the British Treaty, 1795,” *AHR* 12 (1907): 587–599; Moncure D. Conway, *Omitted Chapters in the History Disclosed in the Life and Papers of Edmund Randolph* (New York, 1988).

- 47 Цей епізод обговорювався в таких листах: Randolph to Washington, 20, 29, 31 July 1795; Washington to Randolph, 22 July, 3 August 1795, Fitzpatrick, vol. 34, 244–255; див. також: Washington to Hamilton, 29 July 1795, Syrett, vol. 18, 525. Репутація Рендольфа дещо навіть надмірно відстоюється в праці: Irving Brant, “Edmund Randolph. Not Guilty!” *WMQ* 7 (1950): 179–198.
- 48 Вдалилий огляд дискусії про авторство див. у: Spalding and Garrity, *A Sacred Union*, 55–58.
- 49 Paltsits, ed., *Washington’s Farewell Address*, 160–163, 212–217, 227.
- 50 *Ibid.*, 14–15, 241–243. Цю історію добре узагальнено в: Spalding and Garrity, *A Sacred Union*, 46–49.
- 51 Paltsits, ed., *Washington’s Farewell Address*, 242.
- 52 *Ibid.*, 246–247; «перший начерк», який Вашингтона надіслав Гамільтону, опубліковано у: *ibid.*, 164–173.
- 53 *Ibid.*, 249–250.
- 54 *Ibid.*, 250–253, 257. Див. також: Syrett, vol. 20, 265–268, 292–293.
- 55 Washington to Hamilton, 25 August 1796, Syrett, vol. 20, 307–309. «Повніший начерк», який Вашингтону також менше сподобався, опубліковано у: *ibid.*, 294–303. Про процес редагування і внесені Вашингтоном виправлення див.: Spalding and Garrity, *A Sacred Union*, 53–54.
- 56 *Writings*, 968.
- 57 *Ibid.*, 974–975.
- 58 Paltsits, ed., *Washington’s Farewell Address*, 260.
- 59 *Ibid.*, 172.
- 60 *Ibid.*, 252–253.
- 61 *Ibid.*, 258–259.
- 62 *Ibid.*, 245–257; *Writings*, 972.
- 63 Вашингтонове восьме послання до Конгресу див. у: *Writings*, 978–985. Гамільтонів начерк див. у: Syrett, vol. 20, 382–388.
- 64 У кн.: Flexner, *George Washington*, 324–327 та Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 495–496 звертається увага на сильні націоналістичні ноти Вашингтонового послання. Хоча деякі історики відкидають це послання як справу рук Гамільтона, а отже, як доказ того, що Вашингтон здався на милість гамільтонівського крила Федералістської партії в своїй останній заяві в посаді керівника виконавчої гілки, мені здається, що ця інтерпретація не враховує одну важливу річ: Вашингтон не потребував рекомендацій від Гамільтона в цих питаннях і мав власні причини вважати розширення повноважень федерального уряду незамінним інструментом. Головною з причин було те, що складання ним повноважень створить вакуум, який потрібно буде заповнити федеральними інституціями. Навіть Джеферсон, який сів у президентське крісло в 1801 році з твердим наміром ліквідувати ці інституції та припинити відповідну політику, під час першого терміну з’ясував, що плани Вашингтона, котрий був уже в могилі, залишалися ак-

туальними на політичному ландшафті. Навіть попри тріумф Джеферсона на початку XIX століття та паралельну поразку Федералістської партії яко загальнонаціональної політичної сили, ядро Вашингтонових ідей залишається живим, бо без нього американська держава припинила би існування. Якби Вашингтон воскрес у 1861 році, то, на моє переконання, став би на бік Лінкольна та Союзу.

- 65 Paltsits, ed., *Washington's Farewell Address*, 252–253.
- 66 Єдиною, хоч і не повністю задовільною книгою, цілком присвяченою цій темі, є: Fritz Hirschfeld, *George Washington and Slavery: A Documentary Portrayal* (St. Louis, 1997). Цінною за розгляд позиції Вашингтона jako рабовласника залишається: Flexner, *George Washington*, 432–448. Із усіх останніх праць найгрунтовніший аналіз зроблено у: Robert E. Dalzell, Jr., and Lee Baldwin Dalzell, *George Washington's Mount Vernon: At Home in Revolutionary America* (New York, 1998), 112, 211–219.
- 67 *Writings*, 956–957.
- 68 *Ibid.*, 957–960.
- 69 Paltsits, ed., *Washington's Farewell Address*, 261–262; William Duane, *A Letter to George Washington... Containing Strictures of His Address* (Philadelphia, 1786), 11–12; *Aurora*, 17 October 1796; Washington to Benjamin Walker, 12 January 1797, Fitzpatrick, vol. 35, 363–365.
- 70 Washington to Citizens of Alexandria, 23 March 1797, Fitzpatrick, vol. 35, 423.
- 71 Погляди Вашингтона на політичне життя штату Вірджинія найкраще викладені у: Washington to Patrick Henry, 9 October 1795, *ibid.*, 335. Його погляди на Республіканську партію в цьому штаті після його відставки продемонстровані у: Washington to Henry Knox, 2 March 1797, *Writings*, 986–987 та Washington to Lafayette, 25 December 1798, Fitzpatrick, vol. 37, 66. Ставлення Джеферсона до Вашингтона було так само критичним: «Президент щасливчик, що вийшов саме тоді, коли бульбашка має от-от луснути, заливши інших тримати торбу... Звичне для нього везіння не підвело його: він зробив собі репутацію, пожавши плоди заслуг інших, а їм залишив тягар своїх помилок». Див.: Jefferson to Madison, 8 January 1797, Smith, vol. 2, 955 та Malone, *Jefferson and His Times*, vol. 3, 307–311, де зроблено спробу згладити розходження. Про роль Вашингтона у побудові загальнонаціональної столиці та її орієнтації на загальнонаціональні, а не вірджинські пріоритети див. у: С. М. Harris, “Washington’s Gamble, L’Enfant’s Dream: Politics, Design, and the Founding of the National Capital,” *WMQ* 56 (July 1999), 527–564.
- 72 Flexner, *George Washington*, 456–462.

Розділ V. Співпраця

- 1 У кн.: Merrill Peterson, *Adams and Jefferson: A Revolutionary Dialogue* (Oxford, 1978) співпрацю розглянуто з погляду Джеферсона. Я написав дві книги, в яких порушується ця тема: *Passionate Sage: The Character and Legacy of John Adams* (New York, 1993), 113–142 та *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (New York, 1997), 235–251.

- 2 Abigail Adams to Jefferson, 6 June 1785, Carpon, vol. 1, 28.
- 3 Цей нарис Адамсової кар'єри спирається на його загальноновживані біографії: Gilbert Chinard, *Honest John Adams* (Boston, 1933); Page Smith, *John Adams*, 2 vols. (New York, 1962); Peter Shaw, *The Character of John Adams* (Chapel Hill, 1976). Найбільш задовільним однотомним життєписом Адамса, в якому охоплено всю його кар'єру та показано контекст, у якому ця кар'єра робилася, є: John Ferling, *John Adams: A Life* (Knoxville, Tenn., 1992). Дві короткі, але глибокі оцінки Адамсового темпераменту можна знайти у: Bernard Bailyn, *Faces of Revolution: Personalities and Themes in the Struggle for American Independence* (New York, 1990), 3–21 та Edmund S. Morgan, “John Adams and the Puritan Tradition,” *NEQ* 34 (1961): 518–529. Найновішим і найповнішим дослідженням Адамса як політичного мислителя є: С. Bradley Thompson, *John Adams and the Spirit of Liberty* (Lawrence, Kans., 1998).
- 4 Adams to Abigail Adams, 19 December 1793, Charles Francis Adams, ed., *Letters of John Adams, Addressed to His Wife*, 2 vols. (Boston, 1841), vol. 2, 133. Немає жодної задовільної книги про віце-президентство Адамса. У кн.: Ferling, John Adams, 185–217 можна знайти найповніше висвітлення цієї теми серед усіх біографій. Див. також: Linda Dudek Guerrero, *John Adams's Vice-Presidency 1789–97: The Neglected Man in the Forgotten Office* (New York, 1982).
- 5 Adams to Abigail Adams, 19 December 1793, 12 March 1794, *Adams*, reel 377; Adams to Thomas Brand-Hollis, 19 February 1792, *Adams*, reel 375.
- 6 Див. листування між Адамсом і Ебігейл, особливо за період 1794–1796 років: *Adams*, reels 378–381. Adams to Benjamin Rush, 4 April 1790, Alexander Biddle, ed., *Old Family Letters* (Philadelphia, 1892), 168–170.
- 7 Adams to Ebenezer Stokes, 20 March 1790, *Adams*, reel 115.
- 8 James H. Hutson, “John Adams’s Title Campaign,” *NEQ* 41 (1968): 30–39; Jefferson to Madison, 29 July 1789, Boyd, vol. 15, 315–316.
- 9 Adams to William Tudor, 28 June 1789; Adams to Rush, 5 July 1789, *Adams*, reel 115.
- 10 Аналіз політичних поглядів Адамса, викладених у «Роздумах про Давілу», див. у: Ellis, *Passionate Sage*, 143–173 та Thompson, *John Adams*, 149–173. Вдалиий синтез висвітлення в пресі Адамса як прихованого монархіста див. у: Dumas Malone, *Jefferson and His Times*, 6 vols. (Boston, 1948–1981), vol. 3, 283–285.
- 11 «Роздуми про Давілу» вперше побачили світ у вигляді тридцяти однієї статті на шпальтах «*Gazette of the United States*», починаючи з квітня 1790 року. Jefferson to Washington, 8 May 1791, Ford, vol. 5, 328–330; див. також: Jefferson in his “Anas,” Ford, vol. 1, 166–167; Jefferson to Adams, 30 August 1791; Adams to Jefferson, 30 July 1791, Carpon, vol. 1, 245–250.
- 12 Jefferson to Adams, 30 August 1791, Carpon, vol. 1, 250. Пізніші спогади Джефферсона про цей епізод, під час якого в нього сформувалося стійке враження, що Адамс зраджує республіканську традицію, див.: Jefferson to William Short, 3 January 1825, Ford, vol. 10, 328–335. Джефферсон просто-на-просто розповів Адамсу не таку версію цієї історії, яку переповідав усім іншим.
- 13 Adams to Abigail Adams, 3 February 1793, *Adams*, reel 376.

- 14 Вдале узагальнення найбільш барвистих осудливих виступів Адамса проти Французької революції див. у: Ellis, *Passionate Sage*, 91–98. Його бачення Джеферсонових мотивів підтримувати Французьку революцію див. у: Adams to Abigail Adams, 3 February, 26 December 1793, *Adams*, reel 376.
- 15 Adams to Abigail Adams, 6 January 1794, *Adams*, reel 377.
- 16 Adams to John Quincy Adams, 3 January 1794, *ibid*.
- 17 Основоположним дослідженням співпраці Джеферсона й Медисона є: Adrienne Koch, *Jefferson and Madison: The Great Collaboration* (New York, 1950). Madison to Jefferson, 5 October 1794, Smith, vol. 2, 857.
- 18 Jefferson to Madison, 5 October 1794, 27 April 1795, Smith, vol. 2, 857, 897–898; Jefferson to Adams, 25 April 1794, Cappon, vol. 1, 254; Jefferson to Washington, 14 May 1794, Ford, vol. 6, 509–510. І це тільки ілюстрації значно обширнішого листування в цьому дусі.
- 19 Див. проникливий аналіз Берового візиту та політичного контексту в тогочасній Вірджинії: Malone, *Jefferson and His Times*, vol. 3, 276–283. Про те, як Джеферсон зумів усамітнитися в Монтичелло, водночас тихо і підспудно ведучи президентську кампанію, див. у: Ellis, *American Sphinx*, 121–133.
- 20 Madison to Monroe, 26 February 1796, Smith, vol. 2, 940–941; Jefferson to Archibald Stuart, 4 January 1797, Ford, vol. 7, 103.
- 21 Особливо корисними є три сучасні біографії Ебігейл Адамс: Charles W. Akers, *Abigail Adams: An American Woman* (Boston, 1980); Lynne Withey, *Dearest Friend: A Life of Abigail Adams* (New York, 1981); Phyllis Lee Levin, *Abigail Adams: A Biography* (New York, 1987). У наступній праці хоч і не охоплено все життя Ебігейл, але це найкраще дослідження її характеру: Edith V. Gelles, *Portia: The World of Abigail Adams* (Bloomington, IL, 1992). Цитати взято з: Adams to Abigail Adams, 5 December, 16 December 1794, *Adams*, reel 378; Abigail Adams to Adams, 5 January 1795, *Adams*, reel 379.
- 22 Adams to Abigail Adams, 2 December, 1793, 12 March 1794; Abigail Adams, 6 December 1794, *Adams*, reel 378.
- 23 Abigail Adams to Adams, 4 January 1795; Adams to John Quincy Adams, 25 August 1795, *Adams*, reel 379.
- 24 Adams to Abigail Adams, 2, 6 December 1794, *Adams*, reel 378; Abigail Adams to Adams, 10 April 1796, *Adams*, reel 381.
- 25 Adams to Abigail Adams, 10 February 1796, *Adams*, reel 381.
- 26 Adams to Abigail Adams, 14 February 1796, *ibid*.
- 27 Abigail Adams to Adams, 21 January, 20 February 1796; Adams to Abigail Adams, 15, 19 March 1796, *ibid*.
- 28 Adams to Abigail Adams, 7 January 1796, *ibid*.; Abigail Adams to Adams, 31 December 1796, 1 January 1797, *Adams*, reel 382.
- 29 Adams to Abigail Adams, 8 April, 8, 12 December 1796, *Adams*, reels 381, 382.
- 30 Jefferson to Madison, 1 January 1797, Smith, vol. 2, 953; Jefferson to Stuart, 4 January 1797, Ford, vol. 7, 102–103; Abigail Adams to Adams, 31 December 1796, *Adams*, reel 382.
- 31 Jefferson to Madison, 22 January 1797, Smith, vol. 2, 959–960; Abigail Adams to Adams, 15 January 1797, *Adams*, reel 382.

- 32 Fisher Ames to Rufus King, 24 September 1800, Charles R. King, ed., *The Life and Correspondence of Rufus King*, 6 vols. (New York, 1895), vol. 3, 304; Adams to Elbridge Gerry, 20 February 1797, *Adams*, reel 117.
- 33 Madison to Jefferson, 22 January 1797, Smith, vol. 2, 961.
- 34 Adams to Abigail Adams, 15 March 1797, *Adams*, reel 382.
- 35 Jefferson to Edward Rutledge, 27 December 1796, Ford, vol. 7, 93–95; Jefferson to Thomas Mann Randolph, 28 November 1796, цит. за: Malone, *Jefferson and His Times*, vol. 3, 290–291; Jefferson to Madison, 16 January 1797, Smith, vol. 2, 958–959.
- 36 Jefferson to Madison, 8 January 1797, Smith, vol. 2, 955; Merrill D. Peterson, *Visitors to Monticello* (Charlottesville, 1989), 31.
- 37 Jefferson to Adams, 28 December 1796, Smith, vol. 2, 954–955.
- 38 Madison to Jefferson, 15 January 1797, *ibid.*, 956–958.
- 39 Jefferson to Madison, 30 January 1797, *ibid.*, 962–963.
- 40 Ford, vol. 1, 272–273; Smith, vol. 2, 966–997.
- 41 Adams to Abigail Adams, 9, 17, 27 March 1797, *Adams*, reel 383.
- 42 Це мій власний інтерпретаційний синтез, зроблений на основі загально-вживаних праць про президентство Адамса: Stephen G. Kurtz, *The Presidency of John Adams: The Collapse of Federalism, 1795–1800* (Philadelphia, 1957); Manning Dauer, *The Adams Federalists* (Baltimore, 1953); Ralph A. Brown, *The Presidency of John Adams* (Lawrence, KS, 1975). Авторитетним викладом цього заплуаного моменту американського політичного життя є: Stanley Elkins and Eric McKittrick, *The Age of Federalism: The Early American Republic, 1787–1800* (New York, 1993), 513–528.
- 43 Jefferson to Rutledge, 24 June 1797, Ford, vol. 7, 154–155; Jefferson to John Wise, 12 February 1798; Jefferson to Martha Jefferson Randolph, 17 May 1798, Smith, vol. 2, 996, 1063.
- 44 Adams to John John Adams, 3 November 1797, *Adams*, reel 117.
- 45 Abigail Adams to Cotton Tufts, 8 June 1798, *Adams*, reel 392; Smith, John Adams, vol. 2, 933.
- 46 Adams to John Quincy Adams, 2 June 1797, *Adams*, reel 119.
- 47 Abigail Adams to Mary Cranch, 20 March 1798, Stewart Mitchell, ed., *New Letters of Abigail Adams, 1788–1801* (Boston, 1947), 146–147.
- 48 Smith, John Adams, vol. 2, 937.
- 49 *Ibid.*, 958; Abigail Adams to William Smith, 20, 30 March 1798, *Adams*, reel 392; Smith, vol. 2, 1010.
- 50 Загальноживаною працею на тему Законів про чужинців і підбурювання до заколоту є: James Morton Smith, *Freedom's Letters: The Alien and Sedition Laws and American Civil Liberties* (Ithaca, N.Y., 1956). Серед біографій Адамса у кн.: Smith, *John Adams*, vol. 2, 975–978 обґрунтовується правота Адамса і применшуються небезпеки для громадянських свобод; у кн.: Ferling, *John Adams*, 365–368 цей епізод подається як найбільший промах Адамса. В кн.: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 590–593, 694–695 пропонується збалансований аналіз і робиться застереження проти накладення наших сучасних уявлень про громадянські права та свободу слова на період, коли

тільки відбувалося нащупування ширшого тлумачення 1-ї поправки. Останнє попередження, котре здається мені історично, ба навіть політично слušним, заслугоує на більшу увагу. Див. монументальний приклад того, як зробити всі можливі презентистські помилки, у Розенфельдовій пародії на книжку: Richard Rosenfeld, *American Aurora: A Democratic-Republican Returns* (New York, 1997).

- 51 Abigail Adams to Mercy Otis Warren, 25 April 1798, цит. за: Ferling, *John Adams*, 365; Abigail Adams to Cranch, 26 April 1798, Mitchell, ed., *New Letters*, 165; Smith, vol. 2, 1003–1005.
- 52 Richard Welch, *Theodore Segwick, Federalist: A Political Portrait* (Middletown, Conn., 1965), 185–186; Syrett, vol. 22, 494–495; Abigail Adams to Adams, 3 March 1799, *Adams*, reel 393.
- 53 Adams to Abigail Adams, 31 December 1798, 1 January 1799; Abigail Adams to Adams, 27 February 1799, *Adams*, reels 392, 393.
- 54 Abigail Adams to Elizabeth Peabody, 7 April 1799, *Adams*, reel 393.
- 55 Adams to James McHenry, 22 October 1798, *Adams*, reel 119. Загальноживаною працею про безпеку, яку створювала Нова армія, є: Richard W. Kohn, *Eagle and Sword: The Beginnings of the Military Establishment in America* (New York, 1975). Див. також: Syrett, vol. 22, 452–454.
- 56 Abigail Adams to William Smith, 7 July 1798, *Adams*, reel 392.
- 57 Jefferson to Madison, 2, 21, 22 March 1798, Smith, vol. 2, 1024, 1029.
- 58 Madison to Jefferson, 18 February 1798, *ibid.*, 1021.
- 59 Jefferson to Madison, 6 April 1798; Madison to Jefferson, 15 April 1798, 13, 20 May 1798, *ibid.*, 1002, 1036–1038, 1048–1049, 1051.
- 60 Jefferson to Madison, 24 May 1798, 3 January, 19, 26 February 1799, *ibid.*, 1053, 1056, 1085, 1086.
- 61 Про кар'єру Келендера див.: Michael Durey, *With the Hammer of Truth: James Thomas Callender and America's Early National Heroes* (Charlottesville, 1990). Jefferson to Monroe, 26 May 1801, 15 July 1802, Ford, vol. 8, 57–58, 164–168. Найкращим науковим дослідженням спроб республіканців запламувати Адамса є: С. О. Lerche, Jr., “Jefferson and the Election of 1800: A Case Study in the Political Smear,” *WMQ* 8 (1948): 467–491.
- 62 Jefferson to Monroe, 5 April 1798, Ford, vol. 7, 233; Madison to Jefferson, 18 February 1798; Theodore Sedgwick to Rufus King, 9 April 1798, Smith, vol. 2, 997, 1021.
- 63 Джеферсонів черновик Постанови штату Кентукі опублікований у: Smith, vol. 2, 1080–1084. Вступна стаття у: *ibid.*, 1063–1075 справедливо і повністю висвітлює контекст появи документа. Давнішу інтерпретацію, поблагливішу до Джеферсона, див. у: Adrienne Koch and Harry Ammon, “The Virginia and Kentucky Resolutions: An Episode in Jefferson’s and Madison’s Defense of Civil Liberties,” *WMQ* 5 (1945): 170–189.
- 64 Smith, vol. 2, 1108–1112; див. також редакторські примітки у: vol. 17, 199–206, 303–307.
- 65 Jefferson to Madison, 23 August 1799, Smith, vol. 2, 1118–1119; Jefferson to Wilson Cary Nicholas, 5 September 1799, Ford, vol. 7, 389–392. Чітку характеристику

Медисонового впливу на Джеферсона, а також величезну конституційну прірву між цими двома колегами, якою вони зуміли знехтувати, див. у: Drew R. McCoy, *The Last of the Fathers: James Madison and the Republican Legacy* (Cambridge, 1989). Див. також: Leonard Levy, *The Emergence of a Free Press* (New York, 1985), 315–325.

- 66 Madison to Jefferson, 4 April 1800, Smith, vol. 2, 1131–1132. Про впровадження Закону про підбурювання до заколоту див.: Smith, *Freedom's Letters*, 176–187.
- 67 Smith, *Freedom's Letters*, 270–274; Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 694–713; Ellis, *American Sphinx*, 217–219. Наукові докази того, що Джеферсон був біологічним батьком щонайменше однієї дитини Селі – Естон Гемінг, – були оприлюднені в: *Nature*, November 1998, 27–28. Див. також пояснювальну примітку до цього аналізу: Eric S. Lander and Joseph J. Ellis, “DNA Analysis: Founding Father,” *Nature*, November 1998, 13–14.
- 68 Jefferson to John Breckenridge, 29 January 1800, Ford, vol. 7, 417–418; Jefferson to Madison, 4 March 1800, Smith, vol. 2, 1128–1130. Огляд виборів з позиції Джеферсона див. у: Daniel Sisson, *The American Revolution of 1800* (New York, 1974).
- 69 Ferling, *John Adams*, 403–404; Abigail Adams to Cranch, 5 May 1800, Mitchell, ed., *New Letters*, 251, 265.
- 70 Про контекст Гамільтонового памфлета, а також листування Адамса й інших федералістів у відповідь на нього див. у: Syrett, vol. 25, 178–202.
- 71 Jefferson to Levi Lincoln, 25 October 1802, Ford, vol. 8, 175–176; див. також висновки до кн.: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 750–754.
- 72 Перші слова Адамса взято з: Zoltán Haraszti, *John Adams and the Prophets of Progress* (Cambridge, 1953), 57; Adams to Thomas Boylston Adams, 24, 26 January 1801, *Adams*, reel 400; вдале узагальнення того, як Адамс бачив свій відхід із політичного життя, див. у: Ferling, *John Adams*, 405–413.
- 73 Adams to Gerry, 30 December 1800, *Adams*, reel 399. Це досить скорочена версія історичного голосування в Палаті представників з метою вибору між Джеферсоном і Бером. Загальноvizначним викладом зараз є: Elkins and McKittrick, *The Age of Federalism*, 743–750.
- 74 Про Джеферсонові очікування гостинності з боку Адамсів див.: Jefferson to Madison, 19 December 1800, Smith, vol. 2, 1154. Історію останніх днів Адамсового президентства я розгорнувши виклав у: Ellis, *Passionate Sage*, 19–25.

РОЗДІЛ VI. ДРУЖБА

- 1 Adams to Samuel Dexter, 23 March 1801; Adams to Benjamin Stoddert, 31 March 1801, *Works*, vol. 10, 580–582.
- 2 Abigail Adams to Thomas Boylston Adams, 12 July 1801, *Adams*, reel 400; Adams to Francis Vanderkemp, 25 January 1806, *Adams*, reel 118.
- 3 Adams to William Cranch, 23 May 1801, *Adams*, reel 118; Adams to Benjamin Waterhouse, 29 October 1805, Worthington C. Ford., ed., *Statesman and Friend*:

- The Correspondence of John Adams and Benjamin Waterhouse, 1784–1822* (Boston, 1927), 31.
- 4 Abigail Adams to Jefferson, 20 May 1804, Cappon, vol. 1, 268–269.
 - 5 Jefferson to Abigail Adams, 14 June 1804, *ibid.*, 270–271.
 - 6 Abigail Adams to Jefferson, 1 July 1804, *ibid.*, 271–274.
 - 7 Jefferson to Abigail Adams, 22 July, 11 September 1804, *ibid.*, 274–276, 279–280.
 - 8 Abigail Adams to Jefferson, 25 October 1804, *ibid.*, 280–282.
 - 9 Jefferson to Francis Hopkinson, 13 March 1789, Boyd, vol. 14, 650.
 - 10 Adams postscript, 19 November 1804, Cappon, vol. 1, 282.
 - 11 Adams to Benjamin Rush, 18 April 1808, *Spur*, 107.
 - 12 Adams to Rush, 30 September 1805, Alexander Biddle, ed., *Old Family Letters* (Philadelphia, 1892), 86; Lyman H. Butterfield, ed., *The Diary and Autobiography of John Adams*, 4 vols. (Cambridge, 1961), vol. 3, 335–336; Adams to Rush, 21 June 1811, *Spur*, 182.
 - 13 Детальніше я описав ці перші роки Адамсової відставки у кн.: Ellis, *Passionate Sage: The Character and Legacy of John Adams* (New York, 1993), 57–83. Mercy Otis Warren to Adams, 7, 15 August 1807, Charles Francis Adams, ed., *Correspondence Between John Adams and Mercy Otis Warren*, reprinted in *Collections of the Massachusetts Historical Society*, vol. 4 (1878), 422–423, 449; Adams to William Cunningham, 22 February, 31 July 1809, *Correspondence Between the Honorable John Adams... and William Cunningham, Esq.* (Boston, 1823), 93, 151; Adams to Nicholas Boylston, 3 November 1819, *Adams*, reel 124.
 - 14 Adams to Rush, 23 July 1806, *Spur*, 61.
 - 15 Rush to Adams, 23 March 1805; Adams to Rush, 29 November 1812, *ibid.*, 25, 254–255.
 - 16 Adams to Rush, 22 December 1806, *ibid.*, 72–73.
 - 17 Adams to Rush, 17 August 1812, Biddle, ed., *Old Family Letters*, 420.
 - 18 Adams to Rush, 12 June, 17 August 1812, *Spur*, 225, 242.
 - 19 Adams to Rush, 20 June 1808, 14 November 1812, *ibid.*, 110, 252.
 - 20 Adams to Rush, 30 September 1805, 14 March 1809, 21 June 1811, 11 November 1807, 8 January, 14 May 1812, *Spur*, 39–42, 97–99, 181, 204, 216–217.
 - 21 Ellis, *Passionate Sage*, 143–173; Adams to Rush, 27 September 1809, *Spur*, 155; John Ferling and Lewis E. Braverman, “John Adams’s Health Reconsidered,” *WMQ* 55 (1998): 83–104.
 - 22 Adams to Cunningham, 16 January 1804, *Correspondence Between the Honorable John Adams... and William Cunningham, Esq.*, 7–9; Adams to Rush, 18 April 1808, *Spur*, 107–108.
 - 23 Adams to Rush, September 1807, *Spur*, 93.
 - 24 Adams to Rush, 10 October 1808, *ibid.*, 122–123.
 - 25 Adams to Rush, 23 March 1809, *ibid.*, 139.
 - 26 Rush to Adams, 16 October 1809, *ibid.*, 156–157.
 - 27 Adams to Rush, 25 October 1809, *ibid.*, 158–159.
 - 28 Rush to Jefferson, 2 January 1811, quoted in *Spur*, 157–158.
 - 29 Jefferson to Rush, 5 December 1811, Ford, vol. 9, 300. Див. також: Lyman H.

- Butterfield, "The Dream of Benjamin Rush: The Reconciliation of John Adams and Thomas Jefferson," *Yale Review* 40 (1950–1951): 297–319.
- 30 Adams to Rush, 25 December 1811, *Spur*, 200–202.
- 31 Adams to Jefferson, 1 January 1812, Cappon, vol. 2, 290; Adams to Rush, 10 February 1812, *Adams*, reel 118; Rush to Adams, 17 February 1812, *Spur*, 211; жарт про «товариша-моряка» див. у: Donald Stewart and George Clark, "Misanthrope or Humanitarian? John Adams in Retirement," *NEQ* 28 (1955): 232.
- 32 Цитату взято з: Adams to Jefferson, 15 July 1813, Cappon, vol. 2, 357. Я розглядав листування між Адамсом і Джеферсоном у двох попередніх книжках: з погляду Адамса у кн.: Ellis, *Passionate Sage*, 113–142 і з погляду Джеферсона у кн.: Ellis, *American Sphinx: The Character of Thomas Jefferson* (New York, 1997), 281–300. Запропонований на цих сторінках виклад листування є спробою поєднати ці два погляди і оцінити листування як свідомо створюваний вінець діяльності революційного покоління.
- 33 Jefferson to Adams, 12 October 1823; Adams to Jefferson, 10 November 1823, Cappon, vol. 2, 600–602. Зазвичай лист із Квінсі в Монтичелло і навпаки доходив за 7–10 днів. Така оперативність вражала обох учасників листування як міра технологічного прогресу та настання «нової доби», відмінної від їхнього часу.
- 34 Jefferson to Adams, 21 January 1812; Adams to Jefferson, 3 February 1812, *ibid.*, 291–292, 295.
- 35 Jefferson to Adams, 5 July 1814; Adams to Jefferson, 16 July 1814, *ibid.*, 430–431, 435.
- 36 Jefferson to Adams, 11 June 1812; Adams to Jefferson, 11 June 1813; Jefferson to Adams, 12 September 1820, *ibid.*, 305–307, 328, 566–567. Слова Адамса про Сем'юела Джонсона взято з його листування з Кетрин Раш: Adams to Catherine Rush, 23 February 1815, *Adams*, reel 118.
- 37 Adams to Jefferson, 1 May 1812; Jefferson to Adams, 27 May 1813, Cappon, vol. 2, 301, 324.
- 38 Adams to Jefferson, 10 June 1813; Jefferson to Adams, 15 June 1813, *ibid.*, 326–327, 331–332.
- 39 Jefferson to Adams, 15 June 1813, *ibid.*, 331–332.
- 40 Adams to Jefferson, 14, 25, 28, 30 June 1813, *ibid.*, 329–330, 333–335, 338–340, 346–348.
- 41 Adams to Jefferson, 15 July 1813, *ibid.*, 358.
- 42 Jefferson to Adams, 27 June 1813, *ibid.*, 335–336.
- 43 Jefferson to Adams, 27 June 1813, *ibid.*, 336–338.
- 44 Jefferson to Adams, 27 June 1813, *ibid.*, 337.
- 45 Adams to Jefferson, 9 July 1813, *ibid.*, 350–352.
- 46 Adams to Jefferson, 9, 13 July, 14 August, 19 December 1813, *ibid.*, 351–352, 355, 365, 409.
- 47 Jefferson to Adams, 28 October 1813, *ibid.*, 387–392.
- 48 Jefferson to Adams, 24 January 1814, *ibid.*, 421–425.
- 49 Adams to Jefferson, 15 November 1813, 16 July 1814, *ibid.*, 397–402, 438.
- 50 Adams to Jefferson, 2, 15 September, 15 November 1813, *ibid.* 371–372, 376, 398.

- 51 *Works*, vol. 6, 461–462.
- 52 Jefferson to Adams, 11 January 1816, Cappon, vol. 2, 458–461.
- 53 Adams to Jefferson, 2 February 1816, *ibid.*, 461–462.
- 54 Adams to Jefferson, 16 December 1816, *ibid.*, 500–501.
- 55 Adams to Jefferson, 16 December 1816, *ibid.*, 501–503.
- 56 Adams to Jefferson, 2 February 1816, *ibid.*, 462.
- 57 Adams to Reverend Coleman, 13 January 1817, *Adams*, reel 124; Jefferson to George Logan, 11 May 1805, Ford, vol. 9, 141.
- 58 Jefferson to Adams, 10 December 1819, 20 January 1821, Cappon, vol. 2, 448–450, 569–570. Вкрай негативна реакція Джеферсона на місурійську кризу створює великі незручності для захоплених ним біографів. Див.: Dumas Malone, *Jefferson and His Times*, 6 vols. (Boston, 1948–1981), vol. 6, 328–344. Збалансованішу і критичнішу оцінку зроблено у: Robert Shalhope, “Thomas Jefferson’s Republicanism and Antebellum Southern Thought,” *JSH* 72 (1976): 529–556 та Donald S. Fehrenbacher, “The Missouri Controversy and the Sources of Southern Separatism,” *Southern Review* 14 (1978): 653–667. Свою оцінку я запропонував у: Ellis, *American Sphinx*, 314–334.
- 59 Adams to Jefferson, 23 November 1819, Cappon, vol. 2, 547–548; Adams to William Tudor, 20 November 1819; Adams to Louisa Catherine Adams, 29 January 1820, *Adams*, reel 124.
- 60 Jefferson to John Holmes, 22 April 1820, Ford, vol. 10, 157–158; Adams to Jefferson, 3 February 1821, Cappon, vol. 2, 571–572. Якщо дослівно сприймати тезу про обітницю революційного покоління, то родина Адамсів чудово ілюструє ці неписані правила. Джон Адамс дотримувався взятого на себе обов’язку мовчати й уникати незручної теми, але його син Джон Квінсі Адамс став одним із лідерів антирабовласницького руху. Мало того, провідна роль Джона Квінсі спиралася на його особисте знання про регіональний компроміс, з яким погодився його батько, і на його тверду переконаність, що Південь, а особливо Вірджинія не виконали взятих на себе зобов’язань.
- 61 Adams to Jefferson, 22 June 1819; Jefferson to Adams, 9 July 1819; Adams to Jefferson, 21 July 1819, Cappon, vol. 2, 542–546; Adams to Vanderkemp, 21 August 1819, *Adams*, reel 124. Див. найкраще і найсвіжіше наукове дослідження мекленбурзької справи: Pauline Maier, *American Scripture: Making the Declaration of Independence* (New York, 1997), 172–177.
- 62 Butterfield, ed., *The Diary and Autobiography*, vol. 3, 335–352.
- 63 Про сцену біля смертного ложа Ебігейл див.: Paul C. Nagel, *Descent from Glory: Four Generations of the John Adams Family* (New York, 1983), 129–130; Jefferson to Adams, 1 June 1822, Cappon, vol. 2, 578–579.
- 64 Jefferson to Adams, 12 October 1823; Adams to Jefferson, 25 February 1825, Cappon, vol. 2, 599–601, 610.
- 65 Jefferson to Adams, 11 April 1823; Adams to Jefferson, 25 February 1825, *ibid.*, 591–594, 610; Adams to Vanderkemp, 27 December 1816, *Works*, vol. 10, 235.
- 66 Adams to Jefferson, 10 February 1823; Jefferson to Adams, 25 February 1823, Cappon, vol. 2, 587–589.
- 67 Bennett Nolan, ed., *Lafayette in America: Day by Day* (Baltimore, 1934), 247–257;

- про випадок із Бровером: Jefferson to Madison, 18 October 1825, Smith, vol. 2, 1942; Jefferson to Adams, 25 March 1826, Cappon, vol. 2, 613–614.
- 68 Jefferson to Roger C. Weightman, 24 June 1826, Ford, vol. 10, 390–392. Рукописний чорновик із численними видаленнями і виправленнями відтворено у: Ellis, *Passionate Sage*, 207.
- 69 Douglass Adair, “Rumbold’s Dying Speech, 1685, and Jefferson’s Last Words on Democracy, 1826,” in Trevor Colbourn, ed., *Fame and the Founding Fathers: Essays by Douglass Adair* (New York, 1974), 192–202.
- 70 Adams to John Whitney, 7 June 1826, Works, vol. 10, 416–417; Lyman H. Butterfield, “The Jubilee of Independence, July 4, 1826,” *VMHB* 61 (1953): 119–140.
- 71 Про останні години життя і останні слова Джеферсона див.: Sarah N. Randolph, *The Domestic Life of Thomas Jefferson* (Charlottesville, 1978), 422–432; див. також: Ellis, *American Sphinx*, 280–281. Про сцену біля смертного ложа у Квінсі див.: Eliza Quincy, *Memoirs of the Life of Eliza S. M. Quincy* (Boston, 1861); див. також: Ellis, *Passionate Sage*, 209–210.

ПРЕДМЕТНО-ІМЕННИЙ ПОКАЖЧИК

- аболіціонізм [abolitionist movement] – *див.*: рабство, полеміка про
- Август, Октавіан [Augustus, Caesar] 32
- Адамс, Генрі [Adams, Henry] 54–55, 59, 206
- Адамс, Джон [Adams, John]
- і Вашингтон 137–138, 150, 177, 179, 187, 195, 213
 - і виклад історії Американської революції 30, 94, 176–177, 178–179, 226–227, 248–249, 252, 257
 - його віце-президентство 177–179
 - і Гамільтон 37, 51, 56
 - і Договір Джея 151, 186, 191
 - і Ебігейл Адамс – *див.*: Адамс, Ебігейл
 - і звинувачення в непотизмі 200
 - його інавгурація 216
 - кампанія Джеферсона–Медисона проти нього 208
 - його коментарі на День незалежності (1826)
 - його листування з Рашем 224–229, 231–232, 247
 - і мирна делегація до Франції 122, 195, 199–200, 203
 - і написання Декларації незалежності 82, 177
 - і Нова армія 213
 - і полеміка про рабство 126, 251
 - його президентство 196–199, 212–213, 215–218, 254
 - і президентські вибори 1796 року 136, 174–175, 188–189
 - і президентські вибори 1800 року 212–214, 224, 247
 - його призначення на посади суддів 218–219
 - «просвічена незгода» як його стиль 206
 - його рання біографія 176
 - його революційна кар'єра 176, 179
 - його розуміння ролі керівника виконавчої влади 178–180
 - його смерть 258
 - його сновидіння 225
 - його ставлення до Великої Британії 176–177
 - і тавро «монархіста» 179–181, 215
- і форма звернення до президента 179–180
 - і Франклін 115, 177–179
- див. також:* Адамса й Джеферсона листування; Адамса й Джеферсона стосунки
- Адамс, Джон Квінсі [Adams, John Quincy]
- його дипломатична служба 200, 205
- Адамс, Ебігейл [Adams, Abigail]
- про Гамільтона 205
 - про Гері 200
 - і Джеферсон 175, 182, 188–191, 195, 201, 213, 216, 218–222, 231 240
 - і Закони про чужинців і підбурювання до заклоту 202, 204
 - її листування з Адамсом 19, 136, 182, 186–189, 191, 196, 201, 203–204, 206
 - і мирна делегація до Франції 175, 203
 - і переїзд федерального уряду на постійний осідок 216
 - і президентські вибори 1796 року 136, 187–189
 - і президентські вибори 1800 року 219,
 - яко радник президента Адамса 185–189, 191–192, 195–196, 199–201, 203
 - її смерть 252
 - її стосунки з Адамсом 19, 32, 51, 176, 182, 185–187, 199, 240
- Адамс, Сем'юел [Adams, Samuel] 174, 176, 191
- Адамс, Томас Бойлстон [Adams, Thomas Boylston] 205
- Адамса й Джеферсона листування [Adams–Jefferson correspondence]
- і відновлення дружби 193, 233–234
 - яко дискусія протигорчих версій революційної спадщини 181
 - елегійний тон 234
 - як історична пам'ятка 233
 - про рабство 246, 249–250
 - про соціальну рівність і роль еліт 243–247
 - про старіння та смерть 236
 - про Французьку революцію 182, 247–248
- Адамса й Джеферсона стосунки [Adams–Jefferson relationship]

- задрість Адамса щодо революційної репутації Джеферсона 223
- критика Адамсом Джеферсона 182
- наклепи Джеферсона на Адамса 207, 219
- невдала спроба Джеферсона помиритися 216, 220
- порівняння зі співпрацею Джеферсона й Медисона 183
- примирення за посередництва Раша 230–234
- їх розрив 180–182, 185, 199
- співпраця протягом революційної доби 175–176
- спроби Адамса створити двопартійний уряд 190–192
- див. також:* Адамса й Джеферсона листування
- американська державність [American nationhood], її походження 24–29
- Американська революція [American Revolution]
 - її малоймовірність 19
 - її можливі альтернативні висліди 70
 - її неминучість 19
 - її неміфологізований виклад Адамсом 23–24, 178–179
 - полеміка про рабство 33, 102–106, 110, 115–118, 124, 126, 128, 132
 - реалістичний підхід Вашингтон до керівництва 134, 143, 146–148
 - її розуміння Джеферсоном 151–153, 158, 175–176
 - фракціоналізм революціонерів 28–31, 33
- Американське колонізаційне товариство [American Colonization Society] 121
- Американське філософське товариство [American Philosophical Society] 182, 184–185
- Англія [England] – *див.:* Велика Британія
- Андре, Джон [André, John] 144–145
- антифедералісти [Antifederalists] 25, 74, 91
- аристократія [aristocracy] 23, 29, 36–37, 53, 106, 114, 151, 155, 158, 243–247
- Арнольд, Бенедикт [Arnold, Benedict] 42, 53, 139, 144
- афера «XYZ» [XYZ Affair] 200–201, 207
- Балард, Марта [Ballard, Martha] 28
- Батлер, Пірс [Butler, Pierce] 107
- Батьки-засновники, міф про [“Founding Fathers” myth] 27, 32, 122, 126
- Баярд, Джеймс [Bayard, James] 41
- Бейч, Бенджамін Франклін [Bache, Benjamin Franklin] 139, 158, 172, 202, 209–210
- Беклі, Джон [Bekley, John] 184
- Бенезе, Ентоні [Benezet, Anthony] 124
- Бер, Аарон [Burr, Aaron]
 - його західна авантюра 38
 - його зовнішній вигляд 186
 - і президентські вибори 1796 року 214
 - і президентські вибори 1800 року 214
- див. також:* Бера й Гамільтона дуель
- Бер, Теодосія [Burr, Theodosia] 50
- Бера й Гамільтона дуель [Burr–Hamilton duel]
 - Берів виклик Гамільтону 46, 50
 - довгочасний конфлікт Бера й Гамільтона 54–62
 - думки Гамільтона про неї 37–38
 - зброя учасників 38–39
 - здивування і шкодування Бера через вислід дуелі 45
 - її легендарний статус 54
 - місце її проведення 35, 38
 - мотиви учасників 47–49
 - наміри Бера 40
 - образливі заяви Гамільтона про Бера 47–49
 - опала Бера 41–42
 - її основний смисл
 - останні години життя Гамільтона 40–41
 - постріли 38, 40
 - і потонна кампанія проти дуелей 42, 53–54
 - правила її проведення 38–39
 - рана Гамільтона 40
 - самогубчі наміри Гамільтона 38
 - свідчення свідків про неї 43
 - її сприйняття громадськістю 41–42
 - її суперечливі версії 40, 43
 - чвари, які їй передували 47–49
- Берк, Еденес [Burke, Aedanus] 99
- Берлін, Ісаїя [Berlin, Isaiah] 147
- Біль про права [Bill of Rights] 68
- Болдвін, Абрагам [Baldwin, Abraham] 100
- Бредок, Едвард [Braddock, Edward] 133
- Бровер, Джон Генрі [Browere, John Henri] 254
- Бун, Деніел [Boone, Daniel] 133
- Вайтгед, Альфред Норт [Whitehead, Alfred North] 32
- ван Нес, Вільям [Van Ness, William] 36, 38–40, 42–45, 48–50
- Вашингтон, Джордж [Washington, George]
 - й Адамс 187, 190, 193, 208, 213, 215, 221
 - його бачення майбутнього американської держави 167–168
 - його бездітність 180
 - його військове командування під час революції 143–144
 - і Договір Джея 149, 156, 158, 168
 - його заповіт 141, 170
 - його «Звернення до народу черокі» 170
 - його зовнішній вигляд 81, 137–138
 - міфологія довкола нього 133

- його монархічні нахили 139–141, 180–181, 239
- його останні роки в Маунт Вернон 172–173
- і питання осідку уряду 90–91
- Повстання через віски 153, 158–159
- і полеміка про рабство 98, 104, 126, 131
- його політика нейтралітету 141–142
- його політика щодо корінних американців 171
- його стосунки з Джеферсоном 153–154, 156–157
- його хвороба в 1790 році 81
- його Циркулярний лист 1783 року 145–146
- див. також:* Вашингтонове «Прощальне звернення»; Вашингтонова відставка
- Вашингтонова відставка [Washington's retirement]
 - його добровільний характер 135
 - і його здоров'я та вік 160
 - його конституційна значущість 215
 - і нападки в пресі 160
 - його перші симптоми 142
 - і принцип «замінного президента» 138
 - як утвердження республіканської форми правління 135
- див. також:* Вашингтонове «Прощальне звернення»
- Вашингтонове «Прощальне звернення» [Washington's Farewell Address]
 - як заклик до загальнонаціональної єдності 136, 141
 - замовчування рабства в ньому 169–170
 - його ідеї щодо зовнішньої політики 135, 141
 - історичні коментарі щодо нього 135, 141–142
 - його написання 136, 157, 160
 - його невдала назва 135
 - як обґрунтування сильної виконавчої гілки влади 167
 - і проект національного університету 166–168
 - як пророцтво і порада 167–168
 - його публікація 161, 163
 - реакції на нього 171–173
 - його трансцендентальний статус 134–135
 - його цільова аудиторія 171
- Вебстер, Деніел [Webster, Daniel] 131
- Велика Британія (Англія) [Great Britain (England)]
 - і Договір Джея 149–151, 186, 191
 - і її осуд Джеферсоном 152, 177, 229, 248
 - ставлення до неї Адамса 176–177
- Вергілій [Virgil] 136
- Верховний суд [Supreme Court] 104, 129, 219
- Війна 1812 року [War of 1812] 148, 237
- Вільсон, Джеймс [Wilson, James] 108–109
- Віт, Джордж [Wythe, George] 82
- віце-президентство [vice presidency] 36, 55, 58, 61, 138, 177–179, 182, 184, 187–190, 195, 195, 198, 209, 216, 219, 239
- внутрішнього боргу повернення [funding of the domestic debt] 71, 76
- Вольтер [Voltaire] 123, 152
- Ворен, Мерсі Отис [Warren, Mercy Otis] 29, 191
- Гамільтон, Александер [Hamilton, Alexander]
 - й Адамс 176, 199, 204–205, 214, 217
 - і Джеферсон 217–218
 - економічна філософія 70–72, 74, 76, 78, 152
 - і Закони про чужинців і підбурювання до заколоту 202
 - його зовнішній вигляд 36–37
 - і Компроміс 1790 року 64, 69
 - і Медисон 70–71, 76–77, 79, 160, 179
 - і Нова армія 36
 - його особисті якості 78
 - і полеміка про рабство 126
 - і проблема передання боргів 66, 70–72
 - і «Прощальне звернення» Вашингтона 134, 136, 160–166
 - його рання біографія 37
 - сецесіоністська змова федералістів Нової Англії 92
 - його смерть і похорони 41
- див. також:* Бера й Гамільтона дуель
- Гамільтон, Елізабет [Hamilton, Elizabeth] 41
- Гамільтон, Філіп [Hamilton, Philip] 38–39
- Ганібал [Hannibal] 143
- Гарисон, Бенджамін [Harrison, Benjamin] 20
- Гартфордські зібрання 1815 року [Hartford Convention of 1815] 59
- Гемінгс, Селі [Hemings, Sally] 212, 219
- Генрі, Патрик [Henry, Patrick] 68, 91, 174
- Голмз, Олівер Вендел [Holmes, Oliver Wendell] 61
- Госек, Дейвід [Hosack, David] 36, 38, 40–41, 43–46
- Громадянська війна [Civil War] 27, 31, 66, 92, 99, 115, 167, 217, 250
- Г'юм, Дейвід [Hume, David] 76
- Галатин, Альберт [Gallatin, Albert] 202
- Георг III [George III of Great Britain] 74, 83, 140, 143, 155, 175, 186
- Гері, Елбридж [Gerry, Elbridge] 20, 101, 191
 - його участь у мирній делегації до Франції 200–201, 208
- Геттисберзька промова [Gettysburg Address] 26, 135
- Декларація незалежності [Declaration of Independence]

– її написання 82, 152, 155, 177, 195, 223, 226, 251
 – і полеміка про рабство 100–101, 103, 117
 Декларація про нейтралітет (1793) [Proclamation of Neutrality (1793)] 141, 147–148, 179, 208, 221
 Дестют де Трасі, Антуан [Destutt de Tracy, Antoine] 248
 Джей, Джон [Jay, John] 68, 92, 149, 165
 Джексон, Ендрю [Jackson, Andrew] 168
 Джексон, Джеймс [Jackson, James] 96–99, 111–114, 124–125, 129
 Джеферсон, Томас [Jefferson, Thomas]
 – його бачення Американської революції 19, 29–31, 256
 – його бачення майбутнього американської держави 151–152
 – його борги 182
 – його відставка в 1793 році 182
 – його віра в загальносвітову революцію 154
 – його віце-президентство 209, 216
 – і Гамільтон 56–57, 63, 66, 81, 152
 – дихотомічний світогляд 67
 – і Договір Джея 151
 – й Ебігейл Адамс 175, 182, 188, 190, 195, 201, 213, 216, 218–220, 231, 240
 – його економічна філософія 78
 – й експедиція Льюїса й Кларка 86
 – і Закони про чужинців і підбурювання до заколоту 209, 232, 239
 – засудження ним Великої Британії 152, 177, 229, 248
 – його захист зрадницьких дій 209
 – його здатність до самоомани 208–209
 – як зискач романтизованих версій історії 79, 144, 152, 226
 – і зовнішня політика 81, 83
 – його зрадницькі дії 209–210
 – його ідея про суверенітет кожного покоління 70, 252–253
 – і Компроміс 1790 року 63–96
 – і Луїзіанська купівля 89, 222, 250
 – і написання Декларації незалежності 27, 82, 140, 177, 195, 223, 226, 251
 – і перелюбство з Гемінге 212, 219
 – період його усамітнення в середині 1790-х років 82, 182–184
 – його перша інавгураційна промова 141
 – і питання осідку уряду 85, 93
 – і питання передання боргів 66–67, 73, 89, 91–92
 – і Повстання через віски 153
 – його погляди на президентство після Вашингтона 196, 215
 – і полеміка про рабство 103–104, 108–109, 113, 120, 126–127, 170
 – про політичні партії 221
 – його потайливий характер 67, 161, 175

– і президентські вибори 1796 року 175, 185–189
 – і президентські вибори 1800 року 56, 214–216
 – і проблема сецесії 59–60, 92, 95, 211–212
 – його смерть 258
 – його стосунки з Вашингтоном 153–157
 – його теорія змови про захоплення влади федералістами 152–154
 – про фізичний занепад Вашингтона 81, 136–138
 – і форма звернення до президента 180
див. також: Адамса й Джеферсона листування; Адамса й Джеферсона стосунки; Джеферсона й Медисона співпраця
 Джеферсона й Медисона співпраця [Jefferson–Madison collaboration]
 – і Компроміс 1790 року 64–65
 – і конституційні питання 81, 183
 – їх листування 69, 73, 151, 161, 184, 194, 208
 – партійна кампанія проти президентства Адамса 184, 207
 – порівняння зі співпрацею Адамса й Джеферсона 183
 – Постанови штатів Кентукі та Вірджинія 210
 – і президентські вибори 1796 року 174–175, 184–185, 188–189
 – і триумф республіканців над федералістами 214–215
 – її характер 69–70, 78, 81–83, 85, 89–90, 92–93, 95, 109, 136, 150, 170, 182–183, 185, 193, 199, 210–211, 213
 Джея Договір [Jay's Treaty] 148–149, 151, 154–159, 162, 165, 168, 174, 176, 179, 184, 186, 197, 210
 Джонсон, Сем'юел [Johnson, Samuel] 236–237
 «Доповідь про кредитоспроможність держави» (Гамільтон) [Report on the Public Credit (Hamilton)] 69–70
 Дуглас, Стивен [Douglas, Stephen] 250
 Дур, Вільям [Duer, William] 80
 економічна філософія [economic philosophy] 70–74, 76, 78–79, 83, 87–88, 152
 Едвардз, Джонатан [Edwards, Jonathan] 36, 122
 Едісон, Джозеф [Addison, Joseph] 151
 Еймз, Фішер [Ames, Fisher] 74, 87, 129, 131, 136, 191
 Епс, Марія Джеферсон [Eppe, Maria Jefferson] 218
 «Життя Джорджа Вашингтона» (Маршал) [Life of George Washington, The (Marshall)] 30

- Закон про ембарго 1807 року [Embargo Act of 1807] 222,
- Законо про чужинців та підбурювання до заколоту [Alien and Sedition Acts] 202, 204–205, 209–212, 232, 239
- «Захист Конституції Сполучених Штатів Америки» (Адамс) [*Defence of the Constitution of the United States of America* (Adams)] 228
- «Заява про прийдешню дуель» (Гамільтон) [“Statement on the Impending Duel” (Hamilton)]
- «ідеологія» [“ideology”] 248
- ізоляціонізм [isolationism] 135, 142, 204
- імперіалізм [imperialism] 28, 74, 89, 93, 205
- індіанці [Indians] – *див.*: корінні американці
- «Історія Американської революції» (Ворен) [*History of the American Revolution* (Warren)] 29, 224
- Канада [Canada] 85, 145
- Катиліна [Catiline] 57–60
- квакери [Quakers] 96–97, 100–101, 110–113, 116, 118, 124, 126–127, 129–131
- Келгун, Джон [Calhoun, John] 108, 250
- Келендер, Джеймс [Callender, James] 209, 212, 219–221
- Керол, Чарльз [Carroll, Charles] 255
- Клей, Генрі [Clay, Henry] 168
- Клінтон, Джордж [Clinton, George] 55
- Кобет, Вільям [Cobbett, William] 201, 227–228
- Кокс, Тенч [Coxe, Tench] 87
- Компроміс 1790 року [Compromise of 1790]
- і збереження американської держави 93
 - переговори за вечерею 64
 - погляди Джеферсона на нього 63–96
 - попередні перемовини 88
 - прямий зв'язок між двома проблемами 83
 - і співпраця Джеферсона й Медисона 95
 - його схвалення Конгресом 70
- Конгрес конфедерації [Confederation Congress] 108
- консолідація [consolidation]
- і передання боргів 74, 77–79, 121
- Конституційний конвент [Constitutional Convention]
- і компроміси, які забезпечили згоду 67–68, 81
 - його позапартійний характер 24
 - і полеміка про рабство 24, 106, 108, 110, 112, 124
 - протоколи таємних засідань 24
- Конституція [Constitution]
- і відхід Вашингтона від справ 135
 - її критика 25, 74
 - і полеміка про рабство 96–101, 104–110, 112, 114, 128–131, 170, 249
 - її ратифікація 75, 77
- Континентальна армія [Continental Army] 21, 27, 30, 55, 134, 142–144, 148, 160, 162, 167, 177
- Континентальний конгрес [Continental Congress] 20, 82, 103, 115, 122–123, 143, 145, 175–176, 178, 186, 195, 205, 223
- корінні американці [Native Americans] 26–27, 115, 146, 236
- політика Вашингтона щодо них 170–171
- Купер, Чарльз [Cooper, Charles] 47–49
- Коулз, Едвард [Coles, Edward] 231
- Лафает, маркіз де [Lafayette, Marquis de] 104, 254
- «Лекції з риторики та красномовства» (Адамс) [*Lectures on Rhetoric and Oratory* (Adams)] 233
- Лі, Генрі [Lee, Henry] 73, 80, 83, 91
- Лі, Роберт [Lee, Robert E.] 143
- Ліберія [Liberia] 121
- Лінкольн, Авраам [Lincoln, Abraham] 26, 31, 168, 250
- Лоренс, Генрі [Laurens, Henry] 145
- Лоренс, Джон [Laurance, John] 100
- Луїзіанська купівля [Louisiana Purchase] 89, 121, 222, 250
- Льюїса та Кларка експедиція [Lewis and Clark expedition] 86
- Мазай, Філіп [Mazzei, Phillip] 154, 157
- Мартин, Лютер [Martin, Luther] 106, 109
- Маршал, Джон [Marshall, John] 30, 68, 167, 202
- його призначення в Верховний суд 219
- Масачусетсу конституція [Massachusetts Constitution] 177
- Медисон, Джеймс [Madison, James]
- і Гамільтон 63, 65, 69–71, 76–78, 81, 83, 88
 - і Договір Джея 149–151
 - його економічна філософія 70–73, 76, 78–79, 83, 87–88
 - і Компроміс 1790 року 64–65, 67 69–70, 90–95, 129
 - і мирна делегація до Франції 191–192
 - його навернення до республіканства 70
 - його особисті якості 68–69, 72
 - і передання боргів 65, 70–73, 77, 83, 87–88
 - і повернення внутрішнього боргу 75, 79
 - і полеміка про рабство 97–98, 101–102, 105, 108–110, 127–132, 169
 - його політичні вміння 68–70, 85, 89, 126–127, 130, 184
 - і «Прощальне звернення» Вашингтона 160–163
 - і Регіональний компроміс 108–110, 129
 - його ставлення до Адамса 74–75

- див. також:* Джеферсона й Медисона співпраця
- Мейзер, Котон [Mather, Cotton] 122
- Мейсон, Джордж [Mason, George] 110
- Мекленбурзька декларація [Mecklenburg Declaration] 251–252
- Місурійський компроміс [Missouri Compromise] 64–65, 249
- Міфлін, Ворнер [Mifflin, Warner] 111
- монархічний принцип [monarchical principle] 23, 180, 215
- Монро, Джеймс [Monroe, James] 65–66, 136, 158–159, 185, 209
- Монро доктрина [Monroe Doctrine] 149
- Морис, губернатор [Morris, Gouverneur] 41, 106
- Мортфонтенська угода [Treaty of Mortefontaine (1800)] 216
- Мур, Бенджамін [Moore, Benjamin] 41
- наклепи, закон про [libel law] 60
- Наполеон I [Napoleon I of France] 143, 147, 205, 213, 247–248
- «народ проти Кросвела» судовий процес [People v. Croswell] 60
- національного університету ідея створення [national university, proposal for] 166–168
- «Наші перспективи» (Келендер) [Prospect Before Us, The (Callender)] 209
- нейтралітету політика [neutrality policy] 141, 208, 221
- Некер, Жак [Necker, Jacques] 76
- «Нотатки про штат Вірджинія» (Джеферсон) [Notes on the State of Virginia (Jefferson)] 104, 113–114, 119, 170
- «Нотатки федераліста» [Federalist Papers, The] 68–70, 74, 76, 92, 176
- нуліфікації питання [nullification issue] 107, 211
- Нью-Йоркське товариство за визволення рабів [New York Manumission Society] 126
- Ордонанс про північний захід [Northwest Ordinance] 108
- Палата представників [House of Representatives]
- Паризький договір [Treaty of Paris (1783)] 22, 149, 193, 249
- і вшанування пам'яті Франкліна 132
 - і Договір Джея 150–151
 - і Місурійський компроміс 249
 - і передання боргів 67, 71
 - і питання осідку уряду 84, 91
 - і повернення внутрішнього боргу 71
 - і повноваження укладати міжнародні договори 150
 - і полеміка про рабство 96–97
 - і президентські вибори 1800 року 56–57, 216
- Пейдж, Джон [Page, John] 101
- Пейн, Том [Paine, Tom] 19–21, 31, 139, 152, 181, 188–189, 218
- Пембертон, Джон [Pemberton, John] 129
- Пендлтон, Натаніель [Pendleton, Nathaniel] 36, 38
- Пенсильванія—авеню [Pennsylvania Avenue] 90, 216
- Пенсильванське аболіціоністське товариство [Pennsylvania Abolition Society] 97–98, 124
- передання боргів штатів федеральному уряду [assumption of state debts by the federal government]
- і заперечення Вірджинії 66, 80–81
 - перерахування боргу Вірджинії 87–88, 91, 149
 - питання консолідації 67, 77–78
 - погляди Джеферсона на нього 64, 66, 88
 - погляди Медисона на нього 65, 67, 71–74, 77, 79, 83, 88
 - проєкт Гамільтона 65, 71–72, 75, 77–79, 88, 92
 - реакція Гамільтона на заперечення 71, 77
 - його філософські засади 72, 77
- див. також:* Компроміс 1790 року
- перепис 1790 року [census of 1790] 27, 85, 116–118
- печатка Сполучених Штатів [seal for the United States] 115
- Пікеринг, Тимоти [Pickering, Timothy] 59, 203
- Піл, Чарльз Вілсон [Peale, Charles Willson] 33
- Пінкні, Томас [Pinckney, Thomas] 189
- Пінкні, Чарльз Котсворт [Pinckney, Charles Cotesworth] 106, 109
- «Пісня генерала Вольфа» [“General Wolfe’s Song”] 51
- повноваження укладати міжнародні договори [treaty—making powers] 150
- Повстання через віскі [Whiskey Rebellion] 153, 158–159, 184, 197, 205
- Постанови штатів Кентукі та Вірджинія [Kentucky and Virginia Resolutions] 210
- Постлтейтвейт, Малакай [Postlethwayt, Malachai] 76
- Потомак, міфологія про [Potomac mythology] права власності [property rights] 100, 105–106
- президентські вибори 1796 року [presidential election of 1796]
- вимоги до кандидата в президенти 174
 - голоси виборників 214
 - кандидатура Адамса 136, 174–175, 188–189
 - кандидатура Джеферсона 175, 185–189
 - непевність виборів 216

- потенційні кандидати 174
- президентські вибори 1800 року [presidential election of 1800]
 - і «непорядна» поведінка Джеферсона 56, 214–216
- природні права [natural rights] 26, 103, 210
- Прістлі, Джозеф [Priestley, Joseph] 238
- преса [press, the] 47, 89, 124, 138, 172, 174, 189, 191, 196, 198, 201, 203–204, 210, 211, 220, 229
- Рамбольд, Ричард [Rumbold, Richard] 256
- Ратледж, Джон [Rutledge, John] 107
- Раш, Бенджамін [Rush, Benjamin]
 - його листування з Адамсом 224–229, 231–232, 247
 - і примирення Адамса й Джеферсона 230–234
- Реґіональний компроміс [Sectional Compromise] 108–110, 112, 124
- Рейнольдс, Марія [Reynolds, Maria] 209
- Рендольф, Джон [Randolph, John] 50
- Рендольф, Едмунд [Randolph, Edmund] 75, 81, 110, 159
- Рендольф, Томас Джеферсон [Randolph, Thomas Jefferson] 255
- Римська республіка [Roman Republic] 22, 57
- «Роздуми про Давіду» (Адамс) [*Discourses on Davila* (Adams)] 180–181, 228
- «Роздуми про уряд» (Адамс) [Thoughts on Government (Adams)] 176
- Рузвельт, Франклін Делано [Roosevelt, Franklin Delano] 135
- Седжвік, Теодор [Sedgwick, Theodore] 203
- сецесія [secession]
 - її обґрунтування Джеферсоном 59, 212
 - і передання боргів 92, 95
 - і полеміка про рабство 119
- Сіді Мехмет Ібрагім [Sidi Mehemet Ibrahim] 125
- Скайлер, Філіп [Schuyler, Philip] 55
- Скот, Вільям [Scott, William] 125–126
- Скот, Томас [Scott, Thomas] 99
- Сміт, Адам [Smith, Adam] 76
- Сміт, Вентура [Smith, Venture] 28
- Сміт, Вільям Лафтон [Smith, William Loughton] 96, 99–100, 111, 114, 129, 131
- Сміт, Джон [Smith, John] 86
- Сміт, Ебігейл Адамс [Smith, Abigail Adams] 51, 175
- Статті конфедерації [Articles of Confederation] 23–24, 67, 151
- Стюарт, Гілберт [Stuart, Gilbert] 33
- Такер, Сейнт Джордж [Tucker, St. George] 119–120
- Талейран, Шарль [Talleyrand, Charles] 200, 205, 207–208
- «Тези про розсудливість» (Гамільтон) [“Thesis on Discretion” (Hamilton)] 51
- Тейлор, Джон [Taylor, John] 246
- Толстой, Лев [Tolstoy, Leo] 226
- Трамбул, Джон [Trumbull, John] 33, 50
- Тюдор, Вільям [Tudor, William] 250
- Ферфекс, Фернандо [Fairfax, Fernando] 119–120
- флот, військово-морський [navy]
 - американський 168, 196, 232, 237–238
 - британський 21, 122, 143, 149
- Фоше, Жозеф [Fouchet, Joseph] 159
- Франція [France]
 - і афера «XYZ» 200–201, 207
 - і запевнення Монро 149, 158
 - її «квазівійна» зі сполученими штатами 168, 203
 - і мирна делегація Сполучених Штатів 69–70, 122–123, 177, 191–192, 195, 200, 203, 208, 213
 - її очікуване вторгнення в Канаду під час Американської революції 145
- Франклін, Бенджамін [Franklin, Benjamin]
 - й Адамс 176–177
 - і Вашингтон 98
 - його дар своєчасності 122–124
 - його зовнішній вигляд 122–123
 - і полеміка про рабство 98, 124–126, 128
 - і заупокійна служба 132
- Франко-індіанська війна [French and Indian War] 147
- Французька революція [French Revolution]
 - дискусія Адамса й Джеферсона про неї 182, 247–248
- Цезар, Юлій [Caesar, Julius] 22
- Цинцинат [Cincinnatus] 50–51, 57, 134, 136
- Цицерон [Cicero] 22, 57, 114, 136, 234, 237
- Черч, Джон [Church, John] 38
- Шейза Повстання [Shays's Rebellion] 153
- Шорт, Вільям [Short, William] 51, 81
- «American Daily Advertiser» 134
- «Aurora» (газета) [Aurora (newspaper)] 139, 172, 201, 209
- «Courier of New Hampshire» 134
- «Porcupine's Gazette» 201, 203–204
- «Potomac Magazine» 87

ПРО АВТОРА

ДЖОЗЕФ ДЖОН ЕЛІС здобув Пулітцерівську премію за книгу «Брати-засновники» в 2001 році та Національну книжкову премію за біографію Томаса Джеферсона «Американський сфінкс» у 1997 році. Він викладає історію в Коледжі Маунт Голіок. Живе він у м. Амгерст, що в штаті Масачусетс, разом із дружиною Елен та їхнім наймолодшим сином Алексом.

НАУКОВО-ПОПУЛЯРНЕ ВИДАННЯ

Серія «Ідеї та Історії». Випуск 11

ЕЛІС Джозеф

Брати-засновники:
Революційне покоління

Переклад та наукова редакція *Тараса Цимбала*

Покажчик уклав *Станіслав Корольков*
Коректор *О.В. Попова*
Оригінал-макет *О.В. Гашенко*

Підписано до друку 16.09.2014. Формат 60х84/16. Папір офсетний.
Друк офсетний. Умовн. друк. арк. 17,21. Тираж 1500 пр. Зам. № 198.

ТОВ «НВП «Ніка-Центр». 0
т./ф. (044) 39-011-39; e-mail:psyhea9@gmail.com; www.nika-centre.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №1399 від 18.06.2003

Віддруковано у ТОВ «Друкарня «Рута».
м. Кам'янець-Подільський, вул. Князів Коріатовичів, 11
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб'єктів
видавничої справи ДК №4060 від 29.04.2011

В оформленні обкладинки використано портрети:
Джордж Вашингтон (художник Г. Стюарт)
Бенджамін Франклін (художник Ж. Дюплессі)
Джон Адамс (художник Дж. Трамбулл)
Томас Джеферсон (художник Р. Піл)
Александр Гамільтон (художник Дж. Трамбулл)
Джеймс Медисон (художник Г. Стюарт)